

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Suttanipātapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosatttherena katā

Paramatthajotikā nāma

SUTTANIPĀTATṬHAKATHĀ

(Paṭhamo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1958

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 25

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယံ ṅgha	ကန ṇṭha	ဈာ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kka	ဇ cca	ကဏ ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ကဏ ṇṇa	နိ nta	ဘိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	ကဏ ṇha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jja	ကတ tta	နိ ntha	ဇ bra	ဆ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	ကတ ttha	နိ nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ṇha	ကတ tva	နိ ndra	ဗ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဗ ṇca	ကျ tya	နိ ndha	ဗ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	နိ nna	ဗ mbha	သ္မ ssa
ဃ ggha	ဗ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဗ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဗ ṇjha	ဒ ddha	နိ nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
က ṅka	ဇ ṭtha	ဒ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
န ṅkha	ဗ ḍḍa	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Suttanipātaṭṭhakathā

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā	...	...	1
-------------------	-----	-----	---

1. Urugavagga

1. Urugasuttavaṇṇanā	...	...	2
2. Dhaniyasuttavaṇṇanā	...	...	24
3. Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā	...	...	42
4. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā	...	...	119
5. Cundasuttavaṇṇanā	...	...	142
6. Parābhavasuttavaṇṇanā	...	...	149
7. Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā	...	...	156
8. Mettasuttavaṇṇanā	...	...	175
9. Hemavatasuttavaṇṇanā	...	...	192
10. Ālavakasuttavaṇṇanā	...	...	212
11. Vijayasuttavaṇṇanā	...	...	233
12. Munisuttavaṇṇanā	...	...	244

2. Cūlavagga

1. Ratanasuttavaṇṇanā	...	...	263
2. Āmagandhasuttavaṇṇanā	...	...	297
3. Hirisuttavaṇṇanā	...	...	309

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Suttanipātaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ.

Yo Khuddakanikāyamhi, khuddācārappahāyinā.

Desito Lokanāthena, lokanissaraṇesinā.

Tassa Suttanipātassa, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Ayaṃ Suttanipāto ca, Khuddakesveva ogadho.

Yasmā tasmā imassāpi, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito.

Kasmā Suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce.

Suvuttato savanato, atthānaṃ suṭṭhu tāṇato.

Sūcanā sūdanā ceva, yasmā suttaṃ pavuccati.

Tathārūpāni suttāni, nipātetvā tato tato.

Samūhato ayaṃ tasmā, saṅkhamevamupāgato.

Sabbāni cāpi suttāni, pamāṇantena tādino.

Vacanāni ayaṃ tesam, nipāto ca¹ yato tato.

Aññasāṅkhānimittānaṃ, visesānamabhāvato.

Saṅkhaṃ Suttanipātoti, evameva samajjhagāti.

1. Uravagavagga

1. Uravagavagga

Evam samadhiatasankho ca yasmā esa vaggato Uravagavaggo
Cūlavaggo Mahāvaggo Aṭṭhakavaggo Pārāyanavaggoti pañca vaggā honti,
tesu Uravagavaggo ādi. Suttato Uravagavagge dvādasa suttāni, Cūlavagge
cuddasa, Mahāvagge dvādasa, Aṭṭhakavagge soḷasa, Pārāyanavagge soḷasāti
sattati suttāni, tesam Uravagavagga ādi. Pariyattipamāṇato aṭṭha bhāṇavārā.
Evam vaggasuttapariyattipamāṇavato panassa—

“Yo uppatitam veniti kodham,
Visaṭam sappavisamva osadhehi.
So bhikkhu jahāti orapāram,
Urago jīṇṇamivattacā purāṇan”ti—

ayam gāthā ādi. Tasmā assā¹ ito pabhuti atthavaṇṇanam kātum idaṁ
vuccati—

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayam imam.
Vidhim pakāsayitvāssā², karissāmatthavaṇṇanam”ti.

Kena paṇāyam gāthā vuttā, kattha, kadā, kasmā ca vuttāti. Vuccate—yo
so Bhagavā catuvīsati buddhasantike laddhabyākaraṇo yāva
Vessantarajātakaṁ, tāva pāramiyo pūretvā Tusitabhavane uppajji, tatopi
cavitvā Sakyarājakule upapattiṁ gahetvā anupubbena
katamahābhikkhamano Bodhirukkhamūle sammāsambodhiṁ
abhisambujjhivā dhammacakkaṁ pavattetvā devamanussānaṁ hitāya
dhammaṁ desesi, tena Bhagavatā sayambhunā anācariyakena
Sammāsambuddhena vuttā. Sā ca pana Āḷaviyam. Yadā ca
Bhūtagāmasikkhāpadaṁ paññattaṁ, tadā tattha upagatānaṁ
dhammadesanattaṁ vuttāti ayamettha saṅkhepavissajjanā. Vitthārato pana
dūrenidāna-avidūrenidānasantikenidānavasena veditabbā. Tattha
dūrenidānaṁ nāma

1. Assa (Syā, Ka)

2. Pakāsayitvāssa (Syā, Ka)

Dīpaṅkarato yāva paccuppannavatthukathā, **avidūrenidānaṃ** nāma
Tusitabhavanato yāva paccuppannavatthukathā, **santikenidānaṃ** nāma
Bodhimaṇḍato yāva paccuppannavatthukathāti.

Tattha yasmā avidūrenidānaṃ santike nidānañca dūrenidāneyeva
samodhānaṃ gacchanti, tasmā dūrenidānavasenevettha vitthārato vissajjanā
veditabbā. Sā panesā Jātakatṭhakathāyaṃ vuttāti idha na vitthāritā, tato
tattha vitthāritanayeneva veditabbā. Ayaṃ pana viseso—tattha
paṭhamagāthāya Sāvattiyaṃ vatthu uppannaṃ, idha Āḷaviyaṃ. Yathāha—

Tena samayena Buddho Bhagavā Āḷaviyaṃ viharati Aggāḷave
cetiye, tena kho pana samayena Āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā
rukkhaṃ chindantipi chedāpentipi, aññataropi Āḷavako bhikkhu
rukkhaṃ chindati, tasmim̐ rukkhe adhivatthā devatā taṃ bhikkhuṃ
etadavoca “mā bhante attano bhavanaṃ kattukāmo mayhaṃ bhavanaṃ
chindī”ti, so bhikkhu anādiyanto chindiyeva, tassā ca devatāya
dāraḥkassa bāhuṃ ākoṭesi. Atha kho tassā devatāya etadahosi
“yaṃnūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ idheva jīvitā voropeyyaṃ”ti. Atha kho
tassā devatāya etadahosi “na kho metaṃ patirūpaṃ, yāhaṃ imaṃ
bhikkhuṃ idheva jīvitā voropeyyaṃ, yaṃnūnāhaṃ Bhagavato
etamatthaṃ āroceyyaṃ”ti. Atha kho sā devatā yena Bhagavā
tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Sādhū
sādhū devate, sādhū kho tvaṃ devate taṃ bhikkhuṃ jīvitā na voropesi.
Sacajja tvaṃ devate taṃ bhikkhuṃ jīvitā voropeyyāsi, bahuñca tvaṃ
devate taṃ bhikkhuṃ jīvitā voropeyyāsi, bahuñca tvaṃ devate apuññaṃ
pasaveyyāsi. Gaccha tvaṃ devate amukasmiṃ okāse rukkho vivitto,
tasmim̐ upagacchātī¹.

Evañca pana vatvā puna Bhagavā tassā devatāya
uppannakodhavinayanatthaṃ—

“Yo ve uppatitaṃ kodhaṃ, rathaṃ bhantaṃva vāraye”ti²—

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

2. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade.

imaṃ gāthaṃ abhāsi. Tato “kathaṃ hi nāma samaṇā Sakyaputtiyā rukkhamaṃ chindissantipi chedāpessantipi, ekindriyaṃ samaṇā Sakyaputtiyā jīvaṃ viheṭhenti”ti evaṃ manussānaṃ ujjhāyitaṃ sutvā bhikkhūhi ārocito Bhagavā “bhūtagāmapātabyatāya pācittiyaṃ”ti¹ imaṃ sikkhāpadaṃ paññāpetvā tattha upagatānaṃ dhammadesanatthaṃ—

“Yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ,
Visaṭaṃ sappavisaṃva osadhehi”ti—

imaṃ gāthaṃ abhāsi. Evamidaṃ ekaṃyeva vatthu tīsu ṭhānesu saṅgahaṃ gataṃ vinaye Dhammapade Suttanipādeti. Ettāvatā ca yā sā mātikā ṭhapitā—

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṃ imaṃ.
Vidhiṃ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇanaṃ”ti.

Sā saṅkhepato vitthārato ca pakāsitaṃ hoti ṭhapetvā atthavaṇṇanaṃ.

1. Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā—**yoti** yo yādiso khattiyakulā vā pabbajito brāhmaṇakulā vā pabbajito navo vā majjhimo vā thero vā. **Uppatitanti** uddhamuddhaṃ patitaṃ gataṃ, pavattanti attho, uppannanti vuttaṃ hoti. Uppannañca nāmetam vattamānabhutvāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena anekappabhedam. Tattha sabbampi saṅkhataṃ uppādādisamaṅgi **vattamānuppannam** nāma, yaṃ sandhāya “uppannā dhammā, anuppannā dhammā, uppādinō dhammā”ti² vuttaṃ. Ārammaṇarasamanubhavitvā niruddhaṃ anubhutvāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalaṃ, uppādādittayamanuppatvā niruddhaṃ bhutvāpagatasāṅkhātāṃ sesasaṅkhatañca **bhutvāpagatuppannam** nāma. Tadevaṃ “evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannam hoti”ti³ ca, “yathā ca uppannassa satisambojjhaṅgassa bhāvanāpāripūrī hoti”ti ca evamādisu suttantesu daṭṭhabbāṃ. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni”ti evamādinā⁴ nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathā katokāsañca vipākaṃ anuppannampi evaṃ kate okāse avassamuppattito

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

3. Ma 1. 182; Vi 2. 175 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

4. Ma 3. 203; Khu 10. 155 piṭṭhesu.

okāsakatuppannam nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhatamakusalam
bhūmiladdhuppannam nāma.

Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattam veditabban—
 seyyathidam? Bhūmi nāma vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā
 pañcakkhandhā. Bhūmiladdham nāma tesu uppattāraham kilesajātam. Tena
 hi sā bhūmiladdhā nāma hotīti. Tasmā “bhūmiladdhan”ti vuccati. Tañca
 pana na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītādebhede
 pariññātepi ca khīṇāsavānam khandhe ārabba kilesā uppajjanti
 Mahākaccāyana-uppalavaṇṇādīnam khandhe ārabba
 Soreyyasetthiputtanandamaṇavakādīnam viya. Yadi cetam bhūmiladdham
 nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlam jaheyya. Vatthvasena
 pana bhūmiladdham nāma veditabban. Yattha yattha hi vipassanāya
 apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu
 vaṭṭamūlam kilesajātam anuseti, tam appahīnatthēna bhūmiladdhuppannam
 nāmāti veditabban. Tattha ca yassa khandhesu appahīnānusayitā kilesā,
 tassa te eva khandhā tesam kilesānam vatthu, na itare khandhā.
 Atītakkhandhesu cassa appahīnānusayitānam kilesānam atītakkhandhā eva
 vatthu, na itare. Eeva nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu
 appahīnānusayitānam kilesānam kāmāvacarakkhandhā eva vatthu, na itare.
 Esa nayo rūpārūpāvacaresu.

Sotāpannādīnam pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu tam tam
 vaṭṭamūlam kilesajātam tena tena maggena pahīnam, tassa tassa te te
 khandhā pahīnānam tesam tesam vaṭṭamūlakilesānam avatthuto bhūmiti
 saṅkham na labhanti. Puthujjanassa pana sabbaso vaṭṭamūlānam kilesānam
 appahīnatā yaṁ kiñci kariyamānam kammaṁ kusalam vā akusalam vā hoti,
 iccassa kilesappaccayā¹ vaṭṭam vaḍḍhati. Tassetam vaṭṭamūlam
 rūpakkhandhe eva, na vedanākkhandhādīsu -pa- viññāṇakkhandhe eva vā,
 na rūpakkhandhādīsūti na vattabban. Kasmā? Avisesena pañcasu khandhesu
 anusayitattā. Katham? Pathavīrasādimiva rukkhe. Yathā hi mahārukkhe
 pathavītalām adhiṭṭhāya pathavīrasañca āporasañca nissāya tappaccayā
 mūlakhandhasākhapasākhapattapallavapalāsapupphaphalehi vaḍḍhitvā
 nabham pūretvā yāvakappāvasānam bījaparamparāya rukkhapaveṇīsaṅtāne

1. Kammakilesapaccayā (Sī)

ṭhite “taṃ pathavīrasādi mūle eva, na khandhādīsu, phale eva vā, na mūlādīsū”ti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesveva mūlādīsū anugatattā, evaṃ. Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsū nibbinno koci puriso catūsu disāsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma rukkhe visam payojeyya, atha so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasa-
 āporasapariyādinna appasavanadhammataṃ āgamma puna santānaṃ nibbattetuṃ samattho na bhaveyya, evamevaṃ khandhappavattiyaṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukkhe visappayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati, athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ pariyādinnaṭṭā kiriyabhāvamattamupagatakāyakammādi sabbakammappabhedo āyatim punabbhavābhiniabbattadhammatamāgamma bhavantarasantānaṃ nibbattetuṃ samattho na hoti. Kevalaṃ pana carima viññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāti. Evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

Apica aparampi

samudācārāmmaṇādhiggaḥitāvikkhambhitāsamūhatavasena catubbidhamuppannaṃ. Tattha vattamānuppannameva **samudācāruppannaṃ**. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggaḥitattā eva aparabhāge avassamuppattito **ārammaṇādhiggaḥituppannanti** vuccati. Kalyāṇigāme piṇḍāya carato Mahātissattherassa visabhāgarūpadassanena uppannakilesajātāñcettha nidassanaṃ. Tassa “uppannaṃ kāmavitakkaṃ”ti-ādīsū¹ payogo daṭṭhabbo. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitakilesajātaṃ cittasantatimanārūḷhaṃ uppattinivāraḥassa hetuno abhāvā **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Taṃ “ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhī bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti”ti-ādīsū² daṭṭhabbaṃ. Samathavipassanāvasena vikkhambhitampi kilesajātaṃ ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītanti katvā **asamūhatuppannanti** vuccati. Ākāseṇa gacchantassa aṭṭhasamāpatilābhino therassa kusumitarukke upavane pupphāni ocinantassa

1. Ma 1. 14; Am 2. 342 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 88 piṭṭhe.

madhurassarena gāyato mātugāmassa gītassaraṃ sutavato
uppannakilesajātāñcetta nidassanaṃ. Tassa “ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ
bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva
antaradhāpeti”ti-ādīsu¹ payogo daṭṭhabbo. Tividhampi cetāṃ
ārammaṇādhiḡgahitāvikkhambhitāsamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva
saṅgahaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

Evametasmim̐ yathāvuttappabhede uppanne
bhūmiladdhārammaṇādhiḡgahitāvikkhambhi tāsamūhatuppannavasenāyaṃ
kodho uppannoti veditabbo. Kasmā? Evaṃvidhassa vinetabbato.
Evaṃvidhameva hi uppannaṃ yena kenaci vinayena vinetuṃ sakkā hoti.
Yaṃ panetaṃ vattamānabhutvāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātāṃ
uppannaṃ, ettha aphaḷo ca asakyo ca vāyāmo. Aphaḷo hi bhutvāpagate
vāyāmo vāyāmantarenāpi tassa niruddhattā. Tathā okāsakate. asakyo ca
vattamānasamudācārūpanne kilesavodānānaṃ ekajjhamanuppattitoti.

Vinetīti ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.

Tesu aṭṭhavidhenesa, vinetīti pavuccati.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo, ettha ca
duvidhe vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi
sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti
pañcavidho, **pahānavinayopi** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ
samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti
pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti-ādīsu²
sīlasaṃvaro. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti-
ādīsu³ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmim̐, (Ajitāti Bhagavā)

Sati tesāṃ nivāraṇaṃ.

Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi,

Paññāyete pidhīyare”ti—

1. Saṃ 3. 47 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Aṃ 1. 111 piṭṭhādīsu.

ādīsu¹ **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādīsu² **khantisāṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti”ti-ādīsu³ **vīriyasaṃvaro** veditabbo. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyavacīduccarītādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanaṭo vinayoti vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanaṅgesu yāva attano aparihānavasena pavatti, tāva tena tena ñāṇena tassa tassa anattasantānassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ? Nāmarūpavavatthānena sakkāyaditṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudīṭṭhinaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitarāṇena kathamaṅkathābhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggaṇaṭṭhānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditṭhiyā, vayadassanena sassataditṭhiyā, bhayadassanena sabhayesu abhayaṇaṭṭhāyā, ādīnavadassanena assādaṇaṭṭhāyā, nibbidānupassanena abhiratisaṇṭhāyā, muccitukamyatāṇaṇa amuccitukamyatāya, upekkhāṇaṇa anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāraṇimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana upacārappanābhedaṇaṃ samādhino yāva attano aparihāni pavatti, tāva tenābhīhatānaṃ nīvaraṇānaṃ yathāsakaṃ vitakkādīpaccanīkadhammānaṃ anuppattisaṅkhātānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃ maggaṇaṭṭhānena attano santāne yathāsakaṃ “dīṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādīnaṃ⁴ nayena vuttassa samudayaṇaṭṭhikassa kilesagahaṇassa puna accanta-appavattibhāvena samucchedasaṅkhātānaṃ pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇaṇaṃ paṭippassaddhataṃ kilesānaṃ pahānaṃ, idaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ pana sabbasaṅkhatanissaraṇaṭṭhā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayaṇaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati, taṃtaṃ pahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

3. Ma 1. 14; Aṃ 2. 432 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 13; Aṃ 2. 433 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

“pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo. Evamekekassa pañcadhā bhinnattā dasete vinayā honti.

Tesu paṭippassaddhivinayaṃ nissaraṇavinayaṃca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccatīti. Kathaṃ? Sīlasaṃvarena kāyavacīduccaritāni vinentopi hi taṃsampayuttaṃ kodhaṃ vineti, satipaṇṇāsaṃvarehi abhijjhādomanassādāni vinentopi domanassasampayuttaṃ kodhaṃ vineti, khantisaṃvarena sītādāni khamantopi taṃtaṃāghātavattusambhavaṃ kodhaṃ vineti, vīriyasaṃvarena byāpādavitakkaṃ vinentopi taṃsampayuttaṃ kodhaṃ vineti, yehi dhammehi tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānāni honti, tesāṃ dhammānaṃ attani nibbattanena te te dhamme pajahantopi tadaṅgappahātabbā¹ vikkhambhetabbāṃ samucchinditabbaṃca kodhaṃ vineti. Kāmañcetta pahānavinayena vinayo na sambhavati, yehi pana dhammehi pahānaṃ hoti, tehi vinentopi pariyāyato “pahānavinayena vinetī”ti vuccati. Paṭippassaddhippahānakāle pana vinetabbābhāvato nissaraṇappahānassa ca anuppādetabbato na tehi kiñci vinetīti vuccati. Evaṃ tesu paṭippassaddhivinayaṃ nissaraṇavinayaṃca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccatīti. Ye vā—

“Pañcime bhikkhave āghātaṭṭhavinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetabbo. Katame pañca, yasmiṃ bhikkhave puggale āghāto jāyetha, mettā tasmīṃ puggale bhāvetabbā -pa- karuṇā, upekkhā, asati-amanasikāro tasmīṃ puggale āpajjitabbo, evaṃ tasmīṃ puggale āghāto ṭṭhavinetabbo. Kammassakatā eva vā tasmīṃ puggale adhiṭṭhātabbā ‘kammassako ayamāyasmā -pa- dāyādo bhavissatī’ti”²—

evaṃ pañca āghātaṭṭhavinayā vuttā, ye ca—

“Pañcime āvuso āghātaṭṭhavinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetabbo. Katame pañca,

1. Tadaṅgapahātabbekaṭṭhaṃ (Sī, Syā)

2. Am 2. 163 piṭṭhe.

idhāvuso ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti
 parisuddhavadīsamācāro, evarūpepi āvuso puggale āghāto
 paṭivinetabbo”ti¹—

evamādināpi nayena pañca āghātaṭṭhavinayā vuttā, tesu yena kenaci
 āghātaṭṭhavinayena vinentopesa vinetīti pavuccati. Apica yasmā—

“Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā
 aṅgamaṅgāni okkanteyyūṃ, tatrāpi yo mano padoseyya, na me so tena
 sāsanaṅkaro”ti²—

evam Sattu ovādam,

“Tasseva tena pāpiyo, yo kuddham paṭikujjhati.
 Kuddham appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.
 Ubhinnaṃ matthaṃ carati, attano ca parassa ca.
 Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati”³.

“Sattime bhikkhave dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ
 āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā, katame satta, idha bhikkhave sapatto
 sapattassa evaṃ icchati ‘aho vatāyaṃ dubbaṇṇo assā’ti. Taṃ kissa hetu,
 na bhikkhavesapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati, kodhanāyaṃ
 bhikkhave purisaṃpuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti
 sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavattavasano, atha kho so
 dubbaṇṇova hoti kodhābhībhūto, ayaṃ bhikkhave paṭhamo dhammo
 sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā⁴.

Puna caparaṃ bhikkhave sapatto sapattassa evaṃ icchati ‘aho
 vatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyā’ti -pa- ‘na pacurattho assā’ti -pa- ‘na
 bhogavā assā’ti -pa- ‘na yasavā assā’ti -pa- ‘na mittavā assā’ti -pa-
 ‘kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ

1. Am 2. 164 piṭṭhe.

3. Sam 1. 164 piṭṭhe.

2. Ma 1. 181 piṭṭhe.

4. Am 2. 469 piṭṭhe.

duggatim vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā'ti. Taṃ kissa hetu, na bhikkhave sapatto sapattassa sugatigamanena nandati, kodhanāyaṃ bhikkhave purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccharitaṃ carati, vācāya, manasā duccharitaṃ carati, so kāyena duccharitaṃ caritvā -pa- vācāya -pa- manasā duccharitaṃ caritvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā -pa- nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto'ti¹.

“Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati² -pa-.

Yena kodhena kuddhāse, sattā gacchanti duggatim.
Taṃ kodhaṃ sammadaññāya, pajahanti vipassino³.

Kodhaṃ jahe vippajaheyya mānaṃ,
Saññojanaṃ sabbamatikkameyya⁴.

Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano⁵.

Ekāparādhaṃ khama bhūripaṇṇa,
Na paṇḍitā kodhabalā bhavanti'ti⁶—

evamādinā nayena kodhe ādīnavañca paccavekkhatopi kodho vinayaṃ upeti.
Tasmā evaṃ paccavekkhitvā kodhaṃ vinetopi esa vinetīti vuccati.

Kodhanti “anatthaṃ me acarīti āghāto jāyati'ti-ādinā⁷ nayena sutte vuttānaṃ navannaṃ, “atthaṃ me na carī'ti-ādīnavañca tappaṭipakkhato siddhānaṃ navannamevāti aṭṭhārasannaṃ, khāṇukaṇṭakādīnā aṭṭhānena saddhiṃ ekūnavīsatiyā āghātavattthūnaṃ aññatarāghātavattthusambhavaṃ āghātaṃ. **Visaṭanti** vitthataṃ. **Sappavisanti** sappassa visaṃ. **Ivāti** opammavacanaṃ, ikāralopaṃ katvā va-icceva vuttaṃ. **Osadhehīti** agadehi. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā visatikicchako vejjo sappena daṭṭhaṃ⁸ sabbaṃ kāyaṃ pharitvā ṭhitaṃ visaṭaṃ sappavisam mūlakhandhatacapattapupphādīnaṃ

1. Am 2. 469 piṭṭhe.

3. Khu 1. 196 piṭṭhe.

5. Am 2. 471; Khu 1. 252 piṭṭhesu.

7. Dī 3. 218; Am 3. 208 piṭṭhesu.

2. Am 2. 471; Khu 7. 12 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade.

6. Khu 5. 311 piṭṭhe Jātake.

8. Daṭṭho (Sī, Syā)

aññatarehi nānābhesajjehi, payojetvā katehi vā¹ osadhehi khippameva vineyya, evamevaṃ yo yathāvuttenatthena uppatitaṃ cittasantānaṃ byāpetvā ʒitaṃ kodhaṃ yathāvuttesu vinayanupāyesu yena kenaci upāyena vineti nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkarotīti.

So bhikkhu jahāti orapāraṃti so evaṃ kodhaṃ vinento bhikkhu yasmā kodho tatiyamaggena sabbaso pahīyati, tasmā orapārasaññitāni pañcorambhāgiyasaññojanāni jahātīti veditabbo. Avesesena hi² pāranti tīrassa nāmaṃ, tasmā orāni ca tāni saṃsārasāgarassa pārabhūtāni cāti katvā “orapāraṃ”ti vuccati. Atha vā yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ viṣaṭaṃ sappavisamva osadhehi, so tatiyamaggena sabbaso kodhaṃ vinetvā anāgāmiphale ʒito bhikkhu jahāti orapāraṃ. Tattha oranti sakattabhāvo, pāranti parattabhāvo. Oraṃ vā cha ajjhattikāni āyatanāni, pārāṃ cha bāhirāyatanāni. Tathā oraṃ manussaloko, pārāṃ devaloko. Oraṃ kāmadhātu, pārāṃ rūpārūpadhātu. Oraṃ kāmarūpabhavo, pārāṃ arūpabhavo. Oraṃ attabhāvo, pārāṃ attabhāvasukhūpakaraṇāni. Evametasmim orapāre catutthamaggena chandarāgaṃ pajahanto “jahāti orapāraṃ”ti vuccati. Ettha ca kiñcāpi anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā idhattabhāvādīsu chandarāgo eva natthi, apica kho panassa tatiyamaggādīnaṃ viya vaṇṇappakāsanatthaṃ sabbametaṃ orapārabhedam³ saṅgahetvā tattha chandarāgappahānena “jahāti orapāraṃ”ti vuttaṃ.

Idāni tassatthassa vibhāvanatthāya upamaṃ āha “**urago jīṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ**”ti. Tattha urena gacchatīti **urago**, sappassetam adhivacanaṃ. So duvidho kāmarūpī ca akāmarūpī ca, kāmarūpīpi duvidho jalajo thalajo ca. Jalajo jale eva kāmarūpaṃ labhati, na thale Saṅkhapālaajātake Saṅkhapālanāgarājā viya. Thalajo thale eva, na jale. So jajjarabhāvena jīṇṇaṃ, cirakālatāya purāṇaṃcāti saṅkhaṃ gataṃ tacam jahanto catubbidhena jahāti sajātiyaṃ ʒito, jigucchanto, nissāya, thāmenāti. Sajāti nāma sappajāti dīghattabhāvo. Uragā hi pañcasu ʒhānesu sajātim nātivattanti upapattiyaṃ cutiyaṃ vissatṭhaniddokkamane

1. Katehi (Sī)

2. So hi (Ka)

3. Orapārabhāvaṃ (Syā, Ka)

samānajātiyā methunapaṭisevane jīṇṇatacāpanayane cāti. Sappo hi yadā tacam jahāti, tadā sajātiyaṃyeva ṭhatvā jahāti. Sajātiyaṃ ṭhitopi ca jigucchanto jahāti. Jigucchanto nāma yadā upaḍḍhaṭṭhāne mutto hoti, upaḍḍhaṭṭhāne amutto olambati, tadā nam aṭṭiyanto jahāti. Evaṃ jigucchantopi ca daṇḍantaram vā mūlantaram vā pāsānantaram vā nissāya jahāti. Nissāya jahantopi ca thāmaṃ janetvā ussāhaṃ katvā vīriyena vaṅkam naṅguṭṭham katvā passasantova phaṇaṃ karitvā jahāti. Evaṃ jahitvā yenakāmaṃ pakkamati, evamevaṃ ayampi bhikkhu orapāraṃ jahitukāmo catubbidhena jahāti sajātiyaṃ ṭhito jigucchanto nissāya thāmenāti. Sajāti nāma bhikkhuno “ariyāya jātiyā jāto”¹ti vacanato sīlaṃ. Tenevāha “sīle patiṭṭhāya naro sappañño”². Evametissaṃ sajātiyaṃ ṭhito bhikkhu taṃ sakattabhāvādibhedam orapāraṃ jīṇṇapurāṇatacamiva dukkham janentam tattha tattha ādīnavadassanena jigucchanto kalyāṇamitte nissāya adhimattavāyāmasaṅkhātam thāmaṃ janetvā “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”³ti vuttanayena rattindivaṃ chadhā vibhajitvā ghaṭento vāyamanto urago viya vaṅkam naṅguṭṭham pallaṅkam ābhujitvā urago viya passasanto ayampi asithilaparakkamatāya vāyamanto urago viya phaṇaṃ karitvā ayampi ñāṇavipphāraṃ janetvā uragova tacam orapāraṃ jahāti. Jahitvā ca urago viya ohitataco yenakāmaṃ ayampi ohitabhāro anupādisesanibbānadhātudisaṃ pakkamatīti. Tenāha Bhagavā—

“Yo uppatitam vineti kodham,
Visaṭam sappavisamva osadhehi.
So bhikkhu jahāti orapāraṃ,
Urago jīṇṇamivattacam purāṇaṃ”ti.

evamesā Bhagavatā arahattanikūṭena paṭhamagāthā desitāti.

2. Idāni dutiyagāthāya atthavaṇṇanākkamo anuppatto, tatrāpi—

1. Ma 2. 306 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 13; Khu 10. 197 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 112; Aṃ 2. 385; Abhi 2. 258 piṭṭhesu.

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṃ imaṃ.

Vidhiṃ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇanaṃ”ti—

ayameva mātikā, tato parañca sabbagāthāsu. Ativittthārabhayena pana ito pabhuti mātikaṃ anikkhipitvā uppattidassananayeneva tassā tassā attham dassento atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Seyyathidaṃ? **Yo rāgamudacchidā asesanti** ayaṃ dutiyagāthā.

Tassuppatti—ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvattthiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme, tena kho pana samayena āyasmato Sāriputtattherassa upaṭṭhāko aññataro suvaṇṇakāraputto therassa santike pabbajito, thero tassa “daharānaṃ asubhaṃ sappāyaṃ”ti mantvā rāgavighātattaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ adāsi. Tassa tasmiṃ āsevanamattampi cittaṃ na labhati, so “anupakāraṃ mametan”ti therassa ārocesi. Thero “daharānametaṃ sappāyaṃ”ti mantvā punapi tadevācikkhi. Evaṃ cattāro māsā atītā, so kiñcimattampi visesaṃ na labhati. Tato naṃ thero Bhagavato santikaṃ nesi, Bhagavā “avisayo Sāriputta tuyhetassa sappāyaṃ jānitum, Buddhaveneyyo eso”ti vatvā pabhassaravaṇṇaṃ padumaṃ iddhiyā nimminitvā tassa hatthe pādāsi “handā bhikkhu imaṃ viharapacchāyāyaṃ vālikātale nālena vijjhivā ṭhapehi, abhimukhaṃ cassa pallaṅkena nisīda ‘lohitāṃ lohitaṃ’ti āvajjento”ti. Ayaṃ kira pañca jātisatāni suvaṇṇakārova ahosi, tenassa “lohitanimittaṃ sappāyaṃ”ti ñatvā Bhagavā lohita-kammaṭṭhānaṃ adāsi. So tathā katvā muhutteneva yathākkamaṃ tattha cattāripi jhānāni adhigantvā anulomapaṭilomādinā nayena jhānakīlaṃ ārabhi. Atha Bhagavā taṃ padumaṃ “milāyatū”ti adhiṭṭhāsi. So jhānā vuṭṭhito taṃ milātaṃ kāḷavaṇṇaṃ disvā “pabhassararūpaṃ jarāya parimadditaṃ”ti aniccasaññaṃ paṭilabhi. tato naṃ ajjhattampi upasamhāri. Tato “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti tayopi bhavē āditte viya passi. Evaṃ passato cassāvidūre padumassaro atthi, tattha dārakā orohitvā padumāni bhañjitvā bhañjitvā rāsiṃ karonti, tassa tāni udake padumāni naḷavane aggijālā viya khāyimsu, pattāni patantāni papātāni pavisantāni viya khāyimsu, thale nikkhattapadumānaṃ aggāni milātāni aggīdaddhāni

viya khāyimsu. Athassa tadanusārena sabbadhamme upanijjhāyato bhiyyoso mattāya tayo bhavā ādittamiva agāraṃ appaṭisaraṇā hutvā upaṭṭhahimsu. Tato Bhagavā Gandhakuṭiyam nisinnova tassa bhikkhuno upari sarirābham muñci, sā cassa mukhamyeva ajjhotthari, tato so “kimetan”ti āvajjento Bhagavantam āgantvā samīpe ṭhitamiva disvā utthāyāsanaṃ añjalim paṇāmesi. Athassa Bhagavā sappāyam viditvā dhammam desento imam obhāsagātham abhāsi “yo rāgamudacchidā asesan”ti.

Tattha rañjanavasena **rāgo**, pañcakāmaguṇarāgassetam adhivacanam. **Udacchidā**ti ucchindati bhañjati vināseti. Atitakālikānampi hi chandasi¹ vattamānavacanam akkharacintakā icchanti. **Asesanti** sānusayam. **Bhisapupphamva saroruhanti** sare virūḷham padumapuppham viya. **Vigayhāti** ogayha, pavisitvāti attho. Sesam pubbasadisameva. Kim vuttam hoti? Yathā nāma ete dārakā saram oruyha bhisapuppham saroruham chindanti, evamevaṃ yo bhikkhu imam tedhātukalokasannivāsam ogayha—

“Natthi rāgasamo aggi”²,

“Kāmarāgena dayhāmi, cittam me paridayhati”³.

“Ye rāgarattānupatanti sotam,

Sayamkataṃ makkaṭakova jālam”⁴.

“Ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ pāṇampi hanatī”ti⁵—

evamādinayamanugantvā rāgādīnavapaccavekkhaṇena yathāvuttappakārehi sīlasamvarādīhi samvarehi saviññāṇakāviññāṇakesu vatthūsu asubhasaññāya ca thokaṃ thokaṃ rāgaṃ samucchindanto anāgāmimaggena avasesam arahattamaggena ca tato anavasesampi ucchindati, pubbe vuttappakāreneva so bhikkhu jahāti orapāram urago jiṇṇamiva tacam purāṇanti. Evamesā Bhagavatā arahattanikūṭena gāthā desitā, desanāpariyosāne ca so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

1. Chindatīti (Syā, Ka)

3. Sam 1. 189 piṭṭhe.

5. Am 1. 156. 217 piṭṭhesu (Thokaṃ visadisam)

2. Khu 1. 43 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 1. 63. piṭṭhe Dhammapade.

3. **Yo taṇhamudacchidāti** kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṃ viharati, aññataro bhikkhu Gaggarāya pokkharāṇiyā tīre viharanto taṇhāvasena akusalavitakkaṃ vitakketi, Bhagavā tassajjhāsayāṃ viditvā imaṃ obhāsagāthamabhāsi.

Tattha tassatīti¹ **taṇhā**, visayehi tittim na upetīti attho, kāmabhavavibhavataṇhānametaṃ adhivacanaṃ. **Saritanti** gataṃ pavattaṃ, yāva bhavaggā ajjhottharivā tthitanti vuttaṃ hoti. **Sīghasaranti** sīghagāminim, sandiṭṭhikasamparāyikaṃ ādīnavaṃ agaṇetvā muhutteneva paracakkavāḷampi bhavaggampi sampāpūṇitum samatthanti vuttaṃ hoti. Evametaṃ saritaṃ sīghasaraṃ sabbappakārampi taṇhaṃ—

“Uparivisālā duppūrā, icchā visaṭagāminī.

Ye ca taṃ anugijjhanti², te honti cakkadhārino”ti,

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamsāraṃ.

Itthabhāvaññathābhāvaṃ, samsāraṃ nātivattati”ti³,

“Ūno loko atitto taṇhādāsoti kho mahārāja”ti⁴ca—

evamādīnavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasamvarādīhi ca yo thokaṃ thokaṃ visosayitvā arahattamaggena asesāṃ ucchijjati, so bhikkhu tasmimyeva khaṇe sabbappakārampi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patitṭhitoti.

4. **Yo mānamudabbadhīti** kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṃ viharati, aññataro bhikkhu Gaṅgāya tīre viharanto gimhakāle appodake sote kataṃ naḷasetum pacchā āgatena mahoghena vuyhamānaṃ disvā “aniccā saṅkhārā”ti samviggo aṭṭhāsi, tassajjhāsayāṃ viditvā Bhagavā imaṃ obhāsagāthaṃ abhāsi.

1. Tasatīti (Sī, Syā)

2. Upari visālaṃ duppūraṃ, icchaṃ visaṭagāminim.

Ye ca taṃ anugacchanti (Sī, Syā) Khu 5. 132, 201 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 201, 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

4. Ma 2. 256 piṭṭhe.

Tattha **mānoti** jāti-ādivatthuko cetaso uṇṇāmo¹. So “seyyohamasmi”ti māno, “sadisohamasmi”ti māno, “hīnohamasmi”ti mānoti evaṃ tividho hoti. Puna “seyyassa seyyohamasmi, seyyassa sadiso, seyyassa hīno, sadisassa seyyo, sadisassa sadiso, sadisassa hīno, hīnassa seyyo, hīnassa sadiso, hīnassa hīnohamasmi”ti mānoti evaṃ navavidho hoti. Taṃ sabbappakārampi mānaṃ—

“Yena mānena mattāse, sattā gacchanti duggatin”ti²—

ādinā nayena tattha ādinavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasaṃvarādihi ca yo thokaṃ thokaṃ vadhento kilesānaṃ abaladubbalattā³ naḷasetusadisasaṃ lokuttaradhammānaṃ atibalattā mahoghasadisena arahattamaggena asesasaṃ udabbadhi, anavasesappahānavasena ucchindanto vadhetīti vuttaṃ hoti. So bhikkhu tasmiṃyeva khaṇe sabbappakārampi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

5. **Yo nājjhagamāti** kā uppatti? Imissā gāthāya ito parānaṃca dvādasannaṃ ekāyeva uppatti—ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvatthiyaṃ viharati, tena kho pana samayena aññataro brāhmaṇo attano dhītuyā vāreyye paccupaṭṭhite cintesi “kenaci vasalena aparibhuttapubbehi pupphehi dārikaṃ alaṅkaritvā patikulaṃ pesessāmi”ti. So santarabāhiraṃ Sāvatthiṃ vicinanto kiñci tiṇapupphampi aparibhuttapubbaṃ nāddasa. Atha sambahule dhuttakajātike brāhmaṇadārake sannipatite disvā “ete pucchissāmi, avassaṃ sambahulesu koci jānissatī”ti upasaṅkamitvā pucchi. Te taṃ brāhmaṇaṃ uppaṇḍentā āhaṃsu “udumbarapupphaṃ nāma brāhmaṇa loka na kenaci paribhuttapubbaṃ, tena dhītaraṃ alaṅkaritvā dehi”ti. So dutiyadivase kālasseva vuṭṭhāya bhattavissaggaṃ katvā Aciravatiyā nadiyā tīre Udumbaravanaṃ gantvā ekamekaṃ rukkhaṃ vicinanto pupphassa vaṇṭamattampi nāddasa. Atha vītivatte majjhanhike dutiyatīraṃ agamāsi, tattha ca aññataro bhikkhu aññatarasmiṃ manuññe rukkhamūle divāvihāraṃ nisinno

1. Uṇṇamo (Sī)

2. Khu 1. 197 piṭṭhe.

3. Abalātidubbalattā (Sī)

kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. So tattha upasaṅkamtivā amanasi karitvā sakim nisīditvā sakim ukkuṭiko hutvā sakim ṭhatvā taṃ rukkhāṃ sabbasākhāviṭapapattantaressu vicinanto kilamati. Tato naṃ so bhikkhu āha “brāhmaṇa kiṃ maggasi”ti. Udumbarapupphāṃ bhoti. Udumbarapupphāṃ nāma brāhmaṇa loke natthi, musā etaṃ vacanaṃ, mā kilamāti. Atha Bhagavā tassa bhikkhūno ajjhāsayaṃ viditvā obhāsaṃ muñcitvā samuppannasamannāhārabahumānassa imā obhāsagāthāyo abhāsi “yo **nājjhagamā bhavesu sāraṇ**”ti. Sabbā vattabbā.

Tattha paṭhamagāthāya tāva **nājjhagamā**ti nādhigacchi, nādhigacchati vā. **Bhavesū**ti kāmārūrūpasaṅgāsaṅgānevasaṅgānāsāṅgānī-ekavokāra-catuvokārapaṇcavokārabhavesu. **Sāraṇ**ti niccabhāvaṃ attabhāvaṃ vā. **Vicinanti** paññāya gavesanto. **Pupphamiva udumbaresū**ti yathā udumbararukkhesu pupphāṃ vicinanto esa brāhmaṇo nājjhagamā, evaṃ yo yogāvacaropi paññāya vicinanto sabbabhavesu kiñci sāraṇ nājjhagamā, so asāraṇakattena¹ te dhamme aniccato anattato ca vipassanto anupubbena lokuttaradhamme adhigacchanto jahāti orapāraṃ urago jīṇṇamiva tacaṃ purāṇanti ayamatto yojanā ca. Avasesagāthāsu panassa yojanaṃ avatvā visesatthamattameva vakkhāma.

6. “Yassantarato nasanti kopā,
Iti bhavābhavataṇca vītivatto”ti²—

ettha tāva ayaṃ antarasaddo—

“Nadītīresu saṅgāhane³, sabhāsu rathiyāsu ca.
Janā saṅgamma mantenti, maṇca taṇca kimantaran”ti⁴,
“Appamattakena visesādhigamena antarā vosānamāpādi”⁵,
“Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano.
Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhati”ti⁶—

1. Asāraṇakattena (Sī)

3. Panthāne (Sī), pathesu (Syā)

5. Am 3. 382 piṭṭhe.

2. Khu 1. 100 piṭṭhe. Itibbhavābhavataṇca (Ka)

4. Sam 1. 203 piṭṭhe.

6. Am 2. 471; Khu 1. 252 piṭṭhesu.

evaṃ kāraṇavemajjhacittādīsu sambahulesu atthesu dissati. Idha pana citte. Tato **yassantarato na santi kopāti** tatiyamaggena samūhatattā yassa citte na santi kopāti attho. Yasmā pana **bhavoti** sampatti, **vibhavoti** vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, vibhavoti hāni. Bhavoti sassato, vibhavoti ucchedo. Bhavoti puññaṃ, vibhavoti pāpaṃ. Vibhavo abhavoti ca atthato ekameva, tasmā **itibhavābhavatañca vītivattoti** ettha yā esā sampattivipattivuddhihānisassatucchedapuññapāpavasena iti anekappakārā bhavābhavatā vuccati, catūhipi maggehi yathāsambhavaṃ tena tena nayena taṃ itibhavābhavatañca vītivattoti evamattho ñātabbo.

7. **Yassa vitakkā**ti ettha pana yassa bhikkhuno tayo kāmabyāpādavihiṃ sāvitaṅkā, tayo ñāṭijanapadāmaravitaṅkā, tayo parānuddayatāpaṭisaṃyuttalābha sakkāra siloka-anavaññatti paṭisaṃyuttavitaṅkāti ete nava vitakkā samantabhaddake vuttanayena tattha tattha ādīnavam paccavekkhitvā paṭipakkhavavatthānena tassa tassa pahānasamatthehi tīhi heṭṭhimamaggehi ca vidhūpitā bhusaṃ dhūpitā santāpitā daḍḍhāti attho. Evaṃ vidhūpetvā ca **ajjhattaṃ suvikappitā asesā**, niyakajjhattabhūte attano khandhasantāne ajjhattajjhattabhūte citte ca yathā na puna sambhavanti, evaṃ arahattamaggena asesā chinnā. Chinnam hi kappitanti vuccati. Yathāha “kappitakesamassū”¹. Evamettha attho daṭṭhabbo.

8. Idāni **yo nāccasārīti** ettha **yo nāccasārīti** yo nātidhāvi. **Na paccasārīti** na ohīyi. Kim vuttaṃ hoti? Accāraddhavīriyena hi uddhacce patanto accāsarati, atisithilena kosajje patanto paccāsarati. Tathā bhavataṇhāya attānaṃ kilamento accāsarati, kāmataṇhāya kāmasukhamanuyuñjanto paccāsarati. Sassatadiṭṭhiyā accāsarati, ucchedadiṭṭhiyā paccāsarati. Atītaṃ anusocanto accāsarati, anāgataṃ paṭikaṅkhanto paccāsarati. Pubbantānudiṭṭhiyā accāsarati, aparantānudiṭṭhiyā paccāsarati. Tasmā yo ete ubho ante vajjetvā majjhimam paṭipadam paṭipajjanto nāccasārī na paccasārīti evaṃ vuttaṃ hoti.

1. Saṃ 1. 79; Saṃ 2. 525 piṭṭhesu.

Sabbaṃ accagamā imaṃ papañcanti tāya ca pana arahattamaggavosānāya majjhimāya paṭipadāya sabbaṃ imaṃ vedanāsaññāvitakkappabhavaṃ taṇhāmānadiṭṭhisāṅkhātāṃ tividhaṃ papañcaṃ accagamā atikkanto, samatikkantoti attho.

9. Tadanantaragāthāya pana **sabbaṃ vitathamidanti ñatvā loketi** ayameva viseso. Tassattho—**sabbanti** anavasesaṃ, sakalamanunanti vuttaṃ hoti. Evaṃ santepi pana vipassanupagaṃ lokiyakhandhāyatanadhātupabhedaṃ saṅkhatameva idhādhippetāṃ. **Vitathanti** vigatatathabhāvaṃ, niccanti vā sukhanti vā subhanti vā attāti vā yathā yathā kilesavasena bālajanehi gayhati, tathātathābhāvato vitathanti vuttaṃ hoti. **Idanti** tameva sabbaṃ paccakkhabhāvena dassento āha. **Ña tvāti** maggapaññāya jānitvā, tañca pana asammohato, na visayato¹. **Loketi** okāsalo ke sabbaṃ khandhādibhedāṃ dhammajātaṃ “vitathamidan”ti ñatvāti sambandho.

10-13. Idāni ito parāsu catūsu gāthāsu **vītalobho vītarāgo vītadoso vītamohoti** ete visesā. Ettha lubbhanavasena **lobho**, sabbasaṅgāhikametaṃ paṭhamassa akusalamūlassa adhivacanaṃ, visamalobhassa vā, yo so “appekadā mātumattīsipi lobhadhammā uppajjanti, bhaginimattīsipi lobhadhammā uppajjanti, dhītumattīsipi lobhadhammā uppajjanti”ti² evaṃ vutto. Rajjanavasena **rāgo**, pañcakāmaguṇarāgassetāṃ adhivacanaṃ. Dussanavasena **doso**, pubbe vuttakodhassetāṃ adhivacanaṃ. Muyhanavasena **moho**, catūsu ariyasaccesu aññāñassetāṃ adhivacanaṃ. Tattha yasmā ayaṃ bhikkhu lobhaṃ jigucchanto vipassanaṃ ārabhi “kudāssu nāmāhaṃ lobhaṃ vinetvā vīgatalobho vihareyyan”ti, tasmā tassa lobhappahānupāyaṃ sabbasaṅkhārānaṃ vitathabhāvadassanaṃ³ lobhappahānānisaṃsañca orapārappahānaṃ⁴ dassento imaṃ gāthamāha. Esa nayo ito parāsupi. Keci panāhu “yathāvutteneva nayena ete dhamme jigucchitvā vipassanaṃāraddhassa tassa tassa bhikkhuno ekamekāva ettha gāthā vuttā”ti. Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ. Esa nayo ito parāsu catūsu gāthāsu.

1. Asammohoto ca visayato ca (Syā, Ka)

3. Vitathabhāvadassanatthaṃ (Sī, Ka)

2. Saṃ 2. 329 piṭṭhe.

4. Orapārappahānatthaṃ (Sī)

14. Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā—appahīnaṭṭhena santāne sayantīti **anusayā**, kāmarāgapaṭiḡhamānadiṭṭhivicikicchābhavarāgāviḡjānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sampayuttadhammānaṃ attano ākāraṇuvidhānaṭṭhena **mūlā**, akhemaṭṭhena **akusalā**. Dhammānaṃ paṭiṭṭhābhūtātipi **mūlā**, sāvajjadukkhavipākaṭṭhena **akusalā**. Ubhayampetaṃ lobhadosamohānaṃ adhivacanaṃ. Te hi “lobho bhikkhave akusalaṇca akusalamūlaṇcā”ti-ādinā nayena evaṃ niddiṭṭhā. Evamete anusayā tena tena maggena pahīnattā yassa keci na santi, ete ca akusalamūlā tatheva **samūhatāse**, samūhatā icceva attho. Paccattabahuvacanassa hi¹ sekārāgamaṃ icchanti saddalakkhaṇakovidā. Aṭṭhakathācariyā pana “**seti** nipāto”ti vaṇṇayanti. Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ. Ettha pana kiṇcāpi so evaṃvidho bhikkhu khīṇāsavo hoti, khīṇāsavo ca neva ādiyati, na pajahati, pajahitvā ṭhitoti vutto, tathāpi vattamānasamīpe vattamānavacanalakkaṇena “jahāti orapāraṇ”ti vuccati. Atha vā anupādisesāya ca nibbānadhātuyā parinibbāyanto attano ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātāṃ jahāti orapāranti veditabbo.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṃ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭiḡhānusayānaṃ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ paṭṭhamamaggena, bhavarāgānusayāviḡjānusayānaṃ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ abhāvo hoti, duttiyamaggena kāmarāgānusayapaṭiḡhānusayānaṃ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāviḡjānusayānaṃ abhāvo hoti. Tattha yasmā na sabbe anusayā akusalamūlā. Kāmarāgabhavarāgānusayā eva hi lobhākusalamūlena saṅgahaṃ gacchanti, paṭiḡhānusayāviḡjānusayā ca “doso akusalamūlaṃ moho akusalamūlami”cceva saṅkhaṃ gacchanti, diṭṭhimānavicikicchānusayā pana na kiṇci akusalamūlaṃ honti. Yasmā vā anusayābhāvavasena ca akusalamūlasamugghātavasena ca kilesappahānaṃ paṭṭhapesi², tasmā—

1. Paccattabahuvacanassante (Ka)

2. Patthesi (Sī), patthesi paṭṭhapesi (Ka)

“Yassānusayā na santi keci,
Mūlā ca akusalā samūhatāse”—

iti Bhagavā āha.

15. **Yassa darathajāti** ettha pana paṭhamuppannā¹ kilesā pariḷāhaṭṭhena darathā nāma, aparāparuppannā pana tehi darathehi jātattā darathajā nāma. **Oranti** sakkāyo vuccati. Yathāha “orimaṃ tīranti kho bhikkhu sakkāyassettaṃ adhivacanaṃ”². **Āgamanāyāti** uppattiyā. **Paccayāseti** paccayā eva. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yassa pana upādānakkhandhaggahaṇāya paccayabhūtā ariyamaggena pahīnattā keci darathajavevacanā kilesā na santi, pubbe vuttanayeneva so bhikkhu jahāti orapāranti.

16. **Yassa vanathajāti** etthapi darathajā viya vanathajā veditabbā. Vacanatthe pana ayaṃ veseso—vanute, vanotīti vā vanaṃ, yācati sevati bhajatīti attho, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi visayānaṃ patthanato sevanato ca “vanan”^{ti} vuccati. Taṃpariyuṭṭhānavasena vanaṃ tharati tanotīti vanatho, taṇhānusayassettaṃ adhivacanaṃ. Vanathā jātāti vanathajāti. Keci panāhu “sabbepi kilesā gahanaṭṭhena vanathoti vuccanti, aparāparuppannā pana vanathajā”^{ti}. Ayameva cettha Urugasutte attho adhippeto, itaro pana Dhammapadagāthāyaṃ. **Vinibandhāya bhavāyāti** bhavavinibandhāya, atha vā cittassa visayesu vinibandhāya āyatim uppattiyā cāti attho. hetuyeva **hetukappā**.

17. **Yo nīvaraṇeti** ettha nīvaraṇāti cittaṃ hitapaṭipattim vā nīvarantīti **nīvaraṇā**, paṭicchādentīti attho. **Pahāyāti** chaḍḍetvā. **Pañcāti** tesam saṅkhyāparicchedo. Īghābhāvato **anīgho**. Kathaṃ kathāya tiṇṇattā **tiṇṇakathaṃkatho**. Vigatasallattā **visallo**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo bhikkhu kāmaccchandādīni pañca nīvaraṇāni samantabhaddake vuttanayena sāmāññato visesato ca nīvaraṇesu ādīnavaṃ disvā tena tena maggena pahāya tesaṃca pahīnattā eva kilesadukkhasaṅkhātassa

1. Paṭhamuppannā paṭhamuppannā (Sī)

2. Saṃ 2. 383 piṭṭhe.

īghassābhāvena **anīgho**, “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānan”¹ti-ādinā¹ nayena pavattāya kathaṃkathāya tiṇṇattā **tiṇṇakathaṃkatho**, “tattha katame pañca sallā, rāgasallo dosasallo mohasallo mānasallo diṭṭhisallo”²ti vuttānaṃ pañcannaṃ sallānaṃ vigatattā **visallo**, so bhikkhu pubbe vuttanayeneva jahāti orapāranti.

Atrāpi ca kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā eva nīvaraṇappahānaṃ veditabbaṃ. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmaccchandanivaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca tatiyamaggena pahānaṃ hoti, thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena, “akataṃ vata me kusalan”²ti-ādinā² nayena pavattassa vipphaṭṭisārasaṅkhatassa kukkucanīvaraṇassa vicikicchānīvaraṇassa ca paṭhamamaggena. Maggapaṭipāṭiyā pana kukkucanīvaraṇassa vicikicchā nīvaraṇassa ca paṭhamamaggena pahānaṃ hoti, kāmaccchandanivaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca duttiyamaggena tanubhāvo hoti, tatiyena anavasesappahānaṃ, thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena pahānaṃ hoti. Evaṃ—

“Yo nīvaraṇe pahāya pañca,
Anīgho tiṇṇakathaṃkatho visallo.
So bhikkhu jahāti orapāraṃ,
Urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ”³ti—

arahattanikūṭeneva Bhagavā desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhito.³ “Ekacce yena yena tesaṃ bhikkhūnaṃ yā yā gāthā desitā, tena tena tassā tassā gāthāya pariyosāne so so bhikkhu arahatte patiṭṭhito”³ti vadanti³.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Uragasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 203; Khu 10. 155 piṭṭhesu.

3-3. Ekacce yena nayena tassā tassā gāthāya pariyosāne so so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti. (Sī)

2. Dhaniyasuttavaṇṇanā

18. **Pakkodanoti** Dhaniyasuttaṃ. kā uppatti? Bhagavā Sāvattihiyaṃ viharati, tena samayena Dhaniyo gopo mahīṭire paṭivasati. Tassāyaṃ pubbayogo—Kassapassa Bhagavato pāvacane dibbamāne vīsati vassasahassāni divase divase saṃghassa vīsati salākabhaddhāni adāsi, so tato cuto devesu uppanno. Evaṃ devaloke ekaṃ Buddhantaraṃ khepetvā amhākaṃ Bhagavato kāle Videharaṭṭhamajjhe Pabbataraṭṭhaṃ nāma atthi, tattha Dhammakoraṇḍaṃ¹ nāma nagaraṃ, tasmīṃ nagare seṭṭhiputto hutvā abhinibbatto goyūthaṃ nissāya jīvati. Tassa hi tiṃsamattāni gosahassāni honti, sattavīsasahassā gāvo khīraṃ duyhanti. Gopā nāma nibaddhavāsino na honti, vassike cattāro māse thale vasanti, avasese aṭṭhamāse yathā tiṇodakaṃ sukhaṃ labbhati,^t attha vasanti. Tañca nadītīraṃ vā jātassaratīraṃ vā hoti. Athāyampi vassakāle attano vasitagāmato nikkhamitvā gunnaṃ phāsuvihāratthāya okāsaṃ gavesanto mahāmahi bhijjitvā ekato kālamahī ekato mahāmahicceva saṅkhaṃ gantvā sandamānā puna samuddasamīpe samāgantvā pavattā, yaṃ okāsaṃ antaradīpaṃ akāsi, taṃ pavisitvā vacchānaṃ sālāṃ attano ca nivesanaṃ māpetvā vāsaṃ kappasi. Tassa satta puttā satta dhītaro satta suṇisā aneke ca kammakārā honti. Gopā nāma **vassanimittam** jānanti. Yadā sakuṇikā kulāvakāni rukkhagge karonti, kakkāṭakā udakasamīpe dvāraṃ pidahitvā thalasamīpadvārena² vaḷaṇṇjenti, tadā suvuṭṭhikā bhavissatīti gaṇhanti. Yadā pana sakuṇikā kulāvakāni nīcaṭṭhāne udakapiṭṭhe karonti, kakkāṭakā thalasamīpe dvāraṃ pidahitvā udakasamīpadvārena³ vaḷaṇṇjenti, tadā dubbuṭṭhikā bhavissatīti gaṇhanti.

Atha so Dhaniyo suvuṭṭhikanimittāni upasallakkhetvā upakaṭṭhe vassakāle antaradīpā nikkhamitvā mahāmahiyaṃ paratīre sattasakkāhampi deve vassante udakena anajjhottharaṇokāse attano vasanokāsaṃ katvā samantā parikkhipitvā vacchasālāyo māpetvā tattha nivāsaṃ kappesi. Athassa dārutiṇḍisaṅgahe kate sabbesu

1. Dhammakoraṇḍaṃ (Sī)

2. Thalasaṃīpe dvārena (Sī, Ka)

3. Udaḥasaṃīpe dvārena (Sī, Ka)

puttadārakammakaraporisesu samānīyesu¹ jātesu nānappakāre khajjabhojje paṭiyatte samantā catuddisā meghamaṇḍalāni utṭhahiṃsu. So dhenuyo duhāpetvā vacchasālāsu vacche saṇṭhāpetvā² gunnaṃ catuddisā dhūmaṃ kārāpetvā sabbaparijanaṃ bhojāpetvā sabbakiccāni kārāpetvā tattha tattha dīpe ujjālāpetvā sayam khīrena bhattaṃ bhuñjitvā mahāsayane sayanto attano sīrisampattiṃ disvā tuṭṭhacitto hutvā aparadisāya meghatthanitasaddaṃ sutvā nipanno imaṃ udānaṃ udānesi “**pakkodano duddhakhīrohamasmī**”ti.

Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā—**pakkodano**ti siddhabhatto. **Duddhakhīro**ti gāvo duhitvā gahitakhīro. **Ahanti** attānaṃ nidasseti, **asmī**ti attano tathābhāvaṃ. **Pakkodano duddhakhīro** ca ahamasmi bhavāmīti attho. **Itī**ti evamāhāti attho. Niddese pana “**itī**ti padasandhi padasaṃsaggo padapāripūri akkharasamavāyo byañjanasiliṭṭhatā padānupubbātāmetan”ti³ evamassa attho vaṇṇito. Sopi idameva sandhāyāti veditabbo. Yaṃ yaṃ hi padaṃ pubbapadena vuttaṃ, tassa tassa evamāhāti etamatthaṃ pakāsentoyeva itisaddo pacchimena padena metteyyo iti vā Bhagavā iti vā evamādīnā padasandhi hoti, nāññathā.

Dhaniyo gopoti tassa seṭṭhiputtassa nāmasamodhānaṃ. So hi yānimāni thāvarādīni pañca dhanāni, tesu ṭhapetvā dānasīlādi-anugāmikadhaṇaṃ khettavatthu-ārāmādito thāvaradhaṇatopi, gavassādito jaṅgamadhaṇatopi, hiraññasuvaṇṇādito saṃhārimadhaṇatopi, sippāyatanādito aṅgasamadhaṇatopi yaṃ taṃ lokassa pañcagorasānuppadānena bahūpakāraṃ taṃ sandhāya “natthi gosamitaṃ dhanan”ti⁴ evaṃ visesitaṃ godhaṇaṃ, tena samannāgatattā **Dhaniyo**, gunnaṃ pālanato **gopo**. Yo hi attano gāvo pāleti, so “gopo”ti vuccati. Yo paresaṃ vetanena bhaṭo hutvā, so gopālako. Ayaṃ pana attanoyeva, tena gopoti vutto.

1. Samāhītesu (Sī)

2. Bandhāpetvā (Sī)

3. Khu 8. 24 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 6; Khu 10. 160 piṭṭhesu.

Anutīreti tīrassa samīpe. **Mahiyā**ti mahāmahīnāmikāya nadiyā. Samānena anukūlavattinā parijanena saddhiṃ vāso yassa so samānavāso, ayañca tathāvidho. Tenāha “**samānavāso**”ti. **Channā**ti tiṇṇapaṇṇacchadanehi anovassakā katā. **Kuṭṭi**ti vasanagharassetam adhivacanam. **Āhito**ti ābhato, jālito vā. **Ginī**ti aggi. Tesu tesu thānesu aggi “ginī”ti vohariyati. **Atha ce patthayasī**ti idāni yadi icchasīti vuttam hoti. **Pavassā**ti siñca pagghara, udakam muñcāti attho. **Devā**ti megham ālapati. Ayam tāvettha padavaṇṇanā.

Ayam pana atthavaṇṇanā—evamayaṃ Dhaniyo gopo attano sayanaghare mahāsayane nipanno meghatthanitam sutvā “pakkodanohamasmī”ti bhaṇanto kāyadukkhavūpasamūpāyaṃ kāyasukhahetuñca attano sannihitam dīpeti, “duddhakhīrohamasmī”ti bhaṇanto cittadukkhavūpasamūpāyaṃ cittasukhahetuñca, “anutīre mahiyā”ti nivāsaṭṭhānasampattim, “samānavāso”ti tādise kāle piyavippayogapadaṭṭhānassa sokassābhāvaṃ, “channā kuṭṭi”ti kāyadukkhāpagamaṭṭhānam. “Āhito ginī”ti yasmā gopolakā parikkhepadhūmadāru-aggivasena tayo aggī karonti, te ca tassa gehe sabbe katā, tasmā sabbadisāsu parikkhepaggiṃ sandhāya “āhito ginī”ti bhaṇanto vālamigāgamananivāraṇam dīpeti, gunnam majjhe gomayādihi dhūmaggiṃ sandhāya ḍamsamakasādihi gunnam anābādham, gopālakānam sayanaṭṭhāne dāru-aggiṃ sandhāya gopālakānam sītābādhaṭṭhānam. So evam dīpento attano vā gunnam vā parijanassa vā vuṭṭhipaccayassa kassaci ābādhassa abhāvato pītisomanassajāto āha “atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

19. Evam Dhaniyassa imam gātham bhāsamānassa assosi Bhagavā dībbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya Jetavanamahāvihāre Gandhakuṭiyam viharanto. Sutvā ca pana Buddhacakkhunā lokam volokento addasa Dhaniyañca pajāpatiñcassa “ime ubhopi hetusampannā. Sace aham gantvā dhammam desessāmi, ubhopi pabbajitvā arahattam pāpuṇissanti. No ce gamissāmi, sve udakoghena vinassissanti”ti taṅkhaṇeyeva Sāvattthito satta yojanasatāni Dhaniyassa nivāsaṭṭhānam ākāsena gantvā tassa kuṭiyā upari aṭṭhāsi. Dhaniyo tam gātham punappunam

bhāsatiyeva, na niṭṭhāpeti, Bhagavati gatepi bhāsati. Bhagavā ca taṃ sutvā
“na ettakena santuṭṭhā vā vissatthā vā honti, evaṃ pana hontī”ti dassetuṃ—

**“Akkodhano vigatakhilohamasmi,
Anutīre mahiyekarattivāso.
Vivaṭā kuṭi nibbuto gini,
Atha ce patthayasī pavassa devā”ti—**

imaṃ paṭigāthaṃ abhāsi byañjanasabhāgaṃ no atthasabhāgaṃ. Na hi
“pakkodano”ti, “akkodhano”ti ca ādīni padāni atthato samenti
mahāsamuddassa orimapārimatīrāni viya, byañjanaṃ panettha kiñci kiñci
sametīti byañjanasabhāgāni honti. Tattha purimagāthāya sadisapadānaṃ
vuttanayeneva attho veditabbo.

Visesapadānaṃ panāyaṃ padato atthato ca vaṇṇanā—**akkodhanoti**
akujjhanasabhāvo. Yo hi so pubbe vuttappakāra-āghatavatthusambhavo
kodho ekaccassa suparittopi uppajjamāno hadayaṃ santāpetvā vūpasammati,
yena ca tato balavataruppanna ekacco mukhavikuṇṇanamattaṃ karoti, tato
balavatarena ekacco pharusāṃ vattukāmo hanusañcalanamattaṃ karoti,
aparo tato balavatarena pharusāṃ bhaṇati, aparo tato balavatarena daṇḍaṃ
vā satthaṃ vā gavesanto disā viloketi, aparo tato balavatarena daṇḍaṃ vā
satthaṃ vā āmasati, aparo tato balavatarena daṇḍādīni gahetvā upadhāvatī,
aparo tato balavatarena ekaṃ vā dve vā pahāre deti, aparo tato balavatarena
api ñātisālohitāṃ jīvītā voropeti, ekacco tato balavatarena pacchā vippaṭisārī
attānampi jīvītā voropeti Sīhaḷadīpe Kālagāmaṃvāsī amacco viya. Ettāvatā ca
kodho paramavepullappatto hoti. So Bhagavatā Bodhimaṇḍeyeva sabbaso
pahīno ucchinnamūlo tālavatthukato, tasmā Bhagavā “akkodhanohamasmi”ti
āha.

Vigatakhiloti apagatakhilo. Ye hi te cittabandhabhāvena¹ pañca
cetokhilā vuttā, yehi ca khilabhūte citte seyyathāpi nāma khile

1. Cittathaddhabhāvena (Sī, Syā)

bhūmibhāge cattāro māse vassantepi deve sassāni na ruhanti, evamevaṃ saddhammassavanādikusalahetuvasse vassantepi kusalaṃ na ruhati, te ca Bhagavatā Bodhimaṇḍeyeva sabbaso pahīnā, tasmā Bhagavā “vigatakhilohamasmī”ti āha.

Ekarattiṃ vāso assāti ekarattivāso. Yathā hi Dhaniyo tattha cattāro vassike māse nibaddhavāsaṃ upagato na tathā Bhagavā. Bhagavā hi taṃyeva rattiṃ tassa atthakāmatāya tattha vāsaṃ upagato. Tasmā “ekarattivāso”ti āha. **Vivaṭṭā**ti apanītacchadanā. **Kuṭṭi**ti attabhāvo. Attabhāvo hi taṃ taṃ atthavasāṃ paṭicca kāyotipi guhātipi dehotipi sandehotipi nāvātipi rathotipi vaṇotipi dhajotipi sandehotipi nāvātipi rathotipi vaṇotipi dhajoti vammikotipi kuṭṭitipi kuṭṭikātipi vuccati, idha pana kaṭṭhādīni paṭicca gehanāmikā kuṭṭi viya aṭṭhi-ādīni paṭicca saṅkhyāṃ gatattā “kuṭṭi”ti vutto. Yathāha—

“Seyyathāpi āvuso kaṭṭhañca paṭicca valliñca paṭicca mattikañca paṭicca tiṇaṃ paṭicca ākāso parivārīto agāraṃtveva saṅkham gacchati, e vameva kho āvuso aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārīto rūpaṃtveva saṅkham gacchati”ti¹.

Cittamakkaṭṭassa nivāsato vā kuṭṭi. Yathāha—

“Aṭṭhi kaṅkalakuṭṭi ce sā, makkaṭṭāvasatho iti.
Makkoṭo paṇcadvārāya, kuṭṭikāya pasakkiya.
Dvārena anupariyāti, ghaṭṭayanto punappunan”ti².

Sā kuṭṭi yena taṇhāmānadiṭṭhichadanena sattānaṃ channattā punappunanāṃ rāgādikilesavassaṃ ativassati. Yathāha—

“Channamativassati, vivaṭṭaṃ nātivassati.
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī”ti³.

1. Ma 1. 248 piṭṭhe.

2. Khu 2. 247 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

3. Khu 1. 144; Khu 2. 289; Vi 5. 263 piṭṭhesu.

Ayaṃ gāthā dvīsu ṭhānesu vuttā Khandhake Theragāthāyaṃ ca. Khandhake hi “yo āpattiṃ paṭicchādeti, tassa kilesā ca punappunāṃ āpattiyo ca ativassanti, yo pana na paṭicchādeti, tassa nātivassanti”ti imaṃ atthaṃ paṭicca vuttā. Theragāthāyaṃ “yassa rāgādicchadanāṃ atthi, tassa puna iṭṭhārammaṇādīsu rāgādisambhavato channamativassati. Yo vā uppanne kilese adhivāseti, tasseva adhivāsetakilesacchadanacchannā attabhāvakuṭi punappunāṃ kilesavassaṃ ativassati, yassa pana arahattamaggañāṇavātena kilesacchadanassa viddhaṃsitattā vivaṭā, tassa nātivassati”ti. Ayamattho idha adhippeto. Bhagavatā hi yathāvuttaṃ chadanāṃ yathāvutteneva nayena viddhaṃsitaṃ, tasmā “vivaṭā kuṭi”ti āha. **Nibbutoti** upasanto. **Ginīti** aggi. Yena hi ekādasavidhena agginā sabbamidaṃ ādittaṃ. Yathāha “ādittaṃ rāgagginā”ti¹ vitthāro. So aggi Bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggasalilasekena nibbuto, tasmā “nibbuto ginī”ti āha.

Evāṃ vadanto ca Dhaniyaṃ atuṭṭhabbena tussamānaṃ aññāpadeseneva paribhāsati ovadati anusāsati. Kathaṃ? “Akkodhano”ti hi vadamāno Dhaniya tvaṃ “pakkodanohamasmī”ti tuṭṭho, odanapāko ca yāvajīvaṃ dhanaparikkhayaena kattabbo, dhanaparikkhaya ca ārakkhādīdukkhapadaṭṭhāno², evāṃ sante dukkheneva tuṭṭho hosi, ahaṃ pana “akkodhanohamasmī”ti tussanto sandiṭṭhikasamparāyikadukkhābhāvena tuṭṭho homīti dīpeti. “Vigatakhilo”ti vadamāno tvaṃ “duddhakhīrohamasmī”ti tussanto akatakiccova “katakiccohamasmī”ti mantvā tuṭṭho, ahaṃ pana “vigatakhilohamasmī”ti tussanto katakiccova tuṭṭho homīti dīpeti. “Anutīre mahiyekarattivāso”ti vadamāno tvaṃ anutīre mahiyā samānavāsoti tussanto caturmāsānibaddhavāseṇa tuṭṭho. Nibaddhavāso ca āvāsasaṅgena hoti, so ca dukkho³, evāṃ sante dukkheneva tuṭṭho hosi. Ahaṃ pana ekarattivāsoti tussanto anibaddhavāseṇa tuṭṭho, anibaddhavāso ca āvāsasaṅgābhāvena hoti, āvāsasaṅgābhāvo ca sukhoti sukheneva tuṭṭho homīti dīpeti.

1. Saṃ 2. 51; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

2. Ajjanarakkhaṇādīpadaṭṭhānaṃ (Sī), anurakkhaṇādīsu dukkhapadaṭṭhānaṃ (Syā)

3. Dukkhaṃ (Sī, Syā)

“Vivaṭā kuṭī”ti vadamāno tvaṃ channā kuṭīti tussanto channagehamtāya tuṭṭho, gehe ca te channepi attabhāvakuṭīkaṃ kilesavassam̐ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanam̐ pāpuṇeyyāsi, evaṃ sante atuṭṭhabbeneva tuṭṭho hosi. Aham̐ pana “vivaṭā kuṭī”ti tussanto attabhāvakuṭiyā kilesacchadanābhāvena tuṭṭho, evaṃca me vivaṭāya kuṭiyā na taṃ kilesavassam̐ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanam̐ pāpuṇeyyam̐, evaṃ sante tuṭṭhabbeneva tuṭṭho homīti dīpeti. “Nibbuto ginī”ti vadamāno tvaṃ āhito ginīti tussanto akatūpaddavanivāraṇova katūpaddavanivāraṇosmīti mantvā tuṭṭho, aham̐ pana nibbuto ginīti tussanto ekādasaggipariḷābhābhāvato katūpaddavanivāraṇatāyeva tuṭṭhoti dīpeti. “Atha ce patthayasī pavassa devā”ti vadamāno evaṃ vigatadukkhānam̐ anuppattasukhānam̐ katasabbakiccānam̐ amhādisānam̐ etaṃ vacanam̐ sobhati, atha ce patthayasi, pavassa deva, na no tayi vassante vā avassantevā¹ vuḍḍhi vā hāni vā atthi, tvaṃ pana kasmā evaṃ vadasīti dīpeti. Tasmā yaṃ vuttam̐ “evaṃ vadanto ca Dhaniya atuṭṭhabbeneva tussamānam̐ aññāpadeseneva paribhāsati ovadati anusāsati”ti, taṃ sammadeva vuttanti.

20. Evamimam̐ Bhagavatā vuttam̐ gātham̐ sutvāpi Dhaniyo gopo “ko ayam̐ gātham̐ bhāsati”ti avatvā tena subhāsitena parituṭṭho punapi tathārūpaṃ sotukāmo aparampi gāthamāha “**andhakamakasā**”ti. tattha **andhakā**ti kāḷamakkhikānam̐² adhivacanam̐, piṅgalamakkhikānantipi eke. **Makasāti** makasāyeva. **Na vijjareti** natthi. **Kaccheti** dve kacchā nadīkaccho ca pabbatakaccho ca, idha nadīkaccho. **Ruḷhatī**neti sañjātatiṇe. **Carantī**ti bhattakiccam̐ karonti. **Vuṭṭhimpī**ti vātavuṭṭhi-ādīkā anekā vuṭṭhiyo, tā Āḷavakasutte pakāsayissāma. Idha pana vassavuṭṭhim̐ sandhāya vuttam̐. **Saheyyunti** khomeyyum̐. Sesam̐ pākāṭameva. Ettha Dhaniyo ye andhakamakasā sannipatitvā rudhire³ pivantā muhutteneva gāvo anayabyasanam̐ pāpenti, tasmā vuṭṭhitamatteyeva te gopālakā paṃsunā ca sākāhi

1. Tayā vassantena vā avassantena vā (Sī, Syā)

2. Kāṇamakkhikānam̐ (Sī)

3. Ruhiram̐ (Sī), ruhire (Syā)

ca mārenti, tesam abhāvena gunnam khemataṃ, kacche ruḥhatinacaraṇena addhānagamanaparissamābhāvaṃ vatvā khudākilamathābhāvaṃca dīpento “yathā aññesaṃ gāvo andhakamakasasamphassehi dissamānā¹ addhānagamanena kilantā khudāya milāyamānā² ekavuṭṭhinipātampi na saheyyuṃ, na me tathā gāvo, mayhaṃ pana gāvo vuttappakārābhāvā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā vuṭṭhimpī saheyyuṃ”ti dīpeti.

21. Tato Bhagavā yasmā Dhaniyo antaradīpe vasanto bhayaṃ disvā kullaṃ bandhitvā mahāmaḥim taritvā taṃ kacchaṃ āgamma “ahaṃ suṭṭhu āgato, nibbhayeva ṭhāne ṭhito”ti maññamāno evamāha, sabhaye eva ca so ṭhāne ṭhito, tasmā tassa āgamaṇaṭṭhānā attano āgamaṇaṭṭhānaṃ uttaritaraṇca paṇītaraṇca vaṇṇonto “**baddhāsi bhisī**”ti imaṃ gāthamabhāsi atthasabhāgaṃ no byañjanasabhāgaṃ.

Tattha **bhisī**ti pattharivā puthulaṃ katvā baddhakullo vuccati loke, ariyassa pana dhammavinaye ariyamaggassetam adhivacanaṃ. Ariyamaggo hi—

Maggo pajjo patho pantho, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisī saṅkamo³.

Addhānaṃ pabhavo ceva, tattha tattha pakāsito.

Imāyapi gāthāya Bhagavā purimanayeneva taṃ ovaḍanto imaṃ atthaṃ āhāti veditabbo—Dhaniya tvaṃ kullaṃ bandhitvā maḥim taritvā imaṃ ṭhānamāgato, punapi ca te kullo bandhitabbo eva bhavissati, nadī ca taritabbā, na cetam ṭhānaṃ khemaṃ. Mayā pana ekacitte maggaṅgāni samodhānetvā ñāṇabandhanena baddhā ahosi bhisī, sā ca sattatimsabodhipakkhiyadhammaparipuṇṇatāya ekarasabhāvūpagatattā aññamaññaṃ anativattanena puna bandhitabbappayojanābhāvena devamanussesu kenaci mocetuṃ asakkuṇeyyatāya ca susaṅkhatā, tāya camhi **tiṇṇo** pubbe patthitaṃ tīrappadesaṃ gato. Gacchantopi ca na sotāpannādayo viya kañcideva padesaṃ gato, atha **pāragato** sabbāsavakkhayaṃ sabbadhammapāraṃ paramaṃ khemaṃ nibbānaṃ gato, **tiṇṇoti** vā sabbaññutaṃ patto, **pāragatoti** arahattaṃ

1. Rissamānā (Sī)

2. Mīyamānā (Sī, Syā)

3. Khu 8. 201 piṭṭhe Cūḷaniddese.

patto. Kiṃ vineyya pāragatoti ce? **Vineyya oghaṃ**, kāmoghādicatubbidhaṃ oghaṃ taritvā atikkamma taṃ pāraṃ gatoti. Idāni ca pana me puna taritabbābhāvato **attho bhisīyā na vijjati**, tasmā mameva yuttaṃ vattuṃ “atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

22. Tampi sutvā Dhaniyo purimanayeneva “**gopī mama assavā**”ti imaṃ gāthaṃ abhāsi. Tattha **gopī** bhariyaṃ niddisati. **Assavā**ti vacanakarā kiṃ kārapaṭisāvinī. **Alolā**ti mātugāmo hi pañcahi lolatāhi lolo hoti āhāralolatāya alaṅkāralolatāya parapurisalolatāya dhanalolatāya pādaloalatāya. Tathā hi mātugāmo bhattapūvasurādibhede āhāre lolatāya antamaso pārivāsikabhattampi bhuñjati, hatthotāpakampi khādāti, diguṇaṃ¹ dhanamanuppadatvāpi suraṃ pivati. Alaṅkāralolatāya aññaṃ alaṅkāraṃ alabhamāno antamaso udakatelakenapi kese oṣaṇḥetvā² mukhaṃ parimajjati. Parapurisalolatāya antamaso puttenapi tādise padese pakkosiyamāno paṭhamaṃ asaddhammavasena cinteti. Dhanalolatāya haṃsarājaṃ gahetvāna suvaṇṇā parihāyatha. Pādaloalatāya āramādigamanasīlo hutvā sabbaṃ dhanam vināseti. Tattha Dhaniyo “ekāpi lolatā mayhaṃ gopiyā natthī”ti dassento “**alolā**”ti āha.

Dīgharattaṃ saṃvāsīyāti dīghakālaṃ saddhiṃ vasamānā komārabhāvato pabhuti ekato vaḍḍhitā. Tena parapurise na jānātīti dasseti. **Manāpā**ti evaṃ parapurise ajānantī mameva manam³ allīyatīti dasseti. **Tassā na suṇāmi kiñci pāpanti** “itthannāmena nāma saddhiṃ imāya hasitaṃ vā lapitaṃ vā”ti evaṃ tassā na suṇāmi kañci aticāradosanti dasseti.

23. Atha Bhagavā etehi guṇehi gopiyā tuṭṭhaṃ Dhaniyaṃ oবাদanto purimanayeneva “**cittaṃ mama assavaṇ**”ti imaṃ gāthamabhāsi atthasabhāgaṃ byañjanasabhāgañca. Tattha uttānatthāneva padāni. Ayaṃ pana adhippāyo—Dhaniya tvaṃ “gopī mama assavā”ti tuṭṭho, sā pana te

1. Dviguṇaṃ (Sī)

2. Oṣaṇḥetvā (Sī)

3. Mameva (Sī)

assavā bhaveyya vā na vā, dujjānaṃ paracittaṃ, visesato mātugāmassa. Mātugāmaṃ hi kucchiyā pariharantāpi rakkhituṃ na sakkonti, evaṃ durakkhacittattā eva na sakkā tumhādisēhi itthi alolāti vā saṃvāsiyāti vā manāpāti vā nippāpāti vā jānituṃ, mayhaṃ pana cittaṃ assavaṃ ovādapāṭikaraṃ, mama vase vattati, nāhaṃ tassa vase vattāmi. So cassa assavabhāvo yamakapāṭihāriye channaṃ vaṇṇānaṃ aggidhārāsu ca udakadhārāsu ca pavattamānāsu sabbajanassa pākaṭo ahosi. Agginimmāne hi tejokasiṇaṃ samāpajjitabbaṃ udakanimmāne āpokasiṇaṃ, nīlādi nimmāne nīlādikasiṇāni. Buddhānampi hi dve cittaṇi ekato nappavattanti, ekameva pana assavabhāvena evaṃ vasavatti ahosi. Tañca kho pana sabbakilesabandhanāpagamā **vimuttaṃ**, vimuttattā tadeva **alolaṃ**, na tava gopī. Dīpaṅkarabuddhakālato ca pabhuti dānasīlādīhi dīgharattaṃ paribhāvitattā **saṃvāsiyaṃ**, na tava gopī. Tadeva anuttarena damathena damitattā **sudantaṃ**, sudantattā attano vasena chadvāravisevanaṃ pahāya mameva adhippāyamaṇassa vasenānuvattanato **manāpaṃ**, na tava gopī.

Pāpaṃ pana me na vijjatīti iminā pana Bhagavā tassa attano cittassa pāpābhāvaṃ dasseti, Dhaniyo viya gopiyā. So cassa pāpābhāvo na kevalaṃ Sammāsambuddhakāleyeva, ekūnatimsa vassāni sarāgādīkāle agāramajjhe vasantassāpi veditabbo. Tadāpi hissa agāriyabhāvānurūpaṃ viññupāṭikuṭṭhaṃ kāyaduccaritaṃ vā vacīduccaritaṃ vā manoduccaritaṃ vā na uppannapubbaṃ. Tato paraṃ māropi chabbassāni anabhisambuddhaṃ, ekaṃ vassaṃ abhisambuddhanti satta vassāni Tathāgataṃ anubandhi “appeva nāma vālagganitudaṇamattampissa pāpasamācāraṃ passeyyan”ti. So adisvāva nibbinno imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Satta vassāni Bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ.
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, Sambuddhassa satīmato”ti¹.

Buddhakālepi naṃ Uttaramāṇavo satta māsāni anubandhi ābhisamācārikaṃ daṭṭhukāmo. So kiñci vajjaṃ adisvāva parisuddhasamācāro Bhagavāti gato. Cattāri hi Tathāgatassa arakkheyyāni. Yathāha—

1. Khu 1. 343 piṭṭhe.

“Cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri, parisuddhakāyasamācāro bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ Tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti, parisuddhavadīsamācāro -pa-. Parisuddhamanosamācāro -pa-. Parisuddhājīvo bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa micchājīvo, yaṃ Tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti”¹.

Evam yasmā Tathāgatassa cittassa na kevalaṃ Sammāsambuddhakāle, pubbe pi pāpaṃ natthi eva, tasmā āha “pāpaṃ pana me na vijjatī”ti. Tassādhippāyo—mameva cittassa pāpaṃ na sakkā suṇituṃ, na tava gopiyā. Tasmā yadi etehi guṇehi tuṭṭhena “atha ce patthayasī pavassa devā”ti vattabbaṃ, mayāvetam vattabbanti.

24. Tampi sutvā Dhaniyo tatuttaripi subhāsitarasāyanam pivitukāmo attano bhujiṣṣabhāvaṃ dassento āha “**attavetanabhatohamasmī**”ti. Tattha **attavetanabhatoti** attaniyeneva ghāsacchādanena bhato, attanoyeva kammaṃ katvā jīvāmi, na parassa vetanaṃ gahetvā parassa kammaṃ karomīti dasseti. **Puttāti** dhītaro ca puttā ca, te sabbe puttātveva ekajjhaṃ vuccanti. **Samāniyāti** sannihitā avippavuṭṭhā. **Arogāti** nirābādhā, sabbeva ūrubāhubalāti² dasseti. **Tesaṃ na suṇāmi kiñci pāpanti** tesaṃ corāti vā paradārikāti vā dussilāti vā kiñci pāpaṃ na suṇāmīti.

25. Evam vutte Bhagavā purimanayeneva Dhaniyam ovdanto imaṃ gāthaṃ abhāsi “**nāhaṃ bhatako**”ti. Atrāpi uttānatthāneva padāni. Ayam pana adhippāyo—tvaṃ “bhujiṣṣohamasmī”ti mantvā tuṭṭho, paramatthato ca attano kammaṃ karitvā jivantopi dāso evāsi taṇhādāsattā, bhatakavādā ca na parimuccasi. Vuṭṭaṇhetam “ūno loko atitto taṇhādāso”ti³. Paramatthato pana nāhaṃ bhatakosmi kassaci. Ahañhi kassaci parassa vā attano vā bhatako na homi. Kim kāraṇā?

1. Am 2. 459 piṭṭhe.

2. Ūrubalībāhubalīti (Sī), ūrupāsībāhubalīti (Syā)

3. Ma 2. 256 piṭṭhe.

Yasmā **nibbiṭṭhena carāmi sabbaloke**. Ahañhi Dīpaṅkarapādamūlato yāva bodhi, tāva sabbaññutaññāṇassa bhatako ahosiṃ. Sabbaññutaṃ patto pana nibbiṭṭho nibbiso¹ rājabhato viya, teneva nibbiṭṭhena sabbaññubhāvena lokuttarasamādhisukhena ca jīvāmi. Tassa me idāni uttarikaraṇīyassa kataparicayassa vā abhāvato appahīnapaṭisandhikānaṃ tādīsānaṃ viya pattabbo koci **attho bhatiyā na vijjati**. “Bhatiyā”tipi pāṭho. Tasmā yadi bhujissatāya tuṭṭhena “atha ce patthayasī pavassa devā”ti vattabbaṃ, mayāvetāṃ vattabbanti.

26. Tampi sutvā Dhaniyo atittova subhāsītāmatena attano pañcappakāragomaṇḍalaparipuṇṇabhāvaṃ dassetto āha **“atthi vasā”**ti. Tattha **vasā**ti adamitavuḍḍhavacchakā. **Dhenupā**ti dhenuṃ pivantā taruṇavacchakā, khīradāyikā vā gāvo. **Godharaṇiyoti** gabbhiniyo. **Paveṇiyoti** vayappattā balībaddehi saddhiṃ methunapatthanakagāvo. **Usabhopi gavampatī**ti yo gopālakehi pāto eva nhāpetvā bhojetvā pañcaṅgulaṃ datvā mālaṃ bandhitvā “ehi tāta gāvo gocaraṃ pāpetvā rakkhitvā ānehī”ti pesīyati, evaṃ pesito ca tā gāvo agocaraṃ pariharitvā gocare cāretvā sīhabyagghādibhayā parittāyitvā āneti, tathārūpo usabhopi gavampati idha mayhaṃ gomaṇḍale atthīti dasseti.

27. Evaṃ vutte Bhagavā tatheva Dhaniyaṃ ovaḍanto imaṃ paccanīkagāthaṃ āha **“natthi vasā”**ti. Ettha cesa adhippāyo—idha amhākaṃ sāsane adamitaṭṭhena vuḍḍhaṭṭhena ca vasāsaṅkhātā pariyuṭṭhānā vā, taruṇavacchake sandhāya vasānaṃ mūlaṭṭhena khīradāyiniyo sandhāya paggharaṇaṭṭhena dhenupāsaṅkhātā anusayā vā, paṭisandhigabbhadhāraṇaṭṭhena gocaraṇisaṅkhātā puññāpuññāneñjābhisāṅkhācetanā vā, saṃyogapatthanaṭṭhena pavenisaṅkhātā patthanā taṇhā vā, ādhipaccaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena seṭṭhaṭṭhena ca gavampati-usabhasaṅkhātāṃ abhisāṅkhāraviññāṇaṃ vā natthi, svāhaṃ imāya sabbayogakkhemabhūtāya natthitāya tuṭṭho, tvaṃ pana sokādivatthubhūtāya atthitāya

1. Nibbiṭṭhanibbiso (Sī, Syā)

tuṭṭho. Tasmā sabbayogakkhematāya tuṭṭhassa mamevetam yuttam vattum
“atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

28. Tampi sutvā Dhaniyo tatuttaripi subhāsitaṃ amatarasaṃ
adhigantukāmo attano gogaṇassa khilabandhanasampattim dassento āha
“**khilā nikhātā**”ti. Tattha **khilāti** gunnaṃ bandhanatthambhā. **Nikhātāti**
ākoṭetvā bhūmiyaṃ pavesitā khuddakā mahantā khaṇitvā ṭhapitā.
Asampavedhīti akampakā. **Dāmāti** vacchakānaṃ bandhanatthāya katā ganthi
tapāsayuttā¹ rajjubandhanavisesā. **Muñjamayāti** muñjatiṇamayā. **Navāti**
acirakatā. **Susanṭhānāti** suṭṭhu saṅṭhānā, suvaṭṭitasanṭhānā vā. **Na hi**
sakkhintīti neva sakkhissanti. **Dhenupāpi chettunti** taruṇavacchakāpi
chinditum.

29. Evaṃ vutte Bhagavā Dhaniyassa indriyaparipākakālaṃ ñatvā
purimanayeneva taṃ ovaḍanto imaṃ catusaccadīpikaṃ gāthaṃ abhāsi
“**usabhoriva chetvā**”ti. Tattha **usabhoti** gopitā gopariṇāyako goyūthapati
balībaddo. Keci pana bhaṇanti “gavasatajeṭṭho usabho, sahasasajeṭṭho
vasabho, satasahasasajeṭṭho nisabho”ti. Apare “ekagāmakhetṭe jeṭṭho usabho,
dvīsu jeṭṭho vasabho, sabbattha appaṭṭihato nisabho”ti. Sabbepete papañcā,
apica kho pana usabhoti vā vasabhoti vā nisabhoti vā sabbepete
appaṭṭisamatṭhena veditabbā. Yathāha “nisabho vata bho samaṇo
Gotamo”ti². Rakāro padasandhikaro. **Bandhanānīti** rajjubandhanāni
kilesabandhanāni ca. **Nāgoti** hatthī. **Pūtilatanti** gaḷocīlataṃ. Yathā hi
suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyo, vassasatikopi sunakho kukkuro,
tadahujātopi siṅgālo “jarasiṅgālo”ti vuccati, evaṃ abhinavāpi gaḷocīlatā
asārakattena “pūtilatā”ti vuccati. **Dālayitvāti**³ chinditvā. Gabbhañca
seyyañca **gabbhaseyyaṃ**. Tattha gabbhaggahaṇena jalābujayoni,
seyyaggahaṇena avasesā⁴. Gabbhaseyyamukhena vā sabbāpi tā vuttāti
veditabbā. Sesamettha padatthato uttānameva.

1. Ganthitā nandipāsayuttā (Sī), gaṇṭhipāsayuttā (Syā)

2. Saṃ 1. 26 piṭṭhe.

3. Padālayitvāti (Syā, Ka)

4. Avasesā gabbhaseyyā (Ka)

Ayaṃ panettha adhippāyo—Dhaniya tvaṃ bandhanena tuṭṭho, ahaṃ pana bandhanena aṭṭiyanto thāmaṃvīriyūpeto mahā-usabhoriva bandhanāni pañcuddhambhāgiyasaññojanāni catuttha-ariyamaggathāmaṃvīriyena chetvā, nāgo pūtilataṃva pañcorambhāgiyasaññojanabandhanāni heṭṭhāmaggattayathāmaṃvīriyena dālayitvā, atha vā usabhoriva bandhanāni anusaye nāgo pūtilataṃva pariyuṭṭhānāni chetvā dālayitvāva ṭhito. Tasmā na puna gabbhaseyyaṃ upessaṃ. Sohaṃ jātidukkhavatthukehi sabbadukkhehi parimutto sobhāmi “atha ce patthayasī pavassa devā”ti vadamāno. Tasmā sace tvampi ahaṃ viya vattumicchasi, chinda tāni bandhanānīti. Ettha ca bandhanāni samudayasaccaṃ, gabbhaseyyā dukkhasaccaṃ, “na upessaṃ”ti ettha anupagamo anupādisesavasena, “chetvā dālayitvā”ti ettha chedo padālanañca sa-upādisesavasena nirodhasaccaṃ, yena chindati padāleti ca, taṃ maggasaccanti.

Evametaṃ catusaccadīpikaṃ gāthaṃ sutvā gāthāpariyosāne Dhaniyo ca pajāpati cassa dve ca dhītaroti cattāro janā sotāpattiṃphale patiṭṭhahimsu. Atha Dhaniyo aveccappasādayogena Tathāgate mūlajātāya patiṭṭhitāya saddhāya paññācakkhunā Bhagavato dhammakāyaṃ disvā dhammatāya coditahadayo¹ cintesi—“bandhanāni chindim, gabbhaseyyo ca me natthī”ti Avīcim pariyaṃtaṃ katvā yāva bhavaggā ko añño evaṃ sīhanādaṃ nadissati aññatra Bhagavatā, āgato nu kho me Satthāti. Tato Bhagavā chabbaṇṇarasamijālavittraṃ suvaṇṇarasasekapiṇjaraṃ viya sarīrābhaṃ Dhaniyassa nivesane muñci “passa dāni yathāsukhan”ti.

30. Atha Dhaniyo anto pavīṭṭhacandimasūriyaṃ viya samantā pajjalitapadīpasahassasamujjalitamiva ca nivesanaṃ disvā “āgato Bhagavā”ti cittaṃ uppādesi, tasmimyeva ca samaye meghopi pāvassi. Tenāhu saṅgītikārā “**ninnañca thalañca pūrayanto**”ti. Tattha **ninnanti** pallalaṃ. **Thalanti** ukkūlaṃ. Evametaṃ ukkūlavikūlaṃ sabbampi samaṃ katvā pūrayanto mahāmegho pāvassi, vassitum ārabhīti vuttaṃ hoti. **Tāvadevāti** yaṃ khaṇaṃ Bhagavā sarīrābhaṃ muñci, Dhaniyo ca “Satthā me āgato”ti saddhāmayam

1. Dhammakāyasañcoditahadayo (Syā), dhammakāyacoditahadayo (Ka)

cittābhaṃ muñci, taṃ khaṇaṃ pāvassīti. Keci pana “sūriyuggamanampi tasmimyeva khaṇe”ti vaṇṇayanti.

31-32. Evaṃ tasmim Dhaniyassa saddhuppādatathāgatobhāsapharaṇa-sūriyuggamanakkhaṇe vassato devassa saddaṃ sutvā Dhaniyo pītisomanassajāto imamattaṃ abhāsatha “**lābhā vata no anappakā**”ti. Dve gāthā vattabbā.

Tattha yasmā Dhaniyo saputtadāro Bhagavato ariyamaggapaṭivedhena dhammakāyaṃ disvā lokuttaracakkhunā rūpakāyaṃ disvā lokiyacakkhunā saddhāpaṭilābhaṃ labhi, tasmā āha “lābhā vata no anappakā, ye mayaṃ Bhagavantaṃ addasāmā”ti. Tattha **vata**-iti vimhayatthe nipāto. **No**-iti amhākaṃ. **anappakā**ti vipulā. Sesaṃ uttānameva. **Saraṇaṃ taṃ upemā**ti ettha pana kiñcāpi maggapaṭivedhenevassa siddhaṃ saraṇagamaṇaṃ, tattha pana nicchayagamaṇameva gato, idāni vācāya attasanniyātanaṃ karoti. Maggavasena vā sanniyātanasaraṇataṃ acalasaraṇataṃ patto, taṃ paresaṃ vācāya pākaṭaṃ karonto paṇipātasaraṇagamaṇaṃ gacchati. **Cakkhumā**ti Bhagavā pakatidibbapaññāsamantabuddhacakkhūhi pañcahi cakkhūhi cakkhumā. Taṃ ālapanto āha “saraṇaṃ taṃ upema cakkhumā”ti. **Satthā no hohi tuvaṃ Mahāmunī**ti idaṃ pana vacanaṃ sissabhāvūpagamaṇenāpi saraṇagamaṇaṃ pūretuṃ bhaṇati, **gopī ca ahañca assavā, brahmacariyaṃ Sugate carāmaseti** idaṃ samādānavasena.

Tattha **brahmacariyanti** methanaviratimaggasamaṇadhammasāsanasadārasantosā-nametaṃ adhivacanaṃ. “Brahmacārī”ti evamādīsu¹ hi methunavirati brahmacariyanti vuccati. “Idaṃ kho pana me Pañcasikha brahmacariyaṃ ekantanibbidāyā”ti evamādīsu² maggo. “Abhijānāmi kho panāhaṃ Sāriputta caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā”ti evamādīsu³ samaṇadhammo. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañcā”ti evamādīsu⁴ sāsanaṃ.

1. Ma 1. 51 piṭṭhe.

3. Ma 1. 110 piṭṭhe.

2. Dī 2. 201 piṭṭhe.

4. Dī 3. 102 piṭṭhe.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”¹—

evamādīsu sadārasantoso. Idha pana
samaṇadhammabrahmacariyapubbaṅgamaṃ
uparimaggabrahmacariyamadhippetam. **Sugateti** Sugatassa santike. Bhagavā
hi antadvayamanupaggamma suṭṭhu gatattā, sobhaṇena ca
ariyamaggagamanena samannāgatattā, sundarañca nibbānasaṅkhātāṃ
ṭhānaṃ gatattā Sugatoti vuccati. Samīpatthe cettha bhumavacanaṃ, tasmā
Sugatassa santiketi attho. **Carāmaseti** carāma. Yañhi taṃ sakkate² carāmasīti
vuccati, taṃ idha carāmaseti. Aṭṭhakathācariyā pana “seti nipāto”³ti bhaṇanti,
teneva cettha āyācanatthaṃ sandhāya “carema se”⁴tipi pāṭhaṃ vikappenti.
Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ.

Evam Dhaniyo brahmacariyacaraṇāpadesena Bhagavantam pabbajjam
yācitvā pabbajjapayojanaṃ dīpento āha “**jātimaraṇassa pāragū**”,
dukkhassantakarā bhavāmase”⁵ti. **Jātimaraṇassa pāraṃ** nāma nibbānaṃ, taṃ
arahattamaggena gacchāma. **Dukkhasāti** vaṭṭadukkhassa. **Antakarāti**
abhāvakarā. **Bhavāmaseti** bhavāma, atha vā aho vata mayaṃ bhaveyyāmāti.
“Carāmase”⁶ti ettha vuttanayeneva taṃ veditabbaṃ. Evam vatvāpi ca puna
ubhopi kira Bhagavantam vanditvā “pabbājetha no Bhagavā”⁷ti evam
pabbajjam yācimsūti.

33. Atha māro pāpimā evam te ubhopi vanditvā pabbajjam yācanta
disvā “ime mama visayaṃ atikkamitukāmā, handa nesaṃ antarāyaṃ
karomī”⁸ti āgantvā gharāvāse guṇaṃ dassento imaṃ gāthamāha “**nandati
putthehi puttimā**”⁹ti. Tattha **nandatīti** tussati modati. **Puttehi**ti putthehipi
dhītarehipi, sahayogatthe, karaṇatthe vā karaṇavacanaṃ, putthehi saha
nandati, putthehi karaṇabhūtehi nandatīti vuttaṃ hoti. **Puttimāti** puttavā
puggalo. **Itīti** evamāha. **Māro**ti vasavattibhūmiyaṃ aññataro
Dāmarikadevaputto. So hi saṭṭhānātikkamitukāmaṃ¹⁰

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.

3. Pāragā (Sī, Syā)

2. Sakkatena (Sī), sugatena (Syā), sugate (Ka)

4. Taṃ ṭhānaṃ atikkamitukāmaṃ (Sī, Syā)

janam yaṃ sakkoti, taṃ māreti. Yaṃ na sakkoti, tassapi maraṇam icchati. Tena “māro”ti vuccati. **Pāpimā**ti lāmakapuggalo, pāpasamācāro vā. Saṅgītikārānametaṃ vacanam, sabbagāthāsu ca īdisāni¹. Yathā ca puttehi puttimā, gopiyo² gohi tatheva nandati. Yassa gāvo atthi, sopi gopiyo, gohi saha, gohi vā karaṇabhūtehi tatheva nandatīti attho.

Evam vatvā idāni tassatthassa sādhakakāraṇam niddisati **“upadhī hi narassa nandanā”**ti. Tattha **upadhī**ti cattāro upadhayo kāmūpadhi khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmā hi “yaṃ pañcakāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānam assādo”ti³ evam vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā cavanatthena upadhīti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvatoti. Idha pana kāmūpadhi adhippeto. So sattasaṅkhāravasena duvidho. Tattha satta paṭibaddho padhāno, taṃ dassento “puttehi gohī”ti vatvā kāraṇamāha **“upadhī hi narassa nandanā”**ti. Tassattho—yasmā ime kāmūpadhī narassa nandanā, nandayanti naram pītisomanassaṃ upasamharantā, tasmā veditabbametaṃ “nandati puttehi puttimā, gopiyo gohi tatheva nandati, tvaṇca puttimā gopiyo ca, tasmā etehi nanda, mā pabbajjam pāṭikaṅkhi. Pabbajitassa hi ete upadhayo na santi, evam sante tvaṃ dukkhassantaṃ patthentopi dukkhitova bhavissasī”ti.

Idāni tassapi atthassa sādhakakāraṇam niddisati **“na hi so nandati, yo nirūpadhī”**ti. Tassattho—yasmā yassete upadhayo natthi, so piyehi nātīhi⁴ vippayutto nibbhogūpakaraṇo na nandati, tasmā tvaṃ ime upadhayo vajjetvā pabbajito dukkhitova bhavissasīti.

34. Atha Bhagavā “māro ayaṃ pāpimā imesaṃ antarāyāya āgato”ti viditvā phalena phalaṃ pātento viya tāyeva mārenābhatāya upamāya māravādam bhindanto tameva gātham parivattetvā

1. Idisāni vacanasesāni (Syā), evam dissati (Ka)

3. Ma 1. 120 piṭṭhe.

2. Gomiyo (Sī)

4. Upadhīhi (Ka)

“upadhi sokavatthu”ti dassento āha “**socati puttehi puttimā**”ti tattha sabbaṃ padatthato uttānameva. ayaṃ pana adhippāyo—mā pāpima evaṃ avaca “nandati puttehi puttimā”ti. Sabbeheva hi piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo, anatikkamanīyo ayaṃ vidhi, tesaṃca piyamanāpānaṃ puttadārānaṃ gavāssavaḷavahiraññasuvaṇṇādīnaṃ vinābhāvena adhimattasokasallasamappitahadayā sattā ummattakāpi honti khittacittā, maraṇampi nigacchanti maraṇamattampi dukkhaṃ. Tasmā evaṃ gaṇha¹—**socati puttehi puttimā**. Yathā ca puttehi puttimā, **gopiyo gohi tatheva socatīti**. Kiṃ kāraṇā? **Upadhī hi narassa socanā**. Yasmā ca upadhī hi narassa socanā, tasmā eva. **Na hi so socati, yo nirūpadhi**. Yo upadhīsu saṅgappahānena nirupadhi hoti, so santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena, yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo -pa- nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Evaṃ sabbasokasamugghātā na hi so socati, yo nirupadhīti. Iti Bhagavā arahattanikūṭena desanaṃ vosāpesi. Atha vā yo nirupadhi, yo nikkilesa, so na socati. Yāvadeva hi kilesā santi, tāvadeva sabbe upadhayo sokapphalāva² honti, kilesappahānā pana natthi sokoti. Evampi arahattanikūṭeneva desanaṃ vosāpesi. Desanāpariyosāne Dhaniyo ca gopī ca ubhopi pabbajīmsu, Bhagavā ākāseveva Jetavanaṃ agamāsi. Te pabbajitvā arahattaṃ sacchikarīmsu, vasanaṭṭhāne ca nesaṃ gopālakā vihāraṃ kāresuṃ. So ajjāpi Gopālakavihārotveva³ paññāyatīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Dhaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Taṇhāya (Syā, Ka)

2. Sokamūlā (Sī), sokamūlā vā (Syā)

3. Gokulaṅkavihārotveva (Sī)

3. Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā

Sabbesu bhūtesūti Khaggavisāṇasuttaṃ. Kā uppatti? Sabbasuttānaṃ catubbidhā uppatti attajjhāsayato parajjhāsayato aṭṭhuppattito pucchāvasito cāti. Dvayatānupassanādīnañhi attajjhāsayato uppatti, Mettasuttādīnaṃ parajjhāsayato, Uragasuttādīnaṃ aṭṭhuppattito, Dhammikasuttādīnaṃ pucchāvasito. Tattha Khaggavisāṇasuttassa avisesena pucchāvasito uppatti. Visesena pana yasmā ettha kāci gāthā tena tena paccekasambuddhena puṭṭhena vuttā, kāci apuṭṭhena attanā adhigatamagganayānurūpaṃ¹ udānaṃyeva udānentena, tasmā kāyaci gāthāya pucchāvasito, kāyaci attajjhāsayato uppatti.

Tattha yā ayaṃ avisesena pucchāvasito uppatti, sā ādito pabhuti evaṃ veditabbā—ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvattiyaṃ viharati, atha kho āyasmato Ānandassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi “Buddhānaṃ patthanā ca abhinīhāro ca dissati, tathā sāvakānaṃ, Paccekabuddhānaṃ na dissati, yaṃnūnāhaṃ Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā puccheyyan”ti. So paṭisallānā vuṭṭhito Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā yathākkamena etamatthaṃ pucchi. Athassa Bhagavā Pubbayogāvacarasuttaṃ abhāsi—

“Pañcime Ānanda ānisaṃsā pubbayogāvacare diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṃ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṃ ārādheti, atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti. No ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, atha devaputto samāno aññaṃ ārādheti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño hoti, atha pacchime kāle paccekasambuddho hoti”ti—

Evaṃ vatvā puna āha—

“Paccekabuddhā nāma Ānanda abhinīhārasampannā pubbayogāvacarā honti, tasmā Buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ sabbesaṃ patthanā ca abhinīhāro ca icchi tabbo”ti.

1. Attano abhisamayānurūpaṃ (Sī)

So āha “Buddhānaṃ bhante patthanā kīva ciraṃ vaṭṭatī”ti. Buddhānaṃ Ānanda heṭṭhimaparicchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, majjhimaparicchedena aṭṭha asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, uparimaparicchedena soḷasa asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca. Ete ca bheda paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena ñātabbā. Paññādhikānaṃ hi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, saddhā balavā. Vīriyādhikānaṃ saddhāpaññā mandā, vīriyaṃ balavanti. Appatvā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca divase divase Vessantaradānasadisāṃ dānaṃ dentopi tadanurūpasīlādisabbaṃpāramidhamme ācinantopi antarā Buddhō bhavissatīti netāṃ ṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Ñāṇaṃ gabbhaṃ na gaṇhāti, vepullaṃ nāpajjati, paripākāṃ na gacchatīti. Yathā nāma timāsacatumāsapaṇcamāsaccayena nipphajjanakaṃ sassaṃ taṃ taṃ kālaṃ appatvā divase divase saḥassakkhattuṃ keḷāyantopi udakena siṅcantopi antarā pakkhena vā māsenā vā nipphādessatīti netāṃ ṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Sassaṃ gabbhaṃ na gaṇhāti, vepullaṃ nāpajjati, paripākāṃ na gacchatīti. Evamevaṃ appatvā cattāri asaṅkhyeyyāni -pa- netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti. Tasmā yathāvuttameva kālaṃ pāramipūraṇaṃ kātappaṇaṃ ñāṇaparipākathāya. Ettakenapi ca kālena Buddhattaṃ patthayato abhinīhāra karaṇe aṭṭha sampattiyo icchitabbā. Ayañhi—

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī¹.

Abhinīhāroti ca mūlapaṇidhānassetaṃ adhivacanaṃ. Tattha **manussattanti** manussajāti. Aññatra hi manussajātiyā avasesajātīsu devajātiyampi ṭhitassa paṇidhi na ijjhati, ettha ṭhitena pana Buddhattaṃ patthentena dānādāni puññakammāni katvā manussattaṃyeva patthetabbaṃ, tattha ṭhatvā paṇidhi kātabbo. Evañhi samijjhati. **Liṅgasampattīti** purisabhāvo. Mātugāmanapurisa-ubhatobyañjanakānañhi manussajātiyaṃ ṭhitānampi paṇidhi na samijjhati, tattha ṭhitena pana Buddhattaṃ patthentena dānādāni puññakammāni katvā purisabhāvoyeva patthetabbaṃ, tattha ṭhatvā paṇidhi kātabbo.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Evañhi samijjhati. **Hetū**ti arahattassa upanissayasampatti. Yo hi tasmiñ attabhāve vāyamanto arahattañ pāpuṇituñ samattho, tassa samijjhati, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Dīpaṅkarapādamūle pabbajitvā tenattabhāvena arahattañ pāpuṇituñ samattho ahosi. **Satthāradassananti** Buddhānañ sammukhādassanañ. Evañhi ijjhāti, no aññathā yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Dīpaṅkarañ sammukhā disvā paṇidhesi.

Pabbajjāti anagāriyabhāvo. So ca kho sāsane vā kammavādikiriyavāditāpasaparibbājakanikāye vā vaṭṭati yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Sumedho nāma tāpaso hutvā paṇidhesi.

Guṇasampattīti jhānādiguṇapaṭilābho. pabbajitassāpi hi guṇasampannasseva ijjhāti, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi pañcābhīṇṇo aṭṭhasamāpattilābhī ca hutvā paṇidhesi. **Adhikāro**ti adhikakāro, pariccāgoti attho. Jīvitādiriccāgañhi katvā paṇidahatoyeva ijjhāti, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi—

“Akkamitvāna mañ Buddhho, saha sissehi gacchatu.

Mā nañ kalale akkamittha, hitāya me bhavissatī”ti¹—

evañ jīvitapariccāgañ katvā paṇidhesi. **Chandatāti** kattukamyatā. Sā yassa balavatī hoti, tassa ijjhāti. Sā ca sace koci vadeyya “ko cattāri asaṅkhyeyyāni satasahassañca kappe niraye paccitvā Buddhattañ icchatī”ti, tañ sutvā yo “ahan”ti vattuñ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Tathā yadi koci vadeyya “ko sakalacakkavāḷaṃ vītaccikānañ aṅgārānañ pūrañ akkamanto atikkamitvā Buddhattañ icchatī, ko sakalacakkavāḷaṃ sattisūlehi ākiṇṇaṃ akkamanto atikkamitvā Buddhattañ icchatī, ko sakalacakkavāḷaṃ samatittikañ udakapuṇṇaṃ uttaritvā Buddhattañ icchatī, ko sakalacakkavāḷaṃ nirantarañ veḷugumbasañchannañ maddanto atikkamitvā Buddhattañ icchatī”ti, tañ sutvā yo “ahan”ti vattuñ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Evarūpena ca kattukamyatāchandena samannāgato Sumedhapaṇḍito paṇidhesīti.

1. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Evam samiddhābhinihāro ca bodhisatto imāni aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānāni na upeti. So hi tato pabhuti na jaccandho hoti na jaccabadhiro, na ummattako, na eḷamūgo, na piṭhasappī, na milakkhūsu uppajjati, na dāsikucchiyā nibbattati, na niyatami cchādiṭṭhiko hoti, nāssa liṅgaṃ parivattati, na pañcānantariyakammāni karoti, na kuṭṭhī hoti, na tiracchānayoniyaṃ vaṭṭakato pacchimattabhāvo hoti, ()¹ na khuppiṭāsikanijjhāmataṇḍhikapedesu uppajjati na kālakañcikāsure, na Avīciniraye, na Lokantarikesu, kāmāvacaresu na māro hoti, rūpāvacaresu na asaṇṇībhava, na suddhāvāsabhavesu uppajjati, na arūpabhavesu², na aññaṃ cakkavālaṃ saṅkamati.

Yā cimā ussāho ummaṅgo³ avatthānaṃ hitacariyā cāti catasso Buddhabhūmiyo, tāhi samannāgato hoti. Tattha—

Ussāho vīriyaṃ vuttaṃ, ummaṅgo paññā pavuccati.

Avatthānaṃ adhiṭṭhānaṃ, hitacariyā mettābhāvanāti—

veditabbā. ye cāpi ime nekkhammajjhāsayo pavivekajjhāsayo alobhajjhāsayo adosajjhāsayo amohajjhāsayo nissaraṇajjhāsayoti cha ajjhāsaya bodhiparipākāya saṃvattanti, yehi samannāgatattā nekkhammajjhāsaya ca bodhisattā kāme dosadassāvino, pavivekajjhāsaya ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, alobhajjhāsaya ca bodhisattā lobhe dosadassāvino, adosajjhāsaya ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsaya ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nissaraṇajjhāsaya ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvinoti vuccati, tehi ca samannāgato hoti.

Paccekabuddhānaṃ pana kīva ciraṃ patthanā vaṭṭatīti?
Paccekabuddhānaṃ dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca. Tato oraṃ na sakkā. Pubbe vuttanayenevettha kāraṇaṃ veditabbaṃ. Ettakenāpi ca kālena Paccekabuddhattaṃ patthayato abhinīhāra karaṇe pañca sampattiyo icchitabbā. Tesaṇhi—

1. (Hatthito adhikattabhāvo.) (Sī)

2. Na antimabhavesu (Syā, Ka)

3. Ummaggo (Sī, Syā)

Manussattaṃ liṅgasampatti, vigatāsavadassanaṃ.

Adhikāro chandatā ete, abhinīhārakāraṇā.

Tattha **vigatāsavadassananti** Buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ yassa kassaci dassananti attho. Sesam vuttanayameva.

Atha sāvakānaṃ patthanā kittakaṃ vaṭṭatīti? Dvinnam aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṇca, asītimahāsāvakānaṃ kappasatasahassaṃ, tathā Buddhasa mātāpitūnaṃ upaṭṭhākassa puttassa cāti. Tato oraṃ na sakkā. Vuttanayamevettha kāraṇaṃ. Imesaṃ pana sabbesampi adhikāro chandatāti dvaṅgasampannoyeva abhinīhāro hoti.

Evam imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena yathāvuttappabhedam kalam pāramiyo pūretvā Buddhā loke uppajjantā khattiyakule vā brāhmaṇakule vā uppajjanti, Paccekabuddhā khattiyabrāhmaṇagahapatikulānaṃ aññatarasmim, aggasāvakā pana khattiyabrāhmaṇakulesveva Buddhā iva. Sabbabuddhā samvaṭṭamāne kappe na uppajjanti, vivaṭṭamāne kappe uppajjanti. Paccekabuddhā Buddhhe appatvā Buddhānaṃ uppajjanakāleyeva¹ uppajjanti. Buddhā sayaṇca bujjhanti, pare ca bodhenti. Paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti. Attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṃ. Na hi te lokuttaradhammaṃ paññattiṃ āropetvā desetuṃ sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesaṃ dhammābhisamayo hoti. Sabbaṃ iddhisamāpattipaṭisambhi dāpabhedam pāpuṇanti, guṇavisitṭhatāya Buddhānaṃ heṭṭhā sāvakānaṃ upari honti, aññe pabbājetvā ābhisamācārikaṃ sikkhāpenti, “cittasallekho katabbo, vosānaṃ nāpajjitabban”ti iminā uddesena uposathaṃ karonti, ajjuposathoti vacanamattena vā. Uposathaṃ karontā ca Gandhamādane Mañjūsakarukkhamaṇe ratanamāle sannipatitvā karontīti. E vaṃ Bhagavā āyasmato Ānandassa Paccekabuddhānaṃ sabbākāraparipūraṃ patthanaṇca abhinīhāraṇca kathetvā idāni imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena samudāgate te te Paccekabuddhe kathetuṃ **“sabbesu bhūtesu nidhāya**

1. Antarā-uppajjanakāleyeva (Ka)

daṇḍan”ti-ādinā nayena imaṃ Khaggavisāṇasuttaṃ abhāsi. Ayaṃ tāva avisesena pucchāvasito Khaggavisāṇasuttassa uppatti.

35. Idāni visesena vattabbā. Tattha imissā tāva gāthāya evaṃ uppatti veditabbā—ayaṃ kira Paccekabuddho paccekabodhisattabhūmiṃ ogāhanto dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā ārañṇiko hutvā gatapaccāgatavattaṃ pūrento samaṇadhammaṃ akāsi. Etaṃ kira vattaṃ aparipūretvā paccekabodhiṃ pāpuṇantā nāma natthi. Kiṃ panetaṃ **gatapaccāgatavattaṃ** nāma? Haraṇapaccāharaṇanti. Taṃ yathā vibhūtaṃ hoti, tathā kathessāma.

Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu pageva vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā Bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pāṇiyaghaṭaṃ pūretvā pāṇiyamāle ṭhapetvā ācariyavattaṃ upajjhāyavattaṃ katvā dve-asīti khuddakavattāni¹ cuddasa mahāvattāni ca samādāya vattati, so sarīraparikammaṃ katvā senāsaṇaṃ pavisitvā yāva bhikkhācāravelā, tāva vivittāsane vītināmetvā velaṃ ñatvā nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā uttarāsaṅgaṃ karitvā saṅghāṭiṃ khandhe karitvā pattaṃ aṃse ālaggetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karonto cetiyaṅgaṇaṃ patvā cetiyaṇca bodhiṇca vanditvā gāmasamīpe cīvaraṃ pārūpitvā pattamādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Evaṃ pavitṭho ca lābhī bhikkhu puñṇavā upāsakehi sakkatagarukato upaṭṭhākakule vā paṭikkamanasālāyaṃ vā paṭikkamitvā upāsakehi taṃ taṃ pañhaṃ pucchiyamāno tesaṃ pañhavissajjanena dhammadesanāvikkhepena ca taṃ manasikāraṃ chaḍḍetvā nikkhamati, vihāraṃ āgatopi bhikkhūnaṃ pañhaṃ puṭṭho katheti, dhammaṃ bhaṇati, taṃ taṃ byāpāramāpajjati. Pacchābhattampi purimayāmampi majjhimayāmampi evaṃ bhikkhūhi saddhiṃ papañcitvā kāyaduṭṭhullābhībhūto pacchimayāmepe² sayati, neva kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatīti**.

1. Khandhakavattāni (Sī)

2. Pacchimayāme (Sī)

Yo pana byādhibahulo hoti, bhuttāhāro paccūsasamaye na sammā pariṇamati, pageva vuṭṭhāya yathāvuttaṃ vattaṃ kātuṃ na sakkoti kammaṭṭhānaṃ vā manasi kātuṃ, aññadatthu yāguṃ vā bhesajjaṃ vā patthayamāno kālasseva pattacīvaramādāya gāmaṃ pavisati, tattha yāguṃ vā bhesajjaṃ vā bhattaṃ vā laddhā bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā paññattāsane nisinnō kammaṭṭhānaṃ manasi katvā viśesaṃ patvā vā appatvā vā vihāraṃ āgantvā teneva manasikārena viharati. Ayaṃ vuccati **paccāharati na haratīti**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vītivattā, Sīhaḍāḍīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ patto bhikkhu natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhanabaddhacitto viharanto kammaṭṭhānamanasikāramananuyutto gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā gihipapañcena papañcito tucchako nikkhamati, ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatīti**.

Yo pana pageva vuṭṭhāya purimanayeneva sabbavattāni paripūretvā yāva bhikkhācāravelā, tāva pallaṅkaṃ ābhujitvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Kammaṭṭhānaṃ nāma duvidhaṃ sabbatthakaṃ pārihāriyañca. Sabbatthakaṃ nāma mettā ca maraṇassati ca, taṃ sabbattha icchi tabbato **“sabbatthakan”**ti vuccati. Mettā nāma āvāsādīsu sabbattha icchitabbā. Āvāsesu hi mettāvihārī bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo hoti, tena phāsu asaṃghaṭṭho¹ viharati. Devatāsu mettāvihārī devatāhi rakkhitaḡopito sukhaṃ viharati. Rājarājamahāmattādīsu mettāvihārī tehi mamāyito sukhaṃ viharati. Gāmanigamādīsu mettāvihārī sabbattha bhikkhācariyādīsu manussehi sakkataragurukato sukhaṃ viharati. Maraṇassatibhāvanāya jīvitānikantiṃ pahāya appamatto viharati.

Yaṃ pana sadā pariharitabbaṃ caritānukūlena gahitattā² dasāsūbhakasiṇānussatīsu aññataraṃ, catudhātuvavattāhānameva vā, taṃ sadā pariharitabbato rakkhitabbato bhāvetabbato ca **pārihāriyanti** vuccati,

1. Asaṃsaṭṭho (Sī), asaṃghaṭṭo (Ka)

2. Gahitaṃ taṃ (Syā, Ka)

mūlakammaṭṭhānantipi tadeva. Tattha yaṃ paṭhamam
sabbatthakakammaṭṭhānam manasi karitvā pacchā pārihāriyakammaṭṭhānam
manasi karoti, tam catudhātuvavatthānamukhena dassessāma.

Ayam hi yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam kāyam dhātuso paccavekkhati—
yam imasmiṃ sarīre vīsatiakoṭṭhāsesu kakkhaḷam kharagataṃ, sā
pathavīdhātu. Yam dvādasasu ābandhanakiccakaram snehagataṃ, sā
āpodhātu. Yam catūsu paripācanakaram usumagataṃ, sā tejodhātu. Yam
pana chasu vitthambhanakaram vāyogataṃ, sā vāyodhātu. Yam panettha
catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭham chiddam vivaram, sā ākāsadhātu.
Tamvijānanakam cittam viññāṇadhātu. Tato uttari añño satto vā puggalo vā
natthi, kevalam suddhasaṅkhārapuñjova ayanti.

Evam ādimajjhapariyosānato kammaṭṭhānam manasi karitvā kalam
ñatvā uṭṭhāyāsanaṃ nivāsetvā pubbe vuttanayeneva gāmaṃ piṇḍāya gacchati.
Gacchanto ca yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati,
attanā abhikkamo nibbattito”ti vā, “aham abhikkamāmi, mayā abhikkamo
nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmīti citte
uppañjamāne teneva cittena saddhim cittasamuṭṭhānā sandhāraṇavāyodhātu
uppañjati, sā imam pathavīdhātuvādisannivesabhūtam kāyasammataṃ
aṭṭhikasaṅghātam vippharati, tato cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena ayam
kāyasammato aṭṭhikasaṅghāto abhikkamati. Tassevam abhikkamato
ekekapaḍuddhāraṇe catūsu dhātūsu vāyodhātu-anugatā tejodhātu adhikā
uppañjati, mandā itarā. Atiharaṇavīti haraṇāpaharaṇesu pana tejodhātu-
anugatā vāyodhātu adhikā uppañjati, mandā itarā. Orohaṇe pana
pathavīdhātu-anugatā āpodhātu adhikā uppañjati, mandā itarā.
Sannikkhepanasamuppīlanesu āpodhātu-anugatā pathavīdhātu adhikā
uppañjati, mandā itarā. Iccetā dhātuyo tena tena attano uppādakacittena
saddhim tattha tattheva bhijjanti. Tattha ko eko¹ abhikkamati, kassa vā
ekassa abhikkamanan”ti evam ekekapaḍuddhāraṇāpāpakāresu ekekasmiṃ
pakāre uppannā dhātuyo, tadavinibbhuttā ca sesā rūpadhammā,
taṃsamuṭṭhāpakam cittam, taṃsampayuttā

ca sesā arūpadhammāti ete rūpārūpadhammā tato param
 atiharaṇavīti haraṇādīsu aññaṃ pakāraṃ na sampāpuṇanti, tattha tattheva
 bhijjanti. Tasmā aniccā. Yañca aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ,
 tadanattāti evaṃ sabbākāraparipūraṃ kammaṭṭhānaṃ manasikarontova
 gacchati. Atthakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi
 cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi satampi ekato vasantā
 katikavattaṃ katvā viharanti “āvuso tumhe na iṇaṭṭā na bhayaṭṭā na
 jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā
 gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane
 uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā”ti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā
 bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaressu
 pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace
 kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto
 tiṭṭhati, athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ
 uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”ti attānaṃ paṭicodetvā
 vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto
 nisīdati, athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṃ
 okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ
 manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ
 uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimappadesaṃyeva eti Sīhaḷadīpe
Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi.
 Manussāpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni
 karontā therāṃ tathā gacchantāṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā
 gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti.
 So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayutteneva cittena samaṇadhammaṃ karonto
 vīsati vassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa
 caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi,
 cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati
 upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī Mahātissatthero taṃ
 dutiyadivase

pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsopi hoti maṇi-obhāsopi”ti evamādiṃ āha. So “paṭicchādetha tumhe”ti nibaddho “āmā”ti paṭijānitvā ārocesi.

Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento “paṭhamāṃ tāva Bhagavato mahāpadhānaṃ pūjemi”ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi, puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. Evaṃ kammaṭṭhānayutteneva cittaṇa pādaṃ uddharanto vip̐payuttana cittaṇa uddhaṭe pana paṭinivattanto gāmasamīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkanīyappadesa ṭhatvā saṃghāṭiṃ pārupitvā pattaṃ gahetvā gāmadvāraṃ patvā kacchakantarato¹ udakaṃ gahetvā gaṇḍūsaṃ katvā gāmaṃ pavisati “bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā upagate manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenapi mā me kammaṭṭhānavikkhepo ahosī”ti. Sace pana “ajja bhante kiṃ sattamī, udāhu aṭṭhamī”ti divasaṃ pucchanti, udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasapucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvava yāti.

Sīhaḷadīpeyeva **Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsabhikkhū** viya ca. Te kira vassūpanāyika-uposathadivase katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā aññaṃaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmaṇca piṇḍāya pavisantā gāmadvāre udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisim̐su, divase pucchite udakaṃ gilitvā ārocesuṃ, apucchite gāmadvāre niṭṭhubhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṭṭhānaṃ disvā jānim̐su “ajja eko āgato, ajja dve”ti. Evaṇca cintesuṃ “kiṃ nu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññaṃaññaṃampi. Yadi aññaṃaññaṃampi na sallapanti, addhā vivāda-jātā bhavissanti, handa nesaṃ aññaṃaññaṃ khamāpessāmā”ti. Sabbe vihāraṃ āgamaṃsu. Tattha paññāsabhikkhūsu vassaṃ upagatesu dve bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so evamāha “na bho kalahakāra-kānaṃ vasanokāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo², sūpaṭṭhapitaṃ pānīyaparibhojanīyaṃ”ti. Te

1. Kacchakarakā (Sī), kacchakarato (Syā)

2. Samuñjaniyo (Ka)

tatova nivattā. Te bhikkhū antotemāseyeva vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evam Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattothero viya Kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ patvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati, javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma natthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakabharitasakaṭamiva niccalova hutvā gacchati. Anugahaṃ pavittṭho ca dātukāmaṃ adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasi karonto āhārepaṭikūlasaṅṅaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhaṅjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti neva davāya na madāya -pa- bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā pure bhattaṃ, evaṃ pacchā bhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmaṇca kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Ayaṃ vuccati **harati ceva paccāharati cāti**. Evametaṃ haraṇapaccāharaṇaṃ gatapaccāgatavattanti vuccati.

Etaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye pāpuṇāti. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā pāpuṇāti. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, atha paccekasambuddho hutvā parinibbāti. No ce paccekasambuddho hutvā parinibbāti, atha Buddhānaṃ santike khippābhiñño hoti seyyathāpi thero Bāhiyo, mahāpañño vā hoti seyyathāpi thero Sāriputto.

Ayaṃ pana paccekabodhisatto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā ārañṇiko hutvā vīsati vassasahassāni etaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūretvā kālaṃ katvā kāmāvacaradevaloke uppajji. Tato cavitvā Bārāṇasirañño aggamaheṣiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesi. Kusalā itthiyo tadaheva gabbhasaṇṭhānaṃ jānanti, sā ca

tāsamaññatarā, tasmā taṃ gabbhapatiṭṭhānaṃ rañño nivedesi. Dhammatā esā, yaṃ puññavante satte gabbhe uppanne mātugāmo gabbhaparihāraṃ labhati. Tasmā rājā tassā gabbhaparihāraṃ adāsi. Sā tato pabhuti nāccuṇhaṃ kiñci ajjhoharituṃ labhati, nātisītaṃ nāti-ambilaṃ nātiloṇaṃ nātikaṭukaṃ nātittakam. Accuṇhe hi mātaraṃ ajjhohaṭe gabbhassa lohakumbhivāso viya hoti, atisīte lokantarikavāso viya, accambilaloṇakaṭukatittakesu bhuttesu satthena phāletvā ambilādīhi sittāni viya gabbhaseyyakassa aṅgāni tibbavedanāni honti. Aticaṅkamaṇaṭṭhānanisajjāsayanatopi naṃ nivārenti “kucchigatassa sañcalanadukkhaṃ mā ahoṣi”ti. Mudukattharaṇatthattāya bhūmiyaṃ caṅkamanādīni mattāya kātuṃ labhati, vaṇṇagandhādisampannaṃ sādusappāyaṃ annapānaṃ labhati. Pariggahetvāva naṃ caṅkamāpenti nisīdāpenti vuṭṭhāpenti.

Sā evaṃ parihariyamānā gabbhaparipākakāle sūtigharaṃ pavisitvā paccūsasamaye puttaṃ vijāyi pakkatelaṃ additamanosilāpiṇḍisadisam dhaññapuññalakkhaṇūpetāṃ. Tato naṃ pañcamadivase alaṅkatappaṭiyattaṃ rañño dassetuṃ, rājā tuṭṭho chasaṭṭhiyā dhātīhi upaṭṭhāpesi. So sabbasampattihi vaḍḍhamāno na cirasseva viññutaṃ pāpuṇi. Taṃ soḷasavassuddesikameva samānaṃ rājā rajje abhisiñci, vividhanāṭakāni cassa upaṭṭhāpesi. Abhisitto rājaputto rajjaṃ kāresi nāmena Brahmadatto sakalajambudīpe vīsatiyā nagarasahassesu. Jambudīpe hi pubbe caturāsīti nagarasahassāni ahesuṃ, tāni parihāyantāni saṭṭhi ahesuṃ, tato parihāyantāni cattālisaṃ, sabbaparihāyanakāle pana vīsati honti. Ayañca Brahmadatto sabbaparihāyanakāle uppajji, tenassa vīsati nagarasahassāni ahesuṃ vīsati pāsādasahassāni, vīsati hatthisahassāni, vīsati assasahassāni, vīsati rathasahassāni, vīsati patthisahassāni, vīsati itthisahassāni orodhā ca nāḷakitthiyo ca, vīsati amaccasahassāni. So mahārajjaṃ kārayamāno eva kasiṇaparikkammaṃ katvā pañca abhiññāyo aṭṭha samāpattiyo ca nibbattesi. Yasmā pana abhisittaraññā nāma avassaṃ aṭṭakaraṇe nisīditabbaṃ, tasmā ekadivasaṃ pageva pātārāsaṃ bhuñjitvā vinicchayaṭṭhāne nisīdi. Tattha uccāsaddamahāsaddaṃ, akaṃsuṃ, so “ayaṃ saddo samāpattiyaṃ upakkilesa”ti

pāsādatalaṃ abhiruhitvā “samāpattiṃ appemī”ti nisinno nāsakkhi appetuṃ, rajjavikkhepena samāpatti parihīnā. Tato cintesi “kiṃ rajjaṃ varaṃ, udāhu samaṇadhammo”ti. Tato “rajjasukhaṃ parittaṃ anekādīnavaṃ, samaṇadhammasukhaṃ pana vipulamanekānisamsaṃ uttamapurisasevitaṇcā”ti ñatvā aññataraṃ amaccaṃ āṇāpesi “imaṃ rajjaṃ dhammena anusāsa, mā kho adhammakāraṃ akāsī”ti sabbaṃ niyyātetvā pāsādaṃ abhiruhitvā samāpattisukhena viharati, na koci upasaṅkhamituṃ labhati aññatra mukhadhovanadantakaṭṭhadāyakabhattanihārakādīhi.

Tato addhamāsamatte vītikkante mahesī pucchi “rājā uyyānagamanabaladassananāṭakādīsu katthaci na dissati, kuhiṃ gato”ti. Tassā tamatthaṃ ārocesuṃ. Sā amaccassa pāhesi “rajje paṭicchite ahampi paṭicchitā homi, etu mayāsaddhiṃ saṃvāsaṃ kappetū”ti. So ubho kaṇṇe thaketvā “asavaṇīyametan”ti paṭikkhipi. Sā punapi dvattikkhattuṃ pesetvā anicchamānaṃ tajjāpesi “yadi na karosi, ṭhānāpi te cāvemi, jīvītāpi voropemī”ti. So bhūto “mātugāmo nāma daḥhanicchayo, kadāci evampi kārāpeyyā”ti ekadivasam raho gantvā tāya saddhiṃ sirisayane saṃvāsaṃ¹ kappesi. Sā puññavati sukhasamphassā, so tassā samphassarāgena ratto tattha abhikkhaṇaṃ saṅkhasaṅkitova agamāsi, anukkamena attano gharasāmiko viya nibbisaṅko pavisitumāraddho.

Tato rājamanussā taṃ pavattiṃ rañño ārocesuṃ, rājā na saddahati. Dutiyampi tatiyampi ārocesuṃ, tato nilīno sayameva disvāsabbāmacce sannipātāpetvā ārocesi. Te “ayaṃ rājāparādhiko hatthacchedaṃ arahati, pādacchedaṃ arahati”ti yāva sūle uttāsaṇaṃ, tāva sabbakammakāraṇāni niddisimsu. Rājā “etassa vadhabandhanatāḷane mayhaṃ vihiṃsā uppajjeyya, jīvītā voropane pāṇātipāto bhaveyya, dhanaharaṇe adinnādānaṃ, alaṃ evarūpehi katchi, imaṃ mama rajjā nikkaḍḍhathā”ti āha. Amaccā taṃ nibbisayaṃ akaṃsu. So attano dhanasāraṇca puttadāraṇca gahetvā paravisayaṃ agamāsi. Tattha rājā sutvā “kiṃ āgatosī”ti pucchi. Deva icchāmi taṃ upaṭṭhātunti. So taṃ sampaṭicchhi. Amacco katipāhaccayena laddhavissāso taṃ rājānaṃ etadavoca “mahārāja

1. Vāsaṃ (Sī)

amakkhikamadhum passāmi, taṃ khādanto natthī”ti. Rājā “kiṃ etaṃ uppaṇḍetukāmo bhaṇatī”ti na suṇāti. So antaraṃ labhitvā punapi suṭṭhuturaṃ vaṇṇetvā ārocesi. Rājā “kiṃ etaṃ”ti pucchi. Bārāṇasirajjaṃ devāti. Rājā “maṃ netvā māretukāmosī”ti āha. So “mā deva evaṃ avaca, yadi na saddahasi, manusse pesehī”ti. So manusse pesesi, te gantvā gopuraṃ khaṇitvā rañño sayanaghare uṭṭhahiṃsu.

Rājā disvā “kissa āgatātthā”ti pucchi. Corā mayaṃ mahārājāti. Rājātesaṃ dhanāṃ dāpetvā “mā puna evamakattthā”ti ovaditvā vissajjesi. Te āgantvā tassa rañño ārocesuṃ. So punapi dvattikkhattuṃ tatheva vīmaṃsitvā “sīlavā rājā”ti caturaṅginīṃ senaṃ sannayhitvā sīmantare ekaṃ nagaraṃ upagamma tattha amaccassa pāhesi “nagaraṃ vā me dehi yuddhaṃ vā”ti. So Brahmadattassa tamatthaṃ ārocāpesi “āṇāpetu devo kiṃ yujjhāmi, udāhu nagaraṃ demīti. Rājā “na yujjhitabbaṃ, nagaraṃ datvā idhāgacchā”ti pesesi. So tathā akāsi. Paṭirājāpi taṃ nagaraṃ gahetvā avasesanagaresupi tatheva dūtaṃ pāhesi. Tepi amaccā tatheva Brahmadattassa ārocetvā tena “na yujjhitabbaṃ, idhāgantvabban”ti vuttā Bārāṇasiṃ āgamaṃsu.

Tato amaccā Brahmadattaṃ āhaṃsu “mahārāja tena saha yujjhāmā”ti. Rājā “mama pāṇātipāto bhavissatī”ti vāresi. Amaccā “mayaṃ mahārāja taṃ jīvaggāhaṃ gahetvā idheva ānessāmā”ti nānā-upāyehi rājānaṃ saññāpetvā “ehi mahārājā”ti gantuṃ āradhā. Rājā “sace sattamāraṇappaharaṇavilumpanakammaṃ na karotha, gacchāmi”ti bhaṇati. Amaccā “na deva karoma, bhayaṃ dassetvā palāpemā”ti caturaṅginīṃ senaṃ sannayhitvā ghaṭesu dīpe pakkhipitvā rattim gacchiṃsu. Paṭirājā taṃ divasaṃ Bārāṇasisamīpe nagaraṃ gahetvā idāni kinti rattim sannāhaṃ mocāpetvā pamatto niddaṃ okkami saddhiṃ balakāyena. Tato amaccā Bārāṇasirājānaṃ gahetvā paṭirañño khandhāvāraṃ gantvā sabbaghaṭehi dīpe nīharāpetvā ekapajjotāya senāya saddaṃ akaṃsu. Paṭirañño amacco mahābalaṃ disvā bhīto attano rājānaṃ upasaṅkamitvā “uṭṭhehi amakkhikamadhum khādāhi”ti mahāsaddaṃ akāsi. Tathā dutiyopi tatiyopi. Paṭirājā tena saddena

paṭibujjhivā bhayaṃ santāsaṃ āpajji. Ukkuṭṭhisatāni pavattiṃsu. So “paravacanaṃ saddahivā amittahatthaṃ pattomhī”ti sabbarattiṃ taṃ taṃ vippalapitvā dutiyadivase “dhammiko rājā, uparodhaṃ na kareyya, gantvā khamāpemī”ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkamitvā jaṇṇukehi paṭiṭṭhahitvā “khama mahārāja mayhaṃ aparādhaṃ”ti āha. Rājā taṃ ovaḍitvā “uṭṭhehi, khamāmi te”ti āha. So rañña evaṃ vuttamatteyeva paramassāsappatto ahosi, Bārāṇasirañño samīpeyeva janapade rajjaṃ labhi. Te aññaṃaññaṃ sahaṃyakaṃ ahesuṃ.

Atha Brahmadatto dvepi senā sammodamānā ekato ṭhitā disvā “mamekassa cittānurakkhaṇāya asmiṃ janakāye khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃbindu na uppannaṃ, aho sādhu, aho suṭṭhu, sabbe sattā sukhitā hontu, averā hontu, abyāpajjhā hontū”ti mettājhānaṃ uppādetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsivā paccekabodhiññaṃ sacchikatvā sayambhutaṃ pāpuṇi. Taṃ maggasukhena phalasukhena sukhitaṃ hatthikkhandhe nisinnaṃ amaccā paṇipātaṃ katvā āhaṃsu “yānakālo mahārāja vijitabalaḥkāyassa sakkāro kātabbo, parājitaḥkāyassa bhattaparibbaya dātabbo”ti. So āha “nāhaṃ bhaṇe rājā, Paccekabuddho nāmāhaṃ”ti. Kiṃ devo bhaṇati, na edisā Paccekabuddhā hontīti. Kīdisā bhaṇe Paccekabuddhāti. Paccekabuddhā nāma dvaṅgulakesamassū aṭṭhaparikkhārayuttā bhavanti. So dakkhiṇahatthena sīsaṃ parāmasi, tāvadeva gihiliṅgaṃ antarahāyī, pabbajitaveso pāturahosi, dvaṅgulakesamassu aṭṭhaparikkhārasamannāgato vassasatikattherasadiso ahosi. So catutthajjhānaṃ samāpajjitvā hatthikkhandhato vehāsaṃ abbhuggantvā padumapupphe nisīdi. Amaccā vanditvā “kiṃ bhante kammaṭṭhānaṃ, kathaṃ adhigatosī”ti pucchimāsu. So yato assa mettājhānakammaṭṭhānaṃ ahosi, taṃca vipassanaṃ vipassitvā adhigato, tasmā tamatthaṃ dassento udānagāthaṃca byākaraṇagāthaṃca imaṇṇeva gāthaṃ abhāsi “**sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ**”ti.

Tattha **sabbesūti** anavasesesu. **Bhūtesūti** sattesu. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṃ pana Ratanasuttavaṇṇanāyaṃ vakkhāma. **Nidhāyāti** nikkhipitvā.

Daṇḍanti kāyavacīmanodaṇḍaṃ, kāyaduccaritādīnametaṃ adhivacanaṃ. Kāyaduccaritaṃ hi daṇḍayatīti daṇḍo, bādheti anayabyasanaṃ pāpetīti vuttaṃ hoti. Evaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ ca. Paharaṇadaṇḍo eva vā daṇḍo, taṃ nidhāyātipi vuttaṃ hoti. **Aviheṭṭhayanti** aviheṭṭhayanto. **Aññātarampīti** yaṃkiñci ekampi. **Tesanti** tesam sabbabhūtānaṃ. **Na puttamiccheyyāti** atrajo khetrajo dinnako antevāsikoti imesu catūsu puttesu yaṃkiñci puttaṃ na iccheyya. **Kuto sahāyanti** sahāyaṃ pana iccheyyāti kuto eva etaṃ.

Ekoti pabbajjāsāṅkhātena eko, adutiyaṭṭhena eko, taṇhāpahānena eko, ekantavigatakilesoti eko, eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti eko. Samaṇasahassasāpi hi majjhe vattamāno gihisaññojanassa chinnattā eko, evaṃ **pabbajjāsāṅkhātena** eko. Eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko iriyati vattatīti evaṃ **adutiyaṭṭhena** eko.

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamsaram.

Itthabhāvaññathābhāvaṃ, samsāraṃ nātivattati.

Evaṃādīnavaṃ ñatvā, taṇhaṃ dukkhassa sambhavaṃ.

Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje”¹—

evaṃ **taṇhāpahānaṭṭhena** eko. Sabbakilesāssa pahīnā ucchinnamulā tālāvattthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhammāti evaṃ **ekantavigatakilesoti** eko. Anācariyako hutvā sayambhū sāmāññeva paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti evaṃ **eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti** eko.

Careti yā imā aṭṭha cariyāyo. Seyyathidaṃ? Paṇidhisampannānaṃ catūsu iriyāpathesu iriyāpathacariyā, indriyesu guttadvārānaṃ ajjhattikāyatanesu āyatanacariyā, appamādavihārīnaṃ catūsu satipaṭṭhānesu saticariyā, adhiccittamanuyuttānaṃ catūsu jhānesu samādhicariyā, buddhisampannānaṃ catūsu ariyasaccesu ñāṇacariyā, sammā paṭipannānaṃ catūsu ariyamaggesu maggacariyā, adhigatapphalānaṃ catūsu sāmāñña

1. Khu 1. 201. 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhe.

phalesu patticariyā, tiṇṇaṃ Buddhānaṃ sabbasattesu lokatthacariyā, tattha padesato Paccekabuddhasāvakananti. Yathāha—“cariyāti aṭṭha cariyāyo iriyāpathacariyā”¹ti vitthāro. Tāhi cariyāhi samannāgato bhaveyyāti attho. Atha vā yā imā “adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhahanto satiyā carati, avikkhitto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇena carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyatantī² āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya caratī”³ti³ evaṃ aparāpi aṭṭha cariyā vuttā, tāhipi samannāgato bhaveyyāti attho. **Khaggavisāṇakappoti** ettha khaggavisāṇaṃ nāma khaggamigasiṅgaṃ. Kappasaddassa atthaṃ vitthārato Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ pakāsayissāma, idha panāyaṃ “Satthukappena vata bho kira sāvakena saddhiṃ mantayamānā”⁴ti evamādīsu⁴ viya paṭibhāgo veditabbo. Khaggavisāṇakappoti khaggavisāṇasadisoti vuttaṃ hoti. A yaṃ tāvetthapadato atthavaṇṇanā.

Adhippāyānusandhito pana evaṃ veditabbā—yvāyaṃ vuttappakāro daṇḍo bhūtesu pavattiyamāno ahito hoti, taṃ tesu appavattanena tappaṭipakkhabhūtāya mettāya parahitūpasamhārena ca sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, nihitadaṇḍattā eva ca yathā anihitadaṇḍāsattā bhūtāni daṇḍena vā satthena vā paṇinā vā leḍḍunā vā viheṭṭayanti, tathā aviheṭṭayaṃ, aññatarampi tesāṃ imaṃ mettākammaṭṭhānamāgama yadeva tattha devanāgataṃ saññāsāṅkhāraviññāṇagataṃ tañca tadanusāreneva tadanñāṇca saṅkhāragataṃ vipassitvā imaṃ paccekabodhiṃ adhigatomhīti ayaṃ tāva adhippāyo.

Ayaṃ pana anusandhi—evaṃ vutte te amaccā āhaṃsu “idāni bhante kuhiṃ gacchathā”⁵ti. Tato tena “pubbapaccekasambuddhā kattha vasantī”⁶ti āvajjetvā ñatvā “Gandhamādanapabbate”⁷ti vutte punāhaṃsu “amhe dāni bhante pajahatha na icchathā”⁸ti. Atha Paccekabuddho āha “na puttamiccheyyā”⁹ti sabbaṃ. Tatrādhippāho—ayaṃ idāni atrajādīsu

1. Khu 9. 215, 400 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 216, 401 piṭṭhesu.

2. Āyatananti (Sī, Syā)

4. Ma 1. 205 piṭṭhe.

yaṃ kiñci puttampi na iccheyyaṃ, kuto pana tumhādisaṃ sahāyaṃ. Tasmā tumhesupi yo mayā saddhiṃ gantuṃ mādiso vā hotuṃ icchati, so eko care khaggavisāṇakappo. Atha vā tehi “amhe dāni bhante pajahatha na icchathā”ti vutte so Paccekabuddho “na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ”ti vatvā attano yathāvuttenatthena ekacariyāya guṇaṃ disvā pamudito pītisomanassajāto imaṃ udānaṃ udānesi “eko care khaggavisāṇakappo”ti. Evaṃ vatvā pekkhamānasseva mahājanassa ākāse uppatitvā Gandhamādanaṃ agamāsi.

Gandhamādano nāma Himavati Cūḷakāḷapabbataṃ Mahākāḷapabbataṃ Nāgapoliveṭhanaṃ Candagabbhaṃ Sūriyagabbhaṃ Suvannaṇapassaṃ Himavantapabbatanti satta pabbate atikkamma hoti. Tattha Nandamūlakam nāma pabbhāraṃ Paccekabuddhānaṃ vasanokāso, tisso ca guhāyo Suvannaguhā Maṇiguhā Rajataguhāti. Tattha Maṇiguhādvāre Mañjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ vitthārena. So yattakāni uduke vā thale vā pupphāni, sabbāni tāni pupphayati visesena Paccekabuddhāgamanadivase. Tassūparito sabbaratanamālo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṃ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṃ vālikaṃ samaṃ karoti, siñcanakavāto Anotattadahato ānetvā udakaṃ siñcati, sugandhakaṇavāto Himavantato sabbesaṃ gandharukkhānaṃ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāṭeti, santharakavāto sabbattha santharati. Sadā paññattāneva cettha āsanāni honti, yesu Paccekabuddhuppādādivase uposathādivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti. Ayaṃ tattha pakati¹. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmiṃ kāle aññepi Paccekabuddhā saṃvijjanti, tepi taṅkhaṇaṃ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti. Nisīditvā ca kiñcideva samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhahanti, tato saṃghatthero adhunāgatapaccekabuddhaṃ sabbesaṃ anumodanattāya “kathamadhigatan”ti 11kammaṭṭhānaṃ pucchati, tadāpi so tameva attano Udānabyākaraṇagāthaṃ bhāsati. Puna Bhagavāpi āyasmatā Ānandena puṭṭho tameva gāthaṃ bhāsati, Ānando ca saṅgītiyanti evamekeka gāthā paccekasambodhi-abhisambuddhaṭṭhāne,

1. Atha sampati (Sī)

Mañjūsakamāle, Ānandena pucchitakāle, saṅgītiyanti catukkhattum bhāsita hotīti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā samattā.

36. **Saṁsaggajātassāti** kā uppatti? Ayampi paccekabodhisatto Kassapassa Bhagavato sāsane vīsati vassasahassāni purimanayeneva samaṇadhammaṁ karonto kasiṇaparikkammaṁ katvā paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā nāmarūpaṁ vavatthapetvā lakkhaṇasammasanaṁ katvā ariyamaggaṁ anadhiḡamma brahmaloke nibbatti. So tato cuto Bārāṇasiraṇṇo aggamaheṣiyā kucchimhi uppajjitvā purimanayeneva vaḍḍhamāno yato pabhuti “ayaṁ itthi ayaṁ puriso”ti visesaṁ aññāsi, tatupādāya itthinaṁ hatthe na ramati, ucchādananhāpanamaṇḍanādimmattampi na sahati. Taṁ purisā eva posenti, thaṇṇapāyanakāle dhātiyo kaṇcukaṁ paṭimuñcitvā purisavesena thaṇṇaṁ pāyenti. So itthinaṁ gandhaṁ ghāyitvā saddaṁ vā sutvā rodāti, viññūtaṁ pattopi itthiyo passitum na icchatī, tena taṁ **anittigandhot**veva sañjānimsu.

Tasmim soḷasavassuddesike jāte rājā “kulavaṁsaṁ saṇṭhapessāmī”ti nānakulehi tassa anurupā kaṇṇāyo ānetvā aññataraṁ amaccaṁ āṇāpesi “kumāraṁ ramāpehi”ti. Amacco upāyena taṁ ramāpetukāmo tassa avidūre sāṇipākāraṁ parikkhipāpetvā nāṭakāni payojāpesi. Kumāro gītavāditaṣaddaṁ sutvā “kasseso saddo”ti āha. Amacco “taveso deva nāṭakitthinaṁ saddo, puñṇavantānaṁ īdisāni nāṭakāni honti, abhirama deva mahāpuñṇosi tvaṁ”ti āha. Kumāro amaccaṁ daṇḍena tāḷāpetvā nikkadḍhāpesi. So raṇṇo ārocesi. Rājā kumārassa mātaraṁ saha gantvā kumāraṁ khamāpetvā¹ puna amaccaṁ appesi². Kumāro tehi atinippīliyamāno seṭṭhasuvaṇṇaṁ datvā suvaṇṇakāre āṇāpesi “sundaraṁ itthirūpaṁ karoṭhā”ti. Te Vissakammūnā nimmitasadiṣaṁ sabbālaṅkāravibhūṣitaṁ itthirūpaṁ katvā dassesuṁ. Kumāro disvā vimhayena sīsaṁ cāletvā mātāpitūnaṁ pesesi “yadi īdisim itthim labhissāmi, gaṇhissāmi”ti.

1. Kumāraṁ ramāpehīti (Syā)

2. Āṇāpesi (Syā)

mātāpitaro “amhākaṃ putto mahāpuñño, avassaṃ tena saha katapuññā kāci dārikā loke uppannā bhavissatī”ti taṃ suvaṇṇarūpaṃ rathaṃ āropetvā amaccānaṃ appesaṃ “gacchatha īdisiṃ dārikaṃ gavesathā”ti. Te gahetvā soḷasa mahājanapade vicarantā taṃ taṃ gāmaṃ gantvā udakatitthādīsu yattha yattha janasamūhaṃ passanti, tattha tattha devataṃ viya suvaṇṇarūpaṃ ṭhapetvā nānāpupphavatthālāṅkārehi pūjaṃ katvā vitānaṃ bandhitvā ekamantaṃ tiṭṭhanti “yadi kenaci evarūpā diṭṭhapubbā bhavissati, so kathaṃ samuṭṭhāpessatī”ti. Etenupāyena aññatra Maddaraṭṭhā sabbe janapade āhiṇḍitvā taṃ “Khuddakaraṭṭhan”ti avamaññaṃ mānā tattha paṭhamāṃ agantvā nivattiṃsu.

Tato nesaṃ ahosi “Maddaraṭṭhampi tāva gacchāma, mā no Bārāṇasīṃ pavitṭhepi rājā puna pāhesī”ti Maddaraṭṭhe Sāgalanagaraṃ agamaṃsu. Sāgalanagare ca Maddavo nāma rājā, tassa dhītā soḷasavassuddesikā abhirūpā hoti. Tassā vaṇṇadāsiyo nhānodakattāya titthaṃ gatā tattha amaccehi ṭhapitaṃ taṃ suvaṇṇarūpaṃ dūratova disvā “amhe udakatthāya pesetvā rājaputtī sayameva āgatā”ti bhaṇantiyo samīpaṃ gantvā “nāyaṃ sāmīnī, amhākaṃ sāmīnī ito abhirūpataṛā”ti āhaṃsu. Amaccā taṃ sutvā rājānaṃ upasaṅkamitvā anurūpena nayena dārikaṃ yāciṃsu, sopi adāsi. Tato Bārāṇasirañño pāhesuṃ “laddhā dārikā, sāmaṃ āgacchissati, udāhu amheva ānema”ti. So ca “mayi āgacchante janapadapīḷā bhavissati, tumheva ānethā”ti pesesi.

Amaccā dārikaṃ gahetvā nagarā nikkhamitvā kumārassa pāhesuṃ “laddhā suvaṇṇarūpasadisī dārikā”ti. Kumāro sutvāva rāgena abhibhūto paṭhamajjhanā parihāyi. So dūtaparamparaṃ pesesi “sīghaṃ ānetha sīghaṃ ānethā”ti. Te sabbattha ekarattivāseneva Bārāṇasīṃ patvā bahinagare ṭhitā rañño pāhesuṃ “ajja pavisitabbaṃ, no”ti. Rājā “setṭhakulā ānītā dārikā, maṅgalakiriyaṃ katvā mahāsakkārena pavesessāma, uyyānaṃ tāva naṃ nethā”ti āṇāpesi. Te tathā akaṃsu. Sā accantasukhumālā yānugghātena ubbālā addhānaparissamena uppannavātarogā milātamaḷā

viya hutvā rattimīveva kālamakāsi. Amaccā “sakkārā paribhaṭṭhamhā”ti paridevimsu. Rājā ca nāgarā ca “kulavaṃso vinaṭṭho”ti paridevimsu. Nagare mahākolāhalaṃ ahosi, kumārassa sutamatteyeva mahāsoko udapādi. Tato kumāro sokassa mūlaṃ khaṇitumāraddho, so cintesi “ayaṃ soko nāma na ajātassa hoti, jātassa pana hoti, tasmā jātiṃ paṭicca soko”ti. “Jāti pana kiṃ paṭiccā”ti. Tato “bhavaṃ paṭicca jāti”ti evaṃ pubbabhāvanānubhāvena yoniso manasikaronto anulomapaṭilomapaṭiccasamuppādaṃ disvā saṅkhāre sammasanto tattheva nisinno paccekabodhiṃ sacchākāsi. Taṃ maggaphalasukhena sukhitaṃ santindriyaṃ santamānasaṃ nisinnaṃ disvā paṇipātaṃ katvā amaccā āhaṃsu “mā soci deva, mahanto jambudīpo, aññaṃ tato sundarataṃ ānessāma”ti. So āha “nāhaṃ socako, nissoko Paccekabuddho ahan”ti. Ito paraṃ sabbaṃ purimagāthāsadisameva ṭhapetvā gāthāvaṇṇanaṃ.

Gāthāvaṇṇanāyaṃ pana **saṃsaggajātassāti** jātasamsaggassa. Tattha dassanasavanakāyasamullapanasambhogasaṃsaggavasena pañcavidho saṃsaggo. Tattha aññaṃaññaṃ disvā cakkhuvīññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasamsaggo** nāma. Tattha Sihaḷadīpe Kāḷadīghavāpīgāme¹ piṇḍāya carantaṃ kalyāṇavihāravāsīdīghabhāṇakadaharabhikkhuṃ disvā paṭibaddhacittā kenaci upāyena taṃ alabhivā kālakatā kuṭumbiyadhītā, tassā nivāsanacoḷakhaṇaṃ disvā “evarūpavatthadhāriniyā nāma saddhiṃ saṃvāsaṃ nālatthan”ti hadayaṃ phāletvā kālakato so eva ca daharo nidassanaṃ.

Parehi pana kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃsutvā sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasamsaggo** nāma. Tatrāpi Girigāmaṃvāsīkammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṃ padumassaraṃ gantvā nhatvā mālāṃ āropetvā uccāsaddena gāyantiyā ākāseṇa gacchanto saddaṃ sutvā kāmārāgeṇa visesā parihāyitvā anayabyasanaṃ patto Pañcaggaḷaleṇavāsī Tissadaharo nidassanaṃ.

Aññaṃaññaṃ aṅgaparāmasanena uppannarāgo **kāyasamsaggo** nāma. Dhammagāyanadaharabhikkhu cettha nidassanaṃ. Mahāvihāre kira daharabhikkhu dhammaṃ

1. Kāḷadīghagāme (Sī)

bhāsati, tattha mahājane āgate rājāpi agamāsi saddhim antepurena. Tato rājadhītāya tassa rūpañca saddañca āgamma balavarāgo uppanno tassa ca daharassāpi. Tam disvā rājā sallakkhetvā sāṇipākārena parikkhipāpesi, te aññamaññaṃ parāmasitvā ālīngimsu. Puna sāṇipākāraṃ apanetvā passantā dvepi kālakateyeva addasaṃsūti.

Aññamaññaṃ ālapanasamullapane uppanno rāgo pana **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhubhikkhunīhi saddhim paribhogakaraṇe uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. Dvīsupi cetesu pārājikappatto bhikkhu ca bhikkhunī ca nidassanaṃ. Maricivaṭṭināmamahāvihāramahe kira Duṭṭhagāmaṇi Abhayamahārājā mahādānaṃ paṭiyādetvā ubhatosaṃghaṃ parivisati. Tattha uṇhayāguyā dinnāya saṃghanavakasāmaṇerī anādhārakassa saṃghanavakasāmaṇerassa dantavalayaṃ datvā samullāpaṃ akāsi, te ubhopi upasampajjitvā saṭṭhivassā hutvā paratīraṃ gatā aññamaññaṃ samullāpena pubbasaññaṃ paṭilabhivā tāvadeva jātasinehā sikkhāpadaṃ vītikkamitvā pārājikā ahesunti.

Evam pañcavidhe saṃsagge yena kenaci saṃsaggena jātasamsaggassa **bhavati sneho**, purimarāgapaccayā balavarāgo uppajjati. Tato **snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti**, tameva snehaṃ anugacchantam sandiṭṭhikasamparāyikasokaparidevādinānappakāraṃ dukkhamidaṃ pahoti nibbattati bhavati jāyati. Apare pana “ārammaṇe cittassa vossaggo saṃsaggo”ti bhaṇanti. Tato sneho, snehā dukkhamidanti.

Evamatthappabhedam imaṃ aḍḍhagāthaṃ vatvā so Paccekabuddho āha “svāhaṃ yamidaṃ snehanvayaṃ sokādidukkhaṃ pahoti, tassa dukkhassa mūlaṃ khananto paccekasambodhimadhigato”ti. Evam vutte te amaccā āhaṃsu “amhehi dāni bhante kiṃ kātābbaṃ”ti. Tato so āhaṃ “tumhe vā aññe vā yo imamhā dukkhā muccitukāmo, so sabbopi **ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo**”ti. Ettha ca yaṃ “snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti”ti vuttaṃ, tadeva sandhāya “ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttena saṃsaggena saṃsaggajātassa bhavati sneho, snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti, etaṃ yathābhūtaṃ ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno ahaṃ adhigatoti evam abhisambandhitvā catutthapādo pubbe

vuttanayeneva udānavasena vuttoti veditabbo. Tato param sabbam purimagāthāya vuttasadisamevāti.

Samsaggagāthāvaṇṇanā samattā.

37. **Mitte suhajjeti** kā uppatti? Ayaṃ paccekabodhisatto purimagāthāya vuttanayeneva uppajjitvā Bārāṇasiyaṃ rajjaṃ karento paṭhamam jhānaṃ nibbattetvā “kiṃ samaṇadhammo varo, rajjaṃ varan”ti vīmaṃsitvā catunnam amaccānaṃ hatthe rajjaṃ niyyātetvā samaṇadhammaṃ karoti. Amaccā “dhammena samena karoṭhā”ti vuttāpi lañjaṃ gahetvā adhammena karonti, te lañjaṃ gahetvā sāmike parājentā ekadā aññataraṃ rājavallabhaṃ parājesuṃ. So rañño bhattahārakena saddhiṃ pavisitvā sabbaṃ ārocesi. Rājā dutiyadivase sayam vinicchayaṭṭhānaṃ agamāsi. tato mahājanakāyā “amaccā sāmike asāmike karonti”ti mahāsaddaṃ karontā mahāyuddhaṃ viya akaṃsu. Atha rājā vinicchayaṭṭhānā vuṭṭhāyapāsādaṃ abhiruhitvā samāpattiṃ appetuṃ nisinno tena saddena vikkhittacitto na sakkoti appetuṃ. So “kiṃ me rajjena, samaṇadhammo varo”ti rajjasukhaṃ pahāya puna samāpattiṃ nibbattetvā pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekasambodhiṃ sacchākāsi. Kammaṭṭhānaṃca pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Mitte suhajje anukampamāno,
Hāpeti atthaṃ paṭibaddhacitto.
Etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha mettāyanavasena **mittā**. Suhadayabhāvena **suhajjā**. Keci hi ekantahitakāmatāya mittāva honti, na suhajjā. Keci gamanāgamaṇaṭṭhānanisajjā samullāpādīsu hadayasukhajananaṃ suhajjāva honti, na mittā. Keci tadubhayavasena suhajjā ceva mittā ca. Te duvidhā honti agāriyā anagāriyā ca. Tattha agāriyā tividdhā honti upakāro samānasukhadukkho anukampakoti. Anagāriyā visesena atthakkhāyino eva. Te catūhi aṅgehi samannāgatā honti. Yathāha—

“Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo, pamattaṃ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhati, bhītaṃ saraṇaṃ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṃ bhogaṃ anuppadeti”¹.

Tathā—

“Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo, guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitampissa atthāya pariccattaṃ hoti”¹.

Tathā—

“Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo, abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti, vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati”².

Tathā—

“Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo, pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṃ sāveti, saggassa maggaṃ ācikkhati”².

Tesvidha agāriyā adhippetā, atthato pana sabbepi yujjanti. Te mitte suhajje. **Anukampamānoti** anudaya māno, tesaṃ sukhaṃ upasaṃharitukāmo dukkhaṃ apaharitukāmo ca.

Hāpeti atthanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividhaṃ, tathā attatthaparatta-ubhayatthavasenāpi tividhaṃ atthaṃ laddhavināsanena aladdhānuppādanenāti dvidhāpi hāpeti vināseti. **Paṭibaddhacittoti** “ahaṃ imaṃ vinā na jīvāmi, esa me gati, e sa me parāyaṇaṃ”^{ti} evaṃ attānaṃ nīce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. “Ime maṃ vinā na jīvanti, ahaṃ tesaṃ gati, tesaṃ parāyaṇaṃ”^{ti} evaṃ attānaṃ uce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. Idha pana evaṃ paṭibaddhacitto adhippeto. **Etaṃ bhayanti** atthahāpanabhayaṃ, attano samāpattihāniṃ sandhāya vuttaṃ.

1. Dī 3. 152 piṭṭhe.

2. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Santhaveti tividho santhavo taṇhādiṭṭhimittasanthavavasena. Tattha aṭṭhasatappabhedāpi taṇhā taṇhāsanthavo, dvāsaṭṭhibhedāpi diṭṭhi diṭṭhisanthavo, paṭibaddhacittatāya mittānukampanā mittasanthavo. So idhādhippetho. Tena hissa samāpatti. Parihīnā. Tenāha ‘etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno ahamadhigato’¹ti. Sesam vuttasadisamevāti veditabbanti.

Mittasuhajjagāthāvaṇṇanā samattā.

38. **Vamso visālōti** kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane tayo paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesam jeṭṭhako Bārāṇasirājakule nibbatto, itare paccantarājakulesu. Te ubhopi kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā rajjaṃ pahāya pabbajitvā anukkamena Paccekabuddhā hutvā Nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasaṃ samāpattito vuṭṭhāya “mayam kiṃ kammaṃ katvā imaṃ lokuttarasukhaṃ anuppattā”²ti āvajjetvā paccavekkhamānā Kassapabuddhakāle attano cariyam addasaṃsu. tato “tatiyo kuhin”³ti āvajjentā Bārāṇasiyam rajjaṃ kārentam disvā tassa guṇe saritvā “so pakatiyāva appicchatādiguṇasamannāgato ahosi, amhakaññeva ovādako vattā vacanakkhamo pāpagarahī, handa naṃ ārammaṇaṃ dassetvā mocessāmā”⁴ti okāsaṃ gavesantā taṃ ekadivasaṃ sabbālaṅkāravibhūsitam uyyānaṃ gacchantam disvā ākāsenāgantvā uyyānadvāre veḷugumbamūle aṭṭhaṃsu. Mahājano atitto¹ rājadassanena rājānaṃ oloketi. Tato rājā “atthi nu kho koci mama dassane abyāvaṭo”²ti olokeno Paccekabuddhe addakkhi, saha dassaneneva cassa tesu sineho uppajji.

So hatthikkhandhā oruyha santena upacārena te upasaṅkamitvā “bhante kiṃ nāma tumhe”³ti pucchi. Te āhaṃsu “mayam mahārāja asajjamānā nāmā”⁴ti. Bhante asajjamānāti etassa ko atthoti. Alagganattho mahārājāti. Tato taṃ veḷugumbaṃ dassentā āhaṃsu “seyyathāpi mahārāja imaṃ veḷugumbaṃ sabbaso mūlakhandhasākhānusākhāhi² saṃsibbitvā ṭhitam asihattho puriso mūle chetvā āviñchanto na sakkuṇeyya

1. Attano (Syā, Ka)

2. Mūlakhandhasākhānusākhāṃ (Sī), mūlakhandhasākhā (Syā)

uddharitum, evameva tvaṃ anto ca bahi ca jaṭāya jaṭito āsattavisatto tattha laggo. Seyyathāpi vā panassa vemajjhagatopi¹ ayaṃ vaṃsakaḷīro asaṇḍātasākhattā kenaci alaggo ṭhito, sakkā ca pana agge vā mūle vā chetvā uddharitum, evameva mayaṃ katthaci asajjamānā sabbadisā gacchāmā”ti tāvadeva catutthajjhānaṃ samāpajjitvā passato eva raṇṇo ākāseṇa Nandamūlakapabbhāraṃ agamaṃsu. Tato rājācintesi “kadā nu kho ahampi evaṃ asajjamāno bhaveyyan”ti tattheva nisīditvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Purimanayeneva kammaṭṭhānaṃ pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Vaṃsakaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **Vaṃsoti** veḷu. **Visāloti** vitthiṇṇo. Cakāro avadhāraṇattho, evakāro vā ayaṃ, sandhivasenettha ekāro naṭṭho². Tassa parapadena sambandho, taṃ pacchā yojessāma. **Yathāti** paṭibhāge. **Visattoti** laggo jaṭito saṃsibbito. **Puttesu dāresu cāti** puttadhītubhāriyāsu. **Yā apekkhāti** yā taṇhā yo sneho. **Vaṃsakaḷīrova asajjamānoti** vaṃsakaḷīro viya alaggamāno. Kim vuttaṃ hoti? Yathā vaṃso visālo visatto eva hoti, puttesu dāresu ca yā apekkhā, sāpi evaṃ tāni vatthūni saṃsibbitvā ṭhitattā visattā eva. Svāhaṃ tāva apekkhāya apekkhavā visālo vaṃso viya visattoti evaṃ apekkhāya ādīnavaṃ disvā taṃ apekkhaṃ maggañāṇeṇa chindanto ayaṃ vaṃsakaḷīrova rūpādīsu vā lābhādīsu vā kāmabhavādīsu vā diṭṭhādīsu vā taṇhāmānadiṭṭhivasena asajjamāno paccekabodhiṃ adhigatoti. Sesāṃ purimanayeneva veditabbanti.

Vaṃsakaḷīragāthāvaṇṇanā samattā.

1. Vā panassa vemajjhe jātopi (Sī), tassa majjhagatopi (Syā)

2. Evakāro daṭṭhabbo (Syā), vakāro daṭṭhabbo (Ka)

39. **Migo araṇṇamhīti** kā uppatti? Eko kira bhikkhu Kassapassa Bhagavato sāsane yogāvacaro kālaṃ katvā Bārāṇasīyaṃ seṭṭhikule uppanno aḍḍhe mahaddhane mahābhoge, so subhago ahosi, tato parādāriko hutvā tattha kālakato niraye nibbatto tattha paccitvā vipākāvasesena seṭṭhibhariyāya kucchimhi itthipaṭisandhim aggahesi. Nirayato āgatānaṃ gattāni uṇhāni honti, tena seṭṭhibhariyā ḍayhamānena udarena kicchena kasirena taṃ gabbhaṃ dhāretvā kālena dārikaṃ vijāyi. Sā jātadivasato pabhuti mātāpitūnaṃ sesabandhuparijanānañca dessā ahosi. Vayappattā ca yamhi kule dinnā, tatthāpi sāmikasassusurānaṃ dessāva ahosi appiyā amanāpā. Atha nakkhatte Ghosite seṭṭhiputto tāya saddhim kīlitaṃ anicchanto vesim ānetvā kīlati, sā taṃ dāsīnaṃ santikā sutvā seṭṭhiputtaṃ upasaṅkamitvā nānappakārehi anunayitvā¹ āha “ayyaputta itthi nāma sacepi dasannaṃ rājūnaṃ kaniṭṭhā hoti cakkavattino vā dhītā, tathāpi sāmikassa pesanakarā hoti, sāmike anālapante sūle āropitā viya dukkhaṃ paṭisaṃvedeti. Sace ahaṃ anuggahārahā, anuggahetabbā. No ce, vissajjetabbā, attano ñātikulaṃ gamissāmī”ti. Seṭṭhiputto “hotu bhadde, mā soci, kīlanasajjā hohi, nakkhattaṃ kīlissāmā”ti āha. Seṭṭhidhītā tāvatakenapi sallāpamattena ussāhajātā “sve nakkhattaṃ kīlissāmī”ti bahuṃ khajjabhojjaṃ paṭiyādeti. Seṭṭhiputto dutiyadivase anārocetvāva kīlanatṭhānaṃ gato. Sā “idāni pesessati, idāni pesessati”ti maggaṃ oloketi nisinnā ussūraṃ disvā manusse pesesi, te paccāgantvā “seṭṭhiputto gato”ti ārocesuṃ. Sā sabbaṃ taṃ paṭiyāditaṃ ādāya yānaṃ abhiruhitvā uyyānaṃ gantuṃ āradhā.

Atha Nandamūlakapabbhāre paccekasambuddho sattame divase nirodhā vuṭṭhāya Anotatte mukhaṃ dhovitvā nāgalatādantapoṇaṃ khāditvā “kattha ajja bhikkhaṃ carissāmī”ti āvajjento taṃ seṭṭhidhītaraṃ disvā “imissā mayi sakkāraṃ karitvā taṃ kammaṃ parikkhayaṃ gamissati”ti ñatvā

1. Ānayitvā (Ka)

pabbhārasamīpe saṭṭhiyojanam manosilātalam, tattha ṭhatvā nivāsetvā
 pattacīvaramādāya abhiññāpādakajjhānam samāpajjitvā ākāsenāgantvā tassā
 paṭipathe oruyha Bārāṇasībhimukho agamāsi. Tam disvā dāsiyo
 seṭṭhidhītāya ārocesum, sā yānā oruyha sakkaccaṃ vanditvā pattam gahetvā
 sabbarasasampanna khādanīyabhojanīyena pūretvā padumapupphena
 paṭicchādetvā heṭṭhāpi padumapuppham katvā pupphakalāpam hatthena
 gahetvā Paccekabuddham upasaṅkamitvā tassa hatthe pattam datvā vanditvā
 pupphakalāpahatthā patthesi “bhante yathā idam puppham, evāham yattha
 yattha uppajjāmi, tattha tattha mahājanassa piyā bhaveyyam manāpā”ti.
 Evaṃ patthetvā dutiyam patthesi “bhante dukkho gabbhavāso, tam
 anupagamma padumapupphe eva paṭisandhi bhaveyyā”ti. Tatiyampi patthesi
 “bhante jigucchānīyo mātugāmo, cakkavattidhītāpi paravasam gacchati,
 tasmā aham itthibhāvam anupagamma puriso bhaveyyam”ti. Catutthampi
 patthesi “bhante imam saṃsāradukkham atikkamma pariyosāne tumhehi
 pattam amataṃ pāpuṇeyyam”ti.

Evaṃ caturo paṇidhaya katvā tam padumapupphakalāpam pūjetvā
 Paccekabuddhassa pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā “pupphasadiso eva me gandho
 ceva vaṇṇo ca hotū”ti imam pañcamam paṇidhim akāsi. Tato
 Paccekabuddho pattam pupphakalāpaṇca gahetvā ākāse ṭhatvā—

“Icchitam patthitam tuyham, khippameva samijjhatu.

Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā”ti—

imāya gāthāya seṭṭhidhītāya anumodanam katvā “seṭṭhidhītā mam
 gacchantam passatū”ti adhiṭṭhahitvā Nandamūlakapabbhāram agamāsi.
 Seṭṭhidhītāya tam disvā mahatī pīti uppannā, bhavantare kataṃ
 akusalakammaṃ anokāsātāya parikkhīnam,
 ciñcambiladhotatambabhājanamiva suddhā jātā. Tāvadeva cassā patikule
 ñātikule ca sabbo jano tuṭṭho “kim karomā”ti piyavacanāni paṇṇākārāni ca
 pesesi. Seṭṭhiputto manusse pesesi “sīgham sīgham ānetha seṭṭhidhītaram,
 aham vissaritvā uyyānam āgato”ti. tato pabhuti ca nam ure vilittacandanam
 viya āmuttamuttāhāram viya pupphāmālam viya ca piyāyanto parihari.

Sā tattha yāvatāyukaṃ issariyabhogasukhaṃ anubhavitvā kālaṃ katvā purisabhāvena devaloke padumapupphe uppajji. So devaputto gacchantopi padumapupphagabbheyeva gacchati, tiṭṭhantopi, nisīdantopi, sayantopi padumagabbheyeva sayati. Mahāpadumadevaputtoti cassa nāmaṃ akaṃsu. Evaṃ so tena iddhānubhāvena anulomapaṭilomaṃ chadevaloke eva saṃsarati.

Tena ca samayena Bārāṇasirañño vīsati itthisahassāni honti, rājā ekissāpi kucchiyaṃ puttaṃ na labhati. Amaccā rājānaṃ viññāpesuṃ “deva kulavaṃsānupālako putto icchitabbo, atraje avijjamāne khetrājopi kulavaṃsadharo hoti”ti. Rājā “ṭhapetvā mahesiṃ avasesā nātakitthiyo sattāhaṃ dhammanāṭakaṃ karoṭhā”ti yathākāmaṃ bahi carāpesi, tathāpi puttaṃ nālattha. Puna amaccā āhaṃsu “mahārāja mahesī nāma puññaena ca paññāya ca sabbittihīnaṃ aggā, appeva nāma devo mahesiyāpi kucchismiṃ puttaṃ labheyyā”ti. Rājā mahesiyā etamatthaṃ ārocesi. Sā āha “mahārāja yā itthi saccavādīnī sīlavatī, sā puttaṃ labheyya, hirottapparahitāya kuto putto”ti pāsādaṃ abhiruhitvā pañca sīlāni samādiyitvā punappunaṃ anumajjati, sīlavatīyā rājadhītāya pañca sīlāni anumajjantiyā puttapaṭthanācette uppannamatte Sakkassa āsanaṃ santappi.

Atha Sakko āsanatāpakāraṇaṃ āvajjento etamatthaṃ viditvā “sīlavatīyā rājadhītāya puttavaraṃ demī”ti ākāsenāgantvā deviyā sammukhe ṭhatvā “kiṃ patthesi devī”ti pucchi. Puttaṃ mahārājāti. “Dammi te devi puttaṃ, mā cintayī”ti vatvā devalokaṃ gantvā “atthi nu kho ettha khīṇāyuko”ti āvajjento “ayaṃ Mahāpadumo uparidevaloke uppajjituṃ ito cavatī”ti ñatvā tassa vimānaṃ gantvā “tāta Mahāpaduma manussalokaṃ gacchāhī”ti yāci. So āha “mahārāja mā evaṃ bhaṇi, jeguccho manussaloko”ti. Tāta tvaṃ manussaloke puññaṃ katvā idhūpapanno, tattheva ṭhatvā pāramiyo pūreṭabbā, gaccha tātāti. Dukkho mahārāja gabbhavāso, na sakkomi tattha vasitunti. “Kiṃ te tāta gabbhavāsenā, tathā hi tvaṃ kammamakāsi,

yathā padumagabbheyeva nibbattissasi, gaccha tātā”ti punappunaṃ vuccamāno adhivāsesi.

Tato Mahāpadumo devalokā cavitvā Bārāṇasirañño uyyāne Silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ padumagabbhe nibbatto. Tañca rattim mahesī paccūsasamaye supinanta vīsati-itthisahassaparivutā uyyānaṃ gantvā Silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ padumassare puttāṃ laddhā viya ahosi. Sā pabhātāya rattiya sīlāni rakkhamaṇā tattheva tattha gantvā ekaṃ padumapupphaṃ addasa, taṃ neva tīre hoti na gambhīre. Saha dassaneneva cassā tattha puttasiṇho uppajji. Sā sāmāṇyeva pavasitvā taṃ pupphaṃ aggahesi, pupphe gahitamatteyeva pattāni vikaṣiṃsu. Tattha taṭṭake¹ āsittasuvannaṇapaṭimaṃ viya dārakaṃ addasa, disvāva “putto me laddho”ti saddaṃ nicchāresi. Mahājano sādhu-kārasahassāni muñci. Rañño ca pesesi. Rājā sutvā “kattha laddho”ti pucchitvā laddhokāsaṇca sutvā “uyyānaṇca pokkharāṇiyaṃ padumaṇca amhākaṇṇeva khettaṃ, tasmā amhākaṇṇa khetto jātattā Khetrajo nāmāyaṃ putto”ti vatvā nagaraṃ pavesetvā vīsatisahassa-itthiyo dhātikiccaṃ kārāpesi. Yā yā kumārassa ruciṃ ṇatvā patthitapatthitaṃ khādanīyaṃ khādāpeti, sā sā sahaṇṇaṃ labhati. Sakalabārāṇasī calitā, sabbo jano kumārassa paṇṇakārasahassāni pesesi. Kumāro taṃ taṃ atinetvā “imaṃ khāda, imaṃ bhuñjā”ti vuccamāno bhojanena ubbālho ukkaṇṭhito hutvā gopuradvāraṃ gantvā lākhagūḷakena kīḷati.

Tadā aññataro Paccekabuddho Bārāṇasiṃ nissāya Isipatane vasati, so kālasseva vuṭṭhāya senāsanavattasarīraparikammamanasikārādīni sabbakiccāni katvā paṭisallānā vuṭṭhito “ajja kattha bhikkhaṃ gahessāmī”ti āvajjento kumārassa sampattiṃ disvā “esa pubbe kiṃ kammaṃ karī”ti vīmaṃsanto “mādisassa piṇḍapātaṃ datvā catasso patthanā patthesi, tattha tisso siddhā, ekā tāva na sijjhati, tassa upāyena ārammaṇaṃ dassemi”ti bhikkhācariyavasena kumārassa santikaṃ agamāsi. Kumāro taṃ disvā “samaṇa mā idha āgacchi, ime hi tampi ‘idaṃ khāda, idaṃ bhuñjā’ti vadeyyun”ti āha. So ekavacaneneva tato

1. Pattake (Syā)

nivattitvā attano senāsanam pāvisi. Kumāro parijanam āha “ayaṃ samaṇo mayā vuttamattova nivatto, kuddho nu kho mamā”ti. Tato tehi “pabbajitā nāma deva na kodhaparāyaṇā honti, parena pasannamanena yaṃ dinnam hoti, tena yāpentī”ti vuccamānopi “kuddho eva mamāyaṃ samaṇo, khamāpessāmi nan”ti mātāpitūnam ārocetvā hatthim abhiruhitvā mahatā rājānubhāvena Isipatanam gantvā migayūtham disvā pucchi “kiṃ nāma ete”ti. Ete sāmi migā nāmāti. Etesam¹ “imaṃ khādatha, imaṃ bhuñjatha, imaṃ sāyathā”ti vatvā paṭijaggantā atthīti. Natthi sāmi, yattha tiṇodakam sulabham, tattha vasantīti.

Kumāro “yathā ime arakkhiyamānāva yattha icchanti, tattha vasanti, kadā nu kho ahampi evaṃ vaseyyan”ti etamārammaṇam aggahesi. Paccekabuddhopi tassa āgamanam ñatvā senāsanamaggañca caṅkamañca sammajjitvā maṭṭham katvā ekadvikkhattuṃ caṅkamitvā padanikkhepaṃ dassetvā divāvihārokāsañca paṇṇasālañca sammajjitvā maṭṭham katvā pavisanapadanikkhepaṃ dassetvā nikkhamanapadanikkhepaṃ adassetvā aññatra agamāsi. Kumāro tattha gantvā taṃ padesaṃ sammajjitvā maṭṭham kataṃ disvā “vasati maññe ettha so Paccekabuddho”ti parijanena bhāsitaṃ sutvā āha “pātopi so samaṇo kuddho, idāni hatthi-assādīhi attano okāsam akkantaṃ disvā suṭṭhutarāṃ kujjheyya, idheva tumhe tiṭṭhathā”ti hatthikkhandhā oruyha ekakova senāsanam pavitṭho vattasīsena susammaṭṭhokāse padanikkhepaṃ disvā “ayaṃ samaṇo ettha caṅkamanto na vaṇijjādikammaṃ cintesi, addhā attano hitameva cintesi maññe”ti² pasannamānaso caṅkamaṃ āruhitvā dūrīkataputhuvitakko gantvā pāsāṇaphalake nisīditvā sañjāta-ekaggo hutvā paṇṇasālam pavisitvā vipassanto paccekabodhiñāṇam adhigantvā purimanayeneva purohitena kammaṭṭhāne pucchite gaganatale nisinno imaṃ gāthamāha²—

1. Ete (Sī, Syā)

2-2. Vīmaṃsanto divāvihāraṭṭhānam agamāsi, tatrāpi padanikkhepaṃ disvā tattheva cintetvā puna pāde pādam nikkhipanto dvāram vivaritvā antopaṇṇasālam pavisitvā Paccekabuddham apassanto ito cito ca olokayamāno tassāsanasilāpaṭṭam addasa, tampi disvā “nāyaṃ samaṇo idha nisinno vaṇijjādikammaṃ cintesi, addhā attano hitaṃ samaṇadhamameva cintesi”ti tattheva

“Migo araṇṇamhi yathā abaddho,
Yenicchakaṃ gacchati gocarāya.
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **migoti** dve migā eṇimigo¹ pasadamigo cāti. Apica sabbesaṃ āraṇṇikānaṃ catuppadānametaṃ adhivacanaṃ. Idha pana pasadamigo adhippeto. **Araṇṇamhīti** gāmaṇca gāmūpacāraṇca ṭhapetvā avasesaṃ araṇṇaṃ, idha pana uyyānamadhippetam, tasmā uyyānamhīti vuttaṃ hoti. **Yathāti** paṭibhāge. **Abaddhoti** rajjubandhanādīhi abaddho, etena vissatthacariyaṃ dīpeti. **Yenicchakaṃ gacchati gocarāyāti** yena yena disābhāgena gantumicchati, tena tena disābhāgena gocarāya gacchati. Vuttampi cetam Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave āraṇṇako migo araṇṇe pavane caramāno vissattho gacchati, vissattho tiṭṭhati, vissattho nisīdati, vissattho seyyaṃ kappeti. Taṃ kissa hetu, anāpāthagato bhikkhave luddassa, evameva kho bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati bhikkhave bhikkhu andhamakāsi māraṃ² apadaṃ, vadhivā māraccakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato”ti³ vitthāro.

nisīditvā yoniso manasikaronto yathākkamena samathaṃ vipassanaṇca paripūretvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. So lokuttarasukhaṃ anubhavanto tato na nikkhamati, amaccā “raṇṇo āṇā nāma garukā, mama puttaṃ gahetvā ciraṃ araṇṇe papañcitthāti daṇḍampi no paṇeyya, kumāraṃ gahetvā gacchāmā”ti paṇṇasālaṃ pavisitvā Paccekabuddhaṃ adisvā kumāraṃ tathā nisinnaṃ disvā “ayaṃ Paccekabuddhaṃ apassanto cintāya nisinna”ti mantvā āhaṃsu “deva Paccekabuddho idheva vasati, na kuhiñci gato, svepi naṃ āgantvā khamāpessāma, na diṭṭho Paccekabuddhoti mā cintayi, ehi gacchāmā”ti. Kumāro “nāhaṃ cintemi, acintakomhi jāto”ti āha. Kiṃ kataṃ sāmīti. Paccekabuddho jātommhīti purimanayeneva kammaṭṭhānaṃ pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi “migo araṇṇamhī”ti. (Sī)

1. Tiṇamigo (Sī, Syā) 2. Mārassa (Ka) 3. Ma 1. 231; Khu 8. 243 piṭṭhesu.

Viññū naroti paṇḍitapuriso. **Seritanti** sacchandavuttitaṃ aparāyattataṃ. ¹**Pekkkhamānoti** paññācakkhunā olokayamāno. Atha vā dhammaseritaṃ puggalaseritañca. Lokuttaradhammā hi kilesavasam agamanato serino tehi samannāgatā puggalā ca, tesam bhāvaniddeso seritā. Taṃ pekkhamānoti. Kim vuttaṃ hoti? “Yathā migo araññamhi abaddho yenicchakaṃ gacchati gocarāya, kadā nu kho ahampi evaṃ gaccheyyan”ti iti me tumhehi ito cito ca parivāretvā thitehi baddhassa yenicchakaṃ gantuṃ alabhantassa tasmim yenicchakagamanābhāvena yenicchakagamane cānisaṃsaṃ disvā anukkamena samathavipassanā pāripūrim agamaṃsu. Tato paccekabodhim adhigatomhi. Tasmā aññopi viññū paṇḍito naro seritaṃ pekkhamāno eko care khaggavisāṇakappoti. Sesam vuttanayeneva veditabbanti¹.

Miga-araññagāthāvaṇṇanā samattā.

40. **Āmantanā hotīti** kā uppatti? Atīte kira Ekavajjikabrahmadatto nāma rājā ahosi mudukajātiko. yadā amaccā tena saha yuttaṃ vā ayuttaṃ vā mantetukāmā honti, tadā naṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ ekamantaṃ nenti. Taṃ ekadivasam divāseyyam upagataṃ aññataro amacco “deva mama sotabbaṃ atthī”ti ekamantaṃ gamanaṃ yāci, so utthāya agamāsi. Puna eko mahā-upaṭṭhāne nisinnaṃ varaṃ yāci, eko hatthikkhandhe, eko assapiṭṭhiyaṃ, eko suvaṇṇarathe, eko sivikāya nisīditvā uyyānaṃ gacchantam yāci, rājā tato orohitvā ekamantaṃ agamāsi. Aparo janapadacārikaṃ gacchantam yāci, tassāpi vacanaṃ sutvā hatthito oruyha ekamantaṃ agamāsi. Evaṃ so tehi nibbinno hutvā pabbaji. Amaccā issariyena vaḍḍhanti. Tesu eko gantvā rājānaṃ āha “amukaṃ mahārāja janapadaṃ mayhaṃ dehi”ti. Rājā “taṃ itthannāmo bhuñjati”ti bhaṇati. So rañño vacanaṃ anādiyitvā “gacchāmaṃ taṃ janapadaṃ gahetvā bhuñjāmi”ti tattha gantvā kalahaṃ katvā puna ubhopi rañño santikaṃ āgantvā aññamaññassa dosaṃ ārocenti, rājā “na sakkā ime tosetun”ti

1-1. Idam vuttaṃ hoti—yathā migo araññamhi abaddho yenicchakaṃ gacchati gocarāya, tathā ahampi taṇhābandhanaṃ chinditvā evaṃ gaccheyyanti, tasmā aññopi viññū paṇḍito naro seritaṃ pekkhamāno eko caretī. (Ka)

tesaṃ lobhe ādīnavaṃ disvā vipassanto paccekasambodhiṃ sacchākāsi. So purimanayeneva imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Āmantanā hoti sahāyamajjhe,
Vāse tḥāne gamane cārikāya.
Anabhiijhitam seritam pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho—sahāyamajjhe tḥitassa divāseyyasaṅkhāte vāse ca, mahā-upaṭṭhānasaṅkhāte tḥāne ca, uyyānagamanasaṅkhāte gamane ca, janapadacārikasaṅkhātāya cārikāya ca “idaṃ me suṇa, idaṃ me dehi”ti-ādīnā nayena tathā tathā āmantanā hoti, tasmā ahaṃ tattha nibbijjivā yāyaṃ ariyajanasevitā anekānisaṃsā ekantasukhā, evaṃ santepe lobhābhībhūtehi sabbakāpurisehi anabhiijhitā anabhipatthitā pabbajjā, taṃ anabhiijhitam paresaṃ avasavattanena dhammapuggalavasena ca seritam pekkhamāno vipassanaṃ ārabhitvā anukkamena paccekasambodhiṃ adhigatomhīti. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Āmantanāgāthāvaṇṇanā samattā.

41. **Khiddā ratīti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ Ekaputtakabrahmadatto nāma rājā ahosi, so cassa ekaputtako piyo ahosi manāpo pāṇasamo, so sabbiriyāpathesu puttaṃ gahetvāva vattati. So ekadivasaṃ uyyānaṃ gacchanto taṃ tḥapetvā gato, kumāropi taṃ divasaṃyeva uppannena byādhinā mato. Amaccā “puttasinehena rañño hadayampi phaleyyā”ti anārocetvāva naṃ jhāpesuṃ. Rājā uyyāne surāmadena matto puttaṃ neva sari, tathā dutiyadivasepi nhānabhojanavelāsu, atha bhuttāvī nisinno saritvā “puttaṃ me ānethā”ti āha. tassa anurūpena vidhānena taṃ pavattim ārocesuṃ. Tato sokābhībhūto nisinno evaṃ yoniso manasākāsi “imasmim sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti. So evaṃ anukkamena anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ sammasanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Sesaṃ saṃsaggagāthāya vuttasadisameva tḥapetvā gāthāyatthavaṇṇanaṃ.

Atthavaṇṇanāyaṃ pana **khiddā**ti kīlanā. Sā duvidhā hoti kāyikā vācasikā ca. Tattha kāyikā nāma hatthīhipi kīlanti, assehipi rathehipi dhanūhipi tharūhipīti evamādi. Vācasikā nāma gītaṃ silokabhāṇanaṃ mukhabherīti evamādi. **Ratī**ti pañcakāmaguṇarati. **Vipulanti** yāva aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhānena sakalattabhāvabyāpakam. Sesam pākāṭameva. Anusandhiyojanāpi cettha saṃsaggagāthāya vuttanayeneva veditabbā, tato parañca sabbanti.

Khiddāratigāthāvaṇṇanā samattā.

42. **Cātuddisoti** kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane pañca paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesam jeṭṭhako Bārāṇasiyaṃ rājā ahosi, sesā pākāṭikarājāno. Te cattāropi kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā rajjaṃ pahāya pabbajitvā anukkamena Paccekabuddhā hutvā Nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasam samāpattito vuṭṭhāya vaṃsakaḷīragāthāyaṃ vuttanayeneva attano kammañca sahāyañca āvajjetvā ñatvā Bārāṇasirañño upāyena ārammaṇaṃ dassetuṃ okāsam gavesanti. So ca rājā tikkhattuṃ rattiya ubbijjati, bhīto vissaraṃ karoti, mahātale dhāvati. Purohitena kālasseva vuṭṭhāya sukhaseyyaṃ pucchitopi “kuto me ācariya sukhan”ti sabbaṃ taṃ pavattim ārocesi. Purohitopi “ayaṃ rogo na sakkā yena kenaci uddhamvirecanādinaṃ bhesajjakammena vinetuṃ, mayhaṃ pana khādanūpāyo uppanno”ti cintetvā “rajjahānījīvitantarāyādīnaṃ pubbanimittaṃ etaṃ mahārājā”ti rājānaṃ suṭṭhutaṃ ubbejetvā tassa vūpasamanatthaṃ “ettake ca ettake ca hatthi-assarathādayo hiraññasuvaṇṇaṃ dakkhiṇaṃ datvā yañño yajitabbo”ti taṃ yaññayajane samādapesi.

Tato Paccekabuddhā anekāni paṇasahassāni yaññatthāya sampiṇḍiyamānāni disvā “etasmiṃ kamme kate dubbodhaneyyo bhavissati¹, handa naṃ paṭikacceva gantvā pekkhāmā”ti vaṃsakaḷīragāthāyaṃ vuttanayeneva āgantvā piṇḍāya caramānā rājaṅgaṇe paṭipāṭiya agamaṃsu. Rājā sihapāñjare ṭhito rājaṅgaṇaṃ olokayamāno te

1. Hoti (Sī, Syā)

addakkhi, saha dassaneneva cassa sineho uppajji. Tato te pakkosāpetvā ākāsatāle paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṃ bhojetvā katabhattakicce “ke tumhe”ti pucchi. Mayaṃ mahārāja cātuddisā nāmāti. Bhante cātuddisāti imassa ko atthoti. Catūsu disāsu katthaci kutoci bhayaṃ vā cittutrāso vā amhākaṃ natthi mahārājāti. Bhante tumhākaṃ taṃ bhayaṃ kimkāraṇā na hotīti. “Mayaṃ hi mahārāja mettaṃ bhāvema, karuṇaṃ bhāvema, muditaṃ bhāvema, upekkhaṃ bhāvema, tena no taṃ bhayaṃ na hotī”ti vatvā uṭṭhāyāsanaṃ attano vasatiṃ agamaṃsu.

Tato rājā cintesi “ime samaṇā mettādibhāvanāya bhayaṃ na hotīti bhaṇanti, brāhmaṇa pana anekasahassapāṇavadhaṃ vaṇṇayanti, kesaṃ nu kho vacanaṃ saccaṃ”ti. Athassa etadahosi “samaṇā suddhena asuddhaṃ dhovanti, brāhmaṇa pana asuddhena asuddhaṃ. Na ca sakkā asuddhena asuddhaṃ dhovituṃ, pabbajitānaṃ eva vacanaṃ saccaṃ”ti. So “sabbe sattā sukhitā hontū”ti-ādinā nayena mettādayo cattāropi brahmavihāre bhāvetvā hitapharaṇacittena amacce āṇāpesi “sabbe pāṇe muñcatha, sītāni pāṇīyāni pivantu, haritāni tiṇāni khādantu, sīto ca nesaṃ vāto upavāyatū”ti. Te tathā akaṃsu.

Tato rājā “kalyāṇamittānaṃ vacaneneva pāpakammato muttomhī”ti tattheva nisinno vipassitvā paccekasambodhiṃ sacchākāsi. Amaccehi ca bhojanavelāyaṃ “bhuñja mahārāja kālo”ti vutte “nāhaṃ rājā”ti purimanayeneva sabbaṃ vatvā imaṃ Udānabyākaraṇagāthaṃ abhāsi—

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṃ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **cātuddiso**ti catūsu disāsu yathāsukhavihārī, “ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti-ādinā¹ vā nayena brahmavihārabhāvanāpharitā catasso disā assa santītipi cātuddiso. Tāsu disāsu katthaci

1. Dī 3. 187; Aṃ 1. 443; Khu 8. 248 piṭṭhesu.

satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. **Santussamānoti** dvādasavidhassa santosassa vasena santussako. **Itarītareṇā**ti uccāvacena paccayena. **Parissayānaṃ sahitā achambhī**ti ettha parissayanti kāyacittāni, parihāpentī vā tesaṃ sampattim, tāni vā paṭicca sayantīti parissayā, bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ abbhantarānañca kāmaccchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Te parissaye adhivāsanakhantiyā ca vīriyādīhi dhammehi ca sahatīti **parissayānaṃ sahitā**.

Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. Kim vuttaṃ hoti? Yathā te cattāro samaṇā, evaṃ itarītareṇa paccayena santussamāno ettha paṭipattipadaṭṭhāne santose ṭhito catūsu disāsu mettādibhāvanāya cātuddiso, sattasaṅkhāresu paṭihanabhayābhāvena appaṭigho ca hoti. So cātuddisattā vuttappakārānaṃ parissayānaṃ sahitā, appaṭighattā achambhī ca hotīti evaṃ paṭipattiguṇaṃ disvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhim adhigatomhīti. Atha vā te samaṇā viya santussamāno itarītareṇa vuttanayeneva cātuddiso hotīti ñatvā evaṃ cātuddisabhāvaṃ patthayanto yoniso paṭipajjitvā adhigatomhi. Tasmā aññopi īdisaṃ ṭhānaṃ patthayamāno cātuddisatāya parissayānaṃ sahitā appaṭighatāya ca achambhī hutvā eko care khaggavisāṇakappoti. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Cātuddisagāthāvaṇṇanā samattā.

43. **Dussaṅgahā**ti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira aggamahesī kālamakāsi. Tato vītivattesu sokadivasesu ekaṃ divasaṃ amaccā “rājūnaṃ nāma tesu tesu kiccesu aggamahesī avassaṃ icchitabbā, sādhu devo aññaṃ devim ānetū”ti yācimsu. Rājā “tena hi bhaṇe jānāthā”ti āha. Te pariyesantā sāmantarajje rājā mato, tassa devī rajjaṃ anusāsati, sā ca gabbhinī hoti, amaccā “ayaṃ rañño anurūpā”ti ñatvā taṃ yācimsu. Sā “gabbhinī nāma manussānaṃ amanāpā hoti, sace āgametha, yāva vijāyāmi, evaṃ hotu. No ce, aññaṃ pariyesathā”ti āha. Te raññopi etamatthaṃ ārocesuṃ. Rājā “gabbhinīpi hotu ānethā”ti. Te ānesuṃ. Rājā taṃ abhisiñcivā sabbaṃ mahesībhogaṃ adāsi, tassā parijanañca

nānāvidhehi paṇṇākārehi saṅgaṇhāti. Sā kālena puttaṃ vijāyi, tampi rājā attano jātaputtamiva sabbiriyāpathesu aṅke ca ure ca katvā viharati. Tato deviyā parijano cintesi “rājā ativiya saṅgaṇhāti kumāraṃ, ativissāsaniyāni¹ rājahadayāni, handa naṃ paribhedemā”ti.

Tato kumāraṃ “tvaṃ tāta amhākaṃ rañño putto, na imassa rañño, mā ettha vissāsaṃ āpajjī”ti āhaṃsu. Atha kumāro “chi puttā”ti rañña vuccamānopi hatthe gahetvā ākaḍḍhiyamānopi pubbe viya rājānaṃ na alliyati. Rājā “kiṃ etan”ti vīmaṃsanto taṃ pavattiṃ ñatvā “are ete mayā evaṃ saṅgahitāpi paṭikūlavuttino evā”ti nibbijjitvā rajjaṃ pahāya pabbajito. “Rājā pabbajito”ti amaccaparijanāpi bahū pabbajitā, “saparijano rājā pabbajito”ti manussā paṇīte paccaye upanenti, rājā paṇīte paccaye yathāvuḍḍhaṃ dāpeti. Tattha ye sundaraṃ labhanti, te tussanti. Itare ujjhāyanti “mayāṃ pariveṇasammajjanādīni sabbakiccāni karontā lūkhabhattaṃ jīṇṇavatthaṅca labhāmā”ti. So tampi ñatvā “are yathāvuḍḍhaṃ diyyamānepi nāma ujjhāyanti, aho ayaṃ parisā dussaṅgahā”ti pattacīvaraṃ ādāya eko araṇṇaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. Tattha āgatehi ca kammaṭṭhānaṃ pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Dussaṅgahā pabbajitāpi eke,
Atha gahaṭṭhā gharamāvasantā.
Appossukko paraputtesu hutvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā atthato pākaṭā eva. Ayaṃ pana yojanā—dussaṅgahā pabbajitāpi eke, ye asantosābhibhūtā, tathāvidhā eva ca atho gahaṭṭhā gharamāvasantā. Etamahaṃ dussaṅgahabhāvaṃ jigucchanto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesāṃ purimanayeneva veditabbanti.

Dussaṅgahagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Avissasaniyāni (Sī)

44. **Oropayitvā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira Cātumāsikabrahmadatto nāma rājā gimhānaṃ paṭhame māse uyyānaṃ gato tattha ramaṇīye bhūmibhāge nīlaghanapattasañchannaṃ koviḷārarukkhaṃ disvā “koviḷāramūle mama sayanaṃ paññāpethā”ti vatvā uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṃ tattha seyyaṃ kappesi. Puna gimhānaṃ majjhime māse uyyānaṃ gato, tadā koviḷaro pupphito hoti, tadāpi tattheva akāsi. Puna gimhānaṃ pacchime māse gato, tadā koviḷaro sañchinnapatto¹ sukkharukkho viya hoti, tadāpi so adisvāva taṃ rukkhaṃ pubbaparicayena tattheva seyyaṃ āṇāpesi, amaccā jānantāpi “raññā āṇattan”ti bhayena tattha sayanaṃ paññāpesuṃ. So uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṃ tattha seyyaṃ kappento taṃ rukkhaṃ disvā “are ayaṃ pubbe sañchannapatto maṇimayo viya abhirūpadassano ahosi, tato maṇivaṇṇasākhantare ṭhapitapavāḷaṅkurasadisehi pupphehi sassirikacārudassano ahosi, muttādalasadisavālikākiṇṇo cassa heṭṭhā bhumibhāgo bandhanā pamuttapupphasañcha nno rattakambalasantha to viya ahosi, so nāmajja sukkharukkho viya sākhamattāvaseso ṭhito, aho jarāya upahato koviḷāro”ti cintetvā “anupādinnaṃpi tāva jarā haññati, kimaṅgaṃ pana upādinnaṃ”ti aniccasaññaṃ paṭilabhi. Tadanusāreneva sabbasaṅkhāre dukkhato anattato ca vipassanto “aho vatāhampi sañchinnapatto koviḷāro viya apetaḡihibyaṇjano bhavyeyyaṃ”ti patthayamāno anupubbena tasmim sāyanatale dakkhiṇena passena nipannoyeva paccekabodhiṃ sacchākāsi. Tato gamanakāle amaccehi “kālo gantuṃ mahārājā”ti vutte “nāhaṃ rājā”ti-ādini vatvā purimanayeneva imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Oropayitvā gihibyaṇjanāni,
Sañchinnapatto yathā koviḷāro.
Chetvāna vīro gihibandhanāni,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **oropayitvā**ti apanetvā. **Gihibyaṇjanāni**ti kesamassu-
odātavattthālaṅkāramālāgandhavilepana-itthiputtadāsīdāsādini. Etāni hi

1. Samsīnapatto (Sī)

gihibhāvaṃ byañjayanti, tasmā “gihibyañjanānī”ti vuccanti.

Sañchinnapattoti¹ patitapatto. **Chetvānā**ti maggañāṇena chinditvā. **Vīro**ti maggavīriyasamannāgato. **Gihibandhanānī**ti kāmabandhanāni. Kāmā hi gihiṇaṃ bandhanāni. ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyo—“aho vatāhampi oropayitvā gihibyañjanāni sañchinnapatto yathā koviḷāro bhaveyyan”ti evaṃ hi cintayamāno vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesam purimanayeneva veditabbanti.

Koviḷāragāthāvaṇṇanā samattā.

Paṭhamo vaggo niṭṭhito.

45-46. **Sace labhethā**ti kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane dve paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesam jetṭhako Bārāṇasirañño putto ahosi, kaniṭṭho purohitassa putto ahosi. Te ekadivasamyeva paṭisandhiṃ gahetvā ekadivasameva mātukucchito nikkhamitvā sahapamsukīḷitasahayakā ahesum. Purohitaputto paññavā ahosi, so rājaputtaṃ āha “samma tvaṃ pituno accayena rajjaṃ labhissasi, ahaṃ purohitaṭṭhānaṃ, susikkhiteṇa ca sukhaṃ rajjaṃ anusāsituṃ sakkā, ehi sippaṃ uggahessāmā”ti. Tato ubhopi pubbopacitakammā² hutvā gāmanigamādīsu bhikkhaṃ caramānā paccantajanapadagāmaṃ gatā. Tañca gāmaṃ Paccekabuddhā bhikkhācāraṇelāya pavisanti, atha manussā Paccekabuddhe disvā ussāhajātā āsanāni paññāpenti, paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ upanāmenti mānenti pūjenti. Tesam etadahosi “amhehi sadisā uccākulikā nāma natthi, atha ca panime manussā yadi icchanti, amhākaṃ bhikkhaṃ denti, yadi ca nicchanti, na denti, imesaṃ pana pabbajitānaṃ evarūpaṃ sakkāraṃ karonti, addhā ete kiñci sippaṃ jānanti, handa nesaṃ santike sippaṃ uggaṇhāmā”ti.

1. Saṃsīnapattoti (Sī)

2. Yaññopavītakaṇṭhā (Sī)

Te manussesu paṭikkantesu okāsaṃ labhitvā “yaṃ bhante tumhe sippaṃ jānātha, taṃ amhepi sikkhāpethā”ti yācimsu. Paccekabuddhā “na sakkā apabbajitena sikkhituṃ”ti āhaṃsu. Te pabbajjaṃ yācitvā pabbajimsu. Tato nesaṃ Paccekabuddhā “evaṃ vo nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabbaṃ”ti-ādinaṃ nayena ābhisamācārikaṃ ācikkhitvā “imassa sippassa ekībhāvābhirati nipphatti, tasmā ekeneva nisīditabbaṃ, ekena caṅkamitabbaṃ, ṭhātabbaṃ, sayitabbaṃ”ti pāṭiyekkaṃ paṇṇasālamadaṃsu, tato te attano attano paṇṇasālaṃ pavisitvā nisīdimsu. Purohitaputto nisinnakālato pabhuti cittasamādhānaṃ laddhā jhānaṃ labhi. Rājaputto muhutteneva ukkaṇṭhito tassa santikaṃ āgato. So taṃ disvā “kiṃ sammā”ti pucchi. “Ukkaṇṭhitomhī”ti āha. Tena hi idha nisīdāti. So tattha muhuttaṃ nisīditvā āha “imassa kira samma sippassa ekībhāvābhirati nipphattī”ti. Purohitaputto “evaṃ samma, tena hi tvaṃ attano nisinnokāsaṃ eva gaccha, uggahessāmi imassa sippassa nipphattin”ti āha. So gantvā punapi muhutteneva ukkaṇṭhito purimanayeneva tikkhattuṃ āgato.

Tato naṃ purohitaputto tatheva uyyojetvā tasmiṃ gate cintesi “ayaṃ attano ca kammaṃ hāpeti mama ca idhābhikkhaṇaṃ āgacchanto”ti. So paṇṇasālato nikkhamma araṇṇaṃ pavittṭho. Itaro attano paṇṇasālāyeva nisinno punapi muhutteneva ukkaṇṭhito hutvā tassa paṇṇasālaṃ āgantvā ito cito ca maggantopi taṃ adisvā cintesi “yo gahaṭṭhakāle paṇṇākārampi ādāya āgato maṃ datṭhuṃ na labhati, so nāma mayi āgate dassanampi adātukāmo pakkāmi, aho re citta na lajjasi, yaṃ maṃ catukkhattuṃ idhānesi, sodāni te vase na vattissāmi, aññadatthu tamiyeva mama vase vattāpessāmi”ti attano senāsaṇaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā ākāsaṇa Nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi. Itaropi araṇṇaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā tattheva agamāsi. Te ubhopi manosilātale nisīditvā pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ imā udānagāthāyo abhāsimsu—

“Sace labhetha nipakaṃ sahāyaṃ,
Saddhiṃ caraṃ sādhuviḥārī dhīraṃ.
Abhibhuyya sabbāni parissayāni,
Careyya tenattamano satīmā.

No ce labhetha nipakaṃ sahāyaṃ,
Saddhiṃ caraṃ sādhuviḥārī dhīraṃ.
Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāya,
Eko care mātaṅgaraññeva nāgo”ti.

Tattha **nipakanti** pakatinipuṇaṃ¹ paṇḍitaṃ kasiṇaparikkammādāsu kusalaṃ. **Sādhuvihārī**nti appanāvihārena vā upacārena vā samannāgataṃ. **Dhīra**nti dhitisampannaṃ. Tattha nipakattena dhitisampadā vuttā. Idha pana dhitisampannamevāti attho. Dhiti nāma asithilaparakkamatā, “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti² evaṃ pavattavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Apica dhikatapāpotipi dhīro. **Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāyāti** yathā paṭirājā “vijitaṃ raṭṭhaṃ anattāhāvan”ti ñatvā rajjaṃ pahāya eko carati, evaṃ bālasahāyaṃ pahāya eko care. Atha vā **rājāva raṭṭhanti** yathā Sutasomo rājā vijitaṃ raṭṭhaṃpahāya eko cari, yathā ca mahājanako, evaṃ eko careti ayampi tassattho. Sesā vuttānusārena sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Sahāyagāthāvaṇṇanā samattā.

47. **addhā pasamsāmāti** imissā gāthāya yāva ākāsatāle paññattāsane Paccekabuddhānaṃ nisajjā, tāva cātuddisagāthāya uppattisadisā eva uppatti. Ayamā pana viseso—yathā so rājā ratti-ā tikkhattuṃ ubbiḍi, na tathā ayamā, nevassa yañño paccupaṭṭhito ahosi. So ākāsatāle paññattesu āsanesu Paccekabuddhe nisīdāpetvā “ke tumhe”ti pucchi. Mayamā mahārāja anavajjabhojino nāmāti. Bhante “anavajjabhojino”ti imassako atthoti. Sundaramā vā asundaramā vā laddhā nibbikārā bhuñjāma mahārājāti. Tamā sutvā rañño etadahosi “yamānunāhamā ime upparikkheyyamā edisā vā no vā”ti. Tamā divasamā

1. Pakatinipakaṃ (Ka)

2. Ma 2. 146; Aṃ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

kaṇājakena bilaṅgadutiyena parivisi, Paccekabuddhā amataṃ bhuñjantā viya nibbikārā bhuñjimsu. Rājā “honti nāma ekadivasam paṭiññātattā nibbikārā, sve jānissāmī”ti svātanāyapi nimantesi, tato dutiyadivasepi tathevākāsi. Tepi tatheva paribhuñjimsu. Atha rājā “idāni sundaram datvā vīmaṃsissāmī”ti punapi nimantetvā dve divase mahāsakkāram katvā paṇītena ativicitrena khādanīyena bhojanīyena parivisi, tepi tatheva nibbikārā bhuñjitvā rañño maṅgalaṃ vatvā pakkamimsu. Rājā acirapakkantesu tesu “anavajjabhojinova ete samaṇā, aho vatāhampi anavajjabhojī bhaveyyan”ti cintetā mahārajam pahāya pabbajjam samādāya vipassanaṃ ārabhitvā Paccekabuddho hutvā Mañjūsakarukkhamaṇe Paccekabuddhānaṃ majjhe attano ārammaṇaṃ vibhāvento imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Addhā paṃsaṃsāma sahāyasampadam,
 Setṭhā samā sevitaḥḥā sahāyā.
 Ete aladdhā anavajjabhojī,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato uttānā eva. kevalaṃ pana **sahāyasampadanti** ettha asekhehi sīlādikkhandhehi sampannā sahāyā eva sahāyasampadāti veditaḥḥā. Ayaṃ panettha yojanā—yāyaṃ vuttā sahāyasampadā, taṃ sahāyasampadaṃ **addhā paṃsaṃsāma**, ekaṃseneva thomevāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ? **Setṭhā samā sevitaḥḥā sahāyāti**. Kasmā? Attano hi sīlādīhi setṭhe sevamaṇassa sīlādayo dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā vuddhiṃ virūḥhiṃ vepullaṃ pāpuṇanti. Same sevamaṇassa aññamaññaṃ samadhāraṇena kukkuccassa vinodanena ca laddhā na parihāyanti. Ete pana sahāyake setṭho ca same ca aladdhā kuhanādimicchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena uppannaṃ bhojanaṃ bhuñjanto tattha ca paṭighānunaṃ anuppādentō anavajjabhojī hutvā atthakāmo kulaputto eko care khaggavisāṇakappo. ahampi hi evaṃ caranto imaṃ sampattiṃ adhigatomaṇi.

Anavajjabhojigāthāvaṇṇanā samattā.

48. **Disvā suvaṇṇassāti** kā uppatti? Aññataro Bārāṇasirājā gimhasamaye divāseyyaṃ upagato, santike cassa vaṇṇadāsī gosītacandanam pisati. Tassā ekabāhāyaṃ ekaṃ suvaṇṇavalayaṃ, ekabāhāyaṃ dve, tāni saṅghaṭṭanti, itaraṃ na saṅghaṭṭati. Rājā taṃ disvā “evameva gaṇavāse saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā”ti punappunam taṃ dāsiṃ olokayamāno cintesi. Tena ca samayena sabbālaṅkārabhūsitā devī taṃ bījyanti ʃhitā hoti, sā “vaṇṇadāsīyā paṭibaddhacitto maññe rājā”ti cintetvā taṃ dāsiṃ utṭhāpetvā sayameva pisitumāraddhā. Tassā ubhosu bāhāsu aneke suvaṇṇavalayā, te saṅghaṭṭantā mahāsaddam janayimsu. Rājā suṭṭhutarāṃ nibbinno dakkhiṇena passena nipannoyeva vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhim sacchākāsi. Taṃ anuttarena sukkena sukhitaṃ nipannaṃ candanahatthā devī upasaṅkamitvā “ālimpāmi mahārājā”ti āha. Rājā “apehi mā ālimpāhi”ti aha. Sā “kissa mahārājā”ti āha. So “nāhaṃ rājā”ti. Evametesam taṃ kathāsallāpaṃ sutvā amaccā upasaṅkamimsu, tehipi mahārājavādena ālapito “nāhaṃ bhaṇe rājā”ti āha. Sesam paṭhamagāthāya vuttasadisameva.

Ayaṃ pana gāthāvaṇṇanā—**disvāti** oloketvā. **Suvaṇṇassāti** kañcanassa. “Valayāni”ti pāṭhaseso. Sāvasesapāṭho¹ hi ayaṃ attho. **Pabhassarānī**ti pabhāsanasilāni, jutimantānīti vuttam hoti. Sesam uttānatthameva. Ayaṃ pana yojanā—disvā bhujasmiṃ suvaṇṇassa valayāni “gaṇavāse sati saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā”ti evam cintento vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhim adhigatomhīti. Sesam vuttanayamevāti.

Suvaṇṇavalayagāthāvaṇṇanā samattā.

49. **Evam dutiyeṇāti** kā uppatti? Aññataro Bārāṇasirājā daharova pabbajitukāmo amacce āṇāpesi “deviṃ gahetvā rajjaṃ pariharatha, ahaṃ pabbajissāmi”ti. Amaccā “na mahārāja arājakaṃ rajjaṃ amhehi sakkā rakkhituṃ, sāmantarājāno āgamma vilumpissanti, yāva ekaputttopi uppajjati, tāva āgamehi”ti saññāpesuṃ. Muducitto

1. Sāvasesa-attho (Syā, Ka)

rājā adhvāsesi. Atha devī gabbhaṃ gaṇhi, rājā punapi te āṇāpesi “devī gabbhinī, puttaṃ jātaṃ rajje abhisiñcitvā rajjaṃ pariharatha, ahaṃ pabbajissāmī”ti. Amaccā “dujjānaṃ mahārāja etaṃ, devī puttaṃ vā vijāyissati dhītaraṃ vā, vijāyanakālaṃ tāva āgamehī”ti punapi saññāpesuṃ. Atha sā puttaṃ vijāyi. Tadāpi rājā tatheva amacce āṇāpesi, amaccā punapi rājānaṃ “āgamehi mahārāja yāva paṭibalo hoti”ti bahūhi kāraṇehi saññāpesuṃ. Tato kumāre paṭibale jāte amacce sannipātāpetvā “paṭibalo ayaṃ, taṃ rajje abhisiñcitvā paṭipajjathā”ti amaccānaṃ okāsaṃ adatvā antarāpaṇā kāsāyavatthādayo sabbaparikkhāre āharāpetvā antepure eva pabbajitvā mahājanako viya nikkhami, sabbaparijano nānappakāraṃ paridevamāno rājānaṃ anubandhi.

Rājā yāva attano rajjasīmā, tāva gantvā kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā “ayaṃ lekhā nātikkamitabbā”ti āha. Mahājano lekhāya sīsaṃ katvā bhūmiyaṃ nipanno paridevamāno “tuyhaṃ dāni tāta rañño āṇā kiṃ karissati”ti kumāraṃ lekhaṃ atikkamāpesi. Kumāro “tāta tātā”ti dhāvitvā rājānaṃ sampāpuṇi. Rājā kumāraṃ disvā “etaṃ mahājanaṃ pariharanto rajjaṃ kāresim, kiṃ dāni ekaṃ dāraṃ pariharitum na sakkhissan”ti kumāraṃ gahetvā araṇṇaṃ pavittṭho tattha pubbapaccekabuddhehi vasitapaṇṇasālaṃ disvā vāsaṃ kappesi saddhiṃ puttena. Tato kumāro varasayanādīsu kataparicayo tiṇasanthārake vā rajjumañcake vā sayamāno rodāti. Sītavātādīhi phuṭṭho samāno “sītaṃ tāta, uṇhaṃ tāta, makkhikā tāta khādanti, chātomhi tāta, pipāsitomhi tātā”ti vadati. Rājā taṃ saññāpentoyeva rattim vītināmeti. Divāpissa piṇḍāya caritvā bhattaṃ upanāmeti, taṃ hoti missakabhattaṃ kaṅguvarakamuggādibahulaṃ, kumāro acchādentampi taṃ jighacchāvasena bhuñjamāno katipāheneva uṇhe ṭhapitapadumaṃ viya milāyi. Pacceka bodhisatto pana paṭisaṅkhānabalena nibbikāroyeva bhuñjati.

Tato so kumāraṃ saññāpento āha “nagarasmim tāta paṇitāhāro labbhati, tattha gacchāmā”ti. Kumāro “āma tātā”ti āha. Tato naṃ purakkhatvā āgatamaggeneva nivatti. Kumāramātāpi

devī “na dāni rājā kumāraṃ gahetvā araṇṇe ciraṃ vasissati, katipāheneva nivattissati”ti cintetvā raṇṇā kattaradaṇḍena likhitaṭṭhāneyeva vatim¹ kārapetvā vasaṃ kappesi. Tato rājā tassā vatiyā avidūre ṭhatvā “ettha te tāta mātā nisinnā, gacchāhi”ti pesesi. Yāva ca so taṃ ṭhānaṃ pāpuṇāti, tāva udikkhanto aṭṭhāsi “mā hevanaṃ koci viheṭṭheyyā”ti. Kumāro mātu santikaṃ dhāvanto agamāsi, ārakkhakapurisā ca naṃ disvā deviyā ārocesuṃ, divī vīsatināṭakitthisahassaparivutā gantvā paṭiggahehi, raṇṇo ca pavattim pucchi. Atha “pacchato āgacchati”ti sutvā manusse pesesi. Rājāpi tāvadeva sakavasatiṃ agamāsi. Manussā rājānaṃ adisvā nivattiṃsu. Tato devī nirāsāva hutvā puttaṃ gahetvā nagaraṃ gantvā taṃ rajje abhisiñci. Rājāpi attano vasatiṃ patvā tattha nisinno vipassitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā Mañjūsakarukkhamaṇe Paccekabuddhānaṃ majjhe imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Evaṃ dutiyena saha mamassa,
Vācābhilāpo abhisajjanā vā.
Etaṃ bhayaṃ āyati pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato uttānā eva. Ayaṃ panettha adhippāyo—yvāyaṃ etena dutiyena kumārena sītuṇhādini nivedentena saha vāseṇa taṃ saṇṇāpentassa mama vācābhilāpo, tasmim sinehavasena abhisajjanā ca jātā, sace ahaṃ imaṃ na pariccajāmi, tato āyatimpi hessati, yatheva idāni, evaṃ dutiyena saha mamassa vācābhilāpo abhisajjanā vā. Ubhayampi cetāṃ antarāyakaraṃ viśesādhigamassāti etaṃ bhayaṃ āyatiṃ pekkhamāno taṃ chaḍḍetvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṃ adhigatomaṇi. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Āyatibhayagāthāvaṇṇanā samattā.

50. **Kāmā hi citrāti kā uppatti?** Bārāṇasiyaṃ kira seṭṭhiputto daharova seṭṭhiṭṭhānaṃ labhi, tassa tiṇṇaṃ utūnaṃ tayo pāsādā

1. Guttim (Si)

honti. So tattha sabbasampattīhi devakumāro viya paricāreti. So daharova samāno “pabbajissāmī”ti mātāpitaro yāci, te nañ vārenti. So tatheva nibandhati. Punapi nañ mātāpitaro “tvañ tāta sukhumālo, dukkarā pabbajjā khuradhārāya upari cañkamanasadisā”ti nānappakārehi vārenti. So tatheva nibandhati. Te cintesuñ “sacāyañ pabbajati, amhākañ domanassañ hoti. Sace nañ nivārema, etassa domanassañ hoti. Apica amhākañ domanassañ hotu, mā ca etassā”ti anujāniñsu. Tato so sabbaparijanañ paridevamānañ anādiyitvā Isipatanañ gantvā Paccekabuddhānañ santike pabbaji. Tassa uḷārasenāsañ na pāpuṇāti, mañcake taṭṭikañ pattharitvā sayi. So varasayane kataparicayo sabbarattim atidukkhito ahosi. Pabhātepi sarīraparikammañ katvā pattacīvaramādāya Paccekabuddhehi saddhiñ piṇḍāya pāvīsi. Tattha vuḍḍhā aggāsanañca aggapiṇḍañca labhanti, navakā yañkiñcideva āsañ lūkhabhojanañca. So tena lūkhabhojanenāpi atidukkhito ahosi. So katipāhañyeva kiso dubbaṇṇo hutvā nibbijji yathā tañ aparipākagate samañadhamme. Tato mātāpitūnañ dūtañ pesetvā uppabbaji. So katipāhañyeva balañ gahetvā punapi pabbajitukāmo ahosi, tato teneva kamena pabbajitvā punapi uppabbajitvā tatiyavāre pabbajitvā sammā paṭipanno paccekasambodhiñ sacchikatvā imañ udānagāthañ vatvā puna Paccekabuddhānañ majjhe imameva byākaraṇagāthañ abhāsi—

“Kāmā hi citrā madhurā manoramā,
Virūparūpena mathenti cittañ.
Ādīnañ kāmagaṇesu disvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **kāmā**ti dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā ca. Tattha vatthukāmā manāpiyarūpādayo dhammā, kilesakāmā chandādayo sabbepi rāgappabhedā. Idha pana vatthukāmā adhippetā. Rūpādi-anekappakāravasena **citrā**. Lokassādavasena **madhurā**. Bālaputhujjanānañ manañ ramentīti **manoramā**. **Virūparūpenā**ti virūpena rūpena, anekavidhena sabhāvenāti vuttañ hoti. Te hi rūpādivasena citrā, rūpādisupi nīlādivasena vividharūpā. Evañ tena virūparūpena tathā tathā assādañ

dassetvā **mathenti cittaṃ**, pabbajjāya abhiraṃṣitūṃ na dentīti. Sesamettha pākaṭameva, nigamanampi dvīhi tīhi vā padehi yojetvā purimagāthāsu vuttanayeneva veditabbanti.

Kāmagāthāvaṇṇanā samattā.

51. **Īti cāti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira rañño gaṇḍo udapādi, bālā vedanā vattanti, vejjā “satthakammena vinā phāsu na hotī”ti bhaṇanti. Rājā tesam abhayaṃ datvā satthakammaṃ kārāpesi. Te phāletvā pubbalohitaṃ nīharitvā nibbedanaṃ katvā vaṇaṃ paṭṭena bandhiṃsu¹, āhārācāresu² ca naṃ sammā ovadiṃsu. Rājā lūkhabhojanena kisasarīro ahosi, gaṇḍo cassa milāyi. So phāsukasāññi hutvā siniddhāhāraṃ bhuñji, tena ca sañjātābalo visaye³ paṭisevi, tassa gaṇḍo puna purimasabhāvameva sampāpuṇi. Evaṃ yāva tikkhattuṃ satthakammaṃ kārāpetvā vejjehi parivajjito nibbijjitvā rajjaṃ pahāya pabbajitvā araññaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā sattahi vassehi paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ bhāsivā Nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi.

“Īti ca gaṇḍo ca upaddavo ca,
Rogo ca sallaṇca bhayaṇca metaṃ.
Etaṃ bhayaṃ kāmaguṇesu disvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha eṭīti **īti**, āgantukānaṃ akusalabhāgiyānaṃ byasanahetūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmaguṇāpi ete anekabyasanāvahatṭhena dalhasannipātaṭṭhena ca īti. Gaṇḍopi asuciṃ paggharati, uddhumātāparipakkaparibhinno hoti. Tasmā ete kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātāparipakkaparibhinnabhāvato ca **gaṇḍo**. Upaddavatīti **upaddavo**, anattaṃ janento abhibhavati, ajjhottharatīti attho, rājadaṇḍādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmaguṇāpete aviditanibbānatthāvahahetutāya sabbupaddavavatthutāya ca upaddavo. Yasmā panete kilesāturabhāvaṃ janentā silasaṅkhātāmārogyaṃ, loluppaṃ

1. Vaṇapaṭaṃ bandhiṃsu (Syā), vaṇapaṭaṃ paṭibandhiṃsu (Ka)

2. Lūkhamāṃsāhāresu (Syā)

3. Sañjātavaṇo tādisaṃhyeva (Syā), sañjātavaṇavisaye (Ka)

vā uppādentā pākatikameva ārogyaṃ vilumpanti, tasmā iminā
 ārogyavilumpanaṭṭheneva **rogo**. Abbhantaramanuppaviṭṭhaṭṭhena pana
 antotudakaṭṭhena dunniharaṇīyaṭṭhena ca **sallaṃ**.
 Diṭṭhadhammikasamparāyikabhayāvahanato **bhayaṃ**. Me etanti **metaṃ**.
 Sesamettha pākaṭameva. Nigamanaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Ītigāthāvaṇṇanā samattā.

52. **Sītañcāti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira Sītālukabrahmadatto nāma
 rājā ahosi, so pabbajitvā araṇṇakuṭikāya viharati. Tasmiṃca padese sīte
 sītaṃ, uṇhe uṇhameva ca hoti abbhokāsattā padesassa. gocaragāme bhikkhā
 yāvadatthāya na labhati, pivanakapāṇīyampi dullabhaṃ,
 vātātaḍaṃsarīsapāpi bādheti. Tassa etadahosi “ito aḍḍhayaohanamatte
 sampanno padeso, tattha sabbepi ete parissayā natthi, yaṃnūnāhaṃ tattha
 gaccheyyaṃ, phāsukaṃ viharantena sakkā visesaṃ adhigantun”ti. Tassa
 puna ahosi “pabbajitā nāma na paccayavasikā honti, e varūpaṇca cittaṃ vase
 vattenti, na cittassa vase vattenti, nāhaṃ gamissāmī”ti paccavekkhitvā na
 agamāsi. Evaṃ yāvataṭṭhāyaṃ uppannacittaṃ paccavekkhitvā nivattesi. Tato
 tattheva satta vassāni vasitvā sammā paṭipajjamāno paccekasambodhiṃ
 sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ bhāsivā Nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi.

“Sītaṃca uṇhaṃca khudaṃ pipāsaṃ,
 Vātātape ḍaṃsarīsape ca.
 Sabbānipetāni abhisambhavitvā,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **sītañcāti** sītaṃ nāma duvidhaṃ
 abbhantaradhātukkhobhapaccayaṇca bāhiradhātukkhobhapaccayaṇca, tathā
 uṇhaṃ. **Ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Sarīsapāti** ye keci dīghajātikā saritvā
 gacchanti. Sesaṃ pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva veditabbanti.

Sītālukagāthāvaṇṇanā samattā.

53. **Nāgovā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā vīsati vassāni rajjaṃ kāretvā kālakato niraye vīsati eva vassāni paccitvā Himavantappadese hatthiyoniyaṃ uppajjitvā sañjātakkhando padumavaṇṇasakalasarīro uḷāro yūthapati mahānāgo ahosi. Tassa obhaggobhaggaṃ sākhaḥbhaṅgaṃ hatthichāpāva khādanti, ogāhepi naṃ hatthiniyo kaddamena limpanti, sabbaṃ Pālileyyakanāgasseva ahosi. So yūthā nibbijitvā pakkāmi. Tato naṃ padānusārena yūthaṃ anubandhi. Evaṃ yāvataṭṭhiyaṃ pakkanto anubaddhova. Tato cintesi “idāni mayhaṃ nattako Bārāṇasiyaṃ rajjaṃ kāreti, yaṃnūnāhaṃ attano purimajātiyā uyyānaṃ gaccheyyaṃ, tatra maṃ so rakkhissatī”ti. Tato rattiṃ niddāvasaṃ gate yūthe yūthaṃ pahāya tameva uyyānaṃ pāvisi. Uyyānapālo disvā rañño ārocesi, rājā “hatthiṃ gahessāmi”ti senāya parivāresi. Hatthī rājānaṃ eva abhimukho gacchati, rājā “maṃ abhimukho etī”ti khurappaṃ sannayhitvā aṭṭhāsi. Tato hatthī “vijjheyyāpi maṃ eso”ti mānusikāya vācāya “Brahmadatta mā maṃ vijjha, ahaṃ te ayyako”ti āha. Rājā “kiṃ bhaṇasī”ti sabbaṃ pucchi, hatthīpi rajje ca narake ca hatthiyoniyaṃca pavattiṃ sabbaṃ ārocesi. Rājā “sundaraṃ mā bhāyi, mā ca kañci bhimsāpehi”ti hatthino vaṭṭaṇca ārakkhake ca hatthibhaṇḍe ca upaṭṭhāpesi.

Athakadivasāṃ rājā hatthikkhandhagato “ayaṃ vīsati vassāni rajjaṃ katvā niraye pakko, vipākāvasesena ca tiracchānayaniyaṃ uppanno, tatthapi gaṇavāsasaṅghaṭṭanaṃ asahanto idhāgato, aho dukkho gaṇavāso, ekībhāvo eva ca pana sukho”ti cintetvā tattheva vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. Taṃ lokuttarasukhena sukhitaṃ amaccā upasaṅkamitvā paṇipātaṃ katvā “yānakālo mahārājā”ti āhaṃsu. Tato “nāhaṃ rājā”ti vatvā purimanayeneva imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Nāgo va yūthāni vivajjayitvā,
 Sañjātakhandho padumī uḷāro.
 Yathābhirantaṃ viharaṃ araññe,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato pākaṭā eva. Ayaṃ panettha adhippāyayojanā, sā ca kho yuttivaseneva, na anussavavasena. Yathā ayaṃ hatthī manussakantesu sīlesu dantattā adatabhūmiṃ nāgacchatīti vā, sarīramahantatāya vā nāgo, evaṃ kudāssu nāmāhampi ariyakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṃ nāgamanena āguṃ akaraṇena puna itthattaṃ anāgamanena ca guṇasarīramahantatāya vā nāgo bhaveyyaṃ. Yathā cesa yūthāni vivajjetvā ekacariyasukhena yathābhirantaṃ viharaṃ araṇṇe eko care khaggavisāṇakappo, kudāssu nāmāhampi evaṃ gaṇaṃ vivajjetvā ekavīhārasukhena¹ jhānasukhena yathābhirantaṃ viharaṃ araṇṇe attano yathā yathā sukhaṃ, tathā tathā, yattakaṃ vā icchāmi, tattakaṃ araṇṇe nivāsaṃ eko care khaggavisāṇakappo careyyanti attho. Yathā cesa susaṇṭhitakkhandhatāya **sañjātakkhando**, kudāssu nāmāhampi evaṃ asekhasīlakkhandhamahantatāya sañjātakkhando bhaveyyaṃ. Yathā cesa padumasadisagattatāya vā padumakule uppannatāya vā **padumī**, kudāssu nāmāhampi evaṃ padumasadisa-ujugattatāya² vā ariyājātipadume uppannatāya vā padumī bhaveyyaṃ. Yathā cesa thāmabalaṇṇādihi uḷāro, kudāssu nāmāhampi evaṃ parisuddhakāyasamācārātādīhi sīlasamādhinibbedhikapāṇṇādīhi vā uḷāro bhaveyyanti evaṃ cintento vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomaṃhīti.

Nāgagāthāvaṇṇanā samattā.

54. **Aṭṭhāna tanti** kā uppatti? Bārāṇasiraṇṇo kira putto daharo eva samāno pabbajitukāmo mātāpitāro yāci, mātāpitāro naṃ vārenti. So vāriyamānopi nibandhatiyeva “pabbajissāmi”ti. Tato naṃ pubbe vuttasetṭhiputtaṃ viya sabbaṃ vatvā anujānimsu. Pabbajitvā ca uyyāneyeva vasitabbanti paṭijānāpesuṃ, so tathā akāsi. Tassa mātā pātova vīsatisahassanātakitthiparivutā uyyānaṃ gantvā puttaṃ yāguṃ pāyetvā antarā khajjakādīni ca khādāpetvā yāva majjhanhikasamayaṃ tena saddhiṃ samullapitvā nagaraṃ pavisati, pitā ca majjhanhike āgantvā taṃ bhojetvā attanāpi bhuñjitvā divasaṃ tena saddhiṃ samullapitvā

1. Ekantābhiratisukhena(Sī), ekantavīhārasukhena (Syā)

2. Padumasadisabojjhaṅgamahantatāya (Sī)

sāyanhasamaye jagganapurise¹ ṭhapetvā nagaram pavisati. So evaṃ rattindivaraṃ avivitto viharati. Tena kho pana samayena Ādiccabandhu nāma Paccekabuddho Nandamūlakapabbhāre viharati. So āvajjento taṃ addasa “ayaṃ kumāro pabbajitūṃ asakkhi, jaṭaṃ chinditūṃ na sakkotī”ti. Tato paraṃ āvajji “attano dhammatāya nibbijjissati, no”ti. Atha “dhammatāya nibbindanto aticiraṃ bhavissatī”ti ñatvā “tassa ārammaṇaṃ dassessāmī”ti pubbe vuttanayeneva manosilātalato āgantvā uyyāne aṭṭhāsi. Rājapuriso disvā “Paccekabuddho āgato mahārājā”ti rañño ārocesi. Rājā “idāni me putto Paccekabuddhena saddhiṃ anukkaṇṭhito vasissatī”ti pamuditamano hutvā Paccekabuddhaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahitvā tattheva vāsaṃ yācitvā paṇṇasālādivāvihāraṭṭhānacaṅkamādisabbaṃ kāretvā vāsesi.

So tattha vasanto ekadivasaṃ okāsaṃ labhivā kumāraṃ pucchi “kosi tvan”ti. So āha “ahaṃ pabbajito”ti. Pabbajitā nāma na edisā hontīti. “Atha bhante kīdisā honti, kiṃ mayhaṃ ananucchavikan”ti vutte “tvaṃ attano ananucchavikaṃ na pekkhasi, nanu te mātā vīsatisahassa-itthīhi saddhiṃ pubbaṇhasamaye āgacchantī uyyānaṃ avivittaṃ karoti, pitā mahatā balakāyena sāyanhasamaye, jagganapurisā sakalarattiṃ, pabbajitā nāma tava sadisā na honti, edisā pana hontī”ti tatra ṭhitasseva iddhiyā Himavante aññataraṃ vihāraṃ dassesi. So tattha Paccekabuddhe ālambanabāhaṃ nissāya ṭhite ca caṅkamante ca rajanakammasūcikkammāḍiṇi karonte ca disvā āha “tumhe idha nāgacchatha, pabbajjā nāma² tumhehi anuññātā”ti. “Āma pabbajjā anuññātā, pabbajitakālato paṭṭhāya samaṇā nāma attano nissaraṇaṃ kātuṃ icchitapaṭṭhitañca padesaṃ gantuṃ labhanti, ettakaṃva vaṭṭatī”ti vatvā ākāse ṭhatvā—

“Aṭṭhāna taṃ saṅgaṇikāratassa,

Yaṃ phassaye sāmayaikaṃ vimuttin”ti—

1. Jāgarakapurise (Sī), jaggikapurise (Syā) 2. Pabbajjā tāva (Sī), pabbajjā ca (Syā)

imaṃ upaḍḍhagāthaṃ vatvā dissamāneneva kāyena
 Nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi. Evaṃ gate Paccekabuddhe so attano
 paṇṇasālaṃ pavisitvā nipajji. Ārakkhakapurisopi “sayito kumāro, idāni
 kuhiṃ gamissatī”ti pamatto niddaṃ okkami. So tassa pamattabhāvaṃ ñatvā
 pattacīvaraṃ gahetvā araṇṇaṃ pāvisi. Tatra ca vivitto vipassanaṃ ārabhitvā
 paccekabodhiṃ sacchikatvā Paccekabuddhaṭṭhānaṃ gato. Tatra ca
 “kathamadhigatan”ti pucchito Ādiccabandhunā vuttaṃ upaḍḍhagāthaṃ
 paripuṇṇaṃ katvā abhāsi.

Tassattho—**aṭṭhāna tanti** aṭṭhānaṃ taṃ, akāraṇaṃ tanti vuttaṃ hoti,
 anunāsikalopo kato “ariyasaccāna dassanan”ti-ādīsu¹ viya.

Saṅgaṇikāratassāti gaṇābhiraṭṭassa. **Yanti** karaṇavacanametaraṃ “yaṃ hirīyati
 hirīyitabbenā”ti-ādīsu² viya. **Phassayeti** adhigacche. **Sāmayikaṃ vimuttinti**
 lokiyasamāpattiṃ. Sā hi appitappitasamaye eva paccanīkehi vimuccanato
 “sāmayikā vimutti”ti vuccati. Taṃ sāmayikaṃ vimuttiṃ. Aṭṭhānaṃ taṃ, na
 taṃ kāraṇaṃ vijjati saṅgaṇikāratassa, yena kāraṇena phassayeti etaṃ
 Ādiccabandhussa paccakabuddhassa vaco nisamma saṅgaṇikāratim pahāya
 yoniso paṭipajjanto adhigatomhīti āha. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Aṭṭhānagāthāvaṇṇanā samattā.

Dutiyo vaggo niṭṭhito.

55. **Diṭṭhivisūkānīti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā
 rahogato cintesi “yathā sītādīnaṃ paṭighātakāni uṇhādīni atthi, atthi nu kho
 evaṃ vaṭṭapaṭighātakāṃ vivaṭṭaṃ, no”ti. So amacce pucchi “vivaṭṭaṃ
 jānāthā”ti. Te “jānāma mahārājā”ti āhaṃsu. Rājā kimtanti. Tato “antavā
 loko”ti-ādīnā nayena sassatucchedaṃ kathesuṃ. Atha rājā “ime na jānanti,
 sabbe pime diṭṭhigatikā”ti sayameva tesaṃ vilomatañca ayuttatañca disvā
 “vaṭṭapaṭighātakāṃ vivaṭṭaṃ atthi, taṃ gavesitaṭṭhaṃ”ti cintetvā rajjaṃ
 pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Imañca
 udānagāthaṃ abhāsi Paccekabuddhamajjhe byākaraṇagāthañca—

1. Khu 1. 4, 319 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 22 piṭṭhe.

“Dīṭṭhivīsūkāni upātivatto,
 Patto niyāmaṃ paṭiladdhamaggo.
 Uppannañāṇomhi anaññaneyyo,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho—**dīṭṭhivīsūkāni**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni. Tāni hi maggasammādiṭṭhiyā visūkaṭṭhena vijjhaṇaṭṭhena vilomaṭṭhena ca visūkāni. Evaṃ diṭṭhiyā visūkāni, diṭṭhi eva vā visūkāni diṭṭhivīsūkāni. **Upātivattoti** dassanamaggena atikkanto. **Patto niyāmanti** avinipātadhammatāya sambodhiparāyaṇatāya ca niyatabhāvaṃ adhigato, sammattaniyāmasaṅkhātaraṃ vā paṭhamamagganti. Ettāvata paṭhamamaggakiccanipphatti ca tassa paṭilābho ca vutto. Idāni **paṭiladdhamaggoti** iminā sesamaggapaṭilābhaṃ dasseti. **Uppannañāṇomhīti** uppannapaccekabodhiñāṇo amhi. Etena phalaṃ dasseti. **Anaññaneyyoti** aññchi “idaṃ saccaṃ idaṃ saccaṃ”ti na netabbo. Etena sayambhutaṃ dīpeti, patte vā paccekabodhiñāṇe aneyyatāya abhāvā sayamvasitaṃ. Samathavipassanāya vā¹ diṭṭhivīsūkāni upātivatto, ādimaggena patto niyāmaṃ, sesehi paṭiladdhamaggo, phalañāṇena uppannañāṇo, taṃ sabbaṃ attanāva adhigatoti anaññaneyyo. Sesam vuttanayeneva veditabbanti.

Dīṭṭhivīsūkagāthāvaṇṇanā samattā.

56. **Nillolupoti** kā uppatti? Bārāṇasirañño kira sūdo antarabhattaṃ pacitvā upanāmesi manuññadassanaṃ sādurasam “appeva nāma me rājā dhanamanuppadeyyā”ti. Taṃ rañño gandheneva bhottukāmataṃ janesi mukhe kheḷaṃ uppādentam. Paṭhamakabaḷe pana mukhe pakkhittamatte sattarasaharaṇisahassāni amateneva phuṭṭhāni ahesum. Sūdo “idāni me dassati, idāni me dassati”ti cintesi. Rājāpi “sakkārāraho sūdo”ti cintesi, “rasaṃ sāyitvā pana sakkarontaṃ maṃ pāpako kittisaddo abbhuggaccheyya ‘lolo ayaṃ rājā rasagaruko’ti” na kiñci abhaṇi. Evaṃ yāva bhojanapariyosānaṃ, tāva sūdopi “idāni dassati, idāni dassati”ti cintesi. Rājāpi avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi.

Tato sūdo “natthi imassa rañño jivhāviññāṇan”¹ti dutiyadivase arasabhattaṃ¹ upanāmesi. Rājā bhuñjanto “niggahāraho ajja sūdo”ti jānantopi pubbe viya paccavekkhitvā avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi. Tato sūdo “rājā neva sundaraṃ nāsundaraṃ jānātī”ti cintetvā sabbaṃ paribbayaṃ attanā gahetvā yaṃkiñcideva pacitvā rañño deti. Rājā “aho vata lobho, ahaṃ nāma vīsati nagarasahassāni bhuñjanto imassa lobhena bhattamattampi na labhāmī”ti nibbijitvā rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi, purimanayeneva ca imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Nillolupo nikkuho nippipāso,
Nimmakkho niddhantakasāvamoho.
Nirāsayo sabbaloke bhavitvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”²ti.

Tattha **nillolupoti** alolupo. Yo hi rasataṇhābhibhūto hoti, so bhusaṃ luppati punappunañca luppati, tena lolupoti vuccati. Tasmā esa taṃ paṭikkhipanto-āha “nillolupo”²ti. **Nikkuhoti** ettha kiñcāpi yassa tividhaṃ kuhanavattu natthi, so nikkuhoti vuccati, imissā pana gāthāya manuññabhojanādīsu vimhayamanāpajjanato nikkuhoti ayamadhippāyo. **Nippipāsoti** ettha pātumicchā pipāsā, tassā abhāvena nippipāso, sādurasalobhena bhottukamyatāviraṇṇatoti attho. **Nimmakkhoti** ettha paraguṇavināsanalakkhaṇo makkho, tassa abhāvena nimmakkho. Attano gahaṭṭhakāle sūdassa guṇamakkhanābhāvaṃ sandhāyāha. **Niddhantakasāvamohoti** ettha rāgādayo tayo, kāyaduccaritādīni ca tīṇīti cha dhammā yathāsambhavaṃ appasannaṭṭhena sakabhāvaṃ vijahāpetvā parabhāvaṃ gaṇhāpanaṭṭhena kasaṭṭhena ca kasāvāti veditabbā. Yathāha—

“Tattha katame tayo kasāvā, rāgakasāvo dosakasāvo mohakasāvo,
ime tayo kasāvā. Tattha katame aparepi tayo kasāvā kāyakasāvo
vacīkasāvo manokasāvo”²ti.

1. Asāduvantam (Sī), asādhubbattam (Syā)

2. Abhi 2. 383 piṭṭhe.

Tesu moham̐ ṭhapetvā pañcannam̐ kasāvānam̐ tesañca sabbesam̐ mūlabhūṭassa mohassa niddhantattā niddhantakasāvamoho, tiṇṇam̐ eva vā kāyavacīmanokasāvānam̐ mohassa ca niddhantattā niddhantakasāvamoho. Itaresu nillolupatādihi rāgakasāvassa, nimmakkhatāya dosakasāgassa niddhantabhāvo siddho eva. **Nirāsayoti**¹ nittañho. **Sabbaloketi** sakalaloke, tīsu bhavesu dvādasasu vā āyatanesu bhavavibhavaṭaṇhāviraḥito hutvāti attho. Sesam̐ vuttanayeneva veditabbam̐. Atha vā tayopi pāde vatvā **eko careti** eko caritum̐ sakkuṇeyyāti evampi ettha sambandho kātabboti.

Nillolupagāthāvaṇṇanā samattā.

57. **Pāpam̐ sahāyanti** kā uppanti? Bārāṇasiyam̐ kira aññataro rājā mahaccarājānubhāvena nagaram̐ padakkhiṇam̐ karonto manusse koṭṭhāgārato purāṇadhaññāni bahiddhā nīharante disvā “kiṃ bhaṇe idan”ti amacce pucchi. Idāni mahārāja navadhaññāni uppajjissanti, tesam̐ okāsam̐ kātum̐ ime manussā purāṇadhaññādīni chaḍḍentīti. Rājā kiṃ bhaṇe itthāgārabalakāyādīnam̐ vaṭṭam̐ paripuṇṇanti. Āma mahārāja paripuṇṇanti. Tena hi bhaṇe dānasālam̐ kārāpetha, dānam̐ dassāmi, mā imāni dhaññāni anupakārāni vinassimsūti. Tato nam̐ aññataro diṭṭhigatiko amacco “mahārāja natthi dinnan”ti ārabba yāva “bālā ca paṇḍitā ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantam̐ karissanti”ti vatvā nivāresi. So dutiyampi tatiyampi koṭṭhāgāre vilumpante disvā tatheva āṇāpesi. Tatiyampi nam̐ “mahārāja dattupaññattam̐ yadidam̐ dānan”ti-ādīni vatvā nivāresi. So “are aham̐ attano santakampi na labhāmi dātum̐, kiṃ me imehi pāpasahāyehi”ti nibbinno rajjam̐ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhim̐ sacchākāsi, tañca pāpam̐ sahāyam̐ garahanto imam̐ udānagātham̐ abhāsi—

“Pāpam̐ sahāyam̐ parivajjayetha,
Anatthadassim̐ visame nivṭṭham̐.
Sayam̐ na seve pasutam̐ pamattam̐,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

1. Nirāsasoti (Sī), nirāsāsoti (Ka)

Tassāyaṃ saṅkhepattho—yvāyaṃ dasavatthukāya pāpadiṭṭhiyā samannāgatattā **pāpo**, paresampi anattamaṃ passatīti **anattadassī**, kāyaduccaritādimhi ca **visame nivīṭṭho**, taṃ atthakāmo kulaputto pāpaṃ sahāyaṃ parivajjayetha anattadassim visame nivīṭṭhaṃ. **Sayaṃ na seveti** attano vasena na seve. Yadi pana paravaso hoti, kiṃ sakkā kātunti vuttaṃ hoti. **Pasutanti** pasaṭaṃ¹, diṭṭhivasena tattha tattha lagganti attho. **Pamattanti** kāmaguṇesu vossaṭṭhacittam, kusalahāvanārahitaṃ vā. Taṃ evarūpaṃ na seve na bhaje na payirupāse, aññadatthu eko care khaggavisāṇakappoti.

Pāpasahāyagāthāvaṇṇanā samattā.

58. **Bahussutanti** kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane aṭṭha paccekabodhisattā pabbajitvā gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannāti sabbaṃ anavajjabhojīgāthāya vuttasadisameva. Ayaṃ pana viseso—Paccekabuddhe nisīdāpetvā rājā āha “ke tumhe”ti. Te āhaṃsu “mayam mahārāja bahussutā nāmā”ti. Rājā “ahaṃ Sutabrahmadatto nāma, sutena tittim na gacchāmi, handa nesaṃ santike vicitranyam saddhammadesanam sossāmī”ti attamano dakkhiṇodakaṃ datvā parivisitvā bhattakiccapariyosāne saṃghattherassa pattam gahetvā vanditvā purato nisīdi “dhammakathaṃ bhante karoṭhā”ti. So “sukhito hotu mahārāja, rāgakkhayo hotū”ti vatvā uṭṭhito. Rājā “ayaṃ na bahussuto, dutiyo bahussuto bhavissati, sve dāni vicitraddhammadesanam sossāmī”ti svātanāya nimantesi. Evaṃ yāva sabbesaṃ paṭipāṭi gacchati, tāva nimantesi. Te sabbepi “dosakkhayo hotu, mohakkhayo, gatikkhayo, vaṭṭakkhayo, upadhikkhayo, taṇhākkhayo hotū”ti evaṃ ekekaṃ padaṃ visesetvā sesaṃ paṭhamasadisameva vatvā uṭṭhahimsu.

Tato rājā “ime ‘bahussutā mayan’ti bhaṇanti, na ca tesam vicitrakathā, kimetehi vuttan”ti tesam vacanattham upaparikkhitumāraddho. Atha “rāgakkheyo hotū”ti upaparikkhanto “rāge khīṇe dosopi

mohopi aññataraññatarepi kilesā khīṇā hontī”ti ñatvā attamano ahosi “nippariyāyabahussutā ime samaṇā. Yathā hi purisena mahāpathaviṃ vā ākāsaṃ vā aṅguliyaṃ niddisanta na aṅgulimattova padeso niddiṭṭho hoti, apica kho pana pathavī-ākāsā eva niddiṭṭhā honti, evaṃ imehi ekamekaṃ atthaṃ niddisantehi aparimāṇā atthā niddiṭṭhā hontī”ti. Tato so “kudāssu nāmāhampi evaṃ bahussuto bhavissāmi”ti tathārūpaṃ bahussutabhāvaṃ patthento rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha,
Mittaṃ uḷāraṃ paṭibhānavantaṃ.
Aññāya atthāni vineyya kaṅkhaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tatthāyaṃ saṅkhepattho—**bahussutanti** duvidho bahussuto tīsu piṭakesu atthato nikhilo¹ pariyattibahussuto ca, maggaphalavijjābhīṇānaṃ paṭividdhatta² paṭivedhabahussuto ca. Āgatāgamo **dhammadharo**. Uḷārehi pana kāyavacīmanokammehi samannāgato **uḷāro**. Yuttapaṭibhāno ca muttapaṭibhāno ca yuttamuttapaṭibhāno ca **paṭibhānavā**. Pariyattiparipucchādhigamavasena vā tidhā paṭibhānavā veditabbo. Yassa hi pariyatti paṭibhāti, so pariyattipaṭibhānavā. Yassa atthañca ñāyañca lakkhaṇaṃ tñāṇāṭṭhānaṃ paripucchantassa paripucchā paṭibhāti, so paripucchapaṭibhānavā. Yena maggādayo paṭividdhā honti, so adhigamapaṭibhānavā. Taṃ evarūpaṃ **bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha mittaṃ uḷāraṃ paṭi bhānavantaṃ**. Tato tassānubhāvena attatthaparattā-ubhayatthabhedato vā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedato vā anekappakārāni **aññāya atthāni**, tato “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādīsu³ kaṅkhaṭṭhānesu **vineyya kaṅkhaṃ** vicikicchaṃ vinetvā vināsetvā evaṃ katasabbakicco eko care khaggavisāṇakappoti.

Bahussutagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Niccalo (Sī)

2. Maggaphalavijjābhīṇāpaṭividdhattho (Ka)

3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

59. **Khiḍḍaṃ** ratinti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ Vibhūsakabrahmadatto nāma rājā pātova yāguṃ vā bhattaṃ vā bhuñjitvā nānāvidhavibhūsanehi attānaṃ vibhūsāpetvā mahā-ādāse sakalasarīraṃ disvā yaṃ na icchati, taṃ apanetvā aññena vibhūsanena vibhūsāpeti. Tassa ekadivasaṃ evaṃ karoto bhattavelā majjhanhikasamayo patto. Atha avibhūsitova dussapaṭṭena sīsaṃ veṭhetvā bhuñjitvā divāseyyaṃ upagacchi. Punapi utṭhāhitvā tatheva karoto sūriyo atthaṅgato. Evaṃ dutiyadivasepi tatiyadivasepi. Athassa evaṃ maṇḍanappasutassa piṭṭhirogo udapādi. Tassetadahosi “aho re ahaṃ sabbathāmena vibhūsantopi imasmiṃ kappake vibhūsane asantuṭṭho lobhaṃ uppādesiṃ, lobho ca nāmesa apāyagamanīyo dhammo, handāhaṃ lobhaṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Khiḍḍaṃ ratiṃ kāmasukhañca loke,
Analaṅkaritvā anapekkhamāno.
Vibhūsanatṭhānā virato saccavādī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **khiḍḍā** ca **rati** ca pubbe vuttāva. **Kāmasukhanti** vatthukāmasukhaṃ. Vatthukāmāpi hi sukhassa visayādi bhāvena sukhanti vuccanti. Yathāha “atthi rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitan”ti¹. Evameva khiḍḍaṃ ratiṃ kāmasukhañca imasmiṃ okāsaloke **analaṅkaritvā** alanti akatvā, etaṃ tappakanti vā sārabhūṭanti vā evaṃ aggahetvā. **Anapekkhamāno**ti tena alaṅkaraṇena anapekkhaṇasīlo apihāluko nittañho vibhūsanatṭhānā virato saccavādī eko careti. Tattha vibhūsā duvidhā agārikavibhūsā anagārikavibhūsā ca. Tattha agārikavibhūsā sāṭakaveṭhanamālāgandhādi, anagārikavibhūsā pattamaṇḍanādi. Vibhūsā eva **vibhūsanatṭhānaṃ**, tasmā vibhūsanatṭhānā ti vidhāya viratiyā **virato**. Avitathavacanato **saccavādī**ti evamattho datṭhabbo.

Vibhūsanatṭhānagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Sam 2. 57 piṭṭhe.

60. **Puttañca dāraṇti** kā uppatti? Bārāṇasirañño kira putto daharakāle eva abhisitto rajjaṃ kāresi. So paṭhamagāthāya vuttapaccekabodhisatto viya rajjasirimanubhavanto ekadivasam cintesi “ahaṃ rajjaṃ kārento bahūnaṃ dukkhaṃ karomi, kiṃ me ekabhaddatthāya iminā pāpena, handa sukhamuppādemī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Puttañca dāraṃ pitarañca mātaraṃ,
Dhanāni dhaññāni ca bandhavāni.
Hitvāna kāmāni yathodhikāni,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **dhanānī**ti muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷarajatajātarūpādīni ratanāni. **Dhaññānī**ti sālivīhiyavagodhumakaṅkuvarakakudrūsakapabhedāni satta sesāparaṇṇāni ca. **Bandhavānī**ti nātibandhugottabandhumittabandhusippabandhuvasena catubbidhe bandhave. **Yathodhikānī**ti sakasaka-odhivasena ṭhitāneva. Sesam vuttanayamevāti.

Puttadāragāthāvaṇṇanā samattā.

61. **Saṅgo esoti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira Pādalolabrahmadatto nāma rājā ahoṣi. So pātova yāguṃ vā bhattaṃ vā bhuñjitvā tisu pāsādesu tividdhanāṭakāni passati. Tivedhanāṭakānīti kira pubbarājato āgataṃ, anantararājato āgataṃ, attano kāle utthitanti. So ekadivasam pātova daharanāṭakapāsādaṃ gato, tā nāṭakitthiyo “rājānaṃ ramāpessāmā”ti Sakkassa Devānamindassa accharāyo viya atimanoharam naccagītavāditam payojesum. Rājā “anacchariyametaṃ daharānaṃ”ti asantuṭṭho hutvā majjhimanāṭakapāsādaṃ gato, tāpi nāṭakitthiyo tattheva akaṃsu. So tatthāpi tattheva asantuṭṭho hutvā mahānāṭakapāsādaṃ gato, tāpi nāṭakitthiyo tattheva akaṃsu. Rājā dve tayo rājaparivaṭṭe atītānaṃ tāsāṃ mahallakabhāvena aṭṭhikīḷanasadisam naccam disvā gītañca amadhuraṃ sutvā punadeva daharanāṭakapāsādaṃ, puna majjhimanāṭakapāsādanti evaṃ vicaritvā katthaci asantuṭṭho cintesi “imā nāṭakitthiyo

Sakkaṃ Devānamindaṃ accharāyo viya maṃ ramāpetukāmā sabbathāmena naccagītavāditaṃ payojesuṃ, svāhaṃ katthaci asantuṭṭho lobhameva vaḍḍhemi, lobho ca nāmesa apāyagamanīyo dhammo, handāhaṃ lobhaṃ nigganḥāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Saṅgo eso parittamettha sokhyaṃ,
Appassādo dukkhamettha bhiyyo.
Gaḷo eso iti ñatvā matimā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho—**saṅgo esoti** attano upabhogaṃ niddisati. So hi sajjanti tattha paṇino kaddame pavuṭṭho hatthi viyāti **saṅgo**. **Parittamettha sokhyanti** ettha pañcakāmaguṇūpabhogakāle viparītasāññāya uppādetabbato kāmāvacaradhammapariyāpannato vā lāmakatṭhena sokhyaṃ parittaṃ, vijjupabhāya obhāsitanaccadassanasukhaṃ viya ittaraṃ, tāvakālikanti vuttaṃ hoti. **appassādo dukkhamettha bhiyyoti** ettha ca yvāyaṃ “yaṃ kho bhikkhave ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti¹ vutto, so yadidaṃ “ko ca bhikkhave kāmānaṃ ādīnavo, idha bhikkhave kulaputto yena sippatṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi muddāya yadi gaṇanāyā”ti evamādinā¹ nāyenettha dukkhaṃ vuttaṃ, taṃ upanidhāya appo udakabindumatto hoti, atha kho dukkhameva bhiyyo bahu, catūsu samuddesu udakasadisāṃ hoti. Tena vuttaṃ “appassādo dukkhamettha bhiyyo”ti. **Gaḷo esoti** assādaṃ dassetvā ākaḍḍhanavasena baliso viya eso yadidaṃ pañca kāmaguṇā. **Iti ñatvā matimā**ti evaṃ ñatvā buddhimā paṇḍito puriso sabbampetaṃ pahāya eko care khaggavisāṇakappoti.

Saṅgagāthāvaṇṇanā samattā.

62. **Sandālayitvānāti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira Anivattabrahmadatto nāma rājā ahosi. So saṅgamaṃ otiṇṇo ajinitvā aññaṃ vā kiccaṃ āraddho aniṭṭhapetvā na nivattati, tasmā naṃ evaṃ sañjānimsu.

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

So ekadivasam uyyānam gacchati, tena ca samayena vanadāho utthāsi, so aggi sukkhāni ca haritāni ca tiṇādīni dahanto anivattamāno eva gacchati. Rājā tam disvā tappaṭibhāganimittam uppādesi “yathāyam vanadāho, evameva ekādasavidho aggi sabbasatte dahanto anivattamānova gacchati mahādukkham uppādentō, kudāssu nāmāhampi imassa dukkhassa nivattanattham ayaṃ aggi viya ariyamaggañāṇagginā kilese dahanto anivattamāno gaccheyyan”ti. Tato muhuttam gantvā kevaṭṭe addasa nadiyam macche gaṇhante. Tesam jālantaram pavitttho eko mahāmaccho jālam bhetvā palāyi. Te “maccho jālam bhetvā gato”ti saddamakaṃsu. Rājā tampi vacanam sutvā tappaṭibhāganimittam uppādesi “kudāssu nāmāhampi ariyamaggañāṇena taṇhādittthijālam bhetvā asajjamāno gaccheyyan”ti. So rajjam pahaya pabbajitvā vipassanam ārabhitvā paccekabodhim sacchākāsi, imaṃca udānagātham abhāsi—

“Sandālayitvāna saṃyojanāni,
Jālamva bhetvā salilambucārī.
Aggīva daḍḍham anivattamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassā dutiyapāde **jā**lanti suttamayaṃ vuccati. **Ambū**ti udakam, tattha caratīti **ambucārī**, macchassetam adhivacanam. Salile ambucārī **salilambucārī**, tasmim nadīsalile jālam bhetvā ambucārīvati vuttam hoti. Tatiyapāde **daḍḍh**anti daḍḍhaṭṭhānam vuccati. Yathā aggi daḍḍhaṭṭhānam puna na nivattati, na tattha bhiyyo āgacchati, evam maggañāṇagginā daḍḍham kāmaguṇaṭṭhānam anivattamāno tattha bhiyyo anāgacchantoti vuttam hoti. Sesam vuttanayamevāti.

Sandālanagāthāvaṇṇanā samattā.

63. **Okkhittacakkhū**ti kā uppatti? Bārānasiyam kira Cakkhulolabrahmadatto nāma rājā Pādalolabrahmadatto viya nāṭakadassanamanuyutto hoti. Ayaṃ pana viseso—so asantuṭṭho tattha tattha gacchati, ayaṃ tam tam nāṭakam disvā ativiya abhinanditvā nāṭakaparivattadassanena taṇham vaḍḍhento vicarati. So kira nāṭakadassanāya āgataṃ

aññataram kuṭumbiyabhariyam disvā rāgaṃ uppādesi. Tato samvegamāpajjitvā puna “aham imam taṇham vaḍḍhento apāyaparipūrako bhavissāmi, handa nam niggaṇhāmī”ti pabbajitvā vipassanto paccekabodhim sacchikatvā attano purimapaṭipattiṃ garahanto tappaṭipakkhaguṇadīpikaṃ imam udānagātham abhāsi—

“Okkhittacakkhu na ca pādalolo,
Guttindriyo rakkhitamānasāno.
Anavassuto aparidayhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **okkhittacakkhū**ti heṭṭhākhittacakkhu, satta gīvaṭṭhīni paṭipāṭiyā ṭhapetvā parivajjagahetabbadassanattham¹ yugamattam pekkhamānoti vuttam hoti. Na tu hanukaṭṭhinā hadayaṭṭhim saṅghaṭṭento. Evañhi okkhittacakkhutā na samaṇasārūppā hoti. **Na ca pādaloloti** ekassa dutiyo, dvinnam tatiyoti evam gaṇamajjham pavisitukāmatāya kaṇḍūyamānapādo viya abhavanto², dīghacārika anavaṭṭhitacārikavirato vā³. **Guttindriyoti** chasu indriyesu idha visumvuttāvasesavasena gopitindriyo.

Rakkhitamānasānoti mānasam yeva mānasānam, tam rakkhitamassāti rakkhitamānasāno. Yathā kilesehi na viluppati, evam rakkhitacittoti vuttam hoti. **anavassutoti** imāya paṭipattiya tesu tesu ārammaṇesu kilesa-anvāssavavirahito. **aparidayhamānoti** evam anvāssavavirahāva kilesaggīhi aparidayhamāno. Bahiddhā vā anavassuto, ajjhataṃ aparidayhamāno. Sesam vuttanayamevāti.

Okkhittacakkhugāthāvaṇṇanā samattā.

64. **Ohārayitvāti** kā uppatti? Bārāṇasiyam kira ayam aññopi Cātumāsikabrahmadatto nāma rājā catumāse catumāse uyyānakīlam gacchati. So ekadivasam gimhānam majjhime māse uyyānam pavisanto

1. Parivajjanāpahātabbadassanattham (Sī), parivajjanapahātabbadassanattham (Syā)

2. Avicaranto (Syā), adhāvanto (Ka)

3. Dīghacārika-anavaṭṭhitacārikavirato vā (Sī), dīghacārikānivattacārikavirato vā (Syā), dīghacārikāya vā anavaṭṭhitacārikā virato (Ka)

uyyānadvāre pattasañchannaṃ pupphālāṅkataviṭapaṃ
 pāricchattakakoviḷāraṃ disvā ekaṃ pupphaṃ gahetvā uyyānaṃ pāvisi. Tato
 “raññā aggapupphaṃ gahitaṃ”ti aññataropi amacco hatthikkhandhe ṭhito eva
 ekaṃ pupphaṃ aggahesi. Eteneva upāyena sabbo balakāyo aggahesi.
 Pupphaṃ anassādentā pattampi gaṇhiṃsu. So rukkho nippattapuppho
 khandhamattova ahosi. Taṃ rājā sāyanhasamaye uyyānā nikkhamanto disvā
 “kiṃ kato ayaṃ rukkho, mama āgamanavelāyaṃ maṇivaṇṇasākhantaresu
 pavālasadisapupphālāṅkato ahosi, idāni nippattapuppho jāto”ti cinto
 tassevāvidūre apupphitaṃ rukkhaṃ sañchannapalāsaṃ addasa. Disvā cassa
 etadahosi “ayaṃ rukkho pupphabharitasākhattā bahujaṇassa lobhanīyo
 ahosi, tena muhutteneva byasanaṃ patto, ayaṃ panañño alobhanīyattā
 tatheva ṭhito. Idampi rajjaṃ pupphitarukkho viya lobhanīyaṃ,
 bhikkhubhāvo pana apupphitarukkho viya alobhanīyo. Tasmā yāva idampi
 ayaṃ rukkho viya na viluppati, tāva ayamañño sañchannapatto yathā
 pāricchattako, evaṃ kāsāvena parisāñchannena¹ hutvā pabbajitabbaṃ”ti. So
 rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ
 udānagāthaṃ abhāsi—

“Ohārayitvā gihibyañjanāni,
 Sañchannapatto yathā pārichatto.
 Kāsāyavattho abhinikkhamitvā,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **kāsāyavattho abhinikkhamitvā**ti imassa pādassa gehā
 abhinikkhamitvā kāsāyavattho hutvāti evamattho veditabbo. Sesam
 vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Pāricchattakagāthāvaṇṇanā samattā.

Tatiyo vaggo niṭṭhito.

65. **Rasesūti** kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā uyyāne
 amaccaputtehi parivuto Silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ kīlati. Tassa

1. Kāsāyenapi sañcha nnena (Sī), kāsāvena hi sañcha nnena (Syā)

sūdo sabbamaṁsānaṁ rasaṁ gahetvā atīva susaṅkhataṁ amatakappaṁ antarabhattaṁ pacitvā upanāmesi, so tattha gedhamāpanno kassaci kiñci adatvā attanāva bhuñji. Udaḁakīlato¹ ca atīvikāle nikkhanto sīghaṁ sīghaṁ bhuñji. Yehi saddhiṁ pubbe bhuñjati, na tesaṁ kañci sari. Atha pacchā paṭisaṅkhānaṁ uppādetvā “aho mayā pāpaṁ kataṁ, yvāhaṁ rasataṇhāya abhibhūto sabbajanaṁ visaritvā ekakova bhuñjiṁ, handa rasataṇhaṁ niggaṇhāmī”ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā attano purimaṭṭipattiṁ garahanto tappaṭṭipakkhaguṇadīpikaṁ imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

“Rasesu gedhaṁ akaraṁ alolo,
 Anaññaposī sapadānacārī.
 Kule kule appaṭibaddhacitto,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **rasesūti** ambilamadhuratittakaṭukaloṇikakhārikakasāvādibhedesu sāyaṇīyesu. **Gedhaṁ akaranti** giddhiṁ akaronto, taṇhaṁ anuppādentoti vuttaṁ hoti. **Aloloti** “idaṁ sāyissāmi, idaṁ sāyissāmi”ti evaṁ rasavisesesu anākulo. **Anaññaposīti** posetabbakasaddhivihārikādivirahito, kāyasandhāraṇamattena santuṭṭhoti vuttaṁ hoti. Yathā vā pubbe uyyāne rasesu gedhakaraṇalolo hutvā aññaposī āsiṁ, evaṁ ahutvā yāya taṇhāya lolo hutvā rasesu gedhaṁ karoti, taṁ taṇhaṁ hitvā āyatīṁ taṇhāmūlakassa aññassa attabhāvassa anibbattanena anaññaposīti dasseti. Atha vā atthabhañjanaḁṭṭhena aññeti kilesā vuccanti, tesaṁ aposanena anaññaposīti ayampettha attho. **Sapadānacārīti** avokkammacārī anupubbacārī, gharapaṭipāṭiṁ achaddetvā aḁḁhakulaṇca daliddakulaṇca nirantaraṁ piṇḁāya pavisamānoti attho. **Kule kule appaṭibaddhacittoti** khattiyakulādīsu yattha katthaci kilesavasena alaggacitto, candūpamo niccanavako hutvāti attho. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Rasagedhagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Udaḁe kīlanto (Syā, Ka)

66. **Pahāya pañcāvaraṇānī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā paṭhamajjhānalābhī ahosi. So jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Pahāya pañcāvaraṇāni cetaso,
Upakkilese byapanujja sabbe.
Anissito chetva¹ sinehadosaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **āvaraṇānī**ti nīvaraṇāneva, tāni atthato Uragasutte vuttāni. Tāni pana yasmā abbhādayo viya candasūriye ceto āvaranti, tasmā “āvaraṇāni cetaso”ti vuttāni. Tāni upacārena vā appanāya vā pahāya. **Upakkileseti** upagamma cittaṃ vibādheṇte akusale dhamme, vatthopamādīsu vutte abhijjhādayo vā. **Byapanujjāti** panuditvā vināsetvā, vipassanāmaggena pajahitvāti attho. **Sabbeti** anavasese. Evaṃ samathavipassanāsampanno paṭhamamaggena diṭṭhinissayassa pahīnattā **anissito**, sesamaggehi chetvā tedhātukaṃ **sinehadosaṃ**, taṇhārāganti² vuttaṃ hoti. Sineho eva hi guṇapaṭipakkhato sinehadosoti vutto. Sesam vuttanayamevāti.

Āvaraṇagāthāvaṇṇanā samattā.

67. **Vipīṭṭhikatvānāti** kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā catutthajjhānalābhī ahosi. So jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Vipīṭṭhikatvāna sukhaṃ dukhañca,
Pubbeva ca somanassadomanassaṃ.
Laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

1. Chetvā (Sī, Syā, Ka)

2. Taṇhaṃ rāganti (Sī)

Tattha **vipit̐hikatvānā**ti piṭṭhito katvā, chaḍḍetvā jahitvāti attho. **Sukhaṃ dukhañcā**ti kāyikaṃ sātāsātaṃ. **Somanassadomanassanti** cetasikaṃ sātāsātaṃ. **Upekkhanti** catutthajjhānupekkhaṃ. **Samathanti** catutthajjhānasamathameva. **Visuddhanti** pañcanīvaraṇavitakkavicārapīṭisukhasaṅkhātehi navahi paccanīkadhammehi vimuttattā visuddhaṃ, niddhantasuvaṇṇamiva vigatūpakkilesanti attho.

Ayaṃ pana yojanā—vipit̐hikatvāna sukhaṃ dukkhaṃ pubbeva, paṭhamajjhānupacārabhūmiyaṃveva dukkhaṃ, tatiyajjhānupacārabhūmiyaṃ sukhanti adhippāyo. Puna ādito vuttaṃ cakāraṃ parato netvā “somanassaṃ domanassaṃ vipit̐hikatvāna pubbeva”ti adhikāro. Tena somanassaṃ catutthajjhānupacāre, domanassaṃ dutiyajjhānupacāreyevāti dīpeti. Etāni hi etesaṃ pariyāyato pahānaṭṭhānāni. Nippariyāyato pana dukkhassa paṭhamajjhānaṃ, domanassassa dutiyajjhānaṃ, sukhassa tatiyajjhānaṃ, somanassassa catutthajjhānaṃ pahānaṭṭhānaṃ. Yathāha “paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti-ādi¹. Taṃ sabbaṃ Aṭṭhasālīniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ² vuttaṃ. Yato pubbeva tīsu paṭhamajjhānādīsu dukkhadomanassasukhāni vipit̐hikatvā ettheva catutthajjhāne somanassaṃ vipit̐hikatvā imāya paṭipadāya laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ eko caretī. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti.

Vipit̐hikatvāgāthāvaṇṇanā samattā.

68. **Āraddhaviriyoti** kā uppatti? Aññataro kira paccantarājā saḥassayodhaparimāṇabalakāyo rajjena khuddako, paññāya mahanto ahosi. So ekadivasaṃ “kiñcāpi ahaṃ khuddako, paññavatā ca pana sakkā sakalajambudīpaṃ gahetun”ti cintetvā sāmantarañño dūtaṃ pāhesi “sattadivasabbhantare me rajjaṃ vā detu yuddhaṃ vā”ti. Tato so attano amacce samodhānetvā āha “mayā tumhe anāpucchāyeva sāhasaṃ kataṃ, amukassa rañño evaṃ pahitaṃ, kiṃ katabban”ti. Te āhaṃsu “sakkā mahārāja so dūto nivattetun”ti. Na sakkā, gato bhavissatīti. Yadi evaṃ vināsitaṃhā tayā, tena hi

1. Saṃ 3. 188 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 221 piṭṭhe.

dukkhaṃ aññassa satthena marituṃ, handa mayaṃ aññamaññaṃ paharivā marāma, attānaṃ paharivā marāma, ubbandhāma, visaṃ khādāmāti. Evaṃ tesu ekameko maraṇameva saṃvaṇṇeti. Tato rājā “kiṃ me imehi, atthi bhaṇe mayhaṃ yodhā”ti āha. Atha “ahaṃ mahārāja yodho, ahaṃ mahārāja yodho”ti taṃ yodhasahassaṃ uṭṭhahi.

Rājā “ete upaparikkhissāmi”ti mantvā citakaṃ sajjetvā āha “mayā bhaṇe idaṃ nāma sāhasaṃ kataṃ, taṃ me amaccā paṭikkosanti, sohaṃ citakaṃ pavisissāmi, ko mayā saddhiṃ pavisissati, kena mayhaṃ jīvitaṃ pariccattan”ti. Evaṃ vutte pañcasatā yodhā uṭṭhahiṃsu “mayaṃ mahārāja pavisāmā”ti. Tato rājā apare pañcasate yodhe āha “tumhe idāni tātā kiṃ karissathā”ti. Te āhaṃsu “nāyaṃ mahārāja purisakāro, itthikiriya¹ esā, apica mahārājena paṭirañño dūto pesito, tena mayaṃ rañña saddhiṃ yujjhivā marissāmā”ti. Tato rājā “pariccattaṃ tumhehi mama jivitaṃ”ti caturaṅginim senaṃ sannayhitvā tena yodhasahassena parivuto gantvā rajjasīmāya nisīdi.

Sopi paṭirājā taṃ pavattiṃ sutvā “are so khuddakarājā mama dāsassāpi nappahoti”ti kujjhivā² sabbaṃ balakāyaṃ ādāya yujjhituṃ nikkhami. khuddakarājā taṃ abbhuyyātaṃ disvā balakāyaṃ āha “tātā tumhe na bahukā, sabbe sampiṇḍitvā asicammaṃ gahetvā sīghaṃ imassa rañño purato ujukaṃ eva gacchathā”ti. Te tathā akaṃsu, atha sā senā dvidhā bhijjhivā antaramadāsi. Te taṃ rājānaṃ jivaggāhaṃ gaṇhiṃsu, aññe yodhā palāyiṃsu. Khuddakarājā “taṃ māremi”ti purato dhāvati, paṭirājā taṃ abhayaṃ yāci. Tato tassa abhayaṃ datvā sapathaṃ kārāpetvā taṃ attano manussaṃ katvā tena saha aññaṃ rājānaṃ abbhuggantvā tassa rajjasīmāya ṭhatvā pesesi “rajjaṃ vā me detu yuddhaṃ vā”ti. So “ahaṃ ekayuddhampi na sahāmi”ti rajjaṃ niyyātesi. Eteneva upāyena sabbarājāno gahetvā ante Bārāṇasirājānampi aggahesi.

1. Itthicariyā (Sī, Syā)

2. Russitvā (Sī), tusitvā (Syā), dussitvā (Ka)

So ekasatarājaparivuto sakalajambudīpe rajjaṃ anusāsanto cintesi
 “ahaṃ pubbe khuddako ahoṣiṃ, somhi attano ñāṇasampattiyaṃ
 sakalajambudīpassa issaro jāto. Taṃ kho pana me ñāṇaṃ
 lokiyavīriyasampayuttaṃ, neva nibbidāya na virāgāya saṃvattati, sādhu
 vatassa svāhaṃ iminā ñāṇena lokuttaradhammaṃ gaveseyyaṃ”ti. Tato
 Bārāṇasirañño rajjaṃ datvā puttadārañca sakajanapadameva pesetvā
 pabbajjaṃ samādāya vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā
 attano vīriyasampattiṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Āraddhaviriyo paramatthapattiyā,
 Alīnacitto akusītavutti.
 Daḥhanikkamo thāmalūpapanno,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha āraddhaṃ vīriyamassāti **āraddhaviriyo**. Etena attano
 vīriyārambhaṃ ādivīriyaṃ dasseti. Paramattho vuccati nibbānaṃ, tassa
 pattiyaṃ **paramatthapattiyā**. Etena vīriyārambhena pattaḥbaphalaṃ dasseti.
Alīnacittoti etena balavīriyūpatthambhānaṃ¹ cittacetasikānaṃ alīnataṃ
 dasseti, **akusītavuttī**ti etena ṭhāna-āsanacaṅkamanādīsu kāyassa
 anavasīdanāṃ. **Daḥhanikkamoti** etena “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti² evaṃ
 pavattaṃ padahanavīriyaṃ dasseti, yaṃ taṃ anupubbasiṅghādisu padahanto
 “kāyena ceva paramasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativiṃjha
 passaṃ”ti vuccati. Atha vā etena maggasampayuttavīriyaṃ dasseti. Tañhi
 daḥhañca bhāvanāpāripūriṃ gatattā³, nikkamo ca sabbaso paṭipakkhā
 nikkhantattā, tasmā taṃsamaṅgīpuggalopi daḥho nikkamo assāti
 “daḥhanikkamo”ti vuccati. **Thāmalūpapannoti** maggakkhaṇe kāyathāmena
 ñāṇabalena ca upapanno, atha vā thāmabhūtena balena upapannoti
 thāmalūpapanno, thirañāṇabalūpapannoti vuttaṃ hoti. Etena tassa
 vīriyassa vipassanāñāṇasampayogaṃ dīpento yoniso padahanabhāvaṃ
 sādheti. Pubbabhāgamajjhima-ukkaṭṭhavīriyavasena vā tayopi pādā
 yojetabbā. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Āraddhavīriyagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Vīriyūpatthambhānaṃ (Sī)

2. Ma 2. 146; Aṃ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

3. Bhāvanāya laddhattā (Syā)

69. **Paṭisallānanti** kā uppatti? Imissā gāthāya āvaraṇagāthāya uppattisadisā eva uppatti, natthi koci viseso. Atthavaṇṇanāyaṃ panassā **paṭisallānanti** tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallīnaṃ ekattasevitā¹ ekābhāvo, kāyavivekoti attho. **Jhānanti** paccanīkajhāpanato ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānato ca cittaviveko vuccati. Tattha aṭṭhasamāpattiyo nīvaraṇādipaccanīkajhāpanato ārammaṇūpanijjhānato ca jhānanti vuccati, vipassanāmaggaṭṭhāni sattasaṅgādhīpaccanīkajhāpanato, lakkhaṇūpanijjhānatoyeva cettha phalāni². Idha pana ārammaṇūpanijjhānameva adhippetam. Evametam paṭisallānaṃ jhānaṃ **ariṇcamāno** ajahamāno anissajjamāno. **Dhammesūti** vipassanūpagesu pañcakkhandhādīdhammesu. **Niccanti** satatam samitam abbhokiṇam. **Anudhammacārīti** te dhamme ārabha pavattamānena anugatam vipassanādharmam caramāno. Atha vā dhammāti nava lokuttaradhammā, tesam dhammānam anulomo dhammoti anudhammo, vipassanāyetam adhivacanam. Tattha “dhammānam niccam anudhammacārī”ti vattabbe gāthābandhasukhattham vibhattibhāyena “dhammesū”ti vuttam siyā. **Ādīnavam sammāsītā bhavesūti** tāya anudhammacaritasāṅkhātāya vipassanāya aniccākārādīdosam tisu bhavesu samanupassanto evam imam kāyavivekacittavivekam ariṇcamāno sikhāppattavipassanāsāṅkhātāya paṭipadāya adhigatoti vattabbo eko careti evam yojanā veditabbo.

Paṭisallānagāthāvaṇṇanā samattā.

70. **Taṇhākkhayanti** kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā mahaccarājānubhāvena nagaram padakkhiṇam karoti. tassa sarīrasobhāya āvaṭṭitahadayā³ sattā purato gacchantāpi nivattitvā tameva ullokenti, pacchato gacchantāpi, ubho hi passehi gacchantāpi. Pakatiyā eva hi Buddhadassane puṇṇacandasamuddarājadassane ca atitto loko. Atha aññatarā kuṭumbiyabhariyāpi uparipāsādagatā sīhapañjaram vivaritvā olokayamānā aṭṭhāsi. Rājā tam disvā paṭibaddhacitto hutvā amaccam āṇāpesi “jānāhi tāva bhaṇe ayaṃ itthi sasāmikā

1. Ekamantasevitā (Sī), ekamattasevitā (Syā), ekamattasevitattā (Ka)

2. Jhānāni (Sī, Syā)

3. Āvajjitahadayā (Sī, Ka)

vā asāmikā vā”ti. So gantvā “sasāmikā”ti ārocesi. Atha rājā cintesi “imā vīsatisahassanāṭakitthiyo devaccharāyo viya maṃyeva ekaṃ abhiraṃenti, so dānāhaṃ etāpi atusitvā¹ parassa itthiyā taṇhaṃ uppādesiṃ, sā uppannā apāyameva ākaḍḍhatī”ti taṇhāya ādīnavaṃ disvā “handa naṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Taṇhakkhayaṃ patthayamappamatto,
Aneḷamūgo sutavā satīmā.
Saṅkhātadhammo niyato padhānavā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **taṇhākkhayaṃ** nibbānaṃ, evaṃ diṭṭhādīnavāya taṇhāya eva appavattiṃ. **Appamattoti** sātaccakārī sakkaccakārī. **Aneḷamūgoti** alālāmukho. Atha vā aneḷo ca amūgo ca, paṇḍito byattoti vuttaṃ hoti. Hitasukhasampāpakaṃ sutamassa atthīti **sutavā**, āgasampannoti vuttaṃ hoti. **Satīmāti** cirakatādīnaṃ anussaritā. **Saṅkhātadhammoti** dhammupaparikkhāya pariññātadhammo. **Niyatoti** ariyamaggena niyāmaṃ patto. **Padhānavāti** sammappadhānavīriyasampanno. Uppaṭipāṭiyā esa pāṭho yojetabbo Evameteḥi appamādaḍḍhihi samannāgato niyāmasampāpakena padhānena padhānavā, tena padhānena pattaniyāmattā niyato, tato arahattappattiyā saṅkhātadhammo. Arahā hi puna saṅkhātābbābhāvato “saṅkhātadhammo”ti vuccati. Yathāha “ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekha puthū idhā”ti². Sesāṃ vuttanayamevāti.

Taṇhakkhayagāthāvaṇṇanā samattā.

71. **Sīho vāti** kā uppatti? Aññatarassa kira Bārāṇasirañño dūre uyyānaṃ hoti, so pageva vuṭṭhāya uyyānaṃ gacchanto antarāmagge yānā oruyha udakaṭṭhānaṃ upagato “mukhaṃ dhovissāmī”ti. Tasmiṃca padese sīhī potakaṃ janetvā³ gocarāya gatā, rājapuriso taṃ disvā “sīhapotako devā”ti ārocesi. Rājā “sīho

1. Atīyitvā (Sī)

2. Khu 1. 434; Khu 8. 34 piṭṭhesu.

3. Jahitvā (Sī)

kira na kassaci bhāyati”ti taṃ upaparikkhituṃ bheri-ādīni ākoṭāpesi, sīhapotako taṃ saddaṃ sutvāpi tatheva sayi. Rājā yāvatatiyakam ākoṭāpesi, so tatiyavāre sīsaṃ ukkhipitvā sabbaṃ parisam oloketvā tatheva sayi. Atha rājā “yāvassa mātā nāgacchati, tāva gacchāmā”ti vatvā gacchanto cintesi “taṃ divasaṃ jātopi sīhapotako na santasati na bhāyati, kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhiparitāsaṃ chetvā na santaseyyaṃ na bhāyeyyaṃ”ti. So taṃ ārammaṇaṃ gahetvā gacchanto puna kevaṭṭehi macche gahetvā sākhaṃsu bandhitvā pasārite jāle vātaṃ alaggaṃyeva¹ gacchamānaṃ disvā tampi nimittaṃ aggahesi “kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhiajālaṃ mohajālaṃ vā phāletvā evaṃ asajjamāno gaccheyyaṃ”ti.

Atha uyyānaṃ gantvā Silāpaṭṭapokkharaṇitīre nisinno vātabbhāhatāni padumāni onamitvā udakaṃ phusitvā vātavigame puna yathāṭṭhāne ṭhitāni udakena anupalittāni disvā tampi nimittaṃ aggahesi “kudāssu nāmāhampi yathā etāni udake jātāni udakena anupalittāni tiṭṭhanti, evamevaṃ loke jāto lokena anupalitto tiṭṭheyyaṃ”ti. So punappunaṃ “yathā sīhavātapadumāni, evaṃ asantasantena asajjamānena nupalittena bhavitabban”ti cintetvā rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Sīhova saddesu asantasanto,
Vātova jālamhi asajjamāno.
Padumaṃva toyena alippamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **sīhoti** cattāro sīhā tiṇasiho paṇḍusiho² kālasīho kesarasīhoti. Kesarasīho tesam aggamakkhāyati, sova idha adhippeto. **Vāto** puratthimādivasena anekavidho, **padumaṃ** rattasetādivasena. Tesu yo koci vāto yaṃkiñci padumaṇca vaṭṭatiyeva. Tattha yasmā santāso attasinehena hoti, attasineho ca taṇhālepo, sopi diṭṭhisampayuttana vā diṭṭhivippayuttana vā

1. Asaṅgaṃyeva (Sī), asaṃsajjamānameva (Syā)

2. Narasiheva (Syā, Ka)

lobhena hoti, so ca taṇhāyeva. Sajjanam pana tattha upaparikkhāviraḥitassa mohena hoti, moho ca avijjā. Tattha samathena taṇhāya pahānam hoti, vipassanāya avijjāya. Tasmā samathena attasineham pahāya **sīhova saddesu aniccādīsu asantasanto**, vipassanāya moham pahāya **vātova jālamhi** khandhāyatanādīsu **asajjamāno**, samatheneva lobham lobhasampayuttam eva¹ diṭṭhiṇca pahāya, **padumaṁva toyena** sabbabhavabhogalobhena alippamāno. Ettha ca samathassa sīlam padaṭṭhānam, samatho samādhī, vipassanā paññāti evam tesu dvīsu dhammesu siddhesu tayopi khandhā siddhā honti. tattha sīlakkhandhena surato hoti, so sīhova saddesu āghātavatthūsu kujjhitukāmatāya na santasati, paññākkhandhena paṭividdhasabhāvo vātova jālamhi khandhādīdhammabhede na sajjati, samādhikkhandhena vītarāgo padumaṁva toyena rāgena na lippati. Evam samathavipassanāhi sīlasamādhīpaññākkhandhehi ca yathāsambhavam avijjātaṇhānam tiṇṇaṇca akusalamūlānam pahānavasena asantasanto asajjamāno alippamāno ca veditabbo. Sesam vuttanayamevāti.

Asantasantaḡāthāvaṇṇanā samattā.

72. **Sīho yathāti** kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā paccantaṁ kuppitaṁ vūpasametuṁ gāmaṇugāmiṁmaggaṁ chaḍḍetvā ujum aṭavimaggaṁ gaḥetvā mahatiyā senāya gacchati. Tena ca samayena aññatarasmiṁ pabbatapāde sīho bālasūriyātapam tappamāno nipanno hoti. Tam disvā rājapuriso rañño ārocesi. Rājā “sīho kira saddena na santasati”ti bherisaṅkhapaṇavādīhi saddam kārāpesi, sīho tatheva nipajji. Dutiyampi kārāpesi, sīho tatheva nipajji. Tatiyampi kārāpesi, sīho “mama paṭisattu atthi”ti catūhi pādehi suppatiṭṭhitaṁ patiṭṭhahitvā sīhanādam nadi. Tam sutvāva hatthāroḥādayo hatthi-ādīhi orohitvā tiṇagahanāni pavitṭhā, hatthi-assagaṇā disāvidisā palātā. Rañño hatthīpi rājānam gaḥetvā vanagahanāni pothayamāno palāyi. So tam sandhāretuṁ asakkonto rukkhasākhāya

1. Lobhasampayuttattā eva (Sī)

olambitvā pathaviṃ patitvā ekapadikamaggena gacchanto
 Paccekabuddhānaṃ vasanaṭṭhānaṃ pāpuṇitvā tattha Paccekabuddhe pucchi
 “api bhante saddamassutthā”ti. Āma mahārājāti. Kassa saddaṃ bhanteti.
 Paṭhamāṃ bherisaṅkhādīnaṃ, pacchā sīhassāti. Na bhāyittha bhanteti. na
 mayāṃ mahārāja kassaci saddassa bhāyāmāti. Sakkā pana bhante mayhampi
 edisaṃ kātunti. Sakkā mahārāja sace pabbajasīti, pabbajāmi bhanteti. Tato
 naṃ pabbājetvā pubbe vuttanayeneva ābhisamācārikaṃ sikkhāpesuṃ. Sopi
 pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ
 udānagāthaṃ abhāsi—

“Sīho yathā dāṭṭhabalī pasayha,
 Rājā migānaṃ abhibhuyya cārī.
 Sevetha pantāni senāsanāni,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha sahanā ca hananā ca sīghajavattā ca **sīho**. Kesarasīhova idha
 adhippeto. Dāṭṭhā balamassa atthīti **dāṭṭhabalī**. **Pasayha abhibhuyyāti**
 ubhayaṃ **cārī**saddena saha yojetabbaṃ **pasayhacārī abhibhuyyacārī**ti. tattha
 pasayha niggahetvā caraṇena pasayhacārī, abhibhavitvā santāsetvā vasīkatvā
 caraṇena abhibhuyyacārī. Svāyaṃ kāyabalena pasayhacārī, tejasā
 abhibhuyyacārī. Tattha sace koci vadeyya “kiṃ pasayha abhibhuyya cārī”ti,
 tato **migānanti** sāmivacanāṃ upayogavacanāṃ katvā “mige pasayha
 abhibhuyya cārī”ti paṭivattabbaṃ. **Pantānī**ti dūrāni. **Senāsanānī**ti
 vasanaṭṭhānāni. Sesāṃ pubbe vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Dāṭṭhabalīgāthāvaṇṇanā samattā.

73. **Mettaṃ upekkhanti** kā uppatti? Aññataro kira rājā
 mettādi jhānalābhī ahoṣi. So “jhānasukhantarāyakaraṃ rajjan”ti
 jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ
 sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ,
 Āsevamāno muditañca kāle.
 Sabbena lokena avirujjhamāno,
 Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha “sabbe sattā sukhitā hontū”ti-ādinā nayena hitasukhupanayanakāmatā **mettā**. “Aho vata imamahā dukkhā vimucceyyun”ti-ādinā nayena ahitadukkhāpanayanakāmatā **karuṇā**. “Modanti vata bhonto sattā, modanti sādhu suṭṭhū”ti-ādinā nayena hitasukhāvippayogakāmatā **muditā**. “Paññāyissanti sakena kammena”ti sukhadukkhesu ajjupekkhanatā **upekkhā**. Gāthābandhasukhatthaṃ pana uppaṭipāṭiyā mettaṃ vatvā upekkhā vuttā, muditā pacchā. **Vimuttinti** catassopi hi etā attano paccanīkadhammehi vimuttattā vimuttiyo. Tena vuttaṃ “mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle”ti.

Tattha **āsevamānoti** tisso tikacatukkajjhānavasena, upekkhaṃ catutthajjhānavasena bhāvayamāno. **Kāleti** mettaṃ āsevitvā tato vuṭṭhāya karuṇaṃ, tato vuṭṭhāya muditaṃ, tato itarato vā nippītikajjhānato vuṭṭhāya upekkhaṃ āsevamāno “kāle āsevamāno”ti vuccati, āsevitum phāsukāle vā. **Sabbena lokena avirujjhamānoti** dasasu disāsu sabbena sattalokena avirujjhamāno. Mettādīnañhi bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, sattesu ca virodhabhūto paṭigho vūpasammati. Tena vuttaṃ “sabbena lokena avirujjhamāno”ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana mettādikathā Aṭṭhasālīniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttā. Sesam pubbavuttasadisamevāti.

Appamaññāgāthāvaṇṇanā samattā.

74. **Rāgañca dosañcāti** kā uppatti? Rājagahaṃ kira upanissāya Mātāngo nāma Paccekabuddho viharati sabbapacchimo Paccekabuddhānaṃ. Atha amhākaṃ bodhisatte uppanne devatāyo bodhisattassa pūjanatthāya āgacchantiyo taṃ disvā “mārisā mārisā Buddho loke uppanno”ti

1. Abhi-Tīṭha 1. 237 piṭṭhe.

bhaṇim̐su. So nirodhā vuṭṭhahanto taṃ saddaṃ sutvā attano ca jīvitakkhayaṃ disvā Himavante Mahāpapāto¹ nāma pabbato Paccekabuddhānaṃ parinibbānaṭṭhānaṃ, tattha ākāseṇa gantvā pubbe parinibbutapaccekabuddhassa aṭṭhisāṅghātaṃ papāte pakkhipitvā silātale nisīditvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ,
Sandālayitvāna saṃyojanāni.
Asantaṃ jīvitasāṅkhayaṃhi,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha rāgadosamohā Uragasutte vuttā. **Samyojanānī**ti dasa saṃyojanāni, tāni ca tena tena maggena sandālayitvā. **asantaṃ jīvitasāṅkhayaṃhi**ti jīvitasāṅkhayo vuccati cuticittassa paribhedo, tasmīṃ ca jīvitasāṅkhaye jīvitanikantiyā pahīnattā asantasanti. Ettāvatā sopādisesaṃ nibbānadhāturaṃ attano dassetvā gāthāpariyosāne anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti.

Jīvitasāṅkhayaḡāthāvaṇṇanā samattā.

75. **Bhajantī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā ādigāthāya vuttappakārameva phītaṃ rajjaṃ samanūsāsati, tassakharo ābādhō uppajji, dukkhā vedanā vattanti. Vīsatisahassitthiyo parivāretvā hatthapādasambāhanādīni karonti. Amaccā “na dānāyaṃ rājā jīvissati, handa mayaṃ attano saraṇaṃ gavesāmā”ti cintetvā aññassa rañño santikaṃ gantvā upaṭṭhānaṃ yācim̐su. Te tattha upaṭṭhahantiyeva, na kiñci labhanti. Rājāpi ābādhā vuṭṭhahitvā pucchi “itthannāmo ca itthannāmo ca kuhin”ti. Tato taṃ pavattiṃ sutvā sīsaṃ cāletvā tuṇhī ahosi. Tepi amaccā “rājā vuṭṭhito”ti sutvā tattha kiñci alabhamānā paramena pārijuñṇena samannāgatā punadeva āgantvā rājānaṃ vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. tena ca raññā “kuhiṃ tātā tumhe gatā”ti vuttā āhaṃsu “devaṃ dubbalaṃ disvā ājīvikaḡhayaṇaḡhā asukaṃ nāma janapadaṃ gatā”ti.

Rājā sīsaṃ cāletvā cintesi “yaṃnūnāhaṃ ime vīmaṃseyyaṃ, kiṃ punapi evaṃ kareyyuṃ no”ti. So pubbe ābādhikarogena¹ phuṭṭho viya bālḥavedanaṃ attānaṃ dassento gilānālayaṃ akāsi. Itthiyo samparivāretvā pubbasadisameva sabbaṃ akaṃsu. Tepi amaccā tatheva puna bahutaraṃ janāṃ gahetvā pakkamiṃsu. Evaṃ rājā yāvataṭṭhiyaṃ sabbaṃ pubbasadisaraṃ akāsi, tepi tatheva pakkamiṃsu. Tato catutthampi te āgate disvā “aho ime dukkaraṃ akaṃsu, ye maṃ byādhitaṃ pahāya anapekkhā pakkamiṃsū”ti nibbinno rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi—

“Bhajanti sevanti ca kāraṇatthā,
Nikkāraṇā dullabhā ajja mittā.
Attaṭṭhapaññā asucī manussā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **bhajantī**ti sarīrena allīyitvā² payirupāsanti. **Sevantī**ti añjalikammādīhi kiṃkāraṇaṭṭhiyaṃ ca paricaranti. Kāraṇaṃ attho etesanti **kāraṇatthā**, bhajanāya sevanāya ca nāññaṃ kāraṇamatthi, attho eva nesaṃ kāraṇaṃ, atthahetu sevantīti vuttaṃ hoti. **Nikkāraṇā dullabhā ajja mittā**ti “ito kiñci lacchāmā”ti evaṃ attapaṭilābhakāraṇena nikkāraṇā, kevalaṃ—

“Upakāro ca yo mitto,
Sukhe dukkhe ca yo sakhā.
Atthakkhāyī ca yo mitto,
Yo ca mittānukampako”ti³—

evaṃ vuttena ariyena mittabhāvena samannāgatā dullabhā ajja mittā. Attani ṭhitā etesaṃ paññā, attānaṃyeva olokenti, na aññanti **attaṭṭhapaññā**. Diṭṭhatthapaññāti ayampi kira porāṇapāṭho, sampati diṭṭheyeva atthe etesaṃ paññā, āyatim na pekkhantīti vuttaṃ hoti.

1. Sābhāvikarogena (Sī)

2. Allīyanti (Sī)

3. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Asucīti asucinā anariyena kāyavacīmanokammena samannāgatā. Sesam pubbe vuttanayeneva veditabbanti.

Kāraṇatthagāthāvaṇṇanā samattā.

Catuttho vaggo niṭṭhito ekādasahi gāthāhi.

Evametam ekacattālīsagāthāparimāṇam Khaggavisāṇasuttam katthacideva vuttana yojanāyena sabbattha yathānurūpaṃ yojetvā anusandhito atthato ca veditabbam. Ativittārabhayena pana amhehi na sabbattha yojitanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

Evam me sutanti Kasibhāradvājasuttam. Kā uppatti? Bhagavā Magadhesu viharanto Dakkhiṇāgirismim Ekanālāyam brāhmaṇagāme purebhattakiccam pacchābhattakiccanti imesu dvīsu Buddhakiccesu purebhattakiccam niṭṭhāpetvā pacchābhattakiccāvasāne Buddhacakkhunā lokam volokento Kasibhāradvājam brāhmaṇam arahattassa upanissayasampannam disvā “tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanam sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattam pāpuṇissati”ti ca ñatvā tattha gantvā katham samuṭṭhāpetvā imam suttam abhāsi.

Tattha siyā “katamam Buddhānam purebhattakiccam, katamam pacchābhattakiccam”ti. Vuccate—Buddho Bhagavā pāto eva uṭṭhāya upaṭṭhākānuggahattham sarīraphāsu katthañca mukhadhovanādi-sarīraparikammaṃ katvā yāva bhikkhācāraṇelā, tāva vivittāsane vītināmetvā bhikkhācāraṇelāya nivāsetvā kāyabandhanam bandhitvā cīvaram pārupitvā pattamādāya kadāci ekakoca, kadāci bhikkhusamghaparivuto gāmaṃ nigamaṃ vā piṇḍāya pavissati kadāci pakatiyā, kadāci

anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi. Seyyathidaṃ? Piṇḍāya pavisato Lokanāthassa purato purato gantvā mudugatiyo vātā pathaviṃ sodhenti, valāhakā udakaphusitāni muñcantā magge reṇuṃ vūpasametvā upari vitānaṃ hutvā tiṭṭhanti, apare vātā pupphāni upasaṃharitvā magge okiranti, unnatā bhūmippadesā onamanti, onatā unnamanti, pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti, sukhasamphassāni rathacakkamattāni padumapupphāni vā pāde sampaṭicchanti, indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde sarīrā chabbaṇṇarasmiyo niccharitvā suvaṇṇarasapiṇjarāni viya citrapaṭaparikkhittāni viya ca pāsādakūṭāgārādīni karontiyo ito cito ca vidhāvanti, hatthi-assavihaṅgādayo sakasakaṭṭhānesu ṭhitāyeva madhurenākārena saddaṃ karonti, tathā bherivīṇādīni tūriyāni manussānaṃ kāyūpagāni ca ābharaṇāni, tena saññāṇena manussā jānanti “ajja Bhagavā idha piṇḍāya pavaiṭṭho”ti. Te sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya gharā nikkhamitvā antaravīthiṃ paṭipajjitvā Bhagavantam gandhapupphādīhi sakkaccaṃ pūjetvā vanditvā “amhākaṃ bhante dasa bhikkhū, amhākaṃ vīsati, amhākaṃ bhikkhusataṃ dethā”ti yācitvā Bhagavatopi pattaṃ gaheṭvā āsanaṃ paññāpetvā sakkaccaṃ piṇḍapātena paṭimānenti.

Bhagavā katabhattakicco tesāṃ santānāni oloketvā tathā dhammaṃ deseti, yathā keci saraṇagamane paṭiṭṭhahanti, keci pañcasu sīlesu, keci sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalānaṃ aññatarasmim, keci pabbajitvā aggaphale arahatteti. Evaṃ tathā tathā janaṃ anuggaheṭvā uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ gacchati. Tattha maṇḍalamāle paññattavarabuddhāsane nisīdati bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno. Tato bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosāne upaṭṭhāko Bhagavato nivedeti, atha Bhagavā Gandhakuṭiṃ pavisati. Idaṃ tāva **purebhattakiccaṃ**. Yañcetha na vuttaṃ, taṃ Brahmāyusutte vuttanayeneva gaheṭabbam.

Atha Bhagavā evaṃ katapurebhattakicco Gandhakuṭiyā upaṭṭhāne nisīditvā pāde pakkhāletvā pādapiṭhe ṭhatvā bhikkhusaṅghaṃ ovadati “bhikkhave appamādena sampādettha, Buddhuppādo dullabho lokasmim, manussapaṭilābho dullabho, saddhāsampatti¹ dullabhā, pabbajjā dullabhā, saddhammassavanaṃ

1. Khaṇasampatti (Sī)

dullabham lokasmin”ti. Tato bhikkhū Bhagavantam vanditvā kammaṭṭhānam pucchanti, atha Bhagavā bhikkhūnam cariyavasena kammaṭṭhānam deti. Te kammaṭṭhānam uggahetvā Bhagavantam abhivādetvā attano attano vasanaṭṭhānam gacchanti, keci araṇṇam, keci rukkhamūlam, keci pabbatādīnam aññataram, keci Cātumahārājikabhavanam -pa- keci Vasavattibhavananti. Tato Bhagavā Gandhakuṭim pavisitvā sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sato sampajāno muhuttaṃ sīhaseyyam kappeti. Atha samassāsitaḥ uṭṭahitvā dutiyabhāge lokam voloketi. Tatiyabhāge yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati, tattha jano purebhattam dānam datvā pacchābhattam sunivattho supāruto gandhapupphādīni ādāya vihāre sannipatati. Tato Bhagavā sampattaparisāya anurūpena pāṭihāriyena gantvā dhammasabhāyam paññattavarabuddhāsane nisajja dhammam deseti kālayuttaṃ pamāṇayuttaṃ. Atha kālam veditvā parisam uyyojeti.

Tato sace gattāni osiñcitukāmo hoti, atha Buddhāsanā uṭṭhāya upaṭṭhākena udakapaṭiyāditokāsam gantvā upaṭṭhākahatthato udakasāṭikam gahetvā nhānaḥ uṭṭhānam pavisati. Upaṭṭhākopi Buddhāsanam ānetvā Gandhakuṭipariveṇe paññāpeti, Bhagavā gattāni osiñcitvā surattadupaṭṭam nivāsetvā kāyabandhanam bandhitvā uttarāsaṅgam katvā tattha āgantvā nisīdati ekakova muhuttaṃ paṭisallīno. Atha bhikkhū tato tato āgamma Bhagavato upaṭṭhānam gacchanti. Tattha ekacce pañham pucchanti, ekacce kammaṭṭhānam, ekacce dhammassavanam yācanti. Bhagavā tesam adhippāyam sampādentō paṭhamam yāmaṃ vītināmeti.

Majjhimayāme sakaladasasahasilokadhātudevātāyo okāsam labhamāno Bhagavantam upasaṅkamitvā pañham pucchanti yathābhisaṅkhatam antamaso caturakkharampi. Bhagavā tāsam devatānam pañham vissajjento majjhimayāmaṃ vītināmeti. Tato pacchimayāmaṃ cattāro bhāge katvā ekaṃ bhāgam caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, dutiyabhāgam Gandhakuṭim pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyam kappeti, tatiyabhāgam phalasamāpattiyā vītināmeti, catutthabhāgam mahākaruṇāsamāpattim pavisitvā Buddhacakkhunā lokam voloketi apparajakkhamaḥ arajakkhādisattadassanattam. Idam **pacchābhattakiccaṃ**.

Evamimassa pacchābhattakiccassa lokavolokanasāṅkhāte catutthabhāgāvasāne Buddhadhammasaṅghesu dānasīla-uposathakammādīsū ca akatādhikāre katādhikāre ca anupanissayasampanne upanissayasampanne ca satte passitūṃ Buddhacakkhunā lokam volokento Kasibhāradvājam brāhmaṇam arahattassa upanissayasampannam disvā “tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanam sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattam pāpuṇissati”ti ca ñatvā tattha gantvā katham samuṭṭhāpetvā imam suttaṃ abhāsi.

Tattha **evam me sutanti**-ādi āyasmatā Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle dhammasaṅgītim karontena āyasmatā Mahākassapatttherena puṭṭhena pañcannam arahantasatānam vuttam, “aham kho samaṇa kasāmi ca vapāmi cā”ti Kasibhāradvājena vuttam, “ahampi kho brāhmaṇa kasāmi ca vapāmi cā”ti-ādi Bhagavatā vuttam, tadetaṃ sabbampi samodhānetvā “Kasibhāradvājasuttam”ti vuccati.

Tattha **evanti** ayaṃ ākāranidassanāvadhāraṇattho evaṃsaddo. Ākāratthena hi etena etamattham dīpeti—
nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānam atthabyañjanasampannam vividhapāṭihāriyam dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīram sabbasattehi sakasakabhāsānurūpamupalakkhaṇiyasabhāvam tassa Bhagavato vacanam, tam sabbākārena ko samattho viññātum, atha kho evam me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti. Nidassanatthena “nāham sayambhū, na mayā idam sacchikatan”ti attānam parimocento “evam me sutam, mayā evam sutan”ti idāni vattabham Sakalasuttam nidasseti. Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam bhikkhūnam bahussutānam yadidaṃ Ānando, gatimantānam, satimantānam, dhitimantānam, upaṭṭhākānam yadidaṃ Ānando”ti¹ evam Bhagavatā pasatthabhāvānurūpam attano dhāraṇabalam dassento sattānam sotukamyatam janeti “evam me sutam taṅca atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikam, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti. **Me sutanti** ettha mayāsaddattho mesaddo, sotadvāraviññāṇattho sutasaddo. Tasmā evam me sutanti evam mayā sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritanti vuttam hoti.

1. Am 1. 25 piṭṭhe.

Ekam samayanti ekam kalam. **Bhagavā**ti Bhāgyavā Bhaggavā Bhattavāti vuttam hoti. **Magadhesu viharatī**ti Magadhā nāma janapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “Magadhā”ti vuccati, tasmim Magadhesu janapade. Keci pana “yasmā Cetiyarājā musāvādam bhaṇitvā bhūmim pavisanto ‘mā gadham pavisā’ti vutto, yasmā vā tam rājānam maggantā bhūmim khanantā purisā ‘mā gadham karoṭhā’ti vuttā, tasmā Magadhā”ti evamādīhi nayehi bahudhā papañcenti. Yam ruccati, tam gahetabbanti. **Viharatī**ti ekam iriyāpathabādhanaṃ aparena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati, pavattetīti vuttam hoti. dibbabrahma-ariyavihārehi vā sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ haratīti viharati. Haratīti upasamharati upaneti janeti uppādetīti vuttam hoti. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭṭipajjanti, tadā kira Bhagavā dibbena vihārena viharati tesam alobhakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucim uppādetvā kāmesu virajjeyyūn”ti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vipaṭṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesam adosakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucim uppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyūn”ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesam amohakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucim uppādetvā amohena mohaṃ vūpasameyyūn”ti. Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati tam vinā attabhāvapariharaṇābhāvatoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṃ pana Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ vakkhāma.

Dakkhiṇāgirisminti yo so Rājagahaṃ parivāretvā ṭhito giri, tassa dakkhiṇapasse janapado “Dakkhiṇāgiri”ti vuccati¹ tasmim janapadeti vuttam hoti. Tattha vihārassāpi tadeva nāmaṃ. **Ekanālāyaṃ brāhmaṇagāmeti** Ekanālāti tassa gāmassa nāmaṃ. Brāhmaṇa cettha sambahulā paṭivasanti, brāhmaṇabhogo vā so, tasmā “brāhmaṇagāmo”ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yaṃ samayaṃ Bhagavā Aparājitapallaṅkaṃ ābhujitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjitvā pavattitavaradhammacakko

1. Vuccati, Dakkhiṇāgiriṃti vā (Sī)

Magadharatthe Ekanālaṃ brāhmaṇagāmaṃ upanissāya
 Dakkhiṇāgirimahāvihāre brāhmaṇassa indriyaparipākāṃ āgamayamāno
 viharati, tena samayena karaṇabhūtenāti vuttaṃ hoti. **Kho paṇāti** idaṃ
 panettha nipātadvayaṃ padapūraṇamattaṃ, adhikārantaradassanattamaṃ vāti
 daṭṭhabbaṃ. **Kasibhāradvājassa brāhmaṇassāti** so brāhmaṇo kasiyā jīvati,
 Bhāradvājoti cassa gottam, tasmā evaṃ vuccati. **Pañcamattānīti** yathā
 “bhojane mattaññū”ti ettha mattasaddo pamāṇe vattati, evamidhāpi, tasmā
 pañcapamāṇāni anūnāni anadhikāni, pañcanaṅgalasatānīti vuttaṃ hoti.
Payuttānīti payojitāni, balibaddānaṃ khandhesu ṭhapetvā yuge yottehi
 yojitāni hontīti attho.

Vappakāleti vapanakāle, bijanikkhipakāleti vuttaṃ hoti. Tattha dve
 vappāni kalalavappaṇca paṃsuvappaṇca. Paṃsuvappaṃ idha adhippetam,
 taṇca kho paṭhamadivase maṅgalavappaṃ. Tatthāyaṃ upakaraṇasampadā—
 tīṇi balibadda sahaṇāni upaṭṭhāpitāni honti, sabbesaṃ suvaṇṇamayāni
 siṅgāni paṭimukkāni, rajatamayā khurā, sabbe setamālāhi
 sabbagandhasugandhehi pañcaṅgulikehi ca alaṅkatā paripuṇṇaṅgapaccaṅgā
 sabbalakkhaṇasampannā, ekacce kālā añjanavaṇṇāyeva, ekacce setā
 phalikavaṇṇā¹, ekacce rattā pavāḷavaṇṇā, ekacce kammāsā
 masāragallavaṇṇā. Pañcasatā kassakapurisā sabbe ahatasetavatthanivatthā
 mālālaṅkatā dakkhiṇa-aṃsakūṭesu ṭhapitapupphacumbatākā
 haritālamanoṣilālaṅcha nujjalitagattabhāgā² dasa dasa naṅgalā ekekagumbā
 hutvā gacchanti. Naṅgalānaṃ sīsaṇca yugaṇca patodā ca suvaṇṇavinaddhā.
 Paṭhamanaṅgale aṭṭha balibaddā yuttā, sesesu cattāro cattāro, avasesā
 kilantaparivattanattamaṃ ānītā. ekekagumbe ekamekaṃ bījasakaṭaṃ ekeko
 kasati, ekeko vapati.

Brāhmaṇo pana pegeva massukammaṃ kārāpetvā nhatvā
 sugandhagandhehi vilitto pañcasatagghanakaṃ vattham nivāsetvā
 sahaṇagghanakaṃ ekaṃsaṃ karitvā ekamekissā aṅguliyaṃ dve dve katvā
 vīsati aṅgulimuddikāyo, kaṇṇesu sīhakuṇḍalāni³, sīse ca brahmaveṭṭhanam
 paṭimuñcivā suvaṇṇamālāni

1. Valāhakavaṇṇā (Sī), rajatavaṇṇā (Syā), bakavaṇṇā (Ka)

2. ...laṅcha nujjalagattabhāgā (Sī, ...laṅchanujjalagattā (Am-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhe.)

3. Gehamukhakuṇḍalāni (Ka)

kaṇṭhe katvā brāhmaṇaṇaparivuto kammantaṃ vosāsi. Athassa brāhmaṇī anekasatabhājanesu pāyāsaṃ pacāpetvā mahāsakaṭṭhesu āropetvā gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā brāhmaṇīgaṇaparivutā kammantaṃ agamāsi. Gehampissa sabbattha gandhehi¹ suvilittaṃ pupphehi sukatabalikammaṃ, khettaṇca tesu tesu ṭhānesu samussitapaṭākāṃ ahosi. Parijanakammakarehi saha kammantaṃ oṣaṭṭaparisaṃ aḍḍhateyyasahassā ahosi sabbe ahatavatthanivatthā, sabbesaṇca pāyāsabhojanaṃ paṭiyattaṃ ahosi.

Atha brāhmaṇo yattha sāmaṃ bhuñjati, taṃ suvaṇṇapātim² dhovāpetvā pāyāsassa pūretvā sappimadhuphāṇitādīni abhisaṅkharitvā naṅgalabalikammaṃ kārapesi. Brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakaṃsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchum gahetvā pāyāsena parivisaṇṭi gacchati. Brāhmaṇo pana balikammaṃ kārapetvā rattasuvaṇṇabandhūpāhanāyo³ ārohitvā rattasuvaṇṇadaṇḍaṃ gahetvā “idha pāyāsaṃ detha, idha sappim, idha sakkharaṃ dethā”ti vosāsamāno vicarati. Atha Bhagavā Gandhakuṭiyaṃ nisinnova brāhmaṇassa parivesanaṃ vattamānaṃ ñatvā “ayaṃ kālo brāhmaṇaṃ dametun”ti nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saṃghāṭim pārupitvā pattaṃ gahetvā Gandhakuṭito nikkhami yathā taṃ anuttaro purisadammasārathi. Tenāha āyasmā Ānando “**atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayam nivāsetvā**”ti.

Tattha **atha**-iti nipāto aññādhikāravacanārambhe⁴, **khoti** padapūraṇe. **Bhagavā**ti vuttanayameva. **Pubbaṇhasamayanti** divasassa pubbabhāgasamayam, pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayam pubbaṇhasamayam, pubbaṇhe ekaṃ khaṇanti vuttaṃ hoti. Evaṃ accantasamyoge upayogavacanam labbhati. **Nivāsetvā**ti paridahitvā, vihāranivāsanaparivattanavasenetam veditabbaṃ. Na hi Bhagavā tato pubbe anivattho āsi. **Pattacīvaramādāyā**ti pattaṃ hatthehi, cīvaram kāyena ādiyitvā, sampaṭicchitvā dhāretvāti attho. Bhagavato kira piṇḍāya pavisitukāmassa bhamaro viya vikaṣitapadumadvayamajjham,

1. Sabbagandhehi (Sī)

2. Suvaṇṇathālim (Sī)

3. Rattasuvaṇṇūpāhanāyo (Sī, Syā)

4. Adhikāravacanārambham joteti (Syā), adhikāravacanārambhe (Ka)

indanīlamanīvaṇṇaṃ selamayaṃ pattāṃ hatthadvayamajjhaṃ āgacchati, tasmā evamāgataṃ pattāṃ hatthehi sampaṭicchitvā cīvaraṇca parimaṇḍalaṃ pārutaṃ kāyena dhāretvāti evamassa attho veditabbo. Yena vā tena vā hi pakārena gaṇhanto ādāya icceva vuccati yathā “samādāyeva pakkamati”ti.

Yenāti yena maggena. **Kammantoti** kammakaraṇokāso. **Tenāti** tena maggena. **Upasaṅkamīti** gato, yena maggena Kasibhāradvājassa brāhmaṇassa kammanto gammati, tena maggena gatoti vuttaṃ hoti. Atha kasmā bhikkhū Bhagavantaṃ nānubandhimsūti? Vuccate—yadā Bhagavā ekakova katthaci upasaṅkamitukāmo hoti, bhikkhācāraṇelāyaṃ dvāraṃ pidahitvā antogandhakuṭiṃ pavisati, tato bhikkhū tāya saññāya jānanti “ajja Bhagavā ekakova gāmaṃ pavisitukāmo, addhā kañci eva vinetabbapuggalaṃ addasā”ti. Te attano pattacīvaraṃ gahetvā Gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchanti. Tadā ca Bhagavā evamakāsi, tasmā bhikkhū Bhagavantaṃ nānubandhimsūti.

Tena kho pana samayenāti yena samayena Bhagavā kammantaṃ upasaṅkami, tena samayena tassa brāhmaṇassa parivesanā vattati, bhattavissaggo vattatīti attho. Yaṃ pubbe avocumha “brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakaṃsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchum gahetvā pāyāsena parivisanti gacchati”ti. Atha kho Bhagavā yena parivesanā tenupasaṅkami. Kimkāraṇāti? Brāhmaṇassa anuggahakaraṇatthaṃ. Na hi Bhagavā kapaṇapuriso viya bhottukāmatāya¹ parivesanaṃ upasaṅkamati. Bhagavato hi dve asītisahassasaṅkhyā Sakyakoliyarājāno nātayo, te attano sampattiyā nibaddhabhattaṃ dātum ussahanti. Na pana Bhagavā bhattatthāya pabbajito, apica kho pana “anekāni asaṅkheyyāni pañca mahāpariccāge pariccajanto pāramiyo pūretvā mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi”ti pabbajito. Tasmā attano muttattā -pa- parinibbutattā ca paraṃ mocento -pa- parinibbāpento ca loka vicaranto brāhmaṇassa anuggahakaraṇatthaṃ yena parivesanā tenupasaṅkamīti veditabbaṃ.

1. Bhattakāmatāya (Ka)

Upasaṅkamtivā ekamantaṃ aṭṭhāsīti evaṃ upasaṅkamtivā ca ekamantaṃ aṭṭhāsī. **Ekamantanti** bhāvanapūsakaniddeso, ekokāsaṃ ekapassanti vuttaṃ hoti. Bhummatthe vā upayogavacanaṃ, tassa dassanūpacāre kathāsavanaṭṭhāne, yattha ṭhitaṃ brāhmaṇo passati, tattha uccaṭṭhāne aṭṭhāsī. **Ṭhatvā** ca suvaṇṇarasapiṇjaraṃ sahassacandasūriyobhāsātibhāsayamānaṃ sarīrābhaṃ muñci samantato asīti hatthaparimāṇaṃ, yāya ajjhottharitattā brāhmaṇassa kammantasālābhittirukkhakasitamattikāpiṇḍādayo suvaṇṇamayā viya ahesuṃ. Atha manussā pāyasaṃ bhuttā asīti-anubyañjanaparivāradvattiṃsavaraḷakkhaṇapaṭimaṇḍitasarīraṃ byāmapabhāparikkhepavibhūsitabāhuyugaḷaṃ ketumālāsamujjalitasassirikadassanaṃ jaṅgamamiva padumassaraṃ, raṃsijālujjalitatārāgaṇamiva gaganatalaṃ, ādittamiva ca kanakagirisikharaṃ siriyā jalamānaṃ Sammāsambuddhaṃ ekamantaṃ ṭhitaṃ disvā hatthapāde dhovivā añjaliṃ paggayha samparivāretvā aṭṭhaṃsu. Evaṃ tehi samparivāritaṃ addasa kho Kasibhāradvājo brāhmaṇo Bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ, disvāna Bhagavantaṃ etadavoca **“ahaṃ kho samaṇa kasāmi ca vapāmi cā”**ti.

Kasmā panāyaṃ evamāha, kiṃ samantapāsādiḷe pasādanīye uttamadamathasamathanuppattepi Bhagavati appasādena, udāhu aḍḍhateyyānaṃ janasaḷassānaṃ pāyasaṃ paṭiyādetvāpi kaṭacchubhikkhāya maccherenāti? Ubhayathāpi no, apica khvāssa Bhagavato dassanena atittaṃ nikkhattakammantaṃ janaṃ disvā “kammabhaṅgaṃ me kātuṃ āgato”ti anattamanatā ahoṣi, tasmā evamāha. Bhagavato ca ḷakkhaṇasampattiṃ disvā “saḷāyaṃ kammante payojayissa¹, saḷaḷajambudīpe manussānaṃ sīse cūḷāmaṇi viya abhaviṣsa, ko nāmaṣsa attho na sampajjissa, evamevaṃ alaṣatāya kammante appayojetvā vappamaṅgaḷādīsu piṇḍāya caritvā bhuñjanto kāyadaḷhībahulo vicarati”tipissa ahoṣi. Tenāha—ahaṃ kho samaṇa kasāmi ca vapāmi ca, kaṣitvā ca vapitvā ca bhuñjāmīti. Na me kammantā byāpajjanti, na camhi yathā tvaṃ evaṃ ḷakkhaṇasampannoti adhippāyo. **Tvampi samaṇa -pa- bhuñjassu**, ko te attho na sampajjeyya evaṃ ḷakkhaṇasampannasāti adhippāyo.

1. Payojayittha (Sī, Syā)

Apicāyaṃ assosi “Sakyaṛājakule kira kumāro uppanno, so cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito”ti. Tasmā “idāni ayaṃ so”ti ñātvā “cakkavattirajjaṃ kira pahāya kilantosi”ti¹ upārambhaṃ karonto āha “**ahaṃ kho samaṇā**”ti. apicāyaṃ tikkhapaṇṇo brāhmaṇo, na Bhagavantam avakkipanto bhaṇati, Bhagavato pana rūpasampattiṃ disvā paññāsampattiṃ sambhāvayamāno kathāpavattanatthampi evamāha “ahaṃ kho samaṇā”ti. Tato Bhagavā veneyyavasena sadevake loke aggakassakavappakabhāvaṃ² attano dassento āha “**ahampi kho brāhmaṇā**”ti.

Atha brāhmaṇassa cintā udapādi “ayaṃ samaṇo ‘kasāmi ca vapāmi cā’ti āha, na cassa oḷārikāni yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni passāmi, so musā nu kho bhaṇati, no”ti Bhagavantam pādatalā paṭṭhāya yāva upari kesantā sammālokeyamāno³ aṅgavijjāya katādhikārattā dvattiṃsavaraḷakkhaṇasampattimassa ñātvā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ evarūpo musā bhaṇeyyā”ti tāvadeva sañjātabahumāno Bhagavati samaṇavādaṃ pahāya gottena Bhagavantam samudācaramāno āha “**na kho pana mayaṃ passāma bhoto Gotamassā**”ti.

Evam ca pana vatvā tikkhapaṇṇo brāhmaṇo “gambhīratthaṃ sandhāya iminā etaṃ vuttan”ti ñātvā pucchitvā tamatthaṃ ñātukāmo Bhagavantam gāthāya ajjhabhāsi. Tenāha āyasmā Ānando “**atha kho Kasibhāradvājo brāhmaṇo Bhagavantam gāthāya ajjhabhāsi**”ti. Tattha gāthāyāti akkharapadanīyamitena vacanena. **Ajjhabhāsi**ti abhāsi.

76-77. Tattha brāhmaṇo “kasin”ti yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṃ vadati. Bhagavā pana yasmā pubbadhammasabhāgena ropetvā kathanam nāma Buddhānam ānubhāvo, tasmā Buddhānubhāvaṃ dīpento pubbadhammasabhāgena ropento āha “saddhā bijan”ti. Ko panettha pubbadhammasabhāgo, nanu brāhmaṇena Bhagavā yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṃ pucchito atha ca pana apucchitassa bījassa sabhāgena ropento āha “saddhā bijan”ti, evaṇca sati ananusandhikāva ayaṃ kathā hotīti? Vuccate—na

1. Nikkhaṇṭosībhi (Ka) 2. Aggākassakabhāvaṃ (Ka) 3. Samolokayamāno (Ka)

Buddhānaṃ ananusandhikā nāma kathā atthi, nāpi Buddhā pubbadhammasabhāgaṃ anāropetvā¹ kathenti. Evañcettha anusandhi vedītabbā—anena hi brāhmaṇena Bhagavā yuganaṅgalādikasisambhāravasena kasim̐ pucchito, so tassa anukampāya “idaṃ apucchitaṃ”ti aparihāpetvā samūlaṃ sa-upakāraṃ sasambhāraṃ saphalaṃ kasim̐ nāpetum mūlato paṭṭhāya kasim̐ dassento āha “saddhā bījaṃ”ti. Bījaṃ hi kasiyā mūlaṃ tasmim̐ sati kattabbato, asati akattabbato, tappamaṇena ca kattabbato. Bīje hi sati kasim̐ karonti, asati na karonti. Bijappamaṇena ca kusalā kassakā khettaṃ kasanti, na ūnaṃ “mā no sassaṃ parihāyī”ti, na adhikaṃ “mā no mogho vāyāmo ahosi”ti. Yasmā ca bījameva mūlaṃ, tasmā Bhagavā mūlato paṭṭhāya kasim̐ dassento tassa brāhmaṇassa kasiyā pubbadhammassa bījassa sabhāgena attano kasiyā pubbadhammaṃ ropento āha “saddhā bījaṃ”ti. Evamettha pubbadhammasabhāgo vedītabbo.

Pucchitaṃyeva vatvā apucchitaṃ pacchā kiṃ na vuttanti ce? Tassa upakārabhāvato dhammasambandhasamatthabhāvato ca. Ayañhi brāhmaṇo paññavā, micchādiṭṭhikule pana jātattā saddhāviraḥito. Saddhāviraḥito ca paññavā paresaṃ saddhāya attano visaye apaṭipajjamāno visesaṃ nādhigacchati, kilesakālussiyabhāvāpagamappasādamattalakkhaṇāpi cassa dubbalā saddhā balavatiyā paññāya saha vattamānā atthasiddhiṃ na karoti hatthinā saha ekadhure yuttagoṇo viya. Tasmā tassa saddhā upakārikā. Evaṃ tassa brāhmaṇassa sa-upakārabhāvato taṃ brāhmaṇaṃ saddhāya paṭiṭṭhāpentena pacchāpi vattabbo ayamatto pubbe vutto desanākusalatāya yathā aññatrāpi “saddhā bandhati pātheyyaṃ”ti² ca, “saddhā dutiyā purisassa hoti”ti³ ca, “saddhā dhammaṃ purisassa seṭṭhaṃ”ti⁴ ca, “saddhāya tarati oghaṃ”ti⁵ ca, “saddhāhattho mahānāgo”ti⁶ ca, “saddhesiko”⁷ kho bhikkhave ariyasāvako ti cā”ti⁸. Bījassa ca upakārikā vuṭṭhi, sā tadanantaraññeva vuccamānā samatthā hoti. Evaṃ

1. Aropetvā (Sī), āropetvā (Syā) 2. Saṃ 1. 41 piṭṭhe. 3. Saṃ 1. 35, 42 piṭṭhesu.
 4. Saṃ 1. 39, 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu. 5. Saṃ 1. 217 piṭṭhe.
 6. Am 2. 304; Khu 2. 318 piṭṭhesu.
 7. Saddhāyiko (Sī), saddho (Syā), saddhāya (Ka) 8. Am 2. 480 piṭṭhe.

dhammasambandhasamatthabhāvato pacchāpi vattabbo ayamattho pubbe vutto, añño ca evaṃvidho īsāyottādi.

Tattha sampasādanalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā vā, pakkhandanarasā, adhimuttipaccupaṭṭhānā, akālussiyapaccupaṭṭhānā vā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā, saddahitabbadhammapadaṭṭhānā vā, ādāsajalatalādīnaṃ pasādo viya cetaso pasādabhūtā, udakappasādakamaṇi viya udakassa, sampayuttadhammānaṃ pasādikā. **Bijanti** pañcavidham mūlabījaṃ khandhabījaṃ phalubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamanti. Taṃ sabbampi viruṇaṇaṭṭhena bījaṃtveva saṅkham gacchati. Yathāha “bījañcetaṃ viruṇaṇaṭṭhena”ti.

Tattha yathā brāhmaṇassa kasiyā mūlabhūtaṃ bījaṃ dve kiccāni karoti, heṭṭhā mūlena patiṭṭhāti, upari aṅkuraṃ uṭṭhāpeti, evaṃ Bhagavato kasiyā mūlabhūtā saddhā heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhāti, upari samathavipassanaṅkuraṃ uṭṭhāpeti. Yathā ca taṃ mūlena pathavirasam āporasaṃ gahetvā nāḷena dhaññaparipākagahaṇattham vaḍḍhati, evamayaṃ sīlamūlena samathavipassanārasam gahetvā ariyamaggañāḷena ariyaphaladhaññaparipākagahaṇattham vaḍḍhati. Yathā ca taṃ subhūmiyaṃ patiṭṭhahitvā mūlaṅkurapaṇṇanāḷakaṇḍapasavehi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā khīraṃ janetvā anekasāliphalabharitaṃ sālisīsaṃ nipphādeti, evamayaṃ cittasantāne patiṭṭhahitvā sīlacittadiṭṭhikaṅkhāvitaraṇamaggāmaggañāḷadassanapaṭipadāñāḷadassanavi suddhiṃ vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā khīraṃ janetvā anekasāliphalabharitaṃ sālisīsaṃ nipphādeti, evamayaṃ cittasantāne patiṭṭhahitvā sīlacittadiṭṭhikaṅkhāvitaraṇamaggāmaggañāḷadassana paṭipadāñāḷadassanavisuddhiṃ vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā ñāḷadassanavisuddhikhīraṃ janetvā anekapaṭisambhidābhiññābharitaṃ arahattaphalaṃ nipphādeti. tenāha Bhagavā “saddhā bījan”ti.

Tattha siyā “paropaññāsakusaladhammesu ekato uppajjamānesu kasmā saddhāva bījanti vuttā”ti? Vuccate—bījakiccakaraṇato. Yathā hi tesu viññāṇaṃyeva vijānanakiccaṃ karoti, evaṃ saddhā bījakiccaṃ, sā ca sabbakusalānaṃ mūlabhūtā. Yathāha—

“Saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhatānaṃ dhammānaṃ atthaṃ

upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti,
dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussahati,
ussāhetvā tulayati, tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva
paramasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijjha passatī”¹.

Tapati akusale dhamme kāyañcāti **tapo**, indriyasamvaravīriyadhutaṅga-
dukkarakārikānaṃ etaṃ adhivacanaṃ, idha pana indriyasamvaro adhippeto.
Vuṭṭhīti vassavuṭṭhivātavuṭṭhīti-ādinā anekavidhā, idha vassavuṭṭhi
adhippetā. Yathā hi brāhmaṇassa vassavuṭṭhisamanuggahitaṃ bījaṃ
bījamūlakaṇṇa sassaṃ viruhati na milāyati nipphattiṃ gacchati, evaṃ
Bhagavato indriyasamvarasamanuggahitā saddhā saddhāmūlā ca sīlādayo
dhammā viruhanti na milāyanti nipphattiṃ gacchanti. Tenāha “tapo
vuṭṭhī”ti. “Paññā me”ti ettha ca vutto me-saddo imesupi padesu yojetabbo
“saddhā me bījaṃ, tapo me vuṭṭhī”ti. Tena kiṃ dīpeti? Yathā brāhmaṇa tayā
vapite bīje sace vuṭṭhi atthi, sādhu, no ce atthi, udakampi dātabbaṃ hoti,
tathā mayā hiri-īse paññāyuganaṅgale manoyottena ekābaddhe kate
vīriyabalibadde yojetvā satipācanena vijjhivā attano cittasantānakhette
saddhābīje vapite vuṭṭhi-abhāvo nāma natthi. Ayaṃ pana me satataṃ
samitaṃ tapo vuṭṭhīti.

Pajānāti etāya puggalo, sayam vā pajānātīti **paññā**, sā
kāmaṇvacarādibhedato anekavidhā, idha pana saha vipassanāya maggapaññā
adhippetā. **Yuganaṅgalanti** yugaṇṇa naṅgalaṇṇa. Yathā hi brāhmaṇassa
yuganaṅgalaṃ, evaṃ Bhagavato duvidhāpi paññā. Tattha yathā yugaṃ īsāya
upanissayaṃ² hoti, purato hoti, īsābaddhaṃ hoti, yottānaṃ nissayaṃ hoti,
balibaddhānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti³, evaṃ paññā hiripamukhānaṃ
dhammānaṃ upanissaya⁴ hoti. Yathāha “paññuttarā sabbe kusalā
dhammā”ti⁵ ca, “paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti, nakkhattarājāriva
tārakānaṃ”ti⁶ ca. Kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamaṭṭhena purato ca hoti.
Yathāha “sīlaṃ hirī cāpi sataṇṇa dhammo, anvāyikā paññavato bhavantī”ti⁶.

1. Ma 2. 145, 385 piṭṭhesu.

4. Uparisayā (Sī)

2. Uparisayaṃ (Sī)

3. Am 3. 153, 343 piṭṭhesu.

3. Vāreti (Sī)

6. Khu 6. 10 piṭṭhe.

Hirivippayogena anuppattito īsābaddhā hoti, manosāṅkhātassa samādhīyottassa nissayapaccayato yottānaṃ nissayo hoti, accāraddhātīlīnabhāvapaṭisedhanato vīriyabalibaddhānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti. Yathā ca naṅgalaṃ phālayuttaṃ kasanakāle pathavighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni padāleti, evaṃ satiyuttā paññā vipassanākāle dhammānaṃ santatisamūhakkiccārammaṇaḥḥanaṃ bhindati, sabbakilesamūlasantānakāni padāleti. Sā ca kho lokuttarāva, itarā pana lokiyaṃ siyā. Tenāha “paññā me yuganaṅgalaṃ”ti.

Hirīyati etāya puggalo, sayāṃ vā hirīyati akusalappavattiṃ jīgucchati **hirī**. Taggahaṇena sahacaraṇabhāvato ottappaṃ gahitaṃyeva hoti. **Īsā**ti yuganaṅgalasandhārikā dāruyaṭṭhi. Yathā hi brāhmaṇassa īsā yuganaṅgalaṃ sandhāreti, evaṃ Bhagavatopi hirī lokiya lokuttarapaññāsaṅkhātāṃ yuganaṅgalaṃ sandhāreti hiriyā asati paññāya abhāvato. Yathā ca īsāpaṭibaddhaṃ yuganaṅgalaṃ kiccakaraṃ hoti acalaṃ asithilaṃ, evaṃ hiripaṭibaddhā ca paññā kiccakārī hoti acalā asithilā abbokkhaṇṇā ahirikenā. Tenāha “hirī īsā”ti.

Munāti mano, cittassetāṃ adhivacanaṃ, idha pana manosīsena taṃsāmpayutto samādhī adhippeto. **Yotta**nti rajjubandhanaṃ. Taṃ tividdhaṃ īsāya saha yugassa bandhanaṃ, yugena saha balibaddhānaṃ bandhanaṃ, sārathinā saha balibaddhānaṃ bandhananti. Tattha yathā brāhmaṇassa yottaṃ īsāyugabalibaddhe ekābaddhe katvā sakakicce paṭipādeti, evaṃ Bhagavato samādhī sabbeva te hiripaññāvīriyadhamme ekārammaṇe avikkhepabhāvena bandhitaṃ sakakicce paṭipādeti. Tenāha “mano yottaṃ”ti.

Sarati etāya cirakatādimatthaṃ puggalo, sayāṃ vā saratīti **sati**, sā asammussanalakkhaṇā. Phāletīti **phālo**. Pājeti etenāti **pājanaṃ**. Taṃ idha “pācanaṃ”ti vuccati, patodassetāṃ adhivacanaṃ. Phālo ca pācanaṇca **phālapācanaṃ**. Yathā hi brāhmaṇassa phālapācanaṃ, evaṃ Bhagavato vipassanāyuttā maggayuttā ca sati. Tattha yathā phālo naṅgalamanurakkhati, purato cassa gacchati, evaṃ sati kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā ārammaṇe vā upaṭṭhāpayamānā paññānaṅgalaṃ rakkhati. Tathā hi

“satārakkhena cetasā viharatī”¹ti-ādīsu¹ “ārakkhā”ti vuttā. Asammu ssanavasena cassa purato hoti. Satiparicite hi dhamme paññā pajānāti, no sammutṭhe. Yathā ca pācanam balibaddānam vijjhanabhayaṃ dassentaṃ saṃsīdanam na deti, uppathagamanañca vāreti, evaṃ sati vīriyabalibaddānam apāyabhayaṃ dassentī kosajjasamsīdanam na deti, kāmaguṇasaṅkhāte agocare cāram nivāretvā kammaṭṭhāne niyojenti uppathagamanañca vāreti. Tenāha “sati me phālapācanan”²ti.

78. **Kāyaguttoti** tividhena kāyasucaritena gutto. **Vacīguttoti** catubbidhena vacīsucaritena gutto. Ettāvatā pātimokkhasaṃvarasīlam vuttaṃ. **Āhāre udare yatoti** ettha āhāramukhena sabbapaccayānam saṅgahitattā catubbidhepi paccaye yato saṃyato nirupakkilesoti attho. Iminā ājīvapārisuddhisīlam vuttaṃ. **Udare yatoti** udare yato saṃyato mitabhojī, āhāre mattaññūti vuttaṃ hoti. Iminā bhojane mattaññutāmukhena paccayapaṭisevanasīlam vuttaṃ. Tena kiṃ dīpeti? Yathā tvaṃ brāhmaṇa bījam vāpitvā sassaparipālanattham kaṇṭakavatim vā rukkhavatim vā pākāraparikkhepaṃ vā karosi, tena te gomahimsamigagaṇā pavesam alabhantā sassam na vilumpanti, evamahampi saddhābījam vāpitvā nānappakārakusalasassaparipālanattham kāyavacī-āhāraguttimayaṃ tividhaparikkhepaṃ karomi, tena me rāgādi-akusaladhammagomahimsamigagaṇā pavesam alabhantā nānappakārakusalasassam na vilumpantīti.

Saccam karomi niddānanti ettha dvīhi dvārehi avisaṃvādanam **saccam**. **Niddānanti** chedanam lunanam uppāṭanam, karaṇatthe² cetam upayogavacanam veditabbaṃ. Ayañhi ettha attho “saccena karomi niddānan”²ti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tvaṃ bāhiram kasim kasitvā sassadūsakānam tiṇānam hatthena vā asitena vā niddānam karosi, evamahampi ajjhattikam kasim kasitvā kusalasassadūsakānam visamvādanatiṇānam saccena niddānam karomi. Ñāṇasaccam vā ettha saccanti veditabbaṃ, yaṃ taṃ yathābhūtañāṇanti vuccati, tena attasaññādīnam tiṇānam niddānam karomīti evaṃ yojetabbaṃ. Atha vā **niddānanti** chedakam lāvakaṃ, uppāṭakanti attho. Evaṃ sante yathā tvaṃ dāsam vā

1. Am 3. 280 piṭṭhe atthato samānam.

2. Karaṇavacanatthe (Sī, Syā)

kammakaraṃ vā niddānaṃ karosi, “niddehi tiṇānī”ti tiṇānaṃ chedakaṃ lāvakaṃ uppāṭakaṃ karosi, evamaṃ saccāṃ karomīti upayogavacaneneva vattum yujjati. Atha vā **saccanti** diṭṭhisaccaṃ. Tamahaṃ niddānaṃ karomi, chinditabbaṃ lunitabbaṃ uppāṭetabbaṃ karomīti evampi upayogavacaneneva vattum yujjati.

Soraccaṃ me pamocananti ettha yaṃ taṃ “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo”ti, evaṃ sīlameva “soraccaṃ”ti vuttaṃ na taṃ idha adhippetam, vuttameva etaṃ “kāyagutto”ti-ādinā nayena, arahattaphalaṃ pana adhippetam. Tampi hi sundare nibbāne ratabhāvato “soraccaṃ”ti vuccati. **Pamocananti** yoggavissajjanaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tava pamocanaṃ punapi sāyanhe vā dutiyadivase vā anāgatasamvacchare vā yojetabbato appamocanameva hoti, na mama evaṃ. Na hi mama antarā mocanaṃ nāma atthi. Ahañhi Dīpaṅkaradasabalakālato pabhuti paññānaṅgale vīriyabalibadde yojetvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca mahākaṣiṃ kasanto tāva na muñcim, yāva na sammāsambodhiṃ abhisambujjhiṃ. Yadā ca me sabbam taṃ kālaṃ khepetvā Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinnassa sabbaguṇaparivāraṃ arahattaphalaṃ udapādi, tadā mayā taṃ sabbussukkapaṭippassaddhippattiyā pamuttaṃ, na dāni puna yojetabbaṃ bhavissatīti. Etamatthaṃ sandhāyāha Bhagavā “soraccaṃ me pamocanaṃ”ti.

79. **Vīriyaṃ me dhuradhorayhanti** ettha **vīriyanti** “kāyiko vā cetasiko vā vīriyārambho”ti-ādinā nayena vuttapadhānaṃ. Dhurāyaṃ dhorayhaṃ **dhuradhorayhaṃ**, dhuraṃ vahatīti attho. Yathā hi brāhmaṇassa dhurāyaṃ dhorayhākaḍḍhitaṃ naṅgalaṃ bhūmighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni ca padāleti, evaṃ Bhagavato vīriyākaḍḍhitaṃ paññānaṅgalaṃ yathāvuttaṃ ghanam bhindati, kilesasantānakāni ca padāleti. Tenāha “vīriyaṃ me dhuradhorayhan”ti. Atha vā purimadhuraṃ vahantā dhurā, mūladhuraṃ vahantā dhorayhā. Dhurā ca dhorayhā ca **dhūradhorayhā**. Tattha yathā brāhmaṇassa ekamekasmim naṅgale catubalibaddappabhedam dhuradhorayhaṃ vahanam uppannānuppannatīnamūlaghātam sassasampattiṇca sādheti, evaṃ Bhagavato catusammappadhānavīriyappabhedam dhuradhorayhaṃ vahanam uppannānuppannākusalamūlaghātam kusalasampattiṇca sādheti. Tenāha “vīriyaṃ me dhuradhorayhan”ti.

Yogakkhemādhivāhananti ettha yogehi khemattā “yogakkheman”ti nibbānaṃ vuccati, taṃ adhikavā¹ vāhīyati, abhimukhaṃ vā vāhīyatīti adhvāhanam, yogakkhemassa adhvāhanam yogakkhemādhivāhanam. Tena kiṃ dīpeti? Yathā tava dhuradhorayhaṃ puratthimaṃ disaṃ pacchimādīsu vā aññataraṃ abhimukhaṃ vāhīyati, tathā mama dhuradhorayhaṃ nibbānābhimukhaṃ vāhīyati.

Evam vāhiyamānañca **gacchati anivattantaṃ**. Yathā tava naṅgalaṃ vahantaṃ dhuradhorayhaṃ khettaḷaṃ patvā puna nivattati, evam anivattantaṃ Dīpaṅkarakālato pabhūti gacchateva. Yasmā vā tena tena maggena pahīnā kilesā punappunaṃ pahātābbaṃ na honti, yathā tava naṅgalena chinnāni tiṇāni punapi aparasmim samaye chinditābbaṃ honti, tasmāpi etaṃ² paṭhamamaggavasena diṭṭhekaṭṭhe kilese, dutiyavasena oḷārike, tatiyavasena anusahagata kilese, catutthavasena sabbakilese pajahantaṃ **gacchati anivattantaṃ**. Atha vā **gacchati anivattanti** nivattanarahitaṃ hutvā gacchatīti attho. **Tanti** taṃ dhuradhorayhaṃ. Evampettha padacchedo veditabbo. Evam gacchantañca yathā tava dhuradhorayhaṃ na taṃ ṭhānaṃ gacchati, yattha gantvā kassako asoko nissoko virājo hutvā na socati, etaṃ pana taṃ ṭhānaṃ gacchati, **yattha gantvā na socati**. Yattha satipācanena etaṃ vīriyadhuradhorayhaṃ codento gantvā mādiso kassako asoko nissoko virājo hutvā na socati, taṃ sabbasokasallasamugghābhūtaṃ nibbānāmatasaṅkhātāṃ ṭhānaṃ gacchatīti.

80. Idāni nigamaṇaṃ karonto Bhagavā imaṃ gāthamāha—

“Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā.

Etaṃ kasim kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī”ti.

Tassāyaṃ saṅkhepattho—mayābrāhmaṇa **esā** saddhābījā tapovuṭṭhiyā anuggahitā **kasi** paññāmayam yuganaṅgalaṃ hirimayañca īsam manomayena yottena ekābaddhaṃ katvā paññānaṅgale satiphālaṃ ākoṭetvā satipācanaṃ gahetvā kāyavacī-āhāraguttiyā gopetvā saccaṃ niddānaṃ katvā soraccaṃ pamocanaṃ vīriyaṃ dhuradhorayhaṃ yogakkhemābhimukhaṃ anivattantaṃ vāhentaṃ **kaṭṭhā**, kasikammaṇḍariyosānaṃ catubbidhaṃ sāmāññaphalaṃ pāpitā,

1. Adhigantvā (Syā, Ka) 2. Tathā mama (Sī), tasmāpi evam (Saṃ-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe)

Tato brāhmaṇo gambhīratthaṃ desanaṃ sutvā “mama kasiphalaṃ bhuñjitvā aparajju eva chāto hoti, imassa pana kasi amatapphalā, tassā phalaṃ bhuñjitvā sabbadukkhā pamuccatī”ti ca viditvā pasanno pasannākāraṃ kātuṃ pāyāsaṃ dātumāraddho. Tenāha “**atha kho Kasibhāradvājo**”ti. Tattha **mahatiyā**ti mahatiyanti attho. **Kaṃsapātīyā**ti suvaṇṇapātīyaṃ, satasahassagghanake attano suvaṇṇathāle. **Vaḍḍhetvā**ti chupitvā, ākiritvāti vuttaṃ hoti. **Bhagavato upanāmesī**ti sappimadhuphāṇitādihi vicitraṃ katvā dukūlavitānena paṭicchādetvā ukkhipitvā sakkaccaṃ Tathāgatassa abhihari, kinti? “**Bhuñjatu bhavaṃ Gotamo pāyāsaṃ kassako bhavan**”ti. tato kassakabhāvasādhakaṃ kāraṇamāha “**yañhi -pa- kasatī**”ti, yasmā bhavaṃ -pa- kasatīti vuttaṃ hoti. Atha Bhagavā “**gāthābhigītaṃ me**”ti āha.

81. Tattha **gāthābhigītanti** gāthāhi abhigītāṃ, gāthāyo bhāsivā laddhanti vuttāṃ hoti. **Meti** mayā. **Abhojaneyyanti** bhuñjanārahaṃ na hoti. **Sampassatanti** sammā ājīvasuddhiṃ passatāṃ, samantā vā passatāṃ sampassatāṃ, Buddhānanti vuttāṃ hoti. **Nesa dhammoti** “gāthābhigītāṃ bhuñjitabban”ti esa dhammo etaṃ cārittaṃ na hoti, tasmā **gāthābhigītāṃ panudanti Buddhā**, paṭikkhipanti na bhuñjantīti. Kiṃ pana Bhagavatā pāyāsattaṃ gāthā abhigītā, yena evamāhāti? Na etadatthaṃ abhigītā, apica kho pana pāto paṭṭhāya khetṭasamīpe ṭhatvā kaṭacchubhikkhampi alabhitvā puna sakalabuddhaguṇe pakāsetvā laddhaṃ tadetaṃ naṭanaccakādihi naccitvā gāyitvā ca laddhasadisāṃ hoti, tena “gāthābhigītan”ti vuttāṃ. Tādisañca

yasmā Buddhānaṃ na kappati, tasmā “abhojaneyyan”ti vuttaṃ. Appicchatānurūpañcetaṃ na hoti, tasmāpi pacchimaṃ janataṃ anukampamānena ca evaṃ vuttaṃ. Yatra ca nāma parappakāṣitenāpi attano guṇena uppannaṃ lābhaṃ paṭikkhipanti seyyathāpi appiccho ghaṭikāro kumbhakāro, tatra kathaṃ koṭippattāya appicchatāya samannāgato Bhagavā attanāva attano guṇappakāsanena uppannaṃ lābhaṃ sādiyissati, yato yuttameva etaṃ Bhagavato vattunti¹.

Ettāvatā “appasannaṃ adātukāmaṃ brāhmaṇaṃ gāthagāyanena² dātukāmaṃ katvā samaṇo Gotamo bhojanaṃ paṭiggahehi, āmisakāraṇā imassa desanā”ti imamahā lokāpavādā attānaṃ mocento desanāpārisuddhiṃ dīpetvā idāni ājīvapārisuddhiṃ dīpento āha “**dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā**”ti. Tassattho—ājīvapārisuddhidhamme vā dasavidhasucaritadhamme vā Buddhānaṃ cāritadhamme vā **sati** saṃvijjamāne anupahate³ vattamāne **vuttiresā** ekantavodātā ākāse pānippasāraṇakappā esanā pariyesanā jīvitavutti Buddhānaṃ **brāhmaṇāti**.

82. Evaṃ vutte brāhmaṇo “pāyāsaṃ me paṭikkhipati, akappiyaṃ kiretaṃ bhojanaṃ, adhañño vatasmi⁴, dānaṃ dātuṃ na labhāmī”ti domanassaṃ uppādetvā “appeva nāma aññaṃ paṭiggaṇheyyā”ti ca cintesi. Taṃ ñatvā Bhagavā “ahaṃ bhikkhācāravelaṃ paricchinditvā āgato ‘ettakena kālena imaṃ brāhmaṇaṃ pasādessāmī; ti, brāhmaṇo ca domanassaṃ akāsi, idāni tena domanassena mayi cittaṃ pakopetvā amatavaradhammaṃ paṭivijjhitaṃ na sakkhissatī”ti brāhmaṇassa pasādajananatthaṃ tena pattitamanorathaṃ pūrento āha “**aññaṃ ca kevalinan**”ti. tatha **kevalinanti** sabbaguṇaparipuṇṇaṃ, sabbayogavisamyuttaṃ vāti attho. Mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ guṇānaṃ esanato **mahesiṃ**. Parikkhīṇasabbāsavattā **khīṇāsavaṃ**. Hatthapādakukkuccamādiṃ katvā vūpasantasabbakukkuccattā **kukkuccavūpasantaṃ**. **Upaṭṭhahassūti** parivissassu⁵ paṭimānayasassu. Evaṃ brāhmaṇena citte uppāditepi pariyāyameva bhaṇati, na tu bhaṇati “dehi, āharāhi”ti. Sesamettha uttānameva.

1. Bhagavatā vuttanti (Syā), Bhagavato vattanti (Ka)

2. Gāthābhāsanena (Syā, Ka)

4. Ahaññaeva tasmiṃ (Syā, Ka)

3. ANusahagate (Syā, Ka)

5. Paṭicarassu (Sī)

Atha brāhmaṇo “ayaṃ pāyāso Bhagavato ānīto, nāhaṃ arahāmi taṃ attano chandena kassaci dātun”ti cintetvā āha “**atha kassa cāhan**”ti. Tato Bhagavā “taṃ pāyāsaṃ ṭhapetvā Tathāgataṃ Tathāgatasāvakaṃ aṇṇassa ajīraṇadhammo”ti ñatvā āha “**na khvāhaṃ tan**”ti. Tattha **sadevakavacanena** pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, **samārakavacanena** chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, **sabrahmakavacanena** rūpāvacarabrahmaggahaṇaṃ arūpāvacarā pana bhuñjeyyunti asambhāvaneyyā. **Sassamaṇabrāhmaṇi**vacanena sāsanaṇapaccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ, **pajā**vacanena sattalokaggahaṇaṃ, **sadevamanussavacanena** sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tihi vacanehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Esa saṅkhepo, vitthāraṃ pana Āḷavakasutte vaṇṇahissāma.

Kasmā pana sadevakādīsu kassaci na sammā pariṇāmaṃ gaccheyyāti? Oḷārike sukhumoḷāpakkipanato. Imasmiṃ hi pāyāse Bhagavantaṃ uddissa gahitamatteyeva devatāhi oḷā pakkhittā yathā Sujātāya pāyāse, Cundassa ca sūkaramaddave paccamāne, Verañjāyaṇca Bhagavatā gahitagahitālope, Bhesajjakhandhake ca kaccānassa gulḷhakumbhasmiṃ avasiṭṭhagulḷhe. So oḷārike sukhumoḷāpakkipanato devānaṃ na pariṇamati. Devā hi sukhamasarīrā, tesāṃ oḷāriko manussāhāro na sammā pariṇamati. Manussānaṃ na pariṇamati. Manussā hi oḷārikasarīrā, tesāṃ sukhumā dibboḷā na sammā pariṇamati. Tathāgataṃ pana pakati-aggināva pariṇamati, sammā jīrati. Kāyabalañāṇapalappabhāvenāti eke. Tathāgatasāvakassa khīṇāsavassetāṃ samādhibalena mattaññutāya ca pariṇamati, itaresāṃ iddhimantānaṃ na pariṇamati. Acintanīyaṃ vā ettha kāraṇaṃ, Buddhavisayo esoti.

Tena hi tvanti yasmā aññaṃ na passāmi, mama na kappati, mama akappantaṃ sāvakaṃ me na kappati, tasmā tvaṃ brāhmaṇāti vuttaṃ hoti. **Appahariteti** parittaharitatīṇe, apparulḷaharitatīṇe vā pāsāṇapitṭhisadise. **appāṇaketi** nippāṇake, pāyāsajjhottharaṇakāraṇena maritabbapāṇarahite vā mahā-udakakkhandhe, saha tiṇanissitehi pāṇehi tiṇānaṃ pāṇakānaṃ anurakkhaṇatthāya etaṃ vuttaṃ. **Cicciṭṭāyati**

ciṭṭiṭāyatīti evaṃ saddaṃ karoti. **Saṃdhūpāyatī**ti samantā dhūpāyati. **Sampadhūpāyatī**ti tatheva adhimattaṃ dhūpāyati. Kasmā evaṃ ahoṣīti? Bhagavato ānubhāvena, na udakassa, na pāyāsassa, na brāhmaṇassa, na aññesaṃ devayakkhādīnaṃ. Bhagavā hi brāhmaṇassa dhammasaṃvegatthaṃ tathā adhiṭṭhāsi. **Seyyathāpi nāmāti** opammanidassanamattametaṃ, yathā phāloti ettakameva vuttaṃ hoti. **Samviggō** cittena, **lomahaṭṭhajāto** sarīrena. Sarīre kirassa navaṇavutilomakūpasahassāni suvaṇṇabhittiya āhatamaṇiṇāgadantā viya uddhaggā ahesuṃ. Sesāṃ pākaṭameva.

Pādesu pana nipatitvā Bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno Bhagavantaṃ etadavoca “**abhikkantaṃ bho Gotama abhikkantaṃ bho Gotamā**”ti. Abbhanumodane hi ayamidha **abhikkantasaddo**. Vitthārato panassa Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ atthavaṇṇanā āvibhavissati. Yasmā ca abbhanumodanatthe, tasmā sādhu sādhu bho Gotamāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

“Bhaye kodhe pasāṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare.

Hāse soke pasāde ca, kare āmeditaṃ budho”ti—

iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasāṃsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantanti** abhikantaṃ¹ ati-iṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti vuttaṃ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayañhi ettha adhippāyo—abhikkantaṃ bho Gotama yadidaṃ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bhoto Gotamassa dhammadesanaṃ āgama mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi—bhoto Gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsīlatato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṃ.

1. Atikantaṃ (Sī), atikkantaṃ (Syā), abhikkantaṃ (Ka)

Tato parampi catūhi upamāhi desanamyeva thometi. Tattha **nikkujjiti** antī adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhā mukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṃ kareyya. **Paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādicchāditaṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggam ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā “esa maggo”ti vadeyya. **Andhakāre**ti kālāpakkhacātuddasī-adḍharattaghaṇavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tamasi. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhammapatitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ Kassapassa Bhagavato sāsananāradhānā pabhuṭi micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṭṭhapaṇṇassa me saggaṃ mokkhaṃ maggaṃ ācikkhantena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāraṇimuggassa me Buddhādiratanarūpāni aṇassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃ sakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā Gotamena etehi pariyaṇeyhi desitattā anekapariyaṇeyena dhammo pakāsito.

Atha vā ekacciyaṇa matena yaṃ yaṃ dhammo dukkhaḍḍassanena asubhe “subhaṇ”ti vipallāsappahāṇena ca nikkujjitukkujjitasadiso, samudayaḍḍassanena dukkhe “sukhaṇ”ti vipallāsappahāṇena ca paṭicchannaṇvivaṇaṇasadiso, nirodhaḍḍassanena anicce “niccaṇ”ti vipallāsappahāṇena ca mūḷhassa maggaācikkhaṇasadiso, maggaḍḍassanena anattani “attaṇ”ti vipallāsappahāṇena ca andhakāre pajjotasadiso, tasmā seyyathāpi nāma nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya -pa- pajjotaṃ dhāreyya “cakkhumanto rūpāni dakkhanti”ti, evaṃ pakāsito hoti.

Yaṃ yaṃ panettha saddhātapaṇāya guttatādīhi sīlakkhandho pakāsito hoti, paṇṇāya paṇṇākkhandho, hirimaṇādīhi samādhikkhandho, yogakkhemena nirodhoti evaṃ tikkhandho ariyaṃ maggaṃ nirodho cāti sarūpeṇa dve ariyasaccāni pakāsitaṇi, tattha maggaṃ paṭipakkho samudayaṇa, nirodho dukkhaṇti paṭipakkheṇa dve. Iti imiṇā pariyaṇeyena cattāri saccāni pakāsitaṇi. Tasmā anekapariyaṇeyena pakāsito hotīti veditabbo.

Esāhanti-ādīsu eko ahanti esāhaṃ. **Saraṇaṃ gacchāmi**ti pādesu nipatitvā paṇipātena saraṇagamanena gatopi idāni vācāya samādiyanto āha, atha vā paṇipātena Buddhānyeva saraṇaṃ gatoti idāni taṃādiṃ katvā sese dhammasaṃghepi gantuṃ āha. **Ajjataggeti** ajjatarā ādiṃ katvā, ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Pāṇehi upetaṃ **pāṇupetaṃ**, yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ, anañña-satthukaṃ tihi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretu jānātūti vuttaṃ hoti. Ettāvatā anenasutānurūpā paṭipatti dassitā hoti. Nikkujjitādīhi vā Satthusampattiṃ dassetvā iminā “esāhan”ti-ādinā sissasampatti dassitā. Tena vā paññāpaṭilābhaṃ dassetvā iminā saddhāpaṭilābho dassito. Idāni evaṃ paṭiladdhasaddhena paññavatā yaṃ kattabbaṃ, taṃ kattukāmo Bhagavantaṃ yācati “**labheyyāhan**”ti. Tattha Bhagavato iddhiyādīhi abhippasāditacitto “Bhagavāpi cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito, kimaṅgaṃ panāhan”ti saddhāya pabbajjaṃ yācati, tattha paripūrakāritaṃ patthento paññāya upasampadaṃ. Sesaṃ pākaṭameva.

Eko vūpakatṭho-ādīsu pana **eko** kāyavivekena, **vūpakatṭho** cittavivekena, **appamatto** kammaṭṭhāne sati-avijāhanena, **ātāpī** kāyikacetasikavīriyasaṅkhātena ātāpena, **pahitatto** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **viharanto** aññātara-īriyāpathavihārena. **Na cirassevāti** pabbajjaṃ upādāya vuccati. **Kulaputtā**tiduvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācāra-kulaputtā ca, ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Agārasmāti** gharā. Agārānaṃ hitaṃ agāriyaṃ, kasigorakkhādikuṭumbaposaṇakammaṃ vuccati, natthi ettha agāriyanti **anagāriyaṃ**, pabbajjāyetaṃ adhivacanaṃ. **Pabbajanti**ti upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānaṃ, arahattaphalanti vuttaṃ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmiṃyeva attabhāve. **sayāṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsīti** pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharanto ca **khīṇā jāti -pa-abbhaññāsi**. Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dasseti.

Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṇca naṃ abbhaññāsīti? Vuccate—na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavikārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim apaṭisandhikaṃ hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchi kiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparam itthattāyāti** idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato, imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlako rukkho viyāti abbhaññāsīti. **Aññataroti** eko. **Arahatanti** arahantānaṃ. Mahāsāvakānaṃ abbhantaro āyasmā Bhāradvājo ahoṣīti ayaṃ kirettha adhippāyoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cundasuttavaṇṇanā

83. **Pucchāmi Munim pahūtapaññanti** Cundasuttaṃ. Kā uppatti? Saṅkhepato tāva attajjhāsayaparaññāsaya-aṭṭhuppattipucchāvasikabhedato catūsu uppattīsu imassa suttassa pucchāvasikā uppatti. Vitthārato pana ekaṃ samayaṃ Bhagavā Mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṃghena saddhiṃ yena Pāvā tadavasari. Tatra sudaṃ Bhagavā Pāvāyaṃ viharati Cundassa kammāraputtassa ambavane. Ito pabhuti yāva “atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṃghena yena

Cundassa kammāraputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi”ti¹, tāva sutte āgatanayeneva vitthāretabbaṃ.

Evam bhikkhusaṅghena saddhiṃ nisinne Bhagavati Cundo kammāraputto Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ parivisanto byañjanasūpādigahaṇatthaṃ bhikkhūnaṃ suvaṇṇabhājanāni upanāmesi, apaññatte sikkhāpade keci bhikkhū suvaṇṇabhājanāni paṭicchimsu, keci na paṭicchimsu. Bhagavato pana ekameva bhājanaṃ attano selamayaṃ pattam, dutiyabhājanaṃ Buddhā na gaṇhanti. Tattha aññataro pāpabhikkhu saḥassagghanakaṃ suvaṇṇabhājanaṃ attano bhojanatthāya sampattam theyyacittena kuṇḍikatthavikāya pakkhipi. Cundo parivisitvā hatthapādam dhovitvā Bhagavantaṃ namassamāno bhikkhusaṅghaṃ olokeno taṃ bhikkhuṃ addasa, disvā ca pana apassamāno viya hutvā na naṃ kiñci abhaṇi Bhagavati thesū ca gāravena, apica “micchādiṭṭhikānaṃ vacanapatho mā aho”ti. So “kiṃ nu kho saṃvarayuttāyeva samaṇā, udāhu bhinnasaṃvarā īdisāpi samaṇā”ti nātukāmo sāyanhasamaye Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā āha “pucchāmi Munin”ti.

Tattha **pucchāmī**ti idaṃ “tisso pucchā adiṭṭhajotanaṃ pucchā”ti-ādinā² nayena niddese vuttanayameva. **Muninti** etampi “monaṃ vuccati ñāṇaṃ. Yā paññā pajānaṃ -pa- sammādiṭṭhi, tena ñāṇena samannāgato Muni, monappattoti, tiṇi moneyyāni kāyamoneyyan”ti-ādinā³ nayena tattheva vuttanayameva. Ayaṃ panettha saṅkhepo—**pucchāmī**ti okāsaṃ kārento **Muninti** munimuniṃ Bhagavantaṃ ālapati. **Pahūtapaññanti**-ādini thutivacanāni, tehi taṃ munim thunāti. Tattha **pahūtapaññanti** vipulapaññaṃ. Ñe yyapariyantikattā⁴ cassa vipulatā veditabbā. **Iti Cundo kammāraputtoti** idaṃ dvayaṃ Dhaniyasutte vuttanayameva. Ito paraṃ pana ettakampi avatvā sabbaṃ vuttanayaṃ chaḍḍetvā avuttanayameva vaṇṇayissāma.

Buddhanti tīsu Buddhesu tatiyabuddhaṃ. **Dhammassāminti** maggadhammassa janakatā puttasseva pitaraṃ attanā uppāditasippāyatanādīnaṃ viya ca ācariyaṃ dhammassa sāmim, dhammissaraṃ dhammarājaṃ dhammavasavattinti attho. Vuttampi cetam—

1. Dī 2. 105 piṭṭhe.

3. Khu 7. 44 piṭṭhe.

2. Khu 8. 50 piṭṭhe Cūḷaniddese.

4. Ñeyyapariyantikatā (Ka)

“So hi brāhmaṇā Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā”¹.

Vīṭaṇṇhanti vigatakāmaḥavavibhavaṇṇaṁ. **Dvipaduttamanti** dvipadānaṁ uttamaṁ. Tattha kiñcāpi Bhagavā na kevalaṁ dvipaduttamo eva, atha kho yāvatā sattā apadā vā dvipadā vā -pa- nevasaṇṇīnāsāṇṇino vā, tesaṁ sabbesaṁ uttamo. Atha kho ukkaṭṭhapaṇicchedavasena dvipaduttamotveva vuccati. Dvipadā hi sabbasattānaṁ ukkaṭṭhā cakkavattimahaśāvakaḥpaccekabuddhabuddhānaṁ tattha uppattito, tesaṁca uttamoti vutte sabbasattuttamoti vuttoyeva hoti. **Sārathīnaṁ pavaranti** sārētīti **sārathi**, hatthidamakādīnametaṁ adhivacanaṁ. Tesaṁca Bhagavā **pavaro** anuttarena damanena purisadamme dametuṁ samatthabhāvato. Yathāha—

“Hatthidamakena bhikkhave hatthidammo sārīto ekaṁ eva disaṁ dhāvati puratthimaṁ vā pacchimaṁ vā uttaraṁ vā dakkhiṇaṁ vā. Assadamakena bhikkhave assadammo -pa-. Godamakena bhikkhave godammo -pa- dakkhiṇaṁ vā. Tathāgatena hi bhikkhave Arahatā Sammāsambuddhena urisadammo sārīto aṭṭha disā vidhāvati, rūpī rūpāni passati, ayamekā disā -pa- saṇṇāvedayitānirodhaṁ upasampajja viharati, ayaṁ aṭṭhamī disā”².

Katīti atthappabhedapucchā. **Loketi** sattaloke. **Samaṇāti** pucchitabba-atthanidassanaṁ. Inghāti yācanatthe nipāto. **Tadiṅghāti** te iṅgha. **Brūhīti** ācikkhakathayassūti.

84. Evaṁ vutte Bhagavā Cundaṁ kammāraputtaṁ “kiṁ bhante kusalaṁ, kiṁ akusalaṁ”³ti-ādinā³ nayena gihapaṇhaṁ apucchitvā samaṇapaṇhaṁ pucchantaṁ disvā āvajjento “taṁ pāpabhikkhuṁ sandhāya ayaṁ pucchati”⁴ti nātva tassa aññatra vohāramattā⁴ assamaṇabhāvaṁ dīpento āya “**caturō samaṇā**”⁴ti. Tattha **caturōti** saṅkhyāparicchedo. **Samaṇāti**

1. Ma 3. 59; Khu 7. 357 piṭṭhesu.

3. Ma 4. 248 piṭṭhe.

2. Ma 3. 264 piṭṭhe.

4. Tassa paṇṇattivohāramattā (Syā)

kadāci Bhagavā titthiye samaṇavādena vadati. Yathāha “yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vatakotūhalamaṅgalānī”¹. Kadāci puthujjane. Yathāha “samaṇā samaṇāti kho bhikkhave jano sañjānāti”². Kadāci sekkhe. Yathāha “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”³. Kadāci khīṇāsava. Yathāha “āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”⁴. Kadāci attānaṃyeva. Yathāha “samaṇoti kho bhikkhave Tathāgatassetāṃ adhivacanan”⁵. Idha pana tīhi padehi sabbepi ariye sīlavantaṃ puthujjanañca, catutthena itaraṃ assamaṇampi bhaṇḍuṃ kāsāvakaṇṭhaṃ kevalaṃ vohāramattakena samaṇāti saṅgaṇhitvā “caturo samaṇā”⁶ti āha. **Na pañcamatthī**ti imasmim dhammavinaye vohāramattakena paṭiññāmattakenāpi pañcamo samaṇo nāma natthi.

Te te āvikaromīti te caturo samaṇe tava pākaṭe karomi. **Sakkipuṭṭhoti** sammukhā pucchito. **Maggajinoti** maggena sabbakilese vijitāvīti attho. **Maggadesakoti** paresaṃ maggaṃ desetā⁶. **Magge jīvati**ti sattasu sekkhesu yo koci sekkho apariyositamaggavāsattā lokuttare, sīlavantaputhujjano ca lokiye magge jīvati nāma, sīlavantaputhujjano vā lokuttaramaggaṇimittaṃ jīvanatopi magge jīvatiṃ veditabbo. **Yo ca maggadūsī**ti yo ca dussīlo micchādītṭhi maggapaṭilomāya paṭipattiyā maggadūsakoti attho.

85. “Ime te caturo samaṇā”⁷ti evaṃ Bhagavatā saṅkhepena uddītṭhe caturo samaṇe “ayaṃ nāmettha maggajino, ayaṃ maggadesako, ayaṃ magge jīvati, ayaṃ maggadūsī”⁸ti evaṃ paṭivijjhitaṃ asakkonto puna pucchitaṃ Cundo āha “**kaṃ maggajinan**”⁹ti. Tattha **magge jīvati meti** yo so magge jīvati, taṃ me brūhi puṭṭhoti. Sesāṃ pākaṭameva.

86. Idānissa Bhagavā catuopi samaṇe catūhi gāthāhi niddisanto āha “**yo tiṇṇakathaṃkatho visallo**”¹⁰ti. Tattha **tiṇṇakathaṃkatho visalloti** etaṃ Uragasutte vuttanayameva. Ayaṃ pana viseso—yasmā imāya gāthāya maggajinoti Buddhasamaṇo adhippeto, tasmā

1. Ma 1. 332 piṭṭhe.

3. Ma 1. 92; Dī 2. 125; Aṃ 1. 560 piṭṭhesu.

5. Aṃ 3. 153 piṭṭhe.

2. Ma 1. 349 piṭṭhe.

4. Ma 1. 353 piṭṭhe.

6. Maggadesako (Ka)

sabbaññutaññāna kathamkathāpatirūpakassa sabbadhammesu aññāssa tiṇṇattāpi “tiṇṇakathamkatho”ti veditabbo. Pubbe vuttanayena hi tiṇṇakathamkathāpi sotāpannādayo Paccekabuddhapariyosānā sakadāgāmivisayādīsu Buddhavisayapariyosānesu paṭihataññāṇappabhāvattā pariyāyena atiṇṇakathamkathāva honti, Bhagavā pana sabbappakārena tiṇṇakathamkathoti. **Nibbānābhiratoti** nibbāne abhirato, phalasamāpattivāsena sadā nibbānaninnacittoti attho. Tādiso ca Bhagavā. Yathāha—

“So kho ahaṃ Aggivessana tassā eva kathāya pariyosāne tasmimyeva purimasmim samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādami, ekodim karomi samādahāmi”ti¹.

Anānugiddhoti kañci dhammaṃ taṇhāgedhena ananugijjhanto. **Lokassa sadevakassa netāti** āsayānusayānulomena dhammaṃ desetvā pārāyanamahāsamayādīsu anekesu suttantesu aparimāṇānaṃ devamanussānaṃ saccapaṭivedhasampādanena sadevakassa lokassa netā gamayitā tāretā, pāraṃ sampāpetāti attho. **Tādinti** tādisaṃ², yathāvuttappakāralokadhammehi nibbikāranti attho. Sesamettha pākaṭameva.

87. Evaṃ Bhagavā imāya gāthāya “maggajinan”ti Buddhasamaṇaṃ niddisitivā idāni khīṇāsavasamaṇaṃ niddisanto āha “**paramaṃ paramanti**”ti. Tattha **paramaṃ** nāma nibbānaṃ, sabbadhammānaṃ aggaṃ uttamanti attho. **Paramanti yodha ñatvāti** taṃ paramaṃ paramamicceva yo idha sāsane ñatvā paccavekkhaṇaṇāna. **Akkhāti vibhajate idheva dhammanti** nibbānadhammaṃ akkhāti, attanā paṭividdhattā paresaṃ pākaṭaṃ karoti “idaṃ nibbānaṃ”ti, maggadhammaṃ vibhajati “ime cattāro satipaṭṭhānā -pa-ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Ubhayampi vā ugghaṭitaññūnaṃ saṅkhepadesanāya ācikkhati, vipaṇcitaññūnaṃ vitthāradesanāya vibhajati. Evaṃ ācikkhanto vibhajanto ca “idheva sāsane ayaṃ dhammo, na ito bahiddhā”ti sīhanādaṃ nadanto akkhāti ca vibhajati ca. Tena vuttaṃ “akkhāti vibhajate idheva dhammaṃ”ti. **Taṃ kaṅkhachidaṃ muniraṃ anejanti** taṃ evarūpaṃ catusaccapaṭivedhena attano, desanāya ca paresaṃ kaṅkhacchedanena

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

2. Tādinam (Sī)

89. Evaṃ Bhagavā imāya gāthāya “maggaḍḍhīvaṃ”ti sekkhasamaṇaṃ
sīlavantaputhujjanasamaṇaṃ niddisitvā idāni taṃ bhaṇḍum kāsāvakaṇṭhaṃ
kevalaṃ vohāramattasamaṇaṃ niddisanto āha “**chadanam katvānā**”ti. Tattha
chadanam katvānāti patirūpaṃ karitvā, vesaṃ gahetvā, liṅgaṃ dhāretvāti
attho. **Subbatānanti** Buddhapaccekaḥ buddhasāvakaṇaṃ. Tesaṃ hi suṇḍarāni
vatāni, tasmā te subbatāti vuccanti. **Pakkhandīti** pakkhandako, anto
pavisakoti attho. Dussīlo hi gūthapaṭicchādanatthaṃ tiṇapaṇṇādicchadanam
viya attano dussīlabhāvaṃ paṭicchādanatthaṃ subbatānam chadanam katvā
“ahampi bhikkhū”ti bhikkhumajjhe pakkhandati, “ettakavassena bhikkhunā
gahetabbaṃ etaṃ”ti lābhe dīyamāne “ahaṃ ettakavasso”ti gaṇhitum
pakkhandati, tena vuccati “chadanam katvāna subbatānam pakkhandī”ti.
Catunnampi khattiyādikulānaṃ uppannaṃ pasādaṃ ananurūpapaṭipattiya
dūsetīti **kuladūśako**. **Pagabbhoti** aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena,
catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekatṭhānena manopāgabbhiyena,
catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekatṭhānena manopāgabbhiyena ca
samannāgatoti attho. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṃ pana
Mettasuttavannanāyaṃ vakkhāma.

Katapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya samannāgatattā **māyāvī**.
 Sīlasaṃyamābhāvena **asaññato**. Palāpasadisattā **palāpo**. Yathā hi palāpo anto
 taṇḍularahitopi bahi thusena vīhi viya dissati, evamidhekacco anto
 sīlādiguṇasāravirahitopi bahi viya dissati, evamidhekacco anto
 sīlādiguṇasāravirahitopi bahi subbatacchadanena samaṇavesena samaṇo viya
 dissati, so evaṃ palāpasadisattā “palāpo”ti vuccati. Ānāpānassatisutte pana
 “apalāpāyaṃ bhikkhave parisā, nippalāpāyaṃ bhikkhave parisā suddhā sāre
 patiṭṭhitā”ti¹ evaṃ puthujjanakalyāṇopi “palāpo”ti vutto. Idha pana
 Kapilasutte ca “tato palāpe vāhetha assamaṇe samaṇamānine”ti² evaṃ
 parājitako “palāpo”ti vutto. **Patirūpena caraṃ samaggadūsī**ti taṃ
 subbatānaṃ chadanaṃ katvā yathā carantaṃ “āraññiko ayaṃ,
 rukkhamaṇiko, paṃsukūliko, piṇḍapātiko, appiccho, santuṭṭho”ti jano jānāti,
 evaṃ patirūpena yuttarūpena bāhiramaṭṭhena ācārena caranto puggalo
 attano lokuttaramaggassa, paresaṃ sugatimaggassa ca dūsanato
 “maggadūsī”ti veditabbo.

90. Evaṃ imāya gāthāya “maggadūsī”ti dussīlaṃ
 vohāramattakasamaṇaṃ niddisitvā idāni tesaṃ aññamaññaṃ
 abyāmissībhāvaṃ dīpento āha “**ete ca paṭivijjhi**”ti. Tassattho—ete caturo
 samaṇe yathāvuttana lakkhaṇena **paṭivijjhi** aññāsi sacchākāsi **yo gahaṭṭho**
 khattiyo vā brāhmaṇo vā añño vā koci, imesaṃ catunnaṃ samaṇānaṃ
 lakkhaṇassavanamattena **sutavā**, tasseva lakkhaṇassa ariyānaṃ santike
 sutattā **ariyasāvako**, teyeva samaṇe “ayaṇca ayaṇca evaṃlakkhaṇo”ti
 pajānanamattena **sappañño**, yādiso ayaṃ pacchā vutto maggadūsī, itarepi
sabbe netādisāti ñatvā iti disvā evaṃ pāpaṃ karontampi etaṃ
 pāpabhikkhuṃ disvā. Tatthāyaṃ yojanā—ete ca paṭivijjhi yo gahaṭṭho
 sutavā ariyasāvako sappañño, tassa tāya paññāya sabbe “netādisā”ti ñatvā
 viharato iti disvā na hāpeti saddhā, evaṃ pāpakammaṃ karontaṃ
 pāpabhikkhuṃ disvāpi na hāpeti na hāyati na nassati saddhāti.

1. Ma 3. 123 piṭṭhe.

2. Khu 1. 322 piṭṭhe.

Evam imāya gāthāya tesam abyāmissibhāvaṃ dīpetvā idāni iti disvāpi “sabbe netādisā”ti jānantam ariyasāvakam pasamsanto āha “**katham hi duṭṭhenā**”ti. Tassa sambandho—etadeva ca yuttam sutavato ariyasāvakassa, yadidaṃ ekaccaṃ pāpaṃ karontaṃ iti disvāpi sabbe “netādisā”ti jānantam. Kimkāraṇā?¹ Katham hi duṭṭhena asampaduṭṭham, suddham asuddhena samaṃ kareyyāti. Tassattho—katham hi sutavā ariyasāvako sappañño sīlavipattiyā duṭṭhena maggadūsinā aduṭṭham itaram samaṇattayaṃ, suddham samaṇattayamevaṃ aparisuddhakāyasamācārātādīhi² asuddhena pacchimena vohāramattakasamaṇena samam kareyya sadisanti jāneyyāti. Suttapariyosāne upāsakassa maggo vā phalaṃ vā na kathitaṃ. Kaṅkhāmattameva hi tassa pahīnanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Cundasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Parābhavasuttavaṇṇanā

Evam me sutanti Parābhavasuttam. Kā uppatti? Maṅgalasuttam kira sutvā devānam etadahosi “Bhagavatā Maṅgalasutte sattānam vuḍḍhiṇca sotthiṇca kathayamānena ekaṃsena bhavo eva kathito, no parābhavo, handa dāni yena sattā parihāyanti vinassanti, tam nesam parābhavampi pucchāmā”ti. Atha Maṅgalasuttam kathitadivasato dutiyadivase dasasahassacakkavāḷesu devatāyo Parābhavasuttam sotukāmā imasmim ekacakkavāḷe sannipatitvā ekavālaggakoṭi-okāsamatte dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi asītipi sukhumattabhāve nimminitvā sabbadevamārabrahmāno siriyā ca tejena ca adhigayha virocamaṇam paññattavarabuddhāsane nisinnam Bhagavantam parivāretvā aṭṭhamso. Tato Sakkena Devānamindena āṇatto aññataro devaputto Bhagavantam parābhavapaṇham pucchi, atha Bhagavā pucchāvasena imam suttamabhāsi.

1. Kim kāraṇam (Sī, Ka)

2. Itaram samaṇam taṃsadisamattameva parisuddham kāyasamācārātādīhi (Syā)

Tattha “evaṃ me sutan”ti-ādi āyasmata ānandena vuttaṃ,
 “parābhavantam purisan”ti-ādinā nayena ekantarikā gāthā devaputtena vuttā,
 “suvijāno bhavam hoti”ti-ādinā nayena ekantarikā eva avasānagāthā ca
 Bhagavatā vuttā, tadetaṃ sabbampi samodhānetvā “Parābhavasuttan”ti
 vuccati. Tattha “evaṃ me sutan”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbam
 Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ vakkhāma.

91. **Parābhavantam purisanti**-ādīsu pana **parābhavantanti** parihāyantam
 vinassantam. **Purisanti** yaṃkiñci sattaṃ jantum. **Mayam pucchāma**
Gotamāti sesadevehi saddhim attānam nidassetvā okāsam kārento so
 devaputto gottena Bhagavantam ālapati. **Bhavantam puṭṭhumāgamhāti**
 mayam hi bhavantam pucchissāmāti tato tato cakkavālā āgatāti attho. Etena
 ādaram dasseti. **Kimparābhavato mukhanti** evam āgatānam amhākam brūhi
 parābhavato purisassa kim mukham kim dvāram kā yoni kim kāraṇam, yena
 mayam parābhavantam purisam jāneyyāmāti attho. Etena “parābhavantam
 purisan”ti ettha vuttassa parābhavato purisassa parābhavakāraṇam pucchati.
 Parābhavakāraṇe hi ñāte tena kāraṇasāmaññena sakkā yo koci
 parābhavapuriso jānitunti.

92. Athassa Bhagavā suṭṭhu pākaṭikaraṇattham paṭipakkham dassetvā
 puggalādhiṭṭhānāya desanāya parābhavamukham dīpento āha “**suvijāno**
bhavan”ti. Tassattho—yvāyam **bhavam** vadḍhanto aparihāyanto puriso, so
suvijāno hoti, sukhena akasirena akicchena sakkā vijānitum. Yopāyam
 parābhavatīti **parābhavo**, parihāyati vinassati, yassa tumhe parābhavato
 purisassa mukham maṃ pucchatha, sopi **suvijāno**. Katham? Ayaṃ hi
dhammakāmo bhavam hoti dasakusalakammapathadhammam kāmeti piheti
 pattheti suṇāti paṭipajjati, so taṃ paṭipattim disvā sutvā ca jānitabbato
 suvijāno hoti. Itaropi **dhammadessī parābhavo**, tameva dhammam dessati na
 kāmeti na piheti na pattheti na suṇāti na paṭipajjati, so taṃ vipaṭipattim
 disvā sutvā ca jānitabbato suvijāno hotīti. Evamettha Bhagavā paṭipakkham
 dassento atthato dhammakāmatam bhavato mukham dassetvā
 dhammadessitam parābhavato mukham dassetīti veditabban.

93. Atha sā devatā Bhagavato bhāsitaṃ abhinandamānā āha “**īti hetan**”ti. Tassattho—iti hi yathā vutto Bhagavatā, tattheva¹ etaṃ vijānāma gaṇhāma dhārema, **paṭhamo so parābhavo** so dhammadessitālakkhaṇo paṭhamo parābhavo. Yāni mayaṃ parābhavamukhāni vijānitum āgatamhā, tesu idaṃ tāva ekaṃ parābhavamukhanti vuttaṃ hoti. Tattha viggaho—parābhavanti etenāti parābhavo. Kena ca parābhavanti? Yaṃ parābhavato mukhaṃ kāraṇaṃ, tena. Byañjanamattena eva hi ettha nānākaraṇaṃ, atthato pana parābhavoti vā parābhavato mukhanti vā nānākaraṇaṃ natthi. Evamekaṃ parābhavato mukhaṃ vijānāmāti abhinanditvā tato paraṃ nātukāmatāyāha “**dutiyam Bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhan**”ti. Ito parañca **tatiyam catutthanti**-ādīsipi imināva nayanattho veditabbo.

94. Byākaraṇapakkehi ca yasmā te te sattā tehi tehi² parābhavamukhehi samannāgatā, na ekoyeva sabbehi, na ca sabbe ekeneva³, tasmā tesam tāni tāni parābhavamukhāni dassetuṃ “**asantassa piyā hontī**”ti-ādinā nayena puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya nānāvīdhāni parābhavamukhāni byākāsīti veditabbā.

Tatrāyaṃ saṅkhepato atthavaṇṇanā—**asanto** nāma cha satthāro, ye vā panaññepi avūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te asanto assa piyā hontī sunakkhattādīnaṃ acelakakorakhattiyādayo viya. **Santo** nāma Buddhapaccekabuddhasāvakā, ye vā panaññepi vūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te **sante na kurute piyam**, attano piya itthe kante manāpe na kuruteti attho. Veneyyavasena hettha vacanabhedo katoti veditabbo. Atha vā **sante na kuruteti** sante na sevātīti attho yathā “**rājānaṃ sevātī**”ti. Etasmiṃ hi atthe rājānaṃ piyaṃ kuruteti⁴ saddavidū mantenti⁵. **Piyanti** piyamāno tussamāno modamānoti attho.

1. Iti yathāvuttadhammadessitameva (Ka)

2. Yehi yehi (Ka)

3. Na ekoyeva na ca dve, atha kho anekā (Ka)

4. Pakuruteti (Sī)

5. Vaṇṇenti (Syā)

asataṃ dhammo nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni, dasākusalakammamāpathā vā. Taṃ asataṃ dhammaṃ **roceti** piheti pattheti sevati. Evametāya gāthāya asantapiyatā santa-appiyatā asaddhammarocanañcāti tividhaṃ parābhavato mukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato puriso parābhavati parihāyati, neva idha na huraṃ vuḍḍhiṃ pāpuṇāti, tasmā “parābhavato mukhaṃ”ti vuccati. Vitthāraṃ panettha “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā”ti gāthāvaṇṇanāyaṃ vakkhāma.

96. **Niddāsīlī** nāma yo gacchantopi nisīdantopi tiṭṭhantopi sayānopi niddāyatiyeva. **Sabhāsīlī** nāma saṅgaṇikārāmatāṃ bhassārāmatamanuyutto. **Anuṭṭhātāti** vīriyatejavirahito uṭṭhānasīlo na hoti, aññehi codiyamaṇo gahaṭṭho vā samāno gahaṭṭhakammaṃ, pabbajito vā pabbajitakammaṃ ārabhati. **Alasoti** jāti-alaso accantābhibhūto thinena ṭhitaṭṭhāne ṭhito eva hoti, nisinnaṭṭhāne nisinno eva hoti, attano ussāhena aññaṃ iriyāpathaṃ na kappeti. Atīte araññe aggimhi uṭṭhite apalāyana-alasā cettha nidassanaṃ. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, tato lāmakaparicchedenāpi pana alasō alasotveva veditabbo. Dhajova rathassa, dhūmovā aggino, kodho paññāṇamassāti **kodhapaññāṇo**. Dosacarito khippakopī arukūpamacitto puggalo evarūpo hoti. Imāya gāthāya niddāsīlatā sabhāsīlatā anuṭṭhānatā alasatā kodhapaññāṇatāti pañcavidhaṃ parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato neva gahaṭṭho gahaṭṭhavuḍḍhiṃ, na pabbajito pabbajitavuḍḍhiṃ pāpuṇāti, aññadatthu parihāyatiyeva parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukhaṃ”ti vuccati.

98. **Mātāti** janikā veditabbā. **Pitāti** janakoyeva. **Jiṇṇakaṃ** sarīrasithilatāya. **Gatayobbanam** yobbanātikkamena āsītikaṃ vā nāvutikaṃ vā sayam kammāni kātumasamatthaṃ. **Pahu santoti** samattho samāno sukhaṃ jīvamāno. **Na bharatīti** na poseti. Imāya gāthāya mātāpitūnaṃ abharaṇaṃ aposanaṃ anupaṭṭhānaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato yaṃ taṃ—

“Tāya naṃ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā.

Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī”ti¹—

mātāpitubharaṇe ānisaṃsaṃ vuttaṃ, taṃ na pāpuṇāti, aññadatthu
“mātāpitaropi na bharati, kaṃ aññaṃ bharissatī”ti nindaṇca vajjanīyataṇca
duggatiṇca pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukhaṇ”ti
vuccati.

100. Pāpānaṃ bāhitattā **brāhmaṇaṃ**, samitattā **samaṇaṃ**.

Brāhmaṇakulappabhavampi vā brāhmaṇaṃ, pabbajjupagataṃ samaṇaṃ, tato
aññaṃ vāpi yaṃkiñci yācanaṃ. **Musāvādena vañcetūti** “vada bhante
paccayenā”ti pavāretvā yācito vā paṭijānitvā pacchā appadānena tassa taṃ
āsaṃ visaṃ vādeti. Imāya gāthāya brāhmaṇādīnaṃ musāvādena vañcanaṃ
ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato idha nindaṃ,
samparāye duggatiṃ sugatiyampi adhippāyavipattiṇca pāpuṇāti.

Vuttañhetarā—

“Dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti².

Tathā—

“Catūhi bhikkhave dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhito
evaṃ niraye, katamehi catūhi, musāvādī hotī”ti-ādi³.

Tathā—

“Idha Sāriputta ekacco samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā
pavāreti ‘vada bhante paccayenā’ti, so yena pavāreti, taṃ na deti. So ce
tato cuto itthattaṃ āgacchati, so yaṃ yadeva vaṇijjaṃ payojeti, sāssa
hoti chedagāminī. Idha pana Sāriputta -pa-. So yena pavāreti, na taṃ
yathādhippāyaṃ deti. So ce tato cuto itthattaṃ āgacchati, so yaṃ
yadeva vaṇijjaṃ payojeti, sāssa na hoti yathādhippāyā”ti⁴.

1. Khu 1. 269; Aṃ 1. 382 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 395 piṭṭhe.

2. Dī 2. 72; Aṃ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

4. Aṃ 1. 393 piṭṭhe.

Evamimāni nindādīni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukhan”ti vuttaṃ.

102. **Pahūtavittoti** pahūtajātarūparajatamaṇiratano. **Sahiraññoti** sakahāpaṇo. **Sabhojanoti** anekasūpabyañjanabhojanasampanno. **Eko bhuñjati sādūnī**ti sādūni bhojanāni attano puttānampi adatvā paṭicchannokāse bhuñjatīti eko bhuñati sādūni. Imāya gāthāya bhojanagiddhatāya bhojanamacchariyaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato nindaṃ vajjanīyaṃ duggatinti evamādīni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukhan”ti vuttaṃ. Vuttanayeneva sabbaṃ suttānusārena yojetabbaṃ, ativithārabhayena pana idāni yojanānayaṃ adassetvā atthamattameva bhaṇāma.

104. **Jātitthaddho** nāma yo “ahaṃ jātisampanno”ti mānaṃ janetvā tena thaddho vātapūritabhastā viya uddhumāto hutvā na kassaci onamati. Esa nayo dhanagottatthaddhesu. **Saññātiṃ atimaññetī**ti attano ñātimpi jātiyā atimaññati Sakyā viya Viṭaṭūbhaṃ. Dhanenāpi ca “kapaṇo ayaṃ daliddo”ti atimaññati, sāmīcimattampi na karoti, tassa te ñātayo parābhavameva icchanti. Imāya gāthāya vatthuto catubbidhaṃ lakkhaṇato ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

106. **Itthidhuttoti** itthīsu sāratto, yaṃkiñci atthi, taṃ sabbampi datvā aparāparaṃ itthiṃ saṅgaṇhāti. Tathā sabbampi attano santakaṃ nikkhipitvā surāpānapayutto **surādhutto**. Nivatthasāṭakampi nikkhipitvā jūtakīḷanamanuyutto **akkhadhutto**. Etehi tīhi ṭhānehi yaṃkiñcipi laddhaṃ hoti, tassa vināsanato¹ laddhaṃ laddhaṃ vināsetīti veditabbo. Evaṃvidho parābhavatiyeva, tenassettaṃ imāya gāthāya tividhaṃ parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

108. **Sehi dārehī**ti attano dārehi. Yo attano dārehi asantuṭṭho hutvā **vesiyāsu padussati**, tathā **paradāresu**,

1. Vināsanattā (Ka)

so yasmā vesīnaṃ dhanappadānena paradārasevanena ca rājadaṇḍādīhi parābhavatiyeva, tenassetam imāya gāthāya duvidham parābhavamukham vuttam.

110. **Atītayobbanoti** yobbanamaticca āsītiko vā nāvutiko vā hutvā **āneti** pariggaṇhāti. **Timbarutthaninti** timbaruphalasadisatthaniṃ taruṇadārikaṃ. **Tassā issā na supatīti** “daharāya mahallakena saddhiṃ rati ca saṃvāso ca amanāpo, mā heva kho taruṇaṃ pattheyyā”ti issāya taṃ rakkhanto na supati. So yasmā kāmarāgena ca issāya ca ḍayhanto bahiddhā kammante ca appayojento parābhavatiyeva, tenassetam imāya gāthāya imaṃ issāya asupanaṃ ekaṃyeva parābhavamukham vuttam.

112. **Soṇḍinti** macchamaṃsādīsu lolaṃ gedhajātikaṃ. **Vikiraṇinti** tesam atthāya dhanam paṃsukaṃ viya vikiritvā nāsanasīlaṃ. **Purisaṃ vāpi tādīsanti** puriso vāpi yo evarūpo hoti, taṃ yo issariyasmiṃ **ṭhapeti**¹, lañchanamuddikādīni datvā gharāvāse kammante vā vaṇijjādivohāresu vā tadeva vāvaṭaṃ kāreti², so yasmā tassa dosena dhanakkhayaṃ pāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetam imāya gāthāya tathāvidhassa issariyasmiṃ ṭhapanam³ ekaṃyeva parābhavamukham vuttam.

114. **Appabhogo** nāma sannicitānañca bhogaṇaṃ āyamukhassa ca abhāvato. **Mahātaṇhoti** mahatiyā bhogataṇhāya samannāgato, yaṃ laddham, tena asantuṭṭho. **Khattiye jāyate kuleti** khattiyānaṃ kule jāyati. **So ca rajjaṃ patthayatīti** so etāya mahātaṇhatāya anupāyena uppaṭipāṭiyā attano dāyajjabhūtaṃ alabbhaneyyaṃ vā parasantakaṃ rajjaṃ pattheti, so evaṃ patthento yasmā tampi appakaṃ bhogaṃ yodhājīvādīnaṃ datvā rajjaṃ apāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetam imāya gāthāya rajjapatthanaṃ ekaṃyeva parābhavamukham vuttam.

1. Ṭhāpeti (Sī, Syā)

2. Sabyāpāraṃ karoti (Sī), byāpāraṃ kāreti (Syā)

3. Ṭhāpanam (Sī, Syā)

115. Ito param yadi sā devatā “terasamaṃ Bhagavā brūhi -pa-satasahassimaṃ Bhagavā brūhi”ti puccheyya, tampi Bhagavā katheyya. Yasmā pana sā devatā “kiṃ imehi pucchitehi, ekamettha vuḍḍhikaraṃ natthi”ti tāni parābhavamukhāni asuyyamānā¹ ettakampi pucchitvā vipphaṇṇasāri hutvā tuṇhī ahosi, tasmā Bhagavā tassāsayaṃ viditvā desanaṃ niṭṭhāpento imaṃ gāthaṃ abhāsi “**ete parābhava loke**”ti.

Tattha **paṇḍitoti** parivīmaṃsāya samannāgato. **Samavekkhiyāti** paññācakkhunā upparikkhitvā. **Ariyoti** na maggena na phalena, apica kho pana etasmiṃ parābhavasāṅkhāte anayena iriyatīti ariyo. Yena dassanena yāya paññāya parābhava disvā vivajjeti, tena sampannattā **dassanasampanno**. **Sa lokaṃ bhajatesivanti** so evarūpo sivaṃ khemamuttamamanupaddavaṃ devalokaṃ bhajati allīyati, upagacchatīti vuttaṃ hoti. Desanāpariyosāne parābhavamukhāni sutvā uppannaṃvegānurūpaṃ yoniso padahitvā sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalāni pattā devatā gaṇanaṃ vītivattā. Yathāha—

“Mahāsamayasutte ca, atho Maṅgalasuttake.
Samacitte Rāhulovāde, dhammacakke Parābhava.
Devatāsamiṭṭhi tattha, appameyyā saṅkhiyā².
Dhammābhisamayo cettha, gaṇanāto saṅkhiyo”ti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Parābhavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā

Evaṃ me sutanti Aggikabhāradvājasuttaṃ, “Vasalasuttaṃ”tipi vuccati. Kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme, Kasibhāradvājasutte vuttanayena pacchābhatakkiccāvasāne Buddhacakkhunā

1. Asukhāyamānā (Sī)

2. Anappikā (Sī), anappakā (Syā)

lokaṃ volokento Aggikabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ saraṇasikkhāpadānaṃ upanissayasampannaṃ disvā “tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṃ sutvā esa brāhmaṇo saraṇaṃ gantvā sikkhāpadāni samādiyissati”ti ñatvā tattha gantvā pavattāya kathāya brāhmaṇena dhammadesanaṃ yācito imaṃ suttaṃ abhāsi. Tattha “evaṃ me sutan”ti-ādiṃ Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ vaṇṇayissāma, “atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayan”ti-ādi Kasibhāradvājasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Tena kho pana samayena Aggikabhāradvājassāti yaṃ yaṃ avuttapubbaṃ, taṃ tadeva vaṇṇayissāma. Seyyathidaṃ? So hi brāhmaṇo aggim̐ juhati paricaratīti katvā Aggikoti nāmena pākaṭo ahosi, Bhāradvājoti gottena. Tasmā vuttaṃ “Aggikabhāradvājassā”ti. **Nivesaneti** ghare. Tassa kira brāhmaṇassa nivesanadvāre antaravīthiyaṃ aggihutasālā ahosi, tato “nivesanadvāre”ti vattabbe tassapi padesassa nivesaneyeva pariāpannattā “nivesane”ti vuttaṃ. Samīpatthe vā bhumma vacanaṃ, nivesanasamīpeti attho. **Aggi pajjalito hotīti** aggiyādhāne¹ ṭhito aggi katabbhuddharaṇo samidhāpakkhepaṃ bījanavātañca labhitvā jalito uddham̐ samuggataccisamākulo hoti. **Āhuti paggaḥitāti** sasīsaṃ nhāyitvā mahatā sakkārena pāyāsasappimadhuphāṇitādīni abhisankhatāni² hontīti attho. Yaṃ hi kiñci aggimhi juhitaṃ, taṃ sabbaṃ “āhuti”ti vuccati. **Sapadānanti** anugharaṃ. Bhagavā hi sabbajanānuggahatthāya āhārasantuṭṭhiyā ca uccanīcakulaṃ avokkamma piṇḍāya carati. Tena vuttaṃ “sapadānaṃ piṇḍāya caramāno”ti.

Atha kimatthaṃ sabbākārasampannaṃ samantapāsādikāṃ Bhagavantaṃ disvā brāhmaṇassa cittaṃ nappasīdati, kasmā ca evaṃ pharusena vacanena Bhagavantaṃ samudācaratīti? Vuccate—ayaṃ kira brāhmaṇo “maṅgalakiccesu samaṇadassanaṃ avamaṅgalan”ti evaṃdiṭṭhiko, tato “mahābrahmuno bhuñjanavelāya kālakaṇṇī muṇḍakasamaṇako mama nivesanaṃ upasaṅkamatī”ti mantvā cittaṃ nappasādesi, aññadatthu dosavasāmyeva agamāsi. Atha kuddho³ anattamano anattamanavācariṃ nicchāresi “**tatreva muṇḍakā**”ti-ādi.

1. Aggiyāpane (Syā), aggisālāṭṭhāne (Ka)

2. Abhihatāni (Sī)

3. Ruṭṭho (Sī, Syā)

Tatrāpi ca yasmā “muṇḍo asuddho hotī”ti brāhmaṇānaṃ diṭṭhi, tasmā “ayaṃ asuddho, tena devabrāhmaṇapūjako na hotī”ti jigucchanto “muṇḍakā”ti āha. Muṇḍakattā vā ucchiṭṭho esa, na imaṃ padesaṃ arahati āgacchitunti. Samaṇo hutvāpi idisaṃ kāyakilesaṃ na vaṇṇetīti ca samaṇabhāvaṃ jigucchanto “**samaṇakā**”ti āha. Na kevalaṃ dosavaseneva¹, vasale vā pabbājetvā tehi saddhiṃ ekato sambhogapari bhogakaraṇena patīto ayaṃ vasalatopi pāpataroti jigucchanto “**vasalakā**”ti, āha, “vasalajātikānaṃ vā āhutidassanamattasavanena pāpaṃ hotī”ti maññamānopi evamāha.

Bhagavā tathā vuttopi vipprasannaṃ mukhavaṇṇena madhureṇa sareṇa brāhmaṇassa upari anukampāsītalena cittaṇa attano sabbasattehi asādhāraṇatādibhāvaṃ pakāsento āha “**jānāsi pana tvaṃ brāhmaṇā**”ti. Atha brāhmaṇo Bhagavato mukhappasādasūcitaṃ tādibhāvaṃ ñatvā anukampāsītalena cittaṇa nicchāritaṃ madhurassaraṃ sutvā amateneva abhisittahadayo attamaṇo vipprasannindriyo nihamāṇo hutvā taṃ jātisabhāvaṃ visa-uggirasadisāṃ² samudācāravacanaṃ pahāya “nuna yamaṃ hīnajaṇṇaṃ vasalanti paccemi, na so paramatthato vasalo, na ca hīnajaṇṇatā eva vasalakaraṇo dhammo”ti maññamāṇo “**na khvāhaṃ bho Gotamā**”ti āha. Dhammatā hesā, yaṃ hetusampanno paccayālābhena pharusopi samāno laddhamatte paccaye muduko hotīti.

Tattha **sādhū**ti ayaṃ saddo āyācanasampaṭicchanasampahāṃsanāsundaradaḥhī-kammādīsu dissati. “Sādhū me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu³ hi āyācane. “Sādhū bhanteti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”ti-ādīsu⁴ sampaṭicchane. “Sādhū sādhū Sāriputtā”ti-ādīsu⁵ sampahāṃsane.

“Sādhū dhammarucī rājā, sādhū paññāṇavā naro.

Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukhaṃ”ti—

1. Rosavaseneva (Sī, Syā)

2. Visuggārasadisāṃ (Sī), visa-oragasadisāṃ (Syā)

3. Saṃ 2. 294; Aṃ 2. 507 piṭṭhesu.

4. Ma 3. 66 piṭṭhe.

5. Dī 3. 226 piṭṭhe.

ādīsu¹ sundare. “Taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi kajrothā”ti-ādīsu² dalhīkamme. Idha pana āyācane.

Tena hīti tassādhippāyanidassanaṃ, sace ñātukāmosīti vuttaṃ hoti. Kāraṇavacanāṃ vā, tassa yasmā ñātukāmosi, tasmā brāhmaṇa suṇāhi, sādhukaṃ manasi karoḥi, tathā te bhāsissāmi, yathā tvaṃ jānissasīti evaṃ parapadehi saddhiṃ sambandho veditabbo. Tatra ca **suṇāhīti** sotindriyavikkhepavāraṇaṃ, **sādhukaṃ manasi karoḥīti** manasikāre dalhīkammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṃ. Purimaṃ cettha byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇatthūpaparikkhādīsu. Purimena ca “sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyo”ti dīpeti, pacchimena “sāttho, tasmā manasi kātabbo”ti. Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā “yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro ca desanāgambhīro ca, tasmā suṇāhi sādhukaṃ. Yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karoḥī”ti etamattaraṃ dīpento āha “suṇāhi sādhukaṃ manasi karoḥī”ti.

Tato “evaṃ gambhīre kathamaṇaṃ paṭiṭṭhaṃ labhissāmi”ti viśīdantamiva taṃ brāhmaṇaṃ samussāhento āha “**bhāsissāmi**”ti. Tattha “yathā tvaṃ ña ssasi, tathā parimaṇḍalehi padabyañjanehi uttānena nayena bhāsissāmi”ti evamadhippāyo veditabbo. Tato ussāhajāto hutvā “**evaṃ bho**”ti **kho Aggikabhāradvājo brāhmaṇo Bhagavato paccassosi**, sampaṭicchi paṭiggahesīti vuttaṃ hoti, yathānusiṭṭhaṃ vā paṭipajjanena abhimukho assosīti. Athassa “**Bhagavā etadavocā**”ti idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ “kodhano upanāhi”ti evamādikaṃ.

116. Tattha **kodhanoti** kujjhanasīlo. **Upanāhīti** tasseva kodhassa dalhīkammena upanāhena samannāgato. Paresaṃ guṇe makkheti puñchatīti makkhī, pāpo ca so makkhī cāti **pāpamakkhī**. **Vipannadiṭṭhīti** vinaṭṭhasammādiṭṭhi, vipannāya vā virūpaṃ gatāya dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato. **Māyāvīti** attani vijjamānadosapaṭicchādanalakkhaṇāya

1. Khu 6. 45 piṭṭhe Jātake.

2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

māyāya samannāgato. **Tam jaññā vasalo itīti** tam evarūpaṃ puggalaṃ etesaṃ hīnadhammānaṃ vassanato siñcanato anvāssavanato “vasalo”ti jāneyyāti¹, etehi sabbehi brāhmaṇamatthake jāto². Ayañhi paramatthato vasalo eva, attano hadayatuttḥimattaṃ, na paranti. Evamettha Bhagavā ādipadeneva tassa brāhmaṇassa kodhaniggahaṃ katvā “kodhādidhammo hīnapuggalo”ti³ puggalādhiṭṭhānāya ca desanāya kodhādidhamme desento ekena tāva pariyāyena vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desesi, evaṃ desento ca “tvaṃ ahan”ti paravambhanaṃ attukkaṃsanañca akatvā dhammeneva samena nāyena tam brāhmaṇaṃ vasalabhāve, attānañca brāhmaṇabhāve ṭhapesi.

117. Idāni yāyaṃ brāhmaṇānaṃ diṭṭhi “kadāci pāṇatipāta-adinnādānādīni karontopi brāhmaṇo evā”ti, tam diṭṭhiṃ paṭisedhento, ye ca sattavihiṃsādīsu⁴ akusaladhammesu tehi tehi samannāgatā ādīnavaṃ apassantā te dhamme uppādentī⁵, tesaṃ “hīnā ete dhammā vasalakaraṇā”ti tattha ādīnavañca dassento aparehipi pariyāyehi vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desetum “ekajaṃ vā dvijaṃ vā”ti evamādigāthāyo abhāsi.

Tattha **ekajoti** ṭhāpetvā aṇḍajaṃ avasesayonijo. So hi ekadā eva jāyati. **Dvijoti** aṇḍajo. So hi mātukucchito aṇḍakosato cāti dvikkhattum jāyati. Tam ekajaṃ vā dvijaṃ vāpi. **Yodha pāṇanti** yo idha sattaṃ. **Vihimsatīti** kāyadvārikacetanāsamuttḥitena vā vacīdvārikacetanāsamuttḥitena vā payogena jīvitā voropeti. “Pāṇāni hiṃsatī”tipi pāṭho, tattha ekajaṃ vā dvijaṃ vāti evaṃpabhedāni yodha pāṇāni hiṃsatīti evaṃ sambandho vedītabbo. **Yassa pāṇe dayā natthīti** etena manasā anukampāya abhāvaṃnāha. Sesamettha vuttanayameva ito parāsu ca gāthāsu, yato ettakampi avatvā ito paraṃ uttānatthāni padāni pariharantā avaṇṇitapadavaṇṇanāmattameva karissāma.

1. Jānāhi (Sī, Syā)

2. Sace hi brahmuno matthake jāto (Sī), sabbe hi brāhmaṇamatthake jātā (Syā)

3. Kodhādidhamme hīnapuggale (Sī)

4. Ye vā sattā hiṃsādīsu (Sī, Syā)

5. Nappajahanti (Sī), upādiyanti (Syā), uppādessanti (Ka)

118. **Hantūti** hanati vināseti. **Parirundhatīti**¹ senāya parivāretvā tiṭṭhati. **Gāmāni nigamāni cāti** ettha casaddena nagarānītipi vattabbaṃ. **Niggāhako samaññātoti** iminā hananaparirundhanena gāmanigamanagaraghātakoti loka vidito.

119. **Gāme vā yadi vāraññeti** gāmopi nigamopi nagarampi sabbova idha gāmo saddhim upacārena, taṃ ṭhapetvā sesaṃ araññaṃ. Tasmim gāme vā yadi vāraññe **yaṃ paresaṃ mamāyitaṃ**, yaṃ parasattānaṃ pariggahitamarippaccataṃ satto vā saṅkhāro vā. **Theyyā adinnamādetūti**² tehi adinnaṃ ananuññataṃ theyyacittena ādiyati, yena kenaci payogena yena kenaci avahārena attano gahaṇaṃ sādheti.

120. **Ṇamādāyāti** attano santakaṃ kiñci nikkhipitvā nikkhepaggahaṇena vā, kiñci anikkhipitvā “ettakena kālena ettakaṃ vaḍḍhim dassāmi”ti vaḍḍhiggahaṇena vā, “yaṃ ito udayaṃ bhavissati, taṃ mayhaṃ mūlaṃ taveva bhavissati”ti vā “udayaṃ ubhinnaṃpi sādhaṇaṃ”ti vā evaṃ taṃtaṃāyogaggahaṇena³ vā ṇaṃ gahetvā. **Cujjamāno**⁴ **palāyati na hi te ṇamatthīti** tena ṇāyikena “dehi me ṇaṃ”ti codiyamāno “na hi te ṇamatthi, mayā gahitanti ko sakkhī”ti evaṃ bhaṇaṇena ghare vasantopi palāyati.

121. **Kiñcikkhakamyatāti** appamattakepi kismiñcideva icchāya. **Panthasmim vajantaṃ**⁵ **jananti** magge gacchantam yaṃkiñci itthim vā purisaṃ vā. **Hantvā kiñcikkhamādetūti** māretvā koṭṭetvā taṃ bhaṇḍakaṃ gaṇhāti.

122. **Attahetūti** attano jīvitakāraṇā, tathā **parahetu**. **Dhanahetūti** sakadhaṇassa vā paradhaṇassa vā kāraṇā. Cakāro sabbattha vikappanatto. **Sakkhipuṭṭhoti** yaṃ jānāsi, taṃ vadehīti pucchito. **Musā brūtūti** jānanto vā “na jānāmi”ti ajānanto vā “jānāmi”ti bhaṇati, sāmike asāmike, asāmike ca sāmike karoti.

1. Uparundhetīti (Syā), uparundhatīti (Ka)

3. Āyogaggahaṇena (Sī, Syā)

5. Vajantaṃ (Sī, Syā)

2. Adinnaṃ ādiyatīti (Sī, Syā)

4. Bhuñjamāno (Syā, Ka)

123. **Ñātīnanti** sambandhīnaṃ. **Sakhīnanti** vayassānaṃ. **Dāresūti** parapariggahitesu. **Paṭidissatīti** paṭikūlena dissati, aticaranto dissatīti attho. **Sāhasāti** balakkārena anicchaṃ. **Sampiyeṇāti** tehi tesam dārehi patthiyamāno sayañca patthayamāno, ubhayasinehavasenāpīti vuttaṃ hoti.

124. **Mātaraṃ pitaraṃ vāti** evaṃ mettāya padaṭṭhānabhūtampi, **jiṇṇakaṃ gatayobbananti** evaṃ karuṇāya padaṭṭhānabhūtampi. **Pahu santo na bharatīti** atthasampanno upakaraṇasampanno hutvāpi na poseti.

125. **Sasunti** sassuṃ. **Hantīti** paṇinā vā leḍḍunā vā aññena vā kenaci paharati. **Rosetīti** kodhamassa sañjaneti **vācāya** pharusavacanena.

126. **Atthanti** sandiṭṭhikasamparāyikaparamatthesu yaṃkiñci. **Pucchito** snatoti puṭṭho samāno. **Anatthamanusāsati** tassa ahitameva ācikkhati. **Paṭicchannena mantetīti** atthaṃ ācikkhantopi yathā so na jānāti, tathā apākaṭehi padabyañjanehi paṭicchannena vacanena manteti, ācariyamutṭhiṃ vā katvā dīgharattaṃ vasāpetvā sāvasesameva manteti.

127. **Yo katvāti** ettha mayā pubbabhāge¹ pāpicchatā vuttā, yā sā “idhekacco kāyena duccharitaṃ caritvā vācāya duccharitaṃ caritvā manasā duccharitaṃ caritvā tassa paṭicchādanahetu pāpikaṃ icchaṃ paṇidahati, mā maṃ jaññāti icchatī”ti evaṃ āgatā. Yathā aññe na jānanti, tathā karaṇena katānañca avivaraṇena paṭicchannā assa kammantāti **paṭicchannakammanto**.

128. **Parakulanti** ñātikulaṃ vā mittakulaṃ vā. **Āgatanti** yassa tena kule bhuttaṃ, taṃ attano gehamāgataṃ pānabhojanādīhi **nappaṭipūjeti**, na vā deti, avabhuttaṃ vā detīti adhippāyo.

129. **Yo brāhmaṇaṃ vāti** Parābhavasutte vuttanayameva.

1. Aṭṭhakathāya mayā pubbabhāgā (Sī), Aṭṭhakathāya māyā pubbabhāge (Syā)

130. **Bhatakāle upaṭṭhiteti** bhojanakāle jāte. Upaṭṭhitanti paṭho, bhatakāle āgataṃti attho. **Roseti vācā na ca deti**ti “atthakāmo me ayaṃ balakkārena maṃ puññaṃ kārāpetuṃ āgato”ti acintetvā appatirūpena pharusavacanena roseti, antamaso sammukhabhāvamattampi cassa na deti, pageva bhojananti adhippāyo.

131. **Asataṃ yodha pabrūti**ti yo idha yathā nimittāni dissanti “asukadivase idaṇcidaṇca te bhavissati”ti, evaṃ asajjanānaṃ vacanaṃ pabrūti. “Asantan”tipi paṭho, abhūtaṃti attho. **Pabrūti**ti bhaṇati “amukasmiṃ nāma gāme mayhaṃ īdiso gharavibhavo, ehi tattha gacchāma, gharaṇi me bhavissasi, idaṇcidaṇca te dassāmi”ti parabhariyaṃ paradāsiniṃ vā vañcento dhutto viya. **Nijigīsānoti** nijigīsamaṇo maggamaṇo, taṃ vañcetvā yaṃkiñci gahetvā palāyitukāmoti adhippāyo.

132. **Yo cattānanti** yo ca attānaṃ. **Samukkamsati** jāti-ādīhi samukkamsati uccaṭṭhāne ṭhapeti. **Pare ca mavajānāti**tehiyeva pare avajānāti, nīcaṃ karoti. Makāro padasandhikaro. **Nihīnoti** guṇavuḍḍhito parihiṇo, adhamabhāvaṃ vā gato. **Sena mānenāti** tena ukkamsanāvajānanasaṅkhārena¹ attano mānena.

133. **Rosakoti** kāyavācāhi paresaṃ rosajanako. **Kadariyoti** thaddhamacchari, yo pare paresaṃ dente aññaṃ vā puññaṃ karonte vāreti, tassetāṃ adhivacanaṃ. **Pāpicchoti** asantagūṇasambhāvanicchāya samannāgato. **Macchariti** āvāsādimacchariyayutto. **Saṭhoti** asantagūṇappakāsanalakkaṇena sāṭheyyena samannāgato, asammābhāsī vā² akātukāmoti “karomi”ti-ādivacanena. Nāssa pāpajigucchanaalakkaṇā hirī, nāssa uttāsanato ubbegalakkaṇaṃ ottappanti **ahiriko anottappi**.

134. **Buddhanti** Sammāsambuddhaṃ. **Paribhāsati**ti “asabbaññū”ti-ādīhi apavadati, **sāvakaṇca** “duppaṭipanno”ti-ādīhi. **Paribbājaṃ gahaṭṭhaṃ vāti**

1. Ukkamsanavambhanasaṅkhātena (Syā, Ka)

2. Samma mā bhāyīti vā (Ka)

sāvakaṃviseṣaṇamevetam, pabbajitam vā tassa sāvakaṃ, gahaṭṭham vā paccayadāyakanti attho. Bāhirakaṃ vā paribbājakaṃ, yaṃkiñci gahaṭṭham vā abhūtena dosena paribhāsatīti evampettha attham icchanti porāṇā.

135. **Anarahaṃ santoti** akhīṇāsavo samāno. **Arahaṃ paṭijānātīti** “aham arahā”ti paṭijānāti, yathā nam “arahā ayan”ti jānanti, tathā vācam nicchāreti, kāyena parakkamati, cittena icchati adhivāseti. **Coroti** theno. **Sabrahmake loketi** ukkaṭṭhavasena āha, sabbaloketi vuttam hoti. Loke hi sandhicchedananillopaharaṇa-ekāgārikakaraṇaparipanthatiṭṭhanādīhi paresam dhanam vilumpantā corāti vuccanti, sāsane pana parisasampatti-ādīhi paccayādīni vilumpantā. Yathāha—

“Pañcime bhikkhave mahācorā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ, katame pañca, idha bhikkhave ekaccassa mahācorassa evam hoti ‘kudāssu nāmāham satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍissāmi hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācento’ti, so aparena samayena satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍati hananto -pa-pācento, evameva kho bhikkhave idhekaccassa pāpabhikkhuno evam hoti ‘kudāssu nāmāham satena vā -pa- rājadhānīsu cārikaṃ carissāmi sakkato garukato mānito pūjito apacito gahaṭṭhānañceva pabbajitānañca, lābhī cīvā -pa- parikkhārānañ’ti, so aparena samayena satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ carati sakkato -pa- parikkhārānaṃ. Ayaṃ bhikkhave paṭhamo mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

Puna caparam bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditam dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahati, ayaṃ bhikkhave dutiyo -pa- lokasmiṃ.

Puna caparaṃ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu suddhaṃ brahmacāriṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantaṃ amūlakena abrahmacariyena anuddhaṃseti, ayaṃ bhikkhave tatiyo -pa- lokasmiṃ.

Puna caparaṃ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu yāni tāni saṃghassa garubhaṇḍāni garuparikkhārāni, seyyathidaṃ, ārāmo ārāmavattu vihāro vihāravattu mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ lohakumbhī lohabhaṇakaṃ lohavārako lohakaṭāhaṃ vāsī pharasu kuṭhārī kudālo nikhādanaṃ valli veḷu muñjaṃ pabbajaṃ tiṇaṃ mattikā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ, tehi gihiṃ saṅgaṇhāti upalāpeti, ayaṃ bhikkhave catuttho -pa- lokasmiṃ.

Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya ayaṃ aggo mahācoro, yo asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapātī”ti¹.

Tattha lokiyacorā lokiyameva dhanadhaññādiṃ thenenti, sāsane vuttacoresu paṭhamo tathārūpameva cīvarāḍipaccayamattaṃ, dutiyo pariyattidhammaṃ, tatiyo parassa brahmacariyaṃ, catuttho saṃghikagarubhaṇḍaṃ, pañcama jhānasamādhisamāpattimaggaḥpalappabhedāṃ lokiyalokuttaraguṇadhaṇaṃ lokiyañca cīvarāḍipaccayaajātaṃ. Yathāha “theyyāya vo bhikkhave raṭṭhapiṇḍo bhutto”ti. Tattha yvāyaṃ pañcama mahācoro, taṃ sandhāyāha Bhagavā “coro sabrahmake loke”ti. So hi “sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya ayaṃ aggo mahācoro, yo asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapātī”ti² evaṃ lokiyalokuttaradhanathenanato aggo mahācoroti vutto, tasmā taṃ idhāpi “sabhrahmake loke”ti iminā ukkaṭṭhaparicchedena pakāsesi.

Eso kho vasalādhāmoti ettha khoti avadhāraṇattho, tena eso eva vasalādhamo, vasalānaṃ hīno sabbapaccchimakoti avadhāreti. Kasmā? Viṣiṭṭhavatthumhi theyyadhammavassanato, yāva taṃ paṭiññānaṃ na vissajjeti, tāva avigatavasalakaraṇadhammato cāti.

1. Vi 1. 114 piṭṭhe.

2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

Ete kho vasalāti idāni ye te paṭhamagāthāya āsayavipattivasena kodhanādayo pañca, pāpamakkhiṃ vā dvidhā katvā cha, dutiyagāthāya payogavipattivasena pāṇahimsako eko, tatiyāya payogavipattivaseneva gāmanigamaniggāhako eko, catutthāya theyyāvahāravasena eko, pañcamāya iṇavañcanavasena eko, chaṭṭhāya pasayhāvahāravasena panthadūsako eko, sattamāya kūṭasakkhivasena eko, aṭṭhamāya mittadubbhivasena eko, navamāya akataññivasena eko, dasamāya katanāsanavihesanavasena eko, ekādasamāya hadayavañcanavasena eko, dvādasamāya paṭicchannakammantavasena dve, terasamāya akataññivasena eko, cuddasamāya vañcanavasena eko, pannarasamāya vihesanavasena eko, soḷasamāya vañcanavasena eko, sattarasamāya attukkaṃsanaparavambhanavasena dve, aṭṭhārasamāya payogāsayavipattivasena rosakādayo satta, ekūnavīsatiṃmāya paribhāsanavasena dve, vīsatiṃmāya aggamahācoravasena ekoti evaṃ tettiṃsa catuttiṃsa vā vasalā vuttā, te niddisanto āha “**ete kho vasalā vuttā, mayā ye te¹ pakāsitā**ti. Tassattho—ye te mayā pubbe “jānāsi pana tvaṃ brāhmaṇa vasalan”ti evaṃ saṅkhepato vasalā vuttā, te vitthārato ete kho pakāsitāti. Atha vā ye te mayā puggalavasena vuttā, te dhammavasenāpi ete kho pakāsitā. Atha vā ete kho vasalā vuttā ariyehi kammavasena, na jātivāsena, mayā ye te pakāsitā “kodhano upanāhi”ti-ādinā nayena.

136. Evaṃ Bhagavā vasalaṃ dassetvā idāni yasmā brāhmaṇo sakāya diṭṭhiyā² atīva abhiniviṭṭho hoti, tasmā taṃ diṭṭhiṃ paṭisedhento āha “**na jaccā vasalo hoti**”ti. Tassattho—paramatthato hi na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo, apica kho kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo, aparisuddhakammavassanato vasalo hoti, parisuddhena kammunā aparisuddhavāhanato brāhmaṇo hoti. Yasmā vā tumhe hīnaṃ vasalaṃ

1. Ye vo (Sī)

2. Sakkāyadiṭṭhiyā (Syā, Ka)

ukkaṭṭhaṃ brāhmaṇaṃ maññittha, tasmā hīnena kammunā vasalo hoti, ukkaṭṭhena kammunā brāhmaṇo hotīti evampi atthaṃ ñāpento evamāha.

137-139. Idāni tamevatthaṃ nidassanena sādhetuṃ “**tadamināpi jānāthā**”ti-ādikā tisso gāthāyo āha. Tāsu dve catuppādā, ekā chappādā, tāsāṃ attho—yaṃ mayā vuttaṃ “na jaccā vasalo hotī”ti-ādi, **tadamināpi jānātha, yathā medaṃ nidassanaṃ**, taṃ imināpi pakārena jānātha, yena me pakārena yena sāmāññena idaṃ nidassananti vuttaṃ hoti. Katamaṃ nidassananti ce? **Caṇḍālaputto sopāko -pa- brahmalokūpapattiyāti**.

Caṇḍālassa putto **caṇḍālaputto**. Attano khādanatthāya mate sunakhe labhitvā pacatīti **sopāko**. **Mātaṅgoti** evaṃnāmo. **Vissutoti** evaṃ hīnāya jātiyā ca jīvikāya ca nāmena ca pākaṭo.

Soti purimapadena sambandhitvā so Mātaṅgo **yaṣaṃ paramaṃ patto**, abbhutaṃ uttamaṃ ativisiṭṭhaṃ yaṣaṃ kittiṃ paṣaṃsaṃ patto. **Yaṃ sudullabhanti** yaṃ ulārakulūpapannenaṃpi dullabhaṃ, hīnakulūpapannena sudullabhaṃ. Evaṃ yaṣappattassa ca **āgacchuṃ tassupaṭṭhānaṃ, khattiyā brāhmaṇā bahū**, tassa Mātaṅgassa pāricariyatthaṃ khattiyā ca brāhmaṇā ca aññe ca bahū vessasuddādayo jambudīpamanussā yebhuyyena upaṭṭhānaṃ āgamimsūti attho.

Evaṃ upaṭṭhānasampanno so Mātaṅgo vigatakilesarajattā **virajaṃ**, mahantehi Buddhādīhi paṭipannattā **mahāpathaṃ**, brahmalokasaṅkhātāṃ devalokaṃ yāpetuṃ samatthattā devalokayānasaññitaṃ aṭṭhasamāpattiyānaṃ **abhiruyha** tāya paṭipattiyā **kāmarāgaṃ virājetvā** kāyassa bheda **brahmalokūpago ahu**, sā tathā hīnāpi **na naṃ jāti nivāresi brahmalokūpapattiyā**, brahmalokūpapattitoti vuttaṃ hoti.

Ayaṃ panattho evaṃ veditabbo—atīte kira mahāpuriso tena tenupāyena sattahitaṃ karonto sopākajīvike caṇḍālakule uppajji. So nāmena Mātaṅgo, rūpena duddasiko hutvā bahinagare cammakūṭikāya vasati, antonagare bhikkhaṃ caritvā jīvikaṃ kappeti.

Athekadivasam tasmim nagare surānakkhatte¹ ghosite dhuttā yathāsakena parivārena kīlanti. Aññatarāpi brāhmaṇamahāsāladhītā pannarasasoḷasavassuddesikā devakaññā viya rūpena dassanīyā pāsādikā “attano kulavaṃsānurūpaṃ kīlissāmi”ti pahūtaṃ khajjabhojjādikīḷanasambhāraṃ sakaṭesu āropetvā sabbasetavaḷavayuttaṃ² yānamāruyha mahāparivārena uyyānabhūmim gacchati **diṭṭhamaṅgalikā**ti nāmena. Sā kira “dussaṇṭhitaṃ rūpaṃ avamaṅgalan”ti³ daṭṭhum na icchati, tenassā diṭṭhamaṅgalikātveva saṅkhā udapādi.

Tadā so Mātaṅgo kālasseva vuṭṭhāya paṭipilotikaṃ nivāsetvā kaṃsatālam⁴ hatthe bandhitvā bhājanahattho nagaraṃ pavisati manusse disvā dūrato eva kaṃsatālam ākoṭento. Atha diṭṭhamaṅgalikā “ussaratha ussarathā”ti purato purato hīnajanam apanentehi purisehi nīyamānā nagaradvāramajjhe Mātaṅgaṃ disvā “ko eso”ti āha. aham Mātaṅgacaṇḍālōti. Sā “īdisam disvā gatānam kuto vuḍḍhī”ti yānam nivattāpesi. Manussā “yam mayam uyyānam gantvā khajjabhojjādīm labheyyāma, tassa no Mātaṅgena antarāyo kato”ti kupitā “gaṇhatha caṇḍālan”ti leḍḍūhi paharitvā “mato”ti pāde gahetvā ekamante chaḍḍetvā kacavarena paṭicchādetvā agamaṃsu. So satim paṭilabhitvā vuṭṭhāya manusse pucchi “kim ayyā dvāram nāma sabbasādhāraṇam, udāhu brāhmaṇānamyeva katan”ti. Manussā āhaṃsu “sabbesaṃ sādhāraṇam”ti. “Evaṃ sabbasādhāraṇadvārena pavisitvā bhikkhāhārena yāpentam maṃ diṭṭhamaṅgalikāya manussā imaṃ anayabyasanam pāpesun”ti rathikāya rathikaṃ āhiṇḍanto manussānam ārocetvā brāhmaṇassa gharadvāre nipajji “diṭṭhamaṅgalikaṃ aladdhā na vuṭṭhahissāmi”ti.

Brāhmaṇo “gharadvāre Mātaṅgo nipanno”ti sutvā “tassa kākaṇikaṃ detha, tena aṅgaṃ makkhetvā gacchatū”ti āha. So tam na icchati, “diṭṭhamaṅgalikaṃ aladdhā na vuṭṭhahissāmi”cceva āha. Tato brāhmaṇo “dve kākaṇikāyo detha, kākaṇikāya pūvaṃ⁵ khādatu,

1. Subhanakkhatte (Ka)

2. Sabbasetabalibaddayuttaṃ (Sī)

3. Dussaṇṭhitarūpaṃ amaṅgalanti (Sī)

4. Kaṭṭhatālam (Syā, Ka)

5. Kākaṇikāya mūlam (Syā), kākaṇikamūlam (Ka)

kākaṇikāya telena¹ aṅgaṃ makkhetvā gacchatū”ti āha. So taṃ na icchati, tatheva vadati. Brāhmaṇo sutvā “māsakaṃ detha, pādaṃ, upaḍḍhakahāpaṇaṃ, kahāpaṇaṃ, dve, tīṇī”ti yāva sataṃ āṇāpesi, so na icchati, tatheva vadati. Evaṃ yācantānaṃyeva sūriyo atthaṅgato. Atha brāhmaṇī pāsādā oruyha sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā taṃ upasaṅkamitvā yāci “tāta Mātaṅga diṭṭhamaṅgalikāya aparādhaṃ khama, sahaṃsaṃ gaṇhāti, dve tīṇī”ti yāva “satasahaṃsaṃ gaṇhāhi”ti āha. So tuṇhībhūto nipajjiyeva.

Evaṃ catūhapañcāhe vītivatte bahumpi paṇṇākāraṃ datvā diṭṭhamaṅgalikaṃ alabhantā khattiyakumārādayo Mātaṅgassa upakaṇṇake ārocāpesuṃ “purisā nāma anekānipi saṃvaccharāṇi vīriyaṃ katvā icchitatthaṃ pāpuṇanti mā kho tvaṃ nibbijji, addhā dvīhatīhaccayena diṭṭhamaṅgalikaṃ lacchasi”ti. So tuṇhībhūto nipajjiyeva. Atha sattame divase samantā paṭivissakā uṭṭhahitvā “tume Mātaṅgaṃ vā uṭṭhāpettha, dārikaṃ vā detha, mā amhe sabbe nāsayitthā”ti āhaṃsu. Tesāṃ kira ayaṃ diṭṭhi “yassa gharadvāre evaṃ nipanno caṇḍālo marati, tassa gharena saha samantā sattasattagharavāsino caṇḍālā hontī”ti. Tato diṭṭhamaṅgalikaṃ nīlapaṭapilotikaṃ nivāsāpetvā uḷuṅkakaḷopikādīni datvā paridevamānaṃ tassa santikaṃ netvā “gaṇha dārikaṃ, uṭṭhāya gacchāhi”ti adaṃsu. Sā passe ṭhatvā “uṭṭhāhi”ti āha, so “hatthena maṃ gahetvā uṭṭhāpehi”ti āha, sā naṃ uṭṭhāpesi. so nisīditvā āha “mayāṃ antonagare vasituṃ na labhāma, ehi maṃ bahinagare cammakutīm nehi”ti. Sā naṃ hatthe gahetvā tattha nesi. “Piṭṭhiyaṃ āropetvā “ti jātakabhāṇakā. Netvā cassa sarīraṃ telena makkhetvā uṇhodakena nhāpetvā yāguṃ pacitvā adāsi. So “brāhmaṇakaṇṇā ayaṃ mā vinassī”ti jātisambhedaṃ akatvāva aḍḍhamāsamattaṃ balāṃ gahetvā “ahaṃ vanaṃ gacchāmi, ‘aticirāyatī’ti mā tvaṃ ukkaṇṭhi”ti vatvā gharamānusakāni ca “imaṃ mā pamajjitthā”ti āṇāpetvā gharā nikkhamma tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā kasiṇaparikkammaṃ katvā katipāheneva aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvā “idānāhaṃ

diṭṭhamaṅgalikāya manāpo bhavissāmī”ti ākāsenāgantvā nagaradvāre orohitvā diṭṭhamaṅgalikāya santikaṃ pesesi.

Sā sutvā “koci maññe mama ñātaḥ pabbajito maṃ dukkhiṭaṃ ñatvā daṭṭhumaṃ āgato bhavissatī”ti cintayamānā gantvā taṃ ñatvā pādesu nipatitvā “kissa maṃ anāthaṃ tumhe akatthā”ti āha. Mahāpuriso “mā tvaṃ diṭṭhamaṅgalike dukkhiṇī ahoṣi, sakalajambudīpavāsīhi te sakkāraṃ kāressāmī”ti vatvā etadavoca “gaccha tvaṃ ghosanaṃ karohi ‘mahābrahmā mama sāmiko na Mātāṅgo, so candavimānaṃ bhinditvā sattame divase mama santikaṃ āgamissatī”ti”. Sā āha “ahaṃ bhante brāhmaṇamahāsālādhitā hutvā attano pāpakammaṇa imaṃ caṇḍālabhāvaṃ pattā, na sakkomi evaṃ vattun”ti. Mahāpuriso “na tvaṃ Mātāṅgassa ānubhāvaṃ jānāsī”ti vatvā yathā sā saddahati, tathā anekāni pāṭihāriyaṇi dassetvā tattheva taṃ āṇāpetvā attano vasatiṃ agamāsi. Sā tathā akāsi.

Manussā ujjhāyanti hasanti “kathaṃhi nāmāyaṃ attano pāpakammaṇa caṇḍālabhāvaṃ patvā puna taṃ mahābrahmānaṃ karissatī”ti. Sā adhimānā¹ eva hutvā divase divase ghosantī nagaraṃ āhiṇḍati “ito chaṭṭhe divase, pañcame, catutthe, tatiye, suve ajja āgamissatī”ti. Manussā tassā vissatthavācaṃ sutvā² “kadāci evampi siyā”ti attano attano gharadvāresu maṇḍapaṃ kārapetvā sāṇipākāraṃ³ sajjetvā vayappattā dārikāyo alaṅkaritvā “mahābrahmaṇi āgate kaññādānaṃ dassāmā”ti ākāsaṃ ulloketā nisīdimsu. Atha mahāpuriso puṇṇamadivase gaganatalaṃ upārūḷhe cande candavimānaṃ phāletvā passato mahājanassa mahābrahmarūpeṇa niggacchi, mahājano “dve candā jātā”ti atimaññi. Tato anukkamena āgataṃ disvā “saccaṃ diṭṭhamaṅgalikā āha, mahābrahmāva ayaṃ diṭṭhamaṅgalikaṃ dametumaṃ pubbe Mātāṅgavesenāgacchī”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Evaṃ so mahājanena dissamāno diṭṭhamaṅgalikāya vasanaṭṭhāne eva otari. Sā ca tadā utunī ahoṣi, so tassā nābhiraṃ aṅguṭṭhakena parāmasi, tena phassena gabbho patiṭṭhāsi. Tato naṃ “gabbho te

1. Adhimanā (Sī)

2. Vissatthabhāvaṃ ñatvā (Sī)

3. Pāṇigahaṇaṭṭhānaṃ (Sī)

saṇṭhito, puttamhi jāte taṃ nissāya jīvāhī”ti vatvā passato mahājanassa puna candavimānaṃ pāvisi.

Brāhmaṇā “diṭṭhamaṅgalikā mahābrahmuno pajāpati amhākaṃ mātā jātā”ti vatvā tato tato āgacchanti. Taṃ sakkāraṃ kātukāmānaṃ manussānaṃ sampīlanena¹ nagaradvārāni anokāsāni ahesuṃ. Te diṭṭhamaṅgalikaṃ hiraññarāsīmhi ṭhapetvā nhāpetvā maṇḍetvā rathaṃ āropetvā mahāsakkārena nagaraṃ padakkhiṇaṃ kārāpetvā nagaramajjhe maṇḍapaṃ kārāpetvā tatra naṃ “mahābrahmuno pajāpati”ti diṭṭhaṭṭhāne ṭhapetvā vasāpenti “yāvassā patirūpaṃ vasanokāsaṃ karoma, tāva idheva vasatū”ti. Sā maṇḍape eva puttaṃ vijāyi. Taṃ visuddhadvase saddhiṃ puttena sasīsaṃ nhāpetvā maṇḍape jātoti dāraḥassa “**Maṇḍabyakumāro**”ti nāmaṃ akaṃsu. Tato pabhuti ca naṃ brāhmaṇā “mahābrahmuno putto”ti parivāretvā caranti. Tato anekasatasahassappakārā paṇṇākārā āgacchanti, te brāhmaṇā kumārassārakkhaṃ ṭhapesuṃ, āgatā lahuṃ kumāraṃ daṭṭhuṃ na labhanti.

Kumāro anupubbena vuḍḍhimanvāya dānaṃ dātuṃ āraddho. So sālāya² sampattānaṃ kapaṇaddhikānaṃ adatvā brāhmaṇānaṃyeva deti. Mahāpuriso “kiṃ mama putto dānaṃ deti”ti āvajjetvā brāhmaṇānaṃyeva dānaṃ dentaṃ disvā “yathā sabbesaṃ dassati, tathā karissāmī”ti cīvaraṃ pārūpitvā pattaṃ gahetvā ākāseṇa āgamma puttassa gharadvāre aṭṭhāsi. Kumāro taṃ disvā “kuto ayaṃ evaṃ virūpaveso vasalo āgato”ti kuddho imaṃ gāthamāha—

“Kuto nu āgacchasi dummavāsī³,
 Otallako paṃsupisācakova.
 Saṅkāracoḷaṃ paṭimuṇca kaṇṭhe,
 Ko re tuvaṃ hosi adakkhiṇeyyo”ti⁴.

Brāhmaṇā “gaṇhatha gaṇhathā”ti taṃ gahetvā ākoṭetvā anayabyasanaṃ pāpesuṃ. So ākāseṇa gantvā bahinagare

1. Sakkātukāmā, manussasampīlanena (Sī)

3. Rummavāsī (Sī)

2. Āsāya (Sī, Syā)

4. Khu 5. 309 piṭṭhe Jātake.

paccaṭṭhāsi¹. Devatā kupitā kumāraṃ gale gahetvā uddhampādaṃ adhosiraṃ ṭhapesuṃ, so akkhīhi niggatehi mukhena kheḷaṃ paggharantena gharugharupassāsī dukkhaṃ vedayati. Diṭṭhamaṅgalikā sutvā “koci āgato atthī”ti pucchi. Āma pabbajito āgacchīti. Kuhiṃ gatoti. Evaṃ gatoti. Sā tatha gantvā “khamatha bhante attano dāsassā”ti yācantī tassa pādamūle bhūmiyā nipajji. Tena ca samayena mahāpuriso piṇḍāya caritvā yāguṃ labhitvā taṃ pivanto tatha nisinno hoti, so avasiṭṭhaṃ thokaṃ yāguṃ diṭṭhamaṅgalikāya adāsi “gacchimaṃ yāguṃ udakakumbhiyā āloletvā yesaṃ bhūtavikāro atthi, tesaṃ akkhimukhakaṇṇanāsābilesu āsiṇca, sarīraṇca paripphosehi, evaṃ nibbikārā bhavissanti”ti. Sā tathā akāsi. Tato kumāre pakatisarīre jāte “chi tāta maṇḍabya taṃ khamāpessāmā”ti puttaṇca sabbe brāhmaṇe ca tassa pādamūle nikkujjitvā nipajjāpetvā khamāpesi.

So “sabbajanassa dānaṃ dātabban”ti ovaditvā dhammakathaṃ katvā attano vasanaṭṭhānaṃyeva gantvā cintesi “itthīsu pākataṃ diṭṭhamaṅgalikā damitā, purisesu pākato Maṇḍabyakumāro, idāni ko dametabbo”ti. Tato jātīmantaṭāpasāṃ addasa Bandhumatīnagaraṃ nissāya Kumbhavatīnadītīre² viharantaṃ. So “ahaṃ jātiyā visiṭṭho, aññehi paribhuttodakaṃ na paribhuñjāmi”ti uparinadiyā vasati. Mahāpuriso tassa uparibhāge vasaṃ kappetvā tassa udakaparibhogavelāyaṃ dantakaṭṭhaṃ khāditvā udae pakkhipi, tāpaso taṃ udakena vuyhamānaṃ disvā “kenidaṃ khittan”ti paṭisotaṃ gantvā mahāpurisaṃ disvā “ko etthā”ti āha. Mātāṅgacaṇḍālo ācariyāti. apehi caṇḍāla, mā uparinadiyā vasīti. Mahāpuriso “sādhu ācariyā”ti heṭṭhānadiyā vasati, paṭisotampi dantakaṭṭhaṃ tāpasassa santikaṃ āgacchati, tāpaso puna gantvā “apehi caṇḍāla, mā heṭṭhānadiyaṃ vasa, uparinadiyāyeva vasā”ti āha. Mahāpuriso “sādhu ācariyā”ti tathā akāsi, punapi tatheva ahosi. Tāpaso punapi “tathā karotī”ti duṭṭho mahāpurisaṃ sapi “sūriyassa te uggamanavelāya sattadhā muddhā phalatū”ti. Mahāpurisopi “sādhu ācariya ahaṃ pana sūriyuṭṭhānaṃ na demī”ti vatvā sūriyuṭṭhānaṃ

1. Paccaṭṭhāsi (Syā, Ka)

2. Mandhumatīnadītīre (Sī)

nivāresi. Tato ratti na vibhāyati, andhakāro jāto, bhītā Bandhumatīvāsino tāpasassa santikaṃ gantvā “atthi nu kho ācariya amhākaṃ sotthibhāvo”ti pucchimsu. Te hi taṃ “arahā”ti maññanti, so tesam sabbamācikkhi. Te mahāpurisaṃ upasaṅkamitvā “sūriyaṃ bhante muñcathā”ti yācimsu, mahāpuriso “yadi tumhākaṃ arahā āgantvā maṃ khamāpeti, muñcāmi”ti āha.

Manussā gantvā tāpasam āhaṃsu “ehi bhante Mātāṅgapāṇḍitaṃ khamāpehi, mā tumhākaṃ kalahakāraṇā mayaṃ nassimhā”ti. So “nāhaṃ caṇḍalaṃ khamāpemi”ti āha. Manussā “amhe tvaṃ nāsesī”ti taṃ hatthapādesu gahetvā mahāpurisassa santikaṃ nesuṃ. Mahāpuriso “mama pādamūle kucchiyā nipajjitvā khamāpente khamāmi”ti āha, manussā “evaṃ karohī”ti āhaṃsu. Tāpaso “nāhaṃ caṇḍalaṃ vandāmi”ti. Manussā “tava chandena na vandissasi”ti hatthapādamassugivādīsu gahetvā mahāpurisassa pādamūle sayāpesuṃ. So “khamāmahaṃ imassa, apicāhaṃ tassevā nukampāya sūriyaṃ na muñcāmi. Sūriye hi uggatamatte muddhā assa sattadhā phalissati”ti āha. Manussā “idāni bhante kiṃ kātabban”ti āhaṃsu. Mahāpuriso “tena hi imaṃ galappamāṇe udaye ṭhapetvā mattikāpiṇḍenassa sīsaṃ paṭicchādettha, sūriyasmīhi phuṭṭho mattikāpiṇḍo sattadhā phalissati, tasmīṃ phalite esa aññatra gacchatu”ti āha. Te tāpasam hatthapādādīsu gahetvā tathā akaṃsu, sūriye muñcitamatte mattikāpiṇḍo sattadhā phalitvā pati, tāpaso bhīto palāyi. Manussā disvā “passatha bho samaṇassa ānubhāvan”ti dantakaṭṭhapakkhipanamādiṃ katvā sabbaṃ vitthāretvā “natthi īdiso samaṇo”ti tasmīṃ pasīdīsu. Tato pabhuti sakalajambudīpe khattiyabrāhmaṇādayo gahaṭṭhapabbajitā Mātāṅgapāṇḍitassa upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. So yāvātāyukaṃ ṭhatvā kāyassa bhedaṃ brahmaloke uppajji. Tenāha Bhagavā “tadamināpi jānātha -pa- brahmalokūpapattiya”ti.

140-141. Evaṃ “na jaccā vasalo hoti, kammunā vasalo hoti”ti sādhetvā idāni “na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo”ti etaṃ sādhetuṃ āha “**ajjhāyakakule**

jātā -pa- duggatyā¹ garahāyavā”ti. Tattha **ajjhāyakakule jātāti** mantajjhāyake brāhmaṇakule jātā. “Ajjhāyakakuṭṭhe² jātā”tipi pāṭho, mantānaṃ ajjhāyake anupakuṭṭhe ca brāhmaṇakule jātāti attho. Mantā bandhavā etesanti **mantabandhavā**. Vedabandhū vedapaṭissaraṇāti vuttaṃ hoti. **Te ca pāpesu kammesu abhiṇhamupadissareti** te evaṃ kule jātā mantabandhavā ca samānāpi yadi pāṇātipātādīsu pāpakammesu punappunaṃ upadissanti, atha **diṭṭheva dhamme gārayhā samparāye ca duggati**, te evamupadissamānā imasmiṃyeva attabhāve mātāpitūhipi “nayime amhākaṃ puttā, dujjātā ete kulassa aṅgārabhūtā, nikkadḍhatha ne”ti, brāhmaṇehipi “gahapatikā ete, na ete brāhmaṇā, mā nesaṃ saddhayaññathālipākādīsu pavesaṃ detha, mā nehi saddhiṃ sallapathā”ti, aññehipi manussehi “pāpakammantā ete, na ete brāhmaṇā”ti evaṃ gārayhā honti. Samparāye ca nesaṃ duggati nirayādibhedā, duggati etesaṃ paraloke hotīti attho. Samparāye vātipi pāṭho. Paraloke etesaṃ dukkhassa gati **duggati**, dukkhappattiyeva hotīti attho. **Na ne jāti nivāreti, duggatyā garahāya vāti** sā tathā ukkaṭṭhāpi yaṃ tvaṃ sārato pacesi, jāti ete pāpakammesu padissante brāhmaṇe “samparāye ca duggatī”ti ettha vuttappakārāya duggatiyā vā, “diṭṭheva dhamme gārayhā”ti ettha vuttappakārāya garahāya vā na nivāreti.

142. Evaṃ Bhagavā ajjhāyakakule jātānampi brāhmaṇānaṃ gārayhādikammavasena diṭṭheva dhamme patitabhāvaṃ dīpento duggatigamanena ca samparāye brāhmaṇajātiyā abhāvaṃ dīpento “na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo”ti etampi atthaṃ sādhetvā idāni duvidhampi atthaṃ nigamento āha “evaṃ brāhmaṇa—

Na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo.

Kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo”ti.

Sesaṃ Kasibhāradvājasutte vuttanayameva. Visesato vā ettha **nikkujjitaṃ vāti**-ādīnaṃ evaṃ yojanā veditabbā—yathā koci nikkujjitaṃ

1. Duggaccā (Sī, Syā)

2. Ajjhāyikakule (Syā)

vā ukkujjeyya, evaṃ maṃ kammavimukhaṃ jātivāde patitaṃ “jātiyā brāhmaṇavasalabhāvo hoti”ti diṭṭhito vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ jātivādapāṭicchannaṃ kammavādaṃ vivarantena, yathā mūlhasa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ brāhmaṇavasalabhāvassa asambhinna-
ujumaggaṃ ācikkhantena, yathā andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ Mātaṅgādinidassanapajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā Gotamena etchi
pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mettasuttavaṇṇanā

Karaṇīyamatthakusalenāti Mettasuttaṃ. Kā uppatti? Himavantapassato kira devatāhi ubbālā bhikkhū Bhagavato santikaṃ Sāvattiṃ āgacchimsu, tesāṃ Bhagavā parittatthāya kammaṭṭhānatthāya ca imaṃ suttaṃ abhāsi. Ayaṃ tāva saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro—ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvattiyaṃ viharati upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya, tena kho pana samayena sambahulā nānāverajjakā bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tattha tattha vassaṃ upagantukāmā Bhagavantaṃ upasaṅkamanti. Tatra sudāṃ Bhagavā rāgacaritānaṃ saviññāṇakāviññāṇakavasena ekādasavidhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ, dosacaritānaṃ catubbidhaṃ mettādikammaṭṭhānaṃ, mohacaritānaṃ maraṇassatikammaṭṭhānādīni, vitakkacaritānaṃ ānāpānassatipathavīkaṣiṇādīni, saddhācaritānaṃ Buddhānussatikammaṭṭhānādīni, buddhacaritānaṃ catudhātuvavatthanādīnīti iminā nayena caturāsītisahassappabhedacaritānukūlāni kammaṭṭhānāni katheti.

Atha kho pañcamattāni bhikkhusatāni Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sappāyasaṇāsaṇaṇa gocaragāmaṇa pariyesamānāni anupubbena

gantvā paccante Himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ
 nīlakācamaṇisannibhasilātalaṃ sītalaghanacchāyanīlavanasaṇḍamaṇḍitaṃ
 muttātala¹ rajatapattasadisavālukaṇṇabhūmibhāgaṃ
 sucisātasītalajalāsaya-parivāritaṃ pabbatamaddasaṃsu. Atha kho te bhikkhū
 tatthe karattiṃ vasitvā pabhātāya rattiya sarīraparikammaṃ katvā tassa
 avidūre aññataraṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Gāmo
 ghananivesasannivīṭṭhakulasahassayutto, manussā cettha saddhā pasannā, te
 paccante pabbajitadassanassa dullabhatāya bhikkhū disvā eva
 pītisomanassajāta hutvā te bhikkhū bhojetvā “idheva bhante temāsaṃ
 vasathā”ti yācitvā pañcapadhānakuṭṭisatāni kārāpetvā tattha
 mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyaghaṭṭādīni sabbūpakaraṇāni paṭiyādesuṃ.

Bhikkhū dutiyadivase aññaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu, tatthāpi
 manussā tatheva upaṭṭhahitvā vassāvāsaṃ yāciṃsu. Bhikkhū “asati
 antarāye”ti adhiyāsetvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā sabbarattindivaṃ
 āraddhavīriya hutvā yāmagāṇḍikaṃ koṭṭetvā yonisomanasikārabahulā
 viharantā rukkhāmūlāni upagantvā nisīdiṃsu². Sīlavantānaṃ bhikkhūnaṃ
 tejena vihatatejā rukkhadevatā attano attano vimānā oruyha dārake gahetvā
 ito cito ca vicaranti. Seyyathāpi nāma rājūhi vā rājamahāmattehi vā
 gāmakāvāsaṃ gatehi gāmaṃvāsīnaṃ gharesu okāse gahite ghamaṇusakā
 gharā nikkhamitvā aññatra vasantā “kadā nu kho gamissanti”ti dūrato
 olokeṇti, evameva devatā attano attano vimānāni chaḍḍetvā ito cito ca
 vicarantiyo dūratova olokeṇti “kadā nu kho bhadantā gamissanti”ti. Tato
 evaṃ samacintesuṃ “paṭhamavassūpagatā bhikkhū avassaṃ temāsaṃ
 vasissanti, mayaṃ pana tāva ciraṃ dārake gahetvā okkamma vasituṃ na
 sakkhissāma, handa mayaṃ bhikkhūnaṃ bayānakaṃ ārammaṇaṃ
 dassemā”ti. Tā rattiṃ bhikkhūnaṃ samaṇadhammakaraṇavelāya
 bhīṃsanakāni yakkharūpāni nimminivā purato purato tiṭṭhanti,
 bheravasaddaṇca karonti. Bhikkhūnaṃ tāni rūpāni passantānaṃ taṇca
 saddaṃ suṇantānaṃ hadayaṃ phandi, dubbaṇṇā ca ahesuṃ
 uppaṇḍupaṇḍukajātā, tena te cittaṃ ekaggaṃ kātuṃ nāsakkhiṃsu. Tesāṃ
 anekaggacittānaṃ bhayena ca punappunaṃ saṃviggānaṃ sati sammussi,
 tato nesaṃ muṭṭhassatīnaṃ duggandhāni ārammaṇāni payojesuṃ. Tesāṃ

1. Muttājāla (Sī), muttādala (Syā)

2. Nisīdanti (Sī, Syā, Ka)

tena duggandhena nimmathiyamānamiva matthaluṅgaṃ ahosi, bālāhā
sīsavedanā uppajjimsu, na ca taṃ pavattiṃ aññamaññassa ārocesuṃ.

Athekadivasam saṃghattherassa upaṭṭhānakāle sabbesu sannipatitesu
saṃghatthero pucchi “tumhākaṃ āvuso imaṃ vanasaṇḍaṃ pavipattānaṃ
katipāhaṃ ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi pariyodāto, vippasannāni ca
indriyāni, etarahi panattha kisā dubbaṇṇā uppaṇḍupaṇḍukajātā, kiṃ vo idha
asappāyaṃ”ti. Tato eko bhikkhu āha “ahaṃ bhante rattim īdisaṇca īdisaṇca
bheravārammaṇaṃ passāmi ca suṇāmi ca, īdisaṇca gandhaṃ ghāyāmi, tena
me cittaṃ na samādhiyati”ti. Eteneva upāyena sabbe taṃ pavattiṃ
ārocesuṃ. Saṃghatthero āha “Bhagavatā āvuso dve vassūpanāyikā paññattā,
amhākaṇca idaṃ senāsanaṃ asappāyaṃ, āyāmāvuso Bhagavato santikaṃ,
gantvā aññaṃ sappāyaṃ senāsanaṃ pucchāmā”ti. “Sādhu bhante”ti te
bhikkhū therassa paṭissuṇitvā sabbe senāsanaṃ saṃsāmetvā
pattacīvaramādāya anupalittattā kulesu kañci anāmantetvā eva yena Sāvatthi
tena cārikaṃ pakkamimsu. Anupubbena Sāvatthim gantvā Bhagavato
santikaṃ agamimsu.

Bhagavā te bhikkhū disvā etadavoca “na bhikkhave antovassaṃ cārikā
caritabbatī¹ mayā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kissa tumhe cārikaṃ carathā”ti.
Te Bhagavato sabbaṃ ārocesuṃ. Bhagavā āvajjento sakalajambudīpe
antamaso catuppādapīṭhakaṭṭhānamattampi tesaṃ sappāyaṃ senāsanaṃ
nāddasa. Atha te bhikkhū āha “na bhikkhave tumhākaṃ aññaṃ sappāyaṃ
senāsanaṃ atthi, tattheva tumhe viharantā āsavakkhayaṃ pāpuṇeyyātha,
gacchatha bhikkhave tameva senāsanaṃ upanissāya viharatha, sace pana
devatāhi abhayaṃ icchatha, imaṃ parittaṃ uggaṇhatha, etañhi vo parittaṇca
kammaṭṭhānaṇca bhavissatī”ti imaṃ suttamabhāsi.

Apare panāhu—“gacchatha bhikkhave tameva senāsanaṃ upanissāya
viharathā”ti idaṇca vatvā Bhagavā āha “apica kho āraññaṇaṃ pariharaṇaṃ
ñātabbaṃ. Seyyathidaṃ? Sāyaṃpātaṃ karaṇavasena dve mettā dve parittā
dve asubhā dve maraṇassatī aṭṭhamahāsaṃvegavatthusamāvajjanaṇca. Aṭṭha
mahāsaṃvegavatthūni nāma jāti jarā byādhi maraṇaṃ cattāri

1. Vi 3. 193 piṭṭhe.

apāyadukkhānīti, atha vā jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkham pañcamam, atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakam dukkhan”ti. Evam Bhagavā pariharaṇam ācikkhitvā tesam bhikkhūnam mettatthañca parittatthañca vipassanāpādakajhānatthañca imam suttaṃ abhāsīti.

143. Tattha **karaṇīyamattakusalenā**ti imissā paṭhamagāthāya tāva ayaṃ padavaṇṇanā—**karaṇīyanti** kātabbam, karaṇārahanti attho. **Atthoti** paṭipadā, yaṃ vā kiñci attano hitam, taṃ sabbam araṇīyato atthoti vuccati, araṇīyato nāma upagantabbato. atthe kusalena **atthakusalena**, atthachekenāti¹ vuttam hoti. **Yanti** aniyamitapaccattam. **Tanti** niyamita-upayogam. Ubhayampi vā **yaṃ tanti** paccattavacanam. **Santam padanti** upayogavacanam. Tattha lakkhaṇato santam, pattabbato padam, nibbānassetam adhivacanam. **Abhisameccāti** abhisamāgantvā. Sakkotīti **sakko**, samattho paṭibalo²ti vuttam hoti. **Ujūti** ajjavayutto. Suṭṭhu ujūti **suhuju**. sukham vaco asminti **suvaco**. **Assāti** bhaveyya. **Mudūti** maddavayutto. Na atimānīti **anatimānī**.

Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā—**karaṇīyamattakusalena yanta santam padam abhisameccāti** ettha tāva atthi karaṇīyam, atthi akaraṇīyam. Tattha saṅkhepato sikkhattayam **karaṇīyam**, sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipatti ājīvavipattīti evamādi **akaraṇīyam**. Tathā atthi atthakusalo, atthi anattakusalo.

Tattha yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā na attānam sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividham anesanam nissāya jīvikam kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānam pattadānam pupphadānam phaladānam dantakaṭṭhadānam mukhodakadānam sinānadānam cuṇṇadānam mattikādānam cāṭukamyatam muggasūpyatam² pāribhaṭyatam jaṅghapesaniyam vejjakammam dūtakammam paṇḍagamanam piṇḍapaṭipiṇḍadānānuppadānam³ vatthuvijjam⁴ nakkhattavijjam aṅgavijjanti. Chabbidhe ca agocare

1. Atthe chekenāti (Sī, Syā)

3. Piṇḍadānam (Ka)

2. Muggasuppatam (Sī, Syā)

4. Vatthuvijjam khattavijjam (Ka)

carati. Seyyathidaṃ? Vesiyagocare vidhavathullakumārikapaṇḍakabhikkhunipānāgāragocareti. Saṃsaṭṭho ca viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṃsaggena. Yāni vā pana tāni kulāni asaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anattakāmāni ahita-aphāsuka-ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ -pa- upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati. ayaṃ **anattakusalo**.

Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ sammā payojeti, anesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhātukāmo saddhāsīsenā pātimokkhasaṃvaram, satisīsenā indriyasaṃvaram, vīriyasīsenā ājīvapārisuddhiṃ, paññāsīsenā paccayaapaṭisevanāṃ pūreti. Ayaṃ **atthakusalo**.

Yo vā sattāpattikkhandhasodhanavasena pātimokkhasaṃvaram, chadvāre ghaṭṭitārammaṇesu abhiṃjhadīnaṃ anuppattivasena indriyasaṃvaram, anesanaṃ parivajjanavasena viññūpasatthabuddhabuddhasāvakavaṇṇitapaccayaapaṭisevanena ca ājīvapārisuddhiṃ, yathāvuttapaccavekkhaṇavasena paccayaapaṭisevanāṃ, catu-iriyāpathaparivattane sātthakādīnaṃ paccavekkhaṇavasena¹ sampajaññaṃ sodheti, ayampi **atthakusalo**.

Yo vā yathā ūsodakaṃ paṭicca saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pariyodāyati, chārikaṃ paṭicca ādāso, ukkāmaṃ paṭicca jātarūpaṃ, tathā ñāṇaṃ paṭicca sīlaṃ vodāyatiṃ ñatvā ñāṇodakena dhovanto sīlaṃ pariyodāpeti. Yathā ca kikī sakuṇikā aṇḍaṃ, camarīmigo² vāladhiṃ, ekaputtikā nārī piyaṃ ekaputtakaṃ, ekanayano puriso taṃ ekanayanaṃ rakkhati, tathā ativiya appamatto attano sīlakkhandhaṃ rakkhati, sāyaṃpātāṃ paccavekkhamāno aṇumattampi vajjaṃ na passati, ayampi **atthakusalo**.

Yo vā pana avippaṭisārakarasīle patiṭṭhāya kilesavikkhambhanapaṭipadaṃ paggaṇhāti, taṃ paggaṇhetvā kasiṇaparikammaṃ karoti, kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiyo nibbatteti, ayampi **atthakusalo**. Yo vā pana

1. Sātthakatādipaccavekkhaṇavasena (Khuddakapāṭha-Ṭṭha 202 piṭṭha)

2. Camarīmigī (Syā)

samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ atthakusalānaṃ aggo.

Tattha ye ime yāva avipphaṇṇakarasile patiṭṭhānena, yāva vā kilesavikkhambhanapaṭipadāya paggaḥaṇena maggaphalena vaṇṇitā atthakusalā, te imasmim atthe **atthakusalā**ti adhippetā. Tathāvidhā ca te bhikkhū. Tena Bhagavā te bhikkhū sandhāya ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya “karaṇīyamatthakusalenā”ti āha.

Tato “kim karaṇīyaṃ”ti tesaṃ saṅjātakāṅkhānaṃ āha **“yanta santaṃ padaṃ abhisameccā”**ti. Ayamettha adhippāyo—taṃ Buddhānubuddhehi vaṇṇitaṃ santaṃ nibbānapadaṃ paṭivedhavasena abhisamecca viharitukāmena yaṃ karaṇīyanti. Ettha ca **yanti** imassa gāthāpādassa ādito vuttameva karaṇīyanti adhikāro anuvattati, taṃ santaṃ padaṃ abhisameccāti. Ayaṃ pana yasmā sāvasesapāḥo attho, tasmā “viharitukāmenā”ti vuttanti veditabbaṃ.

Atha vā **santaṃ padaṃ abhisameccā**ti anussavādivasena lokiyapaññāya nibbānapadaṃ santanti ñatvā taṃ adhigantukāmena yantaṃ karaṇīyanti adhikāro anuvattati, taṃ karaṇīyamatthakusalenāti evammettha adhippāyo veditabbo. Atha vā “karaṇīyamatthakusalenā”ti vutte “kin”ti cintitānaṃ āha **“yanta santaṃ padaṃ abhisameccā”**ti. Tassevaṃ adhippāyo veditabbo—lokiyapaññāya santaṃ padaṃ abhisamecca yaṃ karaṇīyaṃ, tanti. yaṃ kātabbaṃ, taṃ karaṇīyaṃ, karaṇārahameva tanti vuttaṃ hoti.

Kim pana tanti? Kimaññaṃ siyā aññatra tadadhihamūpāyato. Kāmañcetaṃ karaṇārahattena¹ sikkhattayaḍipakena ādipadeneva vuttaṃ, tathā hi tassa atthavaṇṇanāyaṃ avocumhā “atthi karaṇīyaṃ atthi akaraṇīyaṃ. tattha saṅkhepato sikkhattayaṃ karaṇīyaṃ”ti. Atisaṅkhepadesitattā pana tesaṃ bhikkhūnaṃ kehici viññātaṃ, kehici na viññātaṃ, tato yehi na viññātaṃ, tesaṃ viññāpanatthaṃ yaṃ visesato āraññakena bhikkhunā kātabbaṃ, taṃ

1. Karaṇārahattena (Sī)

vitthārento “**sakko ujū ca suhuju ca, suvaco cassa mudu anatiṃānī**”ti imaṃ tāva upaḍḍhagāthaṃ āha.

Kim vuttaṃ hoti? Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo lokiyapaññāya vā taṃ abhisamecca tadadhigamāya paṭipajjamāno āraññako bhikkhu dutiyacatatthapadhāniyaṅgasamannāgamena kāye ca jīvite ca anapekkho hutvā saccapaṭivedhāya paṭipajjitum sakko assa, tathā kasiṇaparikkammavattasamādānādīsu, attano pattacīvarapaṭisaṅkharāṇādīsu ca, yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kimkaraṇīyāni, tesu aññesu ca evarūpesu sakko assa dakkho analaso samattho. Sakko hontopi ca tatiyapadhāniyaṅgasamannāgamena uju assa. Uju hontopi ca sakim ujubhāvena santosaṃ anāpajjitvā yāvajīvaṃ punappunaṃ asithilakaraṇena suṭṭhutaṃ uju assa. Asaṭṭatāya vā uju, amāyāvitāya suhuju. Kāyavacīvaṅkappahānena vā uju, manovaṅkappahānena suhuju. Asantaḡuṇassa vā anāvikaraṇena uju, asantaḡuṇena uppannassa lābhassa anadhivāsanena suhuju. Evaṃ ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānehi purimadvayatatiyasikkhāhi payogāsayasuddhīhi ca uju ca suhuju ca assa.

Na kevalaṅca uju ca suhuju ca, apica pana **subbaco ca assa**. Yo hi puggalo “idaṃ na kātābbaṃ”ti vutto “kim te diṭṭhaṃ, kim te suttaṃ, ko me hutvā vadasi, kim upajjhāyo ācariyo sandiṭṭho sambhatto vā”ti vadati, tuṇhībhaṇena vā taṃ vihetṭheti, sampaṭicchitvā vā na tathā karoti, so visesādhigamassa dūre hoti. Yo pana ovadiyamāno “sādhū bhante suṭṭhu vuttaṃ, attano vajjaṃ nāma duddasaṃ hoti, punapi maṃ evarūpaṃ disvā vadeyyātha anukampaṃ upādāya, cirassaṃ me tumhākaṃ santikā ovādo laddho”ti vadati, yathānusiṭṭhaṅca paṭipajjati, so visesādhigamassa avidūre hoti. Tasmā evaṃ parassa vacanaṃ sampaṭicchitvā karonto subbaco ca assa.

Yathā ca suvaco, evaṃ **mudu assa**. **Mudūti** gahaṭṭhehi dūtagamanappahiṇagamanādīsu niyuñjīyamāno tattha mudubhāvaṃ akatvā thaddho hutvā vattapaṭipattiyaṃ sakalabrahmacariye ca mudu assa suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya tattha tattha viniyogakkhamo. Atha vā **mudūti** abhākuṭiko uttānamukho

sukhasambhāso paṭisanthāravutti sutitthaṃ viya sukhāvagāho assa. Na kevalaṅca mudu, api ca pana **anātimānī assa**, jātigottādīhi atimānavatthūhi pare nātimaññeyya, Sāriputtatthero viya Caṇḍālakumārakasamena cetasā vihareyyāti.

144. Evaṃ Bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjamānassa visesato ārañṇakassa bhikkhuno ekaccaṃ karaṇīyaṃ vatvā puna tatuttaripi vattukāmo **“santussako cā”**ti dutiyaṃ gāthamāha.

Tattha “santuṭṭhī ca kataññutā”ti ettha vuttappabhedena dvādasavidhena santosena santussatīti **santussako**. Atha vā tussatīti tussako, sakena tussako, santena tussako, samena tussakoti **santussako**. Tattha **sakaṃ** nāma “piṇḍiyālopabhojanam nissāyā”ti¹ evaṃ upasampadamālake uddiṭṭhaṃ attanā ca sampaṭicchitam catupaccayaajātam, tena sundarena vā asundarena vā sakkaccaṃ vā asakkaccaṃ vā dinnena paṭiggahaṇakāle paribhogakāle ca vikāramadassetvā yāpento “sakena tussako”ti vuccati. **Santaṃ** nāma yaṃ laddhaṃ hoti attano vijjamānaṃ, tena santeneva tussanto tato paraṃ na patthento atricchataṃ pajahanto “santena tussako”ti vuccati. **Samam** nāma iṭṭhāniṭṭhesu anumayapaṭighappahānaṃ, tena samena sabbārammaṇesu tussanto “samena tussako”ti vuccati.

Sukhena bharīyatīti **subharo**, suposoti vuttaṃ hoti. Yo hi bhikkhu sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesam vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ ‘kiṃ tumhehi dinnan’ti apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṃ deti, esa dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūratova parivajjenti “dubbharo bhikkhu na sakkā positun”ti. Yo pana yaṃkiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā appaṃ vā bahum vā labhitvā attamano vippasannamukho hutvā yāpeti², esa subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti “amhākaṃ bhadanto subharo

1. Vi 3. 73 piṭṭhe.

2. Yāti (Sī)

thokathokenapi¹ tussati, mayameva naṃ posessāmā”ti paṭiññāṃ katvā posenti. Evarūpo idha subharoti adhippeto.

Appaṃ kiccamassāti **appakicco**, na kammārāmatābhassārāmatāsaṅgaṇikārāmatādi-anekekiccabyāvaṭo. Atha vā sakalavihāre navakammasaṃghabhogasāmaṇera-ārāmikavosaṇādikiccavirahito, attano kesanakhacchedanapattacīvaraparikkammādiṃ katvā samaṇadhammakiccaparo hotīti vuttaṃ hoti.

Sallahukā vutti assāti **sallahukavutti**. Yathā ekacco bahubhaṇḍo bhikkhu² disāpakkamanakāle bahuṃ pattacīvarapaccattharaṇatelaḷaḷaḍiṃ mahājanena sīsabhārakaṭṭhārādīhi uccārāpetvā pakkamati, evaṃ ahutvā yo appaparikkhāro hoti, pattacīvarādi-aṭṭhasamaṇaparikkhāramattameva pariharati, disāpakkamanakāle pakkhī sakuṇo viya samādāyeva pakkamati, evarūpo idha sallahukavuttīti adhippeto. Santāni indriyāni assāti **santindriyo**, iṭṭhārammaṇādisu rāgādivasena anuddhatindriyoti vuttaṃ hoti. **Nipakoti** viññū vibhāvī paññavā, sīlānurakkhaṇapaññāya cīvarādivicāraṇapaññāya āvāsādisattasappāyaparijānanapaññāya ca samannāgatoti adhippāyo.

Na pagabbhoti **appagabbho**, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena anekāṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho.

Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ³ nāma saṃghagaṇapuggalabhojanasālājantagharanānatitthabhikkhācāramagga-antaragharapavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṃghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati, pāde pādamodahitvā⁴ vāti evamādi, tathā gaṇamajjhe, gaṇamajjheti catuparisasannipāte, tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāyaṃ pana vuḍḍhānaṃ āsanaṃ na deti, navānaṃ āsanaṃ paṭibāhati, tathā jantāghare. vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijālanādīni karoti. Nānatitthe ca yadidaṃ “daharo vuḍḍhoti pamāṇaṃ akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabban”ti

1. Appakenapi (Ka)

3. Khu 7. 175 piṭṭhe Mahāniddese.

2. Bahubhaṇḍikabhikkhu (Syā, Ka)

4. Pādamādahitvā (Sī)

vuttaṃ, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakaṃ otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādheti. Bhikkhācāramagge pana aggāsana-aggodaka-aggapiṇḍattham vuḍḍhānaṃ purato purato yāti bāhāya bāhaṃ paharanto, antaragharappavesane vuḍḍhānaṃ paṭhamataraṃ pavisati, daharehi kāyakīḷanaṃ karotīti evamādi.

Catuṭṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṃghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṃghamaññhe anāpucchā dhammaṃ bhāsati, tathā pubbe vuttappakāre gaṇe vuḍḍhatare puggale ca. Tattha manussehi pañhaṃ puṭṭho vuḍḍhataraṃ anāpucchā vissajjeti. Antaraghare pana “itthannāme kiṃ atthi, kiṃ yāgu udāhu khādanīyaṃ bhojanīyaṃ, kiṃ me dassasi, kimajja khādisāmi, kiṃ bhuñjissāmi, kimpivissāmi”ti evamādiṃ bhāsati.

Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasā eva kāmavitakkādinānappakāra-appatirūpavitakkanam.

Kulesvananugiddhoti yāni kulāni upasaṅkamati, tesu paccayataṇhāya vā ananulomiyagihisaṃsaggavasena vā ananugiddho, na sahasokī, na sahanandī, na sukhitesu sukhito, na dukkhitesu dukkhito, na uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā yogamāpajjitāti¹ vuttaṃ hoti. Imissā cā gāthāya yaṃ “suvaco cassā”ti ettha vuttaṃ “assā”ti vacanaṃ, taṃ sabbapadehi saddhiṃ “santussako ca assa, subharo ca assā”ti evaṃ yojetabbaṃ.

145. Evaṃ Bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato ārañṇakassa bhikkhuno tatuttaripi karaṇīyaṃ ācikkhitvā idāni akaraṇīyampi ācikkhitukāmo “**na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyun**”ti imaṃ upaḍḍhagāthamāha. Tassattho—evamimaṃ karaṇīyaṃ karonto yaṃ taṃ kāyavacīmanoduccaritaṃ khuddaṃ lāmakanti vuccati, taṃ na ca khuddaṃ samācare. Asamācaranto ca na kevalaṃ oḷārikaṃ, kiṃ pana kiñci na samācare, appamattakaṃ aṇumattampi na samācareti vuttaṃ hoti.

1. Attanāvuyyogamāpajjitāti (Sī)

Tato tassa samācāre sandiṭṭhikamevādīnavam dasseti **“yena viññū pare upavadeyyun”**ti. Ettha ca yasmā aviññū pare appamāṇam. Te hi anavajjam vā sāvajjam karonti, appasāvajjam vā mahāsāvajjam. Viññū eva pana pamāṇam. Te hi anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇam bhāsanti, vaṇṇārahassa ca vaṇṇam bhāsanti, tasmā **“viññū pare”**ti vuttam.

Evam Bhagavā imāhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi santam padam abhisamecca viharitukāmassa, tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato āraññakassa āraññakasīsenā ca sabbesampi kammaṭṭhānam gahetvā viharitukāmānam karaṇīyākaraṇīyabhedaṁ kammaṭṭhānūpacāram vatvā idāni tesam bhikkhūnam tassa devatābhayassa paṭighātāya parittattham vipassanāpādakajjhānavasena kammaṭṭhānatthaṁca **“sukhino va khemino hontū”**ti-ādinā nayena mettakatham kathetumāraddho.

Tattha **sukhinoti** sukhasamaṅgino. **Kheminoti** khemavanto, abhayā nirupaddavāti vuttam hoti. **Sabbeti** anavasesā. **Sattāti** paṇino. **Sukhitattāti** sukhitacittā. Ettha ca kāyikena sukhena sukhino, mānasena sukhitattā, tadubhayenāpi sabbabhayūpaddavavigamena vā kheminoti veditabbā. Kasmā pana evam vuttam? Mettābhāvanākāradassanattham. Evam hi mettā bhāvetabbā **“sabbe sattā sukhino hontū”**ti vā, **“khemino hontū”**ti vā, **“sukhitattā hontū”**ti vā.

146. Evam yāva upacārato appanākoṭi, tāva saṅkhepena mettābhāvanam dassetvā idāni vitthāratopi tam dassetum **“ye kecī”**ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā puthuttārammaṇe paricitaṁ cittam na ādikeneva ekatte saṅghāti, ārammaṇappabhedam pana anugantvā kamena saṅghāti, tasmā tassa tasathāvarādidukatikappabhede ārammaṇe anugantvā anugantvā saṅghānatthampi **“ye kecī”**ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā yassa yaṁ ārammaṇam vibhūtam hoti, tassa tattha cittam sukham tiṭṭhati, tasmā tesam bhikkhūnam yassa yaṁ vibhūtam ārammaṇam, tassa tattha cittam saṅghāpetukāmo tasathāvarādidukattika-ārammaṇappabhedadīpakam **“ye kecī”**ti imam gāthādvayamāha.

Ettha hi tasathāvaradukam diṭṭhādiṭṭhadukam dūrasantikadukam
bhūtasambhavesidukanti cattāri dukāni, dīghādīhi ca chahi padehi
majjhimapadassa tisu, añukapadassa ca dvīsu tikesu atthasambhavato
dīgharassamajjhimattikam mahantāṇukamajjhimattikam
thūlāṇukamajjhimattikanti tayo tike ca dīpeti. Tattha **ye kecīti**
anavasesavacanam. Pāṇā eva bhūtā **pāṇabhūtā**. Atha vā pāṇantīti pāṇā.
Etena assāsapassāsapaṭibaddhe pañcavokārasatte gaṇhāti. Bhavantīti **bhūtā**.
Etena ekavokāracatuvokārasatte gaṇhāti. **Atthīti** santi samvījjanti.

Evam “**ye keci pāṇabhūtattī**”ti iminā vacanena dukattikehi
saṅghetabbe sabbe satte ekajjham dassetvā idāni sabbepe te **tasā vā thāvarā**
vā anavasesāti iminā dukena saṅghetvā dasseti.

Tattha tasantīti **tasā**, sataṇhānam sabhayānañcetam adhivacanam.
Tiṭṭhantīti **thāvarā**, pahīnataṇhābhayānam¹ arahatānam etam adhivacanam.
Natthi tesam avasesanti **anavasesā**, sabbepe vuttam hoti. Yañca
dutiyaḡāthāya ante vuttam, tam sabbadukattikehi sambandhitabbam—ye keci
pāṇabhūtattī tasā vā thāvarā vā anavasesā, imepi sabbe sattā bhavantu
sukhitattā. Evam yāva bhūtā vā sambhavesī vā imepi sabbe sattā bhavantu
sukhitattāti.

Idāni dīgharassamajjhimāditikattayadīpakesu **dīghā vā**ti-ādīsu chasu
padesu **dīghā**ti dīghattabhāvā nāgamacchagodhādayo.
anekabyāmasatappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānam attabhāvā
anekayojanappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānam attabhāvā
anekayojanappamāṇāpi macchagodhādīnamattabhāvā honti. **Mahantā**ti
mahantattabhāvā jale macchakacchapādayo, thale hatthināgādayo,
amanussesu dānavādayo. Āha ca “rāhugam attabhāvīnam”ti². Tassa hi
attabhāvo ubbedhena cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni, bāhū
dvādasayojanasataparimāṇā, paññāsayojanam bhamukantaram, tathā
aṅgulantarikā, hatthatalāni dve yojanasatānīti. **Majjhimā**ti
assagoṇamahimsasūkarādīnam attabhāvā. **Rassakā**ti tāsū tāsū jātīsu
vāmanādayo dīghamajjhimehi omakappamāṇā sattā. **Aṇukā**ti

1. Pahīnataṇhāgamanānam (Sī, Syā)

2. Am 1. 324 piṭṭhe.

maṁsacakkhussa agocarā dibbacakkhuvisayā udakādīsu nibbattā
sukhamattabhāvā sattā, ūkādayo vā. Apica ye tāsu tāsu jātīsu
mahantamajjhimehi thūlamajjhimehi ca omakappamāṇā sattā, te añukāti
veditabbā. **Thūlāti** parimaṇḍalattabhāvā macchakummasippikasambukādayo
sattā.

147. Evaṁ tīhi tikehi anavasesato satte dassetvā idāni “**diṭṭhā vā ye va
adiṭṭhā**”ti-ādīhi tīhi dukehipi te saṅgahetvā dasseti.

Tattha **diṭṭhāti** ye attano cakkhussa āpāthamāgatavasena diṭṭhapubbā.
Adiṭṭhāti ye parasamuddaparaselaparacakkavāḷādīsu ṭhitā. “**Ye va dūre
vasanti avidūre**”ti iminā pana dukena attano attabhāvassa dūre ca avidūre ca
vasante satte dasseti. Te upādāyupādāvasena¹ veditabbā. Attano hi kāye
vasantā sattā avidūre, bahikāye vasantā dūre. Tathā anto-upacāre vasantā
avidūre, bahi-upacāre vasantā dūre. Attano vihare² gāme janapade dīpe
cakkavāḷe vasantā avidūre, paracakkavāḷe vasantā dūre vasantīti vuccanti.

Bhūtāti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā eva, na puna bhavissantīti saṅkhyam
gacchanti, tesam khīṇāsavānametaṁ adhivacanam. Sambhavamesantīti
sambhavesī. Appahīnabhavasamyojanattā āyatimpi sambhavam esantānam
sekkhaputhujjanānametaṁ adhivacanam. Atha vā catūsu yonīsu
aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosaṇca na bhindanti, tāva
sambhavesī nāma. Aṇḍakosaṁ vatthikosaṇca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā
nāma. Saṁsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma.
Dutiyacittakkhaṇato pabhutī bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva
tato aññam na pāpuṇanti, tāva sambhavesī nāma. Tato param bhūtāti.

148. Evaṁ Bhagavā “sukhino vā”ti-ādīhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi
nānapakārato tesam bhikkhūnam hitasukhāgamapatthanāvasena sattesu

1. Apādadipādavasena (Sī, Syā)

2. Antovihāre (Syā, Ka)

mettābhāvanam dassetvā idāni ahitadukkhānāgamapattanāvasenāpi tam dassento āha “**na paro param nikubbethā**”ti. Esa porāṇapāṭho, idāni pana “param hi”tipi paṭhanti, ayaṁ na sobhano.

Tattha **paroti** parajano. **Paranti** parajanam. **Na nikubbethāti** na vañceyya¹. **Nātimaññethāti** na atikkamitvā maññeyya. **Katthacīti** katthaci okāse, gāme vā nigame vā khette vā nātimajjhe vā pūgamajjhe vāti-ādi. **Nanti** etaṁ. **Kañcīti** yaṁ kañci khattiyaṁ vā brāhmaṇam vā gahaṭṭham vā pabbajitaṁ vā sugataṁ vā duggataṁ vāti-ādi. **Byārosanā paṭighasaññāti** kāyavacīvikārehi byārosanāya ca, manovikārena paṭighasaññāya ca. “Byārosanāya paṭighasaññāyā”ti hi vattabbe “byārosanā paṭighasaññā”ti vuccati yathā “samma daññāya vimuttā”ti vattabbe “samma daññā vimuttā”ti², yathā ca “anupubbasiikkhāya anupubbakiriyāya anupubbapaṭipadāyā”ti vattabbe “anupubbasiikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā”ti³. **Nāññamaññassa dukkhamiccheyyāti** aññamaññassa dukkham na iccheyya. Kim vuttaṁ hoti? Na kevalaṁ “sukhino vā khemino vā hontū”ti-ādīmanasikāravaseneva mettaṁ bhāveyya, kiṁ pana “aho vata yo koci parapuggalo yaṁ kañci parapuggalaṁ vañcanādihi nikatīhi na nikubbetha, jāti-ādihi ca navahi mānavatthūhi katthaci padese yaṁ kañci parapuggalaṁ nātimaññeyya, aññamaññassa ca byārosanāya vā paṭighasaññāya vā dukkham na iccheyyā”ti evampi manasi karonto bhāveyyāti.

149. Evaṁ ahitadukkhānāgamapattanāvasena atthato mettābhāvanam dassetvā idāni tameva upamāya dassento āha “**mātā yathā niyaṁ puttā**”ti.

Tassattho—yathā mātā **niyaṁ puttā** attani jātāṁ orasaṁ puttāṁ, tañca **ekaputtameva āyusā anurakkhe**, tassa dukkhāgamapaṭibāhanatthaṁ⁴ attano āyumpi cajitvā taṁ anurakkhe, **evampi sabbabhūtesu** idaṁ **mettamānasam bhāvaye**, punappunam janaye vaḍḍhaye, tañca aparimāṇasattārammaṇavasena ekasmiṁ vā satte anavasesapharaṇavasena **aparimāṇam** bhāvayeti.

1. Na vambheyya (Syā)

2. Saṁ 1. 76 piṭṭhe.

3. Aṁ 3. 41; Khu 1. 141; Vi 4. 421 piṭṭhesu. 4. Dukkhopagamapaṭibāhanatthaṁ (Sī)

150. Evaṃ sabbākārena mettābhāvanāṃ dassetvā idāni tasseva vaḍḍhanāṃ dassento āha “**mettañca sabbalokasmī**”ti.

Tattha mijjati tāyati cāti mitto, hitajjhāsayatāya siniyhati ahitāgamato rakkhati cāti attho. Mittassa bhāvo **mettāṃ**. **Sabbasminti** anavasese. **Lokasminti** sattaloke. Manasi bhavanti **mānasāṃ**. Tañhi cittasampayuttattā evaṃ vuttāṃ. **Bhāvayeti** vaḍḍhaye. Nāssa parimāṇanti **aparimāṇāṃ**, appamāṇasattārammaṇatāya evaṃ vuttāṃ. **Uddhanti** upari. Tena arūpabhavaṃ gaṇhāti. **Adhoti** heṭṭhā. Tena kāmabhavaṃ gaṇhāti. **Tiriyanti** vemajjham. Tena rūpabhavaṃ gaṇhāti. **Asambādhanti** sambādhavirahitaṃ, bhinnasīmanti vuttāṃ vemajjham. Tena rūpabhavaṃ gaṇhāti. **Asambādhanti** sambādhavirahitaṃ, bhinnasīmanti vuttāṃ hoti. Sīmā nāma paccatthiko vuccati, tasmimpi pavattanti attho. **Averanti** veravirahitaṃ, antarantarāpi veracetanāpātubhāvavirahitanti vuttāṃ hoti. **Asapattanti** vigatapaccatthikaṃ. Mettāvihārī hi puggalo manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, nāssa koci paccatthiko hoti, tenassa taṃ mānasāṃ vigatapaccatthikattā “asapattan”ti vuccati. Pariyāyavacanañhi etaṃ, yadidaṃ paccatthiko sapattoti. Ayaṃ anupadato atthavaṇṇanā.

Ayaṃ panettha adhippetatthavaṇṇanā—yadetaṃ “evampi sabbabhūtesu mānasāṃ bhāvaye aparimāṇaṃ”ti guttaṃ, tañcetaṃ aparimāṇaṃ mettāṃ mānasāṃ sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhaye, vaḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gamaye. Kathaṃ? **Uddhaṃ adho ca tiriyañca**, uddhaṃ yāva bhavaggā, adho yāva Avīcīto, tiriyaṃ yāva avasesadisā. Uddhaṃ vā āruppaṃ, adho kāmādhātum, tiriyaṃ rūpadhātum anavasesaṃ pharanto. Evaṃ bhāventopi ca taṃ yathā asambādhaṃ averaṃ asapattañca hoti, tathā sambādhaverasapattābhāvaṃ karonto bhāvaye. Yaṃ vā taṃ bhāvanāsampadaṃ pattaṃ sabbattha okāsalābhavasena¹ asambādhaṃ, attano paresu āghātaṭṭhavinayena averaṃ, attani ca paresaṃ āghātaṭṭhavinayena asapattaṃ hoti, taṃ asambādhaṃ averaṃ asapattaṃ aparimāṇaṃ mettāṃ mānasāṃ uddhaṃ adho tiriyañcāti tividdhāparicchede sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhayeti.

1. Okāsalokavasena (Syā, Ka)

151. Evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanam dassetvā idāni kaṃ bhāvanamanuyuttassa viharato iriyāpathaniyamābhāvaṃ dassento āha **“tiṭṭham caram -pa- adhiṭṭheyyā”**ti.

Tassattho—evametaṃ mettaṃ mānaṃ bhāvento so “nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāyā”¹ti-ādīsu¹ viya iriyāpathaniyamaṃ akatvā yathāsukhaṃ aññataraññatara- iriyāpathabāddhanavinodanaṃ karonto tiṭṭham vā caram vā nisinno vā sayāno vā yāvatā vigatamiddho assa, atha etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭheyya.

Atha vā evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanam dassetvā idāni vasībhāvaṃ dassento āha **“tiṭṭhamcaram”**ti. Vasippatto hi tiṭṭham vā caram vā nisinno vā sayāno vā yāvatā² iriyāpathena etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, atha vā tiṭṭham vā caram vāti na tassa ṭhānādīni antarāyakaṃ honti, apica kho so yāvatā etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, tāvatā vitamiddho hutvā adhiṭṭhāti, natthi tassa tattha dandhāyitattaṃ. Tenāha **“tiṭṭham caram nisinno va sayāno, yāvatā’ssa vitamiddho. Etaṃ satim adhiṭṭheyyā”**ti.

Tassāyamadhippāyo—yaṃ taṃ “mettañca sabbalokasmi, mānaṃ bhāvaye”ti vuttaṃ, taṃ tatthā bhāvaye, yathā ṭhānādīsu yāvatā iriyāpathena, ṭhānādīni vā anādiyitvā yāvatā etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo assa, tāvatā vitamiddho hutvā etaṃ satim adhiṭṭheyyāti.

Evaṃ mettābhāvanāya vasībhāvaṃ dassento “etaṃ satim adhiṭṭheyyā”ti tasmim tasmim mettāvihāre niyojetvā idāni taṃ vihāraṃ thunanto āha **“brahmametaṃ vihāramidhamāhū”**ti.

Tassattho—yvāyaṃ “sukhino va khemino hontū”ti-ādīni katvā yāva “etaṃ satim adhiṭṭheyyā”ti samvaṇṇito mettāvihāro, **etaṃ** catūsu dibbabrahma-ariya-iriyāpathavihāresu niddosattā attanopi paresampi atthakarattā ca **idha** ariyassa dhammavinaye **brahmavihāramāhū**, seṭṭhavihāramāhūti. Yato satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ tiṭṭham caram

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Yāvatā yāvatā (Sī)

nisinno vā sayāno vā yāvata'ssa vitamiddho, etaṃ satim adhiṭṭheyyāti.

152. Evaṃ Bhagavā tesam bhikkhūnaṃ nānappakārato mettābhāvanam dassetvā idāni yasmā mettā sattārammaṇattā attadiṭṭhiyā āsannā hoti, tasmā diṭṭhigahaṇanisedhanamukhena tesam bhikkhūnaṃ tadeva mettājhānaṃ pādakaṃ katvā ariyabhūmippattim dassento āha “**diṭṭhiṇca anupaggamā**”ti. Imāya gāthāya desanaṃ samāpesi.

Tassattho—yvāyaṃ “brahmametaṃ vihāramidhamāhū”ti saṃvaṇṇito mettājhānavihāro, tato vuṭṭhāya ye tattha vitakkavicārādayo dhammā, te, tesaṇca vatthādi-anusārena¹ rūpadhamme pariggahetvā iminā nāmarūpaparicchadena “suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, na idha sattūpalabbhati”ti² evaṃ **diṭṭhiṇca anupaggamma** anupubbena lokuttarasīlena **sīlavā** hutvā lokuttarasīlasampayutteneva sotāpattimaggasammādiṭṭhisāṅkhātēna **dassanena sampanno**, tato paraṃ yopāyaṃ vatthukāmesu gedho kilesakāmo appahīno hoti, tampi sakadāgāmi-anāgāmi maggehi tanubhāvena anavasesappahānena ca **kāmesu gedhaṃ vineyya** vinayitvā vūpasametvā **na hi jātu gabbhaseyya puna reti** ekaṃseneva puna gabbhaseyyaṃ na eti, suddhāvāsesu nibbattitvā tattheva arahattaṃ pāpuṇitvā parinibbātīti.

Evaṃ Bhagavā desanaṃ samāpetvā te bhikkhū āha “gacchatha bhikkhave tasmiṃyeva vanasaṇḍe viharatha, imaṇca suttaṃ māsassa aṭṭhasu dhammassavanadivasesu gaṇḍim ākoṭetvā ussāretha, dhammakathaṃ karotha sākacchatha anumodatha, idameva kammaṭṭhānaṃ āsevatha bhāvettha bahulīkarotha, tepi vo amanussā taṃ bheravārammaṇaṃ na dassessanti, aññadatthu, atthakāmā hitakāmā bhavissanti”ti. Te “sādhū”ti Bhagavato paṭissuṇitvā utṭhāyāsanaṃ Bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattha gantvā tathā akaṃsu. Devatāyo ca “bhadantā amhākaṃ atthakāmā hitakāmā”ti pītisomanassajātā hutvā sayameva senāsaṇaṃ sammajjanti, uṇhodakaṃ paṭiyādenti, piṭṭhiparikammaṃ padāparikammaṃ karonti, ārakkhaṃ saṃvidahanti. Te bhikkhū tattheva mettaṃ bhāvetvā

1. Vavatthādi-anusārena (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 137 piṭṭhe.

tameva ca pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā sabbeva tasmiṃyeva
antotemāse aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitvā mahāpavāraṇāya
visuddhipavāraṇaṃ pavāresunti.

Evañhi atthakusalena Tathāgatenā¹,
Dhammissarena kathitaṃ karaṇīyamattamaṃ.

Katvānubhuyya paramaṃ hadayassa santiṃ,
Santam padaṃ abhisamenti samattapaññā.

Tasmā hi taṃ amatamabbhutamariyakantaṃ,
Santam padaṃ abhisamecca viharitukāmo².

Viññū jano vimalasīlasamādhipaṇṇā-
Bhedaṃ kareyya satataṃ karaṇīyamattamanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hemavatasuttavaṇṇanā

Ajja pannarasoti Hemavatasuttaṃ. Kā uppatti? Pucchāvasikā uppatti.
Hemavatenā hi puṭṭho Bhagavā “chasu loko samuppanno”ti-ādīni abhāsi.
Tattha “ajja pannaraso”ti-ādi Sātāgirena vuttaṃ, “iti Sātāgiro”ti-ādi
saṅgītikārehi, “kaccimano”ti-ādi Hemavatenā, “chasu loko”ti-ādi Bhagavatā,
taṃ sabbampi samodhānetvā “Hemavatasuttan”ti vuccati. “Sātāgirisuttan”ti
ekaccehi.

Tattha yāyaṃ “ajja pannaraso”ti-ādi gāthā, tassā uppatti—imasimyeva
Bhaddakappe vīsativassasahassāyukesu purisesu uppaṇṇitvā
soḷasavassasahassāyukāni ṭhatvā parinibbutassa Bhagavato
Kassapasammāsambuddhassa mahatīyā pūjāya sarīrakiccaṃ akaṃsu. Tassa
dhātuyo

1. Atthakusalā kusalassa dhamme (Sī, Ka)

2. Vihātukāmo (Sī, Syā)

avikiritvā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā aṭṭhaṃsu¹.

Dīghāyukabuddhānañhi esā dhammatā. Appāyukabuddhā pana yasmā bahutarena janena adiṭṭhā eva parinibbāyanti, tasmā dhātupūjampi katvā “tattha tattha janā puññaṃ pasavissanti”ti anukampāya “dhātuyo vikirantū”ti adhiṭṭhahanti, tena tesāṃ suvaṇṇacūṇṇāni viya dhātuyo vikiranti seyyathāpi amhākaṃ Bhagavato.

Manussā tassa Bhagavato ekaṃyeva dhātugharaṃ katvā cetiyaṃ patiṭṭhāpesuṃ yojanaṃ ubbedhena parikkhepena ca. Tassa ekekagāvutantarāni cattāri dvārāni ahesuṃ, ekaṃ dvāraṃ Kikī rājā aggahesi, ekaṃ tasseva putto Pathavindharo nāma, ekaṃ senāpatipamukhā amaccā, ekaṃ seṭṭhipamukhā jānapadā. Rattasuvaṇṇamayā ekagghanā suvaṇṇarasapaṭibhāgā ca nānāratanamayā iṭṭhakā ahesuṃ ekekā sataṣaḥsagghanikā. Te haritālamanoṣilāhi mattikākiccaṃ surabhitelena udakakiccaṃ katvā taṃ cetiyaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Evam patiṭṭhite cetiye dve kulaputtā sahāyakā nikkhamitvā sammukhasāvakaṇaṃ therānaṃ santike pabbajimsu. Dīghāyukabuddhānañhi sammukhasāvakāyeva pabbājenti upasampādentī nissayaṃ denti, itare na labhanti. Tato te kulaputtā “sāsane bhante kati dhurānī”ti pucchimsu. Therā “dve dhurānī”ti kathesuṃ “vāsadhuraṃ pariyattidhuraṇcā”ti. Tattha pabbajitena kulaputtana ācariyupajjhāyānaṃ santike pañca vassāni vasiṭvā vattapaṭivattaṃ pūretvā pātimokkhaṃ dve tīṇi bhāṇavārasuttantāni ca paṇaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ uggahetvā kule vā gaṇe vā nirālayena raññaṃ pavasiṭvā arahattasacchikiriyāya ghaṭṭitabbaṃ vāyamitabbaṃ, etaṃ **vāsadhuraṃ**. Attano thāmena pana ekaṃ vā nikāyaṃ pariyāpuṇitvā dve vā pañca vā nikāye pariyattito ca atthato ca suvisadaṃ sāsanaṃ anuyuñjītabbaṃ, etaṃ **paviyattidhuranti**. Atha te kulaputtā “dvinnāṃ dhurānaṃ vāsadhurameva seṭṭhaṃ”ti vatvā “mayaṃ panamhā daharā, vuḍḍhakāle vāsadhuraṃ paripūressāma, pariyattidhuraṃ tāva pūremā”ti pariyattim ārabhimsu. Te pakatīyāva pañnavanto na cirasseva sakale Buddhavacane pakataññaṇo vinaye ca ativiya vinicchayakusalā ahesuṃ. Tesāṃ pariyattim nissāya parivāro uppajji, parivāraṃ

1. Saṇṭhahimsu (Si)

nissāya lābho, ekamekassa pañcasatapañcasatā bhikkhū parivārā ahesum. Te Satthusāsanaṃ dīpentā viharimsu, puna Buddhakālo viya ahoṣi.

Tadā dve bhikkhū gāmakāvāse viharanti dhammavādī ca adhammavādī ca. Adhammavādī caṇḍo hoti pharuso mukharo, tassa ajjhācāro itarassa pākaṭo hoti. Tato naṃ “idaṃ te āvuso kammaṃ sāsanaṃ appatirūpan”ti codesi, so “kiṃ te diṭṭhaṃ kiṃ sutan”ti vikkhipati. Itaro “vinayadharā jānissanti”ti āha. Tato adhammavādī “sace imaṃ vatthum vinayadharā vinicchinnissanti, addhā me sāsane paṭiṭṭhā na bhavissati”ti nātvā attano pakkhaṃ kātukāmo tāvadeva parikkhāre ādāya te dve there upasaṅkamitvā samaṇaparikkhāre datvā tesam nissayena viharitumāraddho, sabbaṃ nesaṃ upaṭṭhānaṃ karonto sakkaccaṃ vattapaṭivattaṃ pūretukāmo viya akāsi. Tato ekadivasam upaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā tehi vissajjīyamānopi aṭṭhāsiyeva, therā “kiñci vattabbamatthi”ti taṃ pucchimsu. So “āma bhante ekena me bhikkhunā saha ajjhācāraṃ paṭicca vivādo atthi, so yadi taṃ vatthum idhāgantvā āroceṭi, yathāvinicchayaṃ na vinicchinitabban”ti. Therā “osaṭam vatthum yathāvinicchayaṃ na vinicchinitum na vaṭṭati”ti āhaṃsu. So “evaṃ kariyamāne bhante mama sāsane paṭiṭṭhā natthi, mayhetam pāpaṃ hotu, mā tumhe vinicchinaṭhā”ti. Te tena nippīliyamānā sampaṭicchimsu. So tesam paṭiññaṃ gahetvā puna taṃ āvāsaṃ gantvā “sabbam vinayadharānaṃ santike niṭṭhitan”ti taṃ dhammavādiṃ suṭṭhutarāṃ avamaññaṃ pharusena samudācarati. Dhammavādī “nissaṅko¹ ayaṃ jāto”ti tāvadeva nikkhamitvā therānaṃ parivāraṃ bhikkhusahassaṃ upasaṅkamitvā āha “nanu āvuso osaṭam vatthu yathāddhammaṃ vinicchinitabban, anosarāpetvā eva vā aññaṃ accayaṃ desāpetvā sāmaggī kātābbā, ime pana therā neva vatthum vinicchiniṃsu, na sāmaggim ākaṃsu, kiṃ nāmetan”ti. Tepi sutvā tuṇhī ahesum “nuna kiñci ācariyehi nātan”ti. Tato adhammavādī okāsaṃ labhitvā “tvaṃ pubbe ‘vinayadharā jānissanti’ti bhaṇasi, idāni tesam vinayadharānaṃ² ārocehi

1. Nisittako (Syā), nirāsaṅko (Ka)

2. Imedāni te vinayadharā (Sī), imesaṃ dāni vinayadharānaṃ (Ka)

taṃ vatthun”ti dhammavādiṃ piḷetvā “ajjatagge parājito tvaṃ, mā taṃ āvāsaṃ āgacchi”ti vatvā pakkāmi. Tato dhammavādī there upasaṅkamitvā “tūmhe sāsanaṃ anapekkhitvā ‘amhe upaṭṭhesi paritosesi’ti puggalameva apekkhittha, sāsanaṃ arakkhitvā puggalaṃ rakkhittha, ajjatagge dāni tumhākaṃ vinicchayaṃ vinicchinituṃ na vaṭṭati, ajja parinibbuto Kassapo Bhagavā”ti mahāsaddena kanditvā “naṭṭhaṃ Satthu sāsanaṃ”ti paridevamāno pakkāmi.

Atha kho te bhikkhū saṃviggamānasā “mayaṃ puggalamānuraṅkhaṇā sāsanaṃ ratanāṃ sobbhe pakkhipimhā”ti kukkucçaṃ uppādesuṃ. Te teneva kukkuccena upahatāsayaṭṭā kālāṃ katvā sagge nibbattitumasakkantā ekācariyo Himavati Hemavate pabbate nibbatti **Hemavato yakkhoti** nāmena, dutiyācariyo Majjhimaḍḍeso Sātāpabbate **Sātāgiroti** nāmena. Tepi nesaṃ parivārā bhikkhū tesāṃyeva anuvattitvā sagge nibbattitumasakkantā tesāṃ parivārā yakkhāva hutvā nibbattiṃsu. Tesāṃ pana paccayadāyaka gahaṭṭhā devaloke nibbattiṃsu. Hemavatasātāgiraṃ aṭṭhavāsatiyakkhasenāpatīnamabbhantarā mahānubhāvā yakkharājāno ahesuṃ.

Yakkhasenāpatīnaṃ ayaṃ dhammatā—māse māse aṭṭha divasāni dhammavinicchayaṭṭhaṃ Himavati manosiḷātale Nāgavatimaṇḍape¹ devatānaṃ sannipāto hoti, tattha sannipatitabbanti. Atha Sātāgiraḥemavataṃ tasmīṃ samāgame aññaṃaññaṃ disvā sañjāniṃsu, “tvaṃ samma kuhiṃ uppanno, tvaṃ kuhiṃ”ti attano attano uppattiṭṭhānaṃ pucchitvā vipaṭṭisārino ahesuṃ “naṭṭhā mayaṃ samma, pubbe vīsati vassasahassāni samaṇadhammaṃ katvā ekaṃ pāpasahāyaṃ nissāya yakkhayoniyaṃ uppannā, amhākaṃ pana paccayadāyaka kāmāvacaradevesu nibbattā”ti. Atha Sātāgiro āha “mārisa Himavā nāma acchariyabbhūtasammato, kiñci acchariyaṃ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī”ti. Hemavatopi āha “mārisa Majjhimaḍḍeso nāma acchariyabbhūtasammato, kiñci acchariyaṃ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī”ti. Evaṃ tesu dvīsu sahāyesu aññaṃaññaṃ katikaṃ katvā tameva uppattiṃ avivajjetvā² vasamānesu ekaṃ Buddhantaraṃ vītivattaṃ, mahāpathavī ekayojanatigāvutamattaṃ ussādā.

1. Bhāgalavātipabbate (Sī)

2. Ariñcitvā (Sī, Syā)

Athamhākaṃ bodhisatto Dīpaṅkarapādamūle katapaṇidhāno yāva Vessantarajātakam, tāva pāramiyo pūretvā Tusitabhavane uppajjitvā tattha yāvatāyukam ṭhatvā Dhammapadanidāne vuttanayena devatāhi āyācito pañca mahāvilokanāni viloketvā devatānam ārocetvā dvattimsāya pubbanimittesu vattamānesu idha paṭisandhim aggahesi dasa sahasilokadhātum kampetvā, tāni disvāpi ime rājayakkhā “iminā kāraṇena nibbattānī”ti na jānimsu. “Khiddāpasutattā nevāddasamsū”ti eke. Esa nayo jātīyam abhinikkhamane bodhiyañca. Dhammacakkappavattane pana pañcavaggiye āmantetvā Bhagavati tiparivaṭṭam dvādasākāraṃ varadhammacakkaṃ pavattente mahābhūmicālaṃ pubbanimittam pāṭihāriyāni ca¹ etesaṃ eko Sātāgiroyeva paṭhamam addasa. Nibbattikāraṇaṃ tesaṃ ñatvā sapaṇiso Bhagavantam upasaṅkamma dhammadesanaṃ assosi, na ca kiñci visesaṃ adhigacchi. Kasmā? So hi dhammaṃ suṇanto Hemavataṃ anussarivā “āgato nu kho me sahāyako, no”ti paṇisaṃ oloketvā taṃ apassanto “vañcito² me sahāyo, yo evaṃ vicitrapaṭibhānaṃ Bhagavato dhammadesanaṃ na suṇātī”ti vikkhattacitto ahosi. Bhagavā ca atthaṅgatepi ca sūriye desanaṃ na niṭṭhāpesi.

Atha Sātāgiro “sahāyam gahetvā tena sahāgama dhammadesanaṃ sossāmi”ti hatthiyāna-assayānagaruḷayānādīni māpetvā pañcahi yakkhasatehi parivuto Himavantaḥbhimukho pāyāsi. Tadā Hemavatopi yasmā paṭisandhiyāti-abhinikkhamanabodhiparinibbānesveva dvattimsa pubbanimittāni hutvāva pativigacchanti, na ciraṭṭhitikāni honti, dhammacakkapavattane pana tāni savisesāni hutvā cirataraṃ ṭhatvā nirujjhanti, tasmā Himavati taṃ acchariyapātubhāvaṃ disvā “yato ahaṃ jāto, na kadāci ayaṃ pabbato evaṃ abhirāmo bhūtapubbo, handa dāni mama sahāyam gahetvā āgama tena saha imaṃ pupphasirīṃ anubhavissāmi”ti tattheva Majjhimadesābhimukho āgacchati. Te ubhopi Rājagahassa upari samāgantvā aññamaññassa āgamanakāraṇaṃ pucchiṃsu. Hemavato āha “yato ahaṃ mārisa jāto, nāyaṃ pabbato evaṃ akālakusumitehi rukkhehi abhirāmo bhūtapubbo, tasmā etaṃ pupphasirīṃ tayā saddhim anubhavissāmi

1. Mahābhūmicālapubbanimittapaṭihāriyāni ca (Syā)

2. Papañcito (Ka)

āgatomhī”ti. Sātāgiro āha “jānāsi pana tvaṃ mārisa yena kāraṇena imaṃ akālapupphapāṭihāriyaṃ jātan”ti. Na jānāmi mārisāti. Imaṃ mārisa pāṭihāriyaṃ na kevalaṃ Himavanteyeva, apica kho pana dasasahassilokadhātūsu nibbattaṃ, Sammāsambuddho loke uppanno, ajja dhammacakkaṃ pavattesi, tena kāraṇenāti. Evaṃ Sātāgiro Hemavatassa Buddhuppādaṃ kathetvā taṃ Bhagavato santikaṃ ānetukāmo imaṃ gāthamāha. Keci pana Gotamake cetiye viharante Bhagavati ayamevamāhāti bhaṇanti “**ajja pannaraso**”ti.

153. Tattha **ajjāti** ayaṃ rattindivo pakkhagaṇanato **pannaraso**, upavasitabbato **uposatho**. Tīsu vā uposathesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasī uposatho, na sāmaggī-uposatho. Yasmā vā pātimokkhuddesa-aṭṭhaṅga-upavāsapaññattidivasādīsū sambahulesu atthesu uposathasaddo vattati. “Āyāmāvuso kappina uposathaṃ gamissāmā”ti-ādīsū hi pātimokkhuddese uposathasaddo. “Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho Visākhe uposatho upavuttho”ti-ādīsū¹ pañātipātā veramaṇi-ādikesu aṭṭhaṅgesu. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”ti-ādīsū² upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”ti-ādīsū³ paññattiyaṃ. “Tadahuposathe pannarase sīsāmnhātassā”ti-ādīsū⁴ divase. Tasmā avasesatthaṃ paṭikkhipitvā āsālhi punṇamadivasamyeva niyāmento āha “ajja pannaraso uposatho”ti. Pāṭipado dutiyoti evaṃ gaṇiyamāne ajja pannaraso divasoti attho.

Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti **dibbā**. Kāni tāni? Rūpāni. Tañhi rattim devānaṃ dasasahassilokadhātuto sannipatitānaṃ sarīravatthābharaṇavimānappabhāhi abbhādi-upakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo alaṅkato ahosi, visesālaṅkato ca paramavisuddhidevassa Bhagavato sarīrappabhāya. Tenāha “**dibbā ratti upaṭṭhitā**”ti.

1. Am 3. 84 piṭṭhe.

3. Dī 2. 142; Ma 3. 212 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 48 piṭṭhe.

4. Dī 3. 50; Ma 3. 210 piṭṭhesu.

Evam rattiguṇavaṇṇanāpadesenāpi sahāyassa cittappasādaṃ janento Buddhuppādaṃ kathetvā āha “**Anomanāmaṃ Satthāraṃ, handa passāma Gotaman**”ti. Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṃ assāti **Anomanāmo**. Tathā hissa “bujjhita saccānīti Buddho, bodhetā pajāyāti Buddho”ti-ādinā¹ nayena Buddhoti anomehi guṇehi nāmaṃ, “bhaggarāgoti Bhagavā, bhaggadosoti Bhagavā”ti-ādinā² nayena ca anomehi guṇehi nāmaṃ. Esa nayo “Arahaṃ Sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno”ti-ādīsu. diṭṭhadhammikādīsu atthesu devamanusse anusāsati “imaṃ pajahatha imaṃ samādāya vattathā”ti **Satthā**. Apica “Satthā Bhagavā satthavāho, yathā satthavāho satte³ kantāraṃ tāreti”ti-ādinā⁴ niddese vuttanayenāpi Satthā. Taṃ Anomanāmaṃ Satthāraṃ. **Handā**ti byavasānatthe nipāto. **Passāmā**ti tena attānaṃ saha saṅgahetvā paccuppannavacanaṃ. **Gotamanti** Gotamagottaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? “Satthā, na Satthā”ti mā vimatiṃ akāsi, ekantabyavasito⁵ hutvāva ehi passāma Gotamanti.

154. Evam vutte Hemavato “ayaṃ Sātāgiro ‘Anomanāmaṃ Satthāraṃ’ti bhaṇanto tassa sabbaññutaṃ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭiññehi pūraṇādisadisheva loko upadduto, so pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇappatto bhavissati, tena taṃ evaṃ pariggaṇhissāmī”ti cintetvā tādilakkhaṇaṃ pucchanto āha “**kaccimano**”ti.

Tattha **kaccī**ti pucchā. **Manoti** cittaṃ. **Supaṇihitoti** suṭṭhu ṭhapito, acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu **sabbabhūtesu**. **Tādinoti** tādilakkhaṇappattasseva sato. Pucchā eva vā ayaṃ “so te Satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no”ti. **Iṭṭhe anīṭṭhe cāti** evarūpe ārammaṇe. **Saṅkappāti** vitakkā. **Vasīkatāti** vasaṃ gamitā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yaṃ tvaṃ Satthāraṃ vadasi, tassa te Satthuno kacci tādilakkhaṇappattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva calanapaccayaṃ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te Satthā kacci sabbabhūtesu samacittena tādī, udāhu no, ye ca kho

1. Khu 7. 364; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.

3. Satthe (Syā)

4. Khu 7. 353 piṭṭhe.

5. Ekantabyavasiko (Ka)

iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyūṃ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampī vasena vattatīti.

155. Tato Sātāgiro Bhagavato sabbaññubhāve byavasiṭṭatā sabbe sabbaññuḅḅe anujānanto āha “**mano cassa supaṇihito**”ti-ādi. Tattha **supaṇihito**ti suṭṭhu ṭhapito, pathavīsamo avirujjhanatṭhena, Sinerusamo suppatiṭṭhitācalanatṭhena, indakhīlasamo catubbidhamāraparavādigaṇehi akampiṇatṭhena. Anacchariyañcetaṃ, Bhagavato idāni sabbākārasampannatā sabbaññubhāve ṭhitassa mano supaṇihito acalo bhavēyya, yassa tiracchānabhūṭassāpi sārāgādikāle Chaddantanāgakule uppannassa savisena sallena viddhassa acalo ahosi, vadhakepi tasmim nappadussi, aññadatthu tasseeva attano dante chetvā adāsi, tathā mahākapiḅhūṭassa mahatīyā silāya sīse pahaṭassāpi tasseeva ca maggaṃ dassesi, tathā Vidhurapaṇḍitabhūṭassa pādesu gahetvā saṭṭhiyojane kāḷapabbatapapāte pakkhattassāpi aññadatthu tasseeva yakkhassatthāya dhammaṃ desesi. Tasmā sammadeva āha Sātāgiro “**mano cassa supaṇihito**”ti.

Sabbabhūtesu tādīnoti sabbasattesu tādīlakkhaṇappattasseeva sato mano supaṇihito, na yāva paccayaṃ na labhatīti attho. Tattha Bhagavato tādīlakkhaṇaṃ pañcadhā veditabbaṃ. Yathāha—

“Bhagavā pañcahākārehi tādī, iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, muttāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, tanniddesāti tādī. Kathaṃ Bhagavā iṭṭhāniṭṭhe tādī? Bhagavā lābhepi tādī”ti.

Evamādi sabbam niddese¹ vuttanayeneva gahetabbaṃ. Lābhādayo ca tassa Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vitthāritanayena veditabbā. “Pacchā eva vā ayaṃ, so te Satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no”ti imasmimpi vikkape sabbabhūtesu samacittatāya tādī amhākaṃ Satthāti attho. Ayaṃ hi Bhagavā sukhūpasamhāra-kāmatāya dukkhāpanayanakāmatāya ca sabbasattesu samacitto, yādiso attani, tādiso paresu.

1. Khu 7. 88 piṭṭhe.

Yādiso mātari Mahāmāyāya, tādiso Ciñcamāṇavikāya. Yādiso pitari Suddhodane, tādiso Suppabuddhe. Yādiso putte Rāhule, tādiso vadhakesu Devadattadhanapālaka-aṅgulimālādīsu. Sadevake lokepi tādī. Tasmā sammadevāhas Sātāgiro “sabbabhūtesu tādino”ti.

Atho iṭṭhe anīṭṭhe cāti ettha pana evaṃ attho daṭṭhabbo—yaṃ kiñci iṭṭhaṃ vā anīṭṭhaṃ vā ārammaṇaṃ, sabbappakārehi tattha ye rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyūṃ, tyāssa anuttarena maggena rāgādīnaṃ pahīnattā vasīkatā, na kadāci tesaṃ vase vattati. So hi Bhagavā anāvilasaṅkappo suvimuttacitto suvimuttapaññoti. Ettha ca supaṇihitamanatāya ayonisomanasikārābhāvo vutto. Sabbabhūtesu iṭṭhānīṭṭhehi so¹ yattha bhaveyya, taṃ sattasaṅkhārābhedaṃ duvidhamārammaṇaṃ vuttaṃ. Saṅkappavasībhāvena tasmīṃ ārammaṇe tassa manasikārābhāvato kilesappahānaṃ vuttaṃ. Supaṇihitamanatāya ca manosamācārasuddhi, sabbabhūtesu tādītāya kāyasamācārasuddhi, saṅkappavasībhāvena² vitakkamūlakattā vācāya vacīsamācārasuddhi. Tathā supaṇihitamanatāya lobhādisabbadosābhāvo, sabbabhūtesu tādītāya mettādiguṇasabbhāvo, saṅkappavasībhāvena paṭikūle appaṭikūlasaññitādibhedā ariyiddhi, tāya cassa sabbaññubhāvo vutto hotīti veditabbo.

156. Evaṃ Hemavato pubbe manodvāravaseneva tādibhāvaṃ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṃ sutvā daḷhīkammatthaṃ idāni dvārattayavasenāpi, pubbe vā saṅkhepena kāyavacīmanodvārasuddhiṃ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṃ sutvā daḷhīkammatthameva vitthārenāpi puccanto āha “**kacci adinnan**”ti. Tattha gāthābandhasukhatthāya paṭhamāṃ adinnādānaviratiṃ pucchati. **Ārā pamādamhāti** pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggato dūrībhāvena abrahmacariyaviratiṃ pucchati. “Ārā pamādamhā”tipi paṭhanti, ārā mātugāmāti vuttaṃ hoti. **Jhānaṃ na riñcatīti** iminā pana tassāyeva tividhāya kāyaduccaritaviratiyā balavabhāvaṃ pucchati. Jhānayuttassa hi virati balavatī hotīti.

1. Iṭṭhānīṭṭhesu hi yo (Sī), sabbabhūta-iṭṭhānīṭṭhesu tādiso (Syā)

2. Saṅkappesu vasībhāvena (Sī)

157. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā na kevalaṃ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṃ adinnādānādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṃ taṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhi, sadevako cassa loko “adinnādānā paṭivirato samaṇo Gotamo”ti-ādinā nayena vaṇṇaṃ bhāsati, tasmā vissatṭhāya vācāya sīhanādaṃ nadanto āha **“na so adinnaṃ ādiyati”**ti. Taṃ atthato pākaṭameva. Imissāpi gāthāya tatiyapāde “pamādamhā pamadamhā”ti dvidhā pāṭho. Catutthapāde ca **jhānaṃ na riñcatī**ti jhānaṃ rittakaṃ suññaṃ na karoti, na pariccajati attho veditabbo.

158. Evaṃ kāyadvāre suddhiṃ sutvā idāni vacīdvāre suddhiṃ pucchanto āha **“kacci musā na bhaṇati”**ti. Ettha khīṇatīti khīṇo, vihiṃsati bādhatīti attho. Vācāya patho byappatho, khīṇo byappatho assāti **khīṇabyappatho**. Taṃ nakārena paṭisedhetvā pucchati **“na khīṇabyappatho”**ti, na pharusavācoti vuttaṃ hoti. “Nākhīṇabyappatho”tipi pāṭho, na akhīṇavacanoti attho. Pharusavacanāṃ hi paresaṃ hadaye akhiyamānaṃ¹ tiṭṭhati, tādisavacano kacci na soti vuttaṃ hoti. Vibhūtīti vināso, vibhūtiṃ kāsati karoti vāti² vibhūtikaṃ, vibhūtikameva **vebhūtikaṃ**, **vebhūtiyanti**tipi vuccati, pesuññassetāṃ adhivacanāṃ. Tañhi sattānaṃ aññaṃaṇṇato bhedanena vināsaṃ karoti. Sesāṃ uttānatthameva.

159. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā na kevalaṃ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṃ musāvādādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṃ taṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhi, sadevako cassa loko “musāvādā paṭivirato samaṇo Gotamo”ti vaṇṇaṃ bhāsati, tasmā vissatṭhāya vācāya sīhanādaṃ nadanto āha **“musā ca so na bhaṇati”**ti. Tattha **musāti** vinidhāya dīṭṭhādīni paravisamvādandavacanāṃ, taṃ so na bhaṇati. Dutiyapāde pana paṭhamatthavasena na khīṇabyappathoti, dutiyatthavasena nākhīṇabyappathoti pāṭho. Catutthapāde **mantāti** paññā vuccati. Bhagavā yasmā tāya mantāya paricchinditvā atthameva bhāsati atthato anapetacavanaṃ, na

1. Akhiyyamānaṃ (Sī), khīṇamānaṃ (Syā), asukhiyamānaṃ (Ka)

2. Kāyati karoti cāti (Sī, Ka)

samphaṃ. Aññāṇapurekkhāraṇhi niratthakavacanaṃ Buddhānaṃ natthi, tasmā āha “mantā atthaṃ so bhāsati”ti. Sesamettha pākaṭameva.

160. Evaṃ vacīdvārasuddhimpi sutvā idāni manodvārasuddhiṃ pucchanto āha “**kacci na rajjati kāmesū**”ti. Tattha **kāmā**ti vatthukāmā. Tesu kilesakāmena na rajjatīti pucchanto anabhijjhālutaṃ pucchati. **Anāvilanti** pucchanto byāpādena āvilabhāvaṃ sandhāya abyāpādataṃ pucchati. **Mohaṃ atikkantoti** pucchanto yena mohena mūlho micchādīṭṭhiṃ gaṇhāti, tassātikkaṃmena sammādīṭṭhitaṃ pucchati. **Dhammesu cakkhumāti** pucchanto sabbadhammesu appaṭihatassa ñāṇacakkhuno, pañcacakkhuvisayesu vā dhammesu pañcannampi cakkhūnaṃ vasena sabbaññutaṃ pucchati “dvārattayapārisuddhiyāpi sabbaññū na hoti”ti cintetvā.

161. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā appatvāva arahattaṃ anāgāmiṃmaggena kāmarāgabyāpādānaṃ pahīnattā neva kāmesu rajjati, na byāpādena āvilacitto, sotāpattimaggeneva ca micchādīṭṭhipaccayassa saccapaṭicchādakamohassa pahīnattā mohaṃ atikkanto, sāmañca saccāni abhisambujjhivā Buddhoti vimokkhantikaṃ nāmaṃ yathāvuttāni ca cakkhūni paṭilabhi, tasmā tassa manodvārasuddhiṃ sabbaññutañca ugghosento āha “**na so rajjati kāmesū**”ti.

162. Evaṃ Hemavato Bhagavato dvārattayapārisuddhiṃ sabbaññutañca sutvā haṭṭho udaggo atītajātiyaṃ bāhusaccavisadāya paññāya asajjamānavacanappatho hutvā acchariyabbhutarūpe sabbaññūguṇe sotukāmo āha “**kacci vijjāya sampanno**”ti. Tattha **vijjāya sampannoti** iminā dassanasampattiṃ pucchati, **saṃsuddhacāraṇoti** iminā gamanasampattiṃ. Chandavasena cettha dīghaṃ katvā cākāramāha, saṃsuddhacāraṇoti attho. **Āsavā khīṇāti** iminā etāya dassanagamasampattiyā pattabbāya āsavakkhayasaññitāya paṭhamanibbānadhātuyā pattim pucchati. **Natthi punabbhavoti** iminā dutiyanibbānadhātupattisamatthataṃ, paccavekkhaṇañāṇena vā paramassāsappattiṃ ñatvā ṭhitabhāvaṃ.

163. Tato yā esā “so anekavihitam pubbenivāsan”¹ti-ādinā¹ nayena bhayabheravādīsu tividhā, “so evam samāhite citte -pa- āneñjappatte ñānadassanāya cittaṃ abhinīharatī”²ti-ādinā² nayena Ambaṭṭhādīsu aṭṭhavidhā vijjā vuttā, tāya yasmā sabbāyapī sabbākārasampannāya Bhagavā upeto. Yañcetaṃ “idha Mahānāma ariyasāvako sīlasampanno hoti, indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyaṃ anuyutto hoti, sattahi saddhammehi samannāgato hoti, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti”³ti evam uddisitvā “kathaṇca mahānāma ariyasāvako sīlasampanno hoti”³ti-ādinā³ nayena sekhasutte niddiṭṭhaṃ pannarasappabhedam caraṇaṃ, taṇca yasmā sabbūpakkilesappahānena Bhagavato ativiya saṃsuddham. Yepime kāmāsavādayo cattāro āsavā, tepi yasmā sabbe saparivārā savāsanā Bhagavato khīṇā. Yasmā ca imāya vijjācaraṇasampadāya khīṇāsavo hutvā tadā Bhagavā “natthi dāni punabbhavo”⁴ti paccavekkhitvā ṭhito, tasmā Sātāgiro Bhagavato sabbaññubhāve byavasāyena samussāhitahadayo sabbepi guṇe anujānanto āha “**vijjāya ceva sampanno**”⁴ti.

164. Tato Hemavato “Sammāsambuddho Bhagavā”¹ti Bhagavati nikkāṅkho hutvā ākāse ṭhitoyeva Bhagavantam pasamsanto Sātāgiraṇca ārādhento² āha “**sampannaṃ Munino cittaṃ**”²ti. Tassattho—sampannaṃ Munino cittaṃ, “mano cassa supaṇihito”³ti ettha vuttatādibhāvena puṇṇaṃ sampuṇṇaṃ, “na so adinnaṃ ādiyati”³ti ettha vuttakāyakammunā, “na so rajjati kāmesū”³ti ettha vuttamanokammunā ca puṇṇaṃ sammuṇṇaṃ, “musā ca so na bhaṇati”³ti ettha vuttabyappathena ca vacīkammunāti vuttaṃ hoti. Evam sampannacittaṇca anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sampannattā vijjācaraṇasampannaṇca imehi guṇehi “mano cassa supaṇihito”³ti-ādinā nayena dhammato naṃ pasamsasi, sabhāvato tacchato bhūtato eva naṃ pasamsasi, na kevalaṃ saddhāmattakenāti dasseti.

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.

3. Ma 2. 17 piṭṭhe.

2. Dī 1. 94 piṭṭhe.

4. Samrādhento (Sī), anumodento (Syā)

165-166. Tato Sātāgiropi “evametaṃ mārisa, suṭṭhu tayā nātañca anumoditañcā”ti adhippāyena tameva saṃrādhento āha “**sampannaṃ Munino -pa- dhammato anumodasi**”ti. Evañca pana vatvā puna Bhagavato dassane taṃ abhitthavayamāno āha “**sampannaṃ -pa- handa passāma Gotaman**”ti.

167. Atha Hemavato attano abhirucitagūṇehi purimajātibāhusaccabalena Bhagavantam abhitthunanto Sātāgiram āha “**eṇijaṅgham -pa- ehi passāma Gotaman**”ti. Tassattho—eṇimigasseva jaṅghā assāti **eṇijaṅgho**. Buddhānañhi eṇimigasseva anupubbavaṭṭā jaṅghā honti, na purato nimmaṃsā pacchato susumārakucchi viya uddhumātā. **Kisā** ca Buddhā honti dīgharassasamavaṭṭitayuttatṭhānesu tathārūpāya aṅgapaccaṅgasampattiya, na vaṭṭharapurisā viya thūlā. Paññāya vilikhitakilesattā vā **kisā**. Ajjhātikabāhiraśāpattaviddhamāsanato **vīrā**. Ekāsanabhojitāya parimitabhojitāya ca **appā hārā**, na dvattimattālopabhojitāya. Yathāha—

“Ahaṃ kho pana Udāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmi. ‘Appāhāro samaṇo Gotamo appāhāratāya ca vaṇṇavādī’ti iti ce maṃ udāyi sāvaka sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ. Ye te Udāyi mama sāvaka kosakāhārāpi aḍḍhakosakāhārāpi beluvāhārāpi aḍḍhabeluvāhārāpi, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ -pa- upanissāya vihareyyuṃ”ti¹.

Āhāre chandarāgābhāvena **alolupā** aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhārenti. Moneyyasampattiya **Munino**. Anagārikatāya vivekaninnamānasatāya ca **vanejhāyanti**. Tenāha Hemavato yakkho “eṇijaṅgham -pa- ehi passāma Gotaman”ti.

168. Evañca vatvā puna tassa Bhagavato santike dhammaṃ sotukāmatāya “**sīhamvekakaran**”ti imaṃ gāthamāha. Tassattho—**sīhamvāti**

1. Ma 2. 199 piṭṭhe.

durāsadaṭṭhena khamanaṭṭhena nibbhayaṭṭhena ca kesarasīhasadisam. Yāya taṇhāya “taṇhādutiyo puriso”ti vuccati, tassā abhāvena **ekacaram**, ekissā lokadhātuyā dvinnam Buddhānam anuppattitopi **ekacaram**.

Khaggavisāṇasutte vuttanayenāpi cettha taṁtamatto daṭṭhabbo. **Nāganti** punabbhavam neva gantāram nāgantāram. Atha vā āgum na karotītipi **nāgo**. Balavātipi **nāgo**. Tam nāgam. **Kāmesu anapekkhinanti** dvīsupi kāmesu chandarāgābhāvena anapekkhinam. **Upasaṅkamma pucchāma**, **maccupāsappamocananti** tam evarūpam mahesim upasaṅkamitvā tebhūmakavaṭṭassa maccupāsassa pamocanam vivaṭṭam nibbānam pucchāma, yena vā upāyena dukkhasamudayasāṅkhātā maccupāsā pamuccati, tam maccupāsappamocanam pucchāmāti. Imam gātham Hemavato Sātāgiraṇa Sātāgirapariṣaṇa attano pariṣaṇa sandhāya āha.

Tena kho pana samayena āsālhinakkhattam ghositam ahosi. Atha samantato alaṅkatapaṭṭiyatte devanagare sirim paccanubhonti viya Rājagahe Kālī nāma Kuraragharikā upāsikā pāsadamāruyha sihapañjaram vivaritvā gabbhaparissamam vinodenti savātappadese utuggahaṇattham ṭhitā tesam yakkhasenāpatinam tam Buddhaguṇapaṭṭisamyuttam katham ādimajjhapiyosānato assosi, sutvā ca “evam vividhaguṇasamannāgatā Buddhā”ti Buddhārammaṇam pītim uppādetvā tāya nīvaraṇāni vikkhambhetvā tattheva ṭhitā sotāpattiṭṭhale patiṭṭhāsi. Tato eva Bhagavatā “etadaggaṁ bhikkhave mama sāvikanam upāsikanam anussavappasannānam, yadidaṁ Kālī upāsikā Kuraragharikā”ti¹ etadagge ṭhapitā.

169. Tepi yakkhasenāpatayo saḥassayakkhaparivārā majjhimayāmasamaye Isipatanam patvā dhammacakkappavattitapallaṅkeneva nisinnam Bhagavantam upasaṅkamma vanditvā imāya gāthāya Bhagavantam abhiṭṭhavitvā okāsamakārayimsu “**akkhātāram pavattāran**”ti. Tassattho—ṭhapetvā taṇham tebhūmake dhamme “idaṁ kho pana bhikkhave dukkham ariyasaccan”ti-ādinā² nayena saccānam vavatthānakathāya **akkhātāram**. “Tam kho panidaṁ dukkham ariyasaccam pariññeyyanti me bhikkhave”ti-ādinā² nayena tesu kiccaṇṇakataṇṇappavattanena **pavattāram**. Ye vā dhammā yathā voharitabbā, tesu

1. Am 1. 28 piṭṭhe.

2. Sam 3. 369; Vi 3. 14 piṭṭhesu.

tathā vohārakathanena akkhātāraṃ, tesāṃyeva dhammānaṃ sattānurūpato pavattāraṃ. Ugghaṭitaññuvipaṇcitaññūnaṃ vā desanāya akkhātāraṃ, neyyānaṃ paṭipādanena pavattāraṃ. Uddesena vā akkhātāraṃ, vibhaṅgena tehi tehi pakārehi vacanato pavattāraṃ. Bodhipakkhiyānaṃ vā salakkhaṇakathanena akkhātāraṃ, sattānaṃ cittasantāne pavattanena pavattāraṃ. Saṅkhepato vā tīhi parivaṭṭehi saccānaṃ kathanena akkhātāraṃ, vitthārato pavattāraṃ. “Saddhindriyaṃ dhammo, taṃ dhammaṃ pavattetīti dhammacakkaṃ”ti evamādinā¹ paṭisambhidānayaena vitthāritassa dhammacakkassa pavattanato pavattāraṃ.

Sabbadhammānanti catubhūmakadhammānaṃ. **Pāragunti** chahākārehi pāraṃ gataṃ abhiññāya pariññāya pahānena bhāvanāya sacchikiriyāya samāpattiya. So hi Bhagavā sabbadhamme abhijānanto gatoti abhiññāpāragū, pañcupādānakkhandahe pari jānanto gatoti pariññāpāragū, sabbakilese pajahanto gatoti pahānapāragū, cattāro magge bhāvento gatoti bhāvanāpāragū, nirodhaṃ sacchikaronto gatoti sacchikiriyāpāragū, sabbā samāpattiyo samāpajjanto gatoti samāpattipāragū. Evaṃ sabbadhammānaṃ pāraguṃ. **Buddhaṃ verabhayātīanti** aññāṣasayanato paṭibuddhattā Buddhaṃ, sabbena vā saraṇavaṇṇanāyaṃ vuttenatthena Buddhaṃ, pañcaverabhayānaṃ atītattā verabhayātītaṃ. Evaṃ Bhagavantaṃ abhitthavanta “mayaṃ pucchāma Gotamaṃ”ti okāsamakārayiṃsu.

170. Atha nesaṃ yakkhānaṃ tejena ca paññāya ca aggo Hemavato yathādhippetāṃ pucchitabbaṃ pucchanto “**kismiṃ loko**”ti imaṃ gāthamāha. Tassādipāde **kismiṃ** bhāvenabhāvalakkhaṇe bhum mavacanaṃ, kismiṃ uppanne loko samuppanno hotīti ayañhettha adhippāyo. Sattalokasaṅkhārāloke samuppanno hotīti ayañhettha adhippāyo. Sattalokasaṅkhārāloke sandhāya pucchati. **Kismiṃ kubbati santhavanti** ahanti vā mamanti vā taṇhādiṭṭhisanthavaṃ kismiṃ kubbati, adhikaraṇatthe bhum mavacanaṃ. **Kissa lokoti** upayogatthe sāmivacanaṃ, kiṃ upādāya lokoti saṅkhyāṃ gacchatīti ayañhettha adhippāyo. **Kismiṃ lokoti** bhāvenabhāvalakkhaṇakāraṇatthesu² bhum mavacanaṃ. Kismiṃ sati kena kāraṇena loko vihaññati pīḷiyati bādhiyatīti ayañhettha adhippāyo.

1. Khu 9. 343 piṭṭhe.

2. Bhāvenabhāvalakkhaṇādhikaraṇatthesu (Syā, Ka)

171. Atha Bhagavā yasmā chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu uppannesu sattaloko ca dhanadhaññādivasena saṅkhāraloko ca uppanno hoti, yasmā cettha sattaloko tesveva chasu duvidhampi santhavaṃ karoti. Cakkhāyatanam vā hi “aham maman”ti gaṇhāti¹ avasesesu vā aññataram. Yathāha “cakkhu attāti yo vadeyya, tam na upapajjati”ti-ādi². Yasmā ca etāniveva cha upādāya duvidhopi lokoti saṅkhyam gacchati, yasmā ca tesveva chasu sati sattaloko dukkhapātubhāvena vihaññati. Yathāha—

“Hatthesu bhikkhave sati ādānanikkhepanam hoti, pādesu sati abhikkamapaṭikkamo hoti, pabbesu sati samīñjanapasāraṇam hoti, kucchismim sati jighacchāpipāsā hoti, evameva kho bhikkhave cakkhusmim sati cakkhusamphassapaccayā uppajjati ajjhattam sukham dukkham”ti-ādi³.

Tathā tesu ādhārabhūtesu paṭihato saṅkhāraloko vihaññati. Yathāha—

“Cakkhusmim anidassene sappaṭighe paṭihaññi vā” iti⁴ ca,

“Cakkhu bhikkhave paṭihaññati manāpāmanāpesu rūpesū”ti⁵ evamādi.

Tathā tehiyeva kāraṇabhūtehi duvidhopi loko vihaññati. Yathāha—

“Cakkhu vihaññati⁶ manāpāmanāpesu rūpesū”ti⁵ ca,

“Cakkhu bhikkhave ādittam, rūpā ādittā, kena ādittam, rāgagginā”ti evamādi⁷.

Tasmā cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena tam puccham vissajjento āha “chasu loko samuppanno”ti.

172. Atha so yakkho attanā vaṭṭavasena puṭṭhapañham Bhagavatā dvādasāyatanavasena saṅkhipitvā vissajjitam na suṭṭhu upalakkhetvā tañca

1. Gaṇhanto gaṇhāti (Sī, SYā) 2. Ma 3. 329 piṭṭhe. 3. Sam 2. 380 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 157 piṭṭhe.

5. Sam 2. 383 piṭṭhe. 6. Cakkhum āviñchati (Sī, SYā)

7. Sam 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

attham tappaṭipakkhañca ñātukāmo saṅkhepeneva vaṭṭavivaṭṭam pucchanto āha **“katamaṃ tan”**ti. Tattha upādātabbaṭṭhena **upādānaṃ**, dukkhasaccassetam adhivacanaṃ. **Yattha loko vihaññatīti** “chasu loko vihaññatī”ti eva Bhagavatā yattha chabbidhe upādāne loko vihaññatīti vutto, tam katamaṃ upādānanti evaṃ upaḍḍhagāthāya sarūpeneva dukkhasaccaṃ pucchi. Samudayasaccaṃ pana tassa kāraṇabhāvena gahitameva hoti. **Niyyānaṃ pucchitoti** imāya pana upaḍḍhagāthāya maggasaccaṃ pucchi. Maggasaccena hi ariyasāvako dukkham pariṇānanto, samudayaṃ pajahanto, nirodham sacchikaronto, maggaṃ bhāvento lokamhā niyyāti, tasmā niyyānanti vuccati. **Kathanti** kena pakārena. **Dukkhaṃ pamuccatīti** “upādānaṃ”ti vuttaṃ vaṭṭadukkhaṃ pamokkhaṃ pāpuṇāti. Evamettha sarūpeneva maggasaccaṃ pucchi, nirodhasaccaṃ pana tassa visayabhāvena gahitameva hoti.

173. Evaṃ yakkhena sarūpena dassetvā ca adassetvā ca catusaccavasena pañham puṭṭho Bhagavā teneva nayena vissajjento āha **“pañcakāmaguṇā”**ti. Tattha pañcakāmaguṇasaṅkhātagocaraggahaṇena taggocarāni pañcāyatanāni gahitāneva honti. Mano chaṭṭho etesanti **manochaṭṭhā**. **Paveditāti** pakāsitā. Ettha ajjhattikesu chaṭṭhassa manāyatanassa gahaṇena tassa visayabhūtaṃ dhammāyatanam gahitameva hoti. Evaṃ “katamaṃ tam upādānaṃ”ti imaṃ pañham vissajjento punapi dvādasāyatanānaṃ vaseneva dukkhasaccaṃ pakāsesi. Manogahaṇena vā sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ gahitattā tāsū purimapañcaviññāṇadhātuggahaṇena tāsāṃ vatthūni pañca cakkhādīni āyatanāni, manodhātumanoviññāṇadhātuggahaṇena tāsāṃ vatthugocarabhedam dhammāyatanam gahitamevāti evampi dvādasāyatanavasena dukkhasaccaṃ pakāsesi. Lokuttaramanāyatanadhammāyatanekadeso panettha yattha loko vihaññati, tam sandhāya niddiṭṭhattā na saṅgayhati.

Ettha chandaṃ virājetvāti ettha dvādasāyatanabhede dukkhasacce tānevāyatanāni khandhato dhātuto nāmarūpatoti tathā tathā vavattapetvā tilakkhaṇam āropetvā vipassanto arahattamaggapariyosānāya vipassanāya taṇhāsaṅkhātam **chandaṃ** sabbaso **virājetvā** vinetvā viddhamsetvāti attho. **Evaṃ dukkhaṃ pamuccatīti** iminā pakārena

etasmā vaṭṭadukkhā pamuccatīti. Evamimāya upaḍḍhagāthāya “niyyānaṃ pucchito brūhi, kathaṃ dukkhā pamuccatī”ti ayaṃ pañho vissajjito hoti, maggasaccaṇa pakāsitaṃ. Samudayanirodhasaccāni panettha purimanayeneva saṅgahitattā pakāsitāneva hontīti veditabbāni. Upaḍḍhagāthāya vā dukkhasaccaṃ, chandena samudayasaccaṃ. “Virājetvā”ti ettha virāgena nirodhasaccaṃ, “virāgā vimuccatī”ti vacanato vā maggasaccaṃ. “Evaṃ”ti upāyanidassanena maggasaccaṃ, dukkhanirodhanti vacanato vā. “Dukkhā pamuccatī”ti dukkhapamokkheṇa nirodhasaccanti evamettha cattāri saccāni pakāsītāni hontīti veditabbāni.

174. Evaṃ catusaccagabbhāya gāthāya lakkhaṇato niyyānaṃ pakāsetvā puna tadeva sakena niruttābhilāpena nigamento āha “**etaṃ lokassa niyyānaṃ**”ti. Ettha **etanti** pubbe vuttassa niddeso, **lokassāti** tedhātukalokassa. **Yathātathanti** aviparītaṃ. **Etaṃ vo ahamakkhāmīti** sacepi maṃ saḥassakkhattuṃ puccheyyātha, etaṃ vo ahamakkhāmi, na aññaṃ. Kasmā? Yasmā evaṃ dukkhā pamuccati, na aññathāti adhippāyo. Atha vā etena niyyānena ekadvattikkhattuṃ niggaṭānampi etaṃ vo ahamakkhāmi, uparivisesādhigamāyapi etadeva ahamakkhāmīti attho. Kasmā? Yasmā evaṃ dukkhā pamuccati asesaniṣṣeṣāti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne dvepi yakkhasenāpatayo sotāpattiṭṭhale patiṭṭhahimsu saddhiṃ yakkhasahassena.

175. Atha Hemavato pakatīyāpi dhammagaru, idāni ariyabhūmiyaṃ patiṭṭhāya suṭṭhutaṃ atitto Bhagavato vicitrapaṭibhānāya desanāya Bhagavantaṃ sekkhāsekkhabhūmiṃ pucchanto “**ko sūḍha taratī**”ti gāthamabhāsi. Tattha **ko sūḍha taratī oghanti** iminā caturōghaṃ ko taratīti sekkhabhūmiṃ pucchati avisesena. Yasmā **aṇṇavanti** na vitthatamattaṃ nāpi gambhīramattaṃ, apica pana yaṃ vitthatataraṇa gambhīrataraṇa, taṃ vuccati, tādiso ca saṃsāraṇṇavo. Ayaṃ hi samantato pariyantābhāvena vitthato, heṭṭhā patiṭṭhābhāvena upari ālambanābhāvena ca gambhīro, tasmā “ko idha taratī aṇṇavaṃ, tasmiṇca appatiṭṭhe anālambe gambhīre aṇṇave ko na sīdatī”ti asekkhabhūmiṃ pucchati.

176. Atha Bhagavā yo bhikkhu jīvitahetupi vītikkamaṃ akaronto sabbadā sīlasampanno lokiyalokuttarāya ca paññāya paññavā, upacārappanāsamādhinā iriyāpathahetthimamaggaphalehi ca susamāhito, tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāya niyakajjhatacintanasīlo, sātaccakiriyāvahāya¹ appamādasatiyā ca samannāgato, yasmā so catutthena maggena imaṃ suduttaraṃ oghaṃ anavasesaṃ tarati, tasmā sekkhabhūmiṃ vissajjento “**sabbadā sīlasampanno**”ti imaṃ tisikkhāgabbhaṃ gāthamāha. Ettha hi sīlasampadāya adhisīlasikkhā, satisamādhīhi adhicitasikkhā, ajjhatacinti tāpaññāhi adhipaññāsikkhāti tisso sikkhā sa-upakārā sānisamsā ca vuttā. Upakāro hi sikkhānaṃ lokiyapaññā sati ca, ānisamsa sāmāññaphalānīti.

177. Evaṃ paṭhamagāthāya sekkhabhūmiṃ dassetvā idāni asekkhabhūmiṃ dassento dutiyagāthamāha. Tassattho—**virato kāmasaññāyāti** yā kāci kāmasaññā, tato sabbato catutthamaggasampayuttāya samucchedaviratiyā virati. “Viratto”tipi pāṭho, tadā “kāmasaññāyā”ti bhumavacanaṃ hoti, Sagāthāvaggena pana “kāmasaññāsū”tipi² pāṭho. Catūhipi maggehi dasannaṃ saṃyojanānaṃ atītattā **sabbasaṃyojanātigo**, catuttheneva vā uddhambhāgiyasabbasaṃyojanātigo, tatratatrābhinandinītaṇhāsāṅkhātāya nandiyā tiṇṇaṅca bhavānaṃ parikkhīṇattā **Nandībhavaparikkhīṇo** so tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṃsāraṇṇave **na sīdati** nandīparikkhayena sa-upādisesaṃ, bhavaparikkhayena ca anupādisesaṃ nibbānathalaṃ samāpajja³ paramassāpattiyāti.

178. Atha Hemavato sahāyaṅca yakkhaparisaṅca oloketvā pītisomanassajāto “gambhīrapaññan”ti evamādīhi gāthāhi Bhagavantaṃ abhitthavitvā sabbāvatiyā parisāya sahāyena ca saddhiṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā attano vasanaṭṭhānaṃ agamāsi.

Tāsaṃ pana gāthānaṃ ayaṃ atthavaṇṇanā—**gambhīrapaññanti** gambhīrāya paññāya samannāgataṃ. Tattha paṭisambhidāyaṃ vuttanayena gambhīrapaññā vedītabbā. Vuttaṃ hi

1. Sātaccakiriyamappahāya (Ka)

2. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

3. Nibbānadhātuphalaṃ āsajja (Sī), nibbānadhātuphalaṃ samāpajja (Syā)

tattha “gambhīresu khandhesu ñāṇaṃ pavattatīti gambhīrapaññā”ti-ādi¹.

Nipuṇatthadassinti nipuṇehi khattiyapaṇḍitādīhi abhisankhatānaṃ pañhānaṃ atthadassim, atthānaṃ vā yāni nipuṇāni kāraṇāni duppaṭivijjhāni aññehi tesaṃ dassanena nipuṇatthadassim. Rāgādikiñcanābhāvena **akiñcanam**.

Duvidhe kāme tividhe ca bhava alaggaṇena **kāmabhava asattam**.

Khandhādibhedesu sabbārammaṇesu chandarāgabandhanābhāvena **sabbadhi vippamuttam**. **Dibbe pathe kamamānanti** aṭṭhasamāpattibhede dibbe pathe samāpajjanavasena caṅkamantaṃ. Tattha kiñcāpi na tāya velāya Bhagavā dibbe pathe kamati, apica kho pubbe kamanam upādāya kamanasattisabbhāvena tattha laddhavasībhāvatāya evaṃ vuccati. Atha vā ye te visuddhidevā arahanto, tesaṃ pathe santavihāre kamanenāpetam vuttam. Mahantānaṃ guṇānaṃ esanena **mahesim**.

179. Dutiyagāthāya aparena pariyāyena thuti āradhāti katvā puna nipuṇatthadassiggahaṇaṃ nidasseti². Atha vā nipuṇatthe dassetāranti attho.

Paññādadanti paññāpaṭilābhasamvattanikāya paṭipattiyā kathanena paññādāyakaṃ. **Kāmālaye asattanti** yvāyaṃ kāmesu taṇhādīṭṭhivasena duvidho ālayo, tattha asattam. **Sabbavidunti** sabbadhammavidum, sabbaññunti vuttam hoti. **Sumedhanti** tassa sabbaññubhāvassa maggabhūtāya pāramipaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgataṃ. **Ariye patheti** aṭṭhaṅgike magge, phalasamāpattiyā vā. **Kamamānanti** paññāya ajjhogāhamānaṃ maggalakkhaṇaṃ ñatvā desanato, pavisamānaṃ vā khaṇe khaṇe phalasamāpattisamāpajjanato, catubbidhamaggabhāvanāsaṅkhātāya³ kamanasattiyā kamitapubbaṃ vā.

180. **Sudīṭṭham vata no ajjāti** ajja amhehi sundaraṃ dīṭṭham, ajja vā amhākaṃ sundaraṃ dīṭṭham, dassananti attho. **Suppabhātaṃ suhuṭṭhanti** ajja amhākaṃ suṭṭhu pabhātaṃ, sobhanaṃ vā pabhātaṃ ahosi, ajja ca no sundaraṃ uṭṭhitaṃ ahosi, anuparodhena sayanato⁴ uṭṭhitaṃ. Kim kāraṇaṃ? **Yaṃ addasāma Sambuddham**, yasmā Sambuddham addasāmāti attano lābhasampattiṃ ārabba pāmojjaṃ pavedeti.

1. Khu 9. 373 piṭṭhe.

2. Na dussati (Sī)

3. Catubbidhe hi magge bhāvanāsaṅkhātāya (Sī)

4. Anuppageva sayanato (Sī), anuparodhasayanato (Syā)

181. **Iddhimantoti** kammavipākajiddhiyā samannāgatā. **Yasassinoti** lābhaggaparivāraggasampannā. **Saraṇaṃ yantīti** kiñcāpi maggeneva gatā, tathāpi sotāpannabhāvaparidīpanatthaṃ pasādadassanatthañca¹ vācaṃ bhindati.

182. **Gāmā gāmanti** devagāmā devagāmaṃ. **Nagā naganti** devapabbatā devapabbataṃ. **Namassamānā Sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammatanti** “Sammāsambuddho vata Bhagavā, svākhāto vata Bhagavatā dhammo”ti-ādinā nayena Buddhasubodhitañca dhammasudhammatañca, “suppaṭipanno vata Bhagavato sāvakasaṃgho”ti-ādinā saṃghasuppaṭipattiñca abhithhavitvā abhithhavitvā namassamānā dhammaghosakā hutvā vicarissāmāti vuttaṃ hoti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Hemavatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ālavakasuttavaṇṇanā

Evaṃ me sutanti Ālavakasuttaṃ. Kā uppatti? Atthavaṇṇanāyenevassa uppatti āvibhavissati. Atthavaṇṇanāya ca “evaṃ me sutam, ekaṃ samayaṃ Bhagavā”ti etaṃ vuttatthameva. **Āḷaviyaṃ viharati Āḷavakassa yakkhassa bhavaneti** ettha pana kā Āḷavī, kasmā ca Bhagavā tassa yakkhassa bhavane viharatīti? Vuccate—**Āḷavīti** raṭṭhampi nagarampi vuccati, tadubhayampi idha vaṭṭati. Āḷavīnagarassa hi samīpe viharantopi “Āḷaviyaṃ viharatī”ti vuccati. Tassa ca nagarassa samīpe avidūre gāvutamatte taṃ bhavanaṃ, Āḷavīraṭṭhe viharantopi “Āḷaviyaṃ viharatī”ti vuccati, Āḷavīraṭṭhe cetam bhavanaṃ.

Yasmā pana Āḷavako rājā vividhanāṭakūpabhogaṃ chaḍḍetvā corapaṭibāhanatthaṃ paṭirājanisedhanatthaṃ byāyāmakaraṇatthañca²sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasaṃ balakāyena saddhiṃ katikaṃ akāsi “yassa

1. Pasādupadassanatthañca (Sī), pasādānurūpadassanatthañca (Ka)

2. Vāyāmakaraṇatthañca (Sī)

passena migo palāyati, tasseva so bhāro”ti. Atha tasseva passena migo palāyi, jvasampanno rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanaṃ taṃ migam anubandhi. Eṇimigā ca tiyojanavegā eva honti. Atha parikkhīṇajavaṃ taṃ migam udakaṃ pavisitvā ṭhitaṃ vadhitvā dvidhā chetvā anattikopi maṃsena “nāsakkhi migam gahetun”ti apavādamocanattam kajeṇādāya āgacchanto nagarassāvidūre bahalapattapalāsaṃ mahānigrodham disvā parissamavinodanattam tassa mūlamupagato. Tasmiṇca nigrodhe Āḷavako yakkho mahārājasantikā¹ varam labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsaṃ pavitthe pāṇino khādanto paṭivasati, so taṃ disvā khādituṃ upagato. ()² atha rājā tena saddhim katikaṃ akāsi “muñca maṃ, ahaṃ te divase divase manussaṇca thālipākaṇca pesessāmī”ti. Yakkho “tvaṃ rājūpabhogena pamatto sammussasi, ahaṃ pana bhavanaṃ anupagataṇca ananuññātaṇca khādituṃ na labhāmi, svāhaṃ bhavantampi jīyeyyan”ti³ na muñci. Rājā “yaṃ divasaṃ na pesemi, taṃ divasaṃ maṃ gahetvā khādāhi”ti attānaṃ anujānitvā tena mutto nagarābhimukho agamāsi.

Balakāyo magge khandhāvāraṃ bandhitvā ṭhito rājānaṃ disvā “kiṃ mahārāja ayasamattabhayā evaṃ kilantosī”ti vadanto paccuggantvā paṭiggahesi. Rājā taṃ pavattiṃ anārocetvā nagaraṃ gantvā katapātarāso nagaraguttikaṃ āmantetvā etamatthaṃ ārocesi. Nagaraguttiko “kiṃ deva kālaparicchedo kato”ti āha. Rājā “na kato bhaṇe”ti āha. Duṭṭhu kataṃ deva, amanussā hi paricchinnamattameva labhanti, aparicchinne pana janapadassa ābādho⁴ bhavissati, hotu deva, kiñcāpi evamakāsi, appossukko tvaṃ rajjasukhaṃ anubhohi, ahamettha kātabbaṃ karissāmīti. So kālasseva vuṭṭhāya bandhanāgāraṃ gantvā ye ye vajjhā honti, te te sandhāya “yo jīvitattiko hoti,

1. Vessavaṇamahārājassa santikā (Syā)

2. (Rājā dvidhā chinnaṃ migam datvā attānaṃ mocetukāmo ahosi. Yakkho “mama hatthagatakālato paṭṭhāya nanu migo mama santakova, migam datvā attano mocanaṃ kinnāmetaṃ karosi tvaṃ” iti vatvā rājānaṃ na muñci.) (Ka)

3. Bhavantampi muñceyyaṃ kathaṃ jīveyyanti (Sī)

4. Janapadassa bādhā (Sī), janapadassa vihedho (Ka)

so nikkhamatū”ti bhaṇati, yo paṭhamam nikkhamati. Taṃ geham netvā nhāpetvā bhojetvā ca “imam thālipākam yakkhassa dehī”ti peseti, tam rukkhamūlam pavittṭhamattamiyeva yakkho bheravam attabhāvam nimminivā mūlakandaṃ piya khādati. Yakkhānubhāvena kira manussānam kesādāni upādāya sakalasarīram navanītapinḍo viya hoti. Yakkhassa bhattam gāhāpetum gatapurisā tam disvā bhītā yathāmittam ārocesum. Tato pabhuti “rājā core gahetvā yakkhassa detī”ti manussā corakammato paṭiviratā. Tato aparena samayena navacorānam abhāvena purāṇacorānañca parikkhayena bandhanāgārāni suññāni ahesum.

Atha nagaraguttiko rañño ārocesi. Rājā attano dhanmā nagararacchāsu chaḍḍāpesi “appeva nāma koci lobhena gaṇheyyā”ti. Tam pādenapi na koci chupi. So core alabhanto amaccānam ārocesi, amaccā “kulapaṭipāṭiyā ekamekam jīṇṇakam pesema, so pakatiyāpi maccumukhe¹ vattatī”ti āhaṃsu. Rājā “amhākam pitaram amhākam pitāmaham pesetīti manussā khobham² karissanti, mā vo etaṃ rucci”ti nivāresi. “Tena hi deva dārakam pesema uttānaseyyakam, tathāvidhassa hi ‘mātā me pitā me’ti sineho natthi”ti āhaṃsu. Rājā anujāni, te tathā akaṃsu. Nagare dārakamātaro ca dārake gahetvā gabbhiniyo ca palāyivā parajanapade dārake samvaddhetvā ānenti. Evaṃ sabbānapi dvādasa vassāni gatāni.

Tato ekadivasam sakalanagaraṃ vicinitvā ekampi dārakam alabhitvā rañño ārocesum “natthi deva nagare dārako ṭhapetvā antepure tava puttam Āḷavakakumāran”ti. Rājā “yathā mama putto piyo, evaṃ sabbalokassa, attanā pana piyataram natthi, gacchatha tampi datvā mama jīvitam rakkhathā”ti āha. Tena ca samayena Āḷavakakumārassa mātā puttam nhāpetvā maṇḍetvā dukūlacumbaṭake katvā aṅke sayāpetvā nisinnā hoti, rājapurisā rañño āṇāya tattha gantvā vippalapantiyā tassā soḷasannañca itthisahassānam saddhim dhātiyā tam ādāya pakkamiṃsu “sve yakkhabhakkho bhavissatī”ti. Tam divasañca Bhagavā

1. Maccupathe (Sī)

2. Veram (Sī)

paccūsasamaye paccuṭṭhāya Jetavanamahāvihāre Gandhakuṭṭiyam mahākaruṇāsamāpattim samāpajjitvā puna Buddhacakkhunā lokam volokento addasa Āḷavakassa kumārassa anāgāmiphaluppattiyā upanissayam, yakkhassa ca sotāpattiphaluppattiyā upanissayam desanāpariyosāne ca caturāsītiyā paṇasahassānam dhammacakkhupaṭilābhassāti. Tasmā vibhātāya rattiyā purebhattakiccam katvā anīṭṭhitapacchābhattakiccova kāḷapakka-uposathadivase vattamāne-oggate sūriye ekakova adutiyo pattacīvaramādāya pādagamaneveva¹ Sāvattṭhito tiṃsa yojanāni gantvā tassa yakkhassa bhavanam pāvisi. Tena vuttam “Āḷavakassa yakkhassa bhavane”ti.

Kim pana Bhagavā yasmiṃ nigrodhe Āḷavakassa bhavanam, tassa mūle vihāsi, udāhu bhavaneyevāti? Vuccate—bhavaneyeveva. Yatheva hi yakkhā attano bhavanam passanti, tathā Bhagavāpi. So tattha gantvā bhavanadvāre aṭṭhāsi. Tadā Āḷavako Himavante yakkhasamāgamaṃ gato hoti, tato Āḷavakassa dvārapālo Gadrabho nāma yakkho Bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā “kim bhante Bhagavā vikāle āgato”ti āha. Āma Gadrabha āgatomhi, sace te agaru, vihareyyāmekarattim Āḷavakassa bhavaneti. Na me bhante garu, apica kho so yakkho kakkhaḷo pharuso mātāpitūnampi abhivādanādīni na karoti, mā rucci Bhagavato idha vāsoti. Jānāmi Gadrabha tassa kakkhaḷattam, na koci mamantarāyo bhavissati, sace te agaru, vihareyyāmekarattinti.

Dutiyampi Gadrabho yakkho Bhagavantam etadavoca “aggitattakapālasadiso bhante Āḷavako, ‘mātāpitāro’ti vā ‘samaṇabrāhmaṇā’ti vā ‘dhammo’ti vā na jānāti, idhāgatānam cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā parasamudde vā paracakkavāḷe vā khipatī”ti. Dutiyampi Bhagavā āha “jānāmi Gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekarattin”ti. Tatiyampi Gadrabho yakkho Bhagavantam etadavoca “aggitattakapālasadiso bhante Āḷavako, ‘mātāpitāro’ti vā ‘samaṇabrāhmaṇā’ti vā ‘dhammo’ti vā na jānāti, idhāgatānam cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā

1. Pādamaggeneva (Sī)

parasamudde vā paracakkavāle vā khipatī”ti. Tatiyampi Bhagavā āha “jānāmi Gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekarattin”ti. Na me bhante garu, apica kho so yakkho attano anārocetvā anujānantam maṃ jīvītā voropeyya, ārocemi bhante tassāti. Yathāsukhaṃ Gadrabha ārocehīti. “Tena hi bhante tvameva jānāhī”ti Bhagavantam abhivādetvā Himavantābhimukho pakkāmi. Bhavanadvārampi sayameva Bhagavato vivaramadāsi. Bhagavā antobhavanam pavisitvā yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu nisīditvā Ālavako siriṃ anubhoti, tasmīṃyeva dibbaratanapallaṅke nisīditvā suvaṇṇābham muñci. Tam disvā yakkhassa itthiyo āgantvā Bhagavantam vanditvā samparivāretvā nisīdīmsu. Bhagavā “pubbe tumhe dānam datvā sīlam samādiyitvā pūjaneyyam pūjetvā imam sampattim pattā, idānipi tatheva karotha, mā aññamaññaṃ issāmacchariyābhibhūtā viharathā”ti-ādinā nayena tāsam pakiṇṇakadhammakatham kathesi. Tā ca Bhagavato madhuranigghosam sutvā sādhu-kārasahassāni datvā Bhagavantam parivāretvā nisīdīmsueva, Gadrabhopi Himavantam gantvā Ālavakassa ārocesi “yagghe mārisa jāneyyāsi, vimāne te Bhagavā nisinno”ti. So Gadrabhassa saññamakāsi “tuṇhī hohi, gantvā kattabham karissāmi”ti. Purisamānena kira lajjito ahosi, tasmā “mā koci parisamajjhe suṇeyyā”ti vāresi.

Tadā Sātāgirahe-mavatā Bhagavantam Jetavaneyeva vanditvā “yakkhasamāgamam gamissāmā”ti saparivārā nānāyānehi ākāse na gacchanti. Ākāse ca yakkhānam na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti. Ālavakassa pana vimānam bhūmaṭṭham suguttam pākāraparikkhittam susamvihitadvāraṭṭālakagopuram uparikaṃsajālasañchannam mañjūsasadisam tiyojanam ubbedhena, tassa upari maggo hoti. Te tam padesamāgamma gantum asamattā ahesum. Buddhānam hi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā, tāva koci gantum asamatto. Te “kimidan”ti āvajjetvā Bhagavantam disvā ākāse khittaleḍḍu viya oruyha vanditvā dhammam sutvā padakkhiṇam katvā “yakkhasamāgamam gacchāma Bhagavā”ti tīṇi vatthūni pasamsantā yakkhasamāgamam agamaṃsu. Ālavako te disvā “idha nisīdathā”ti paṭikkamma okāsamadāsi,

te Āḷavakassa nivedesum, “lābhā te Āḷavaka, yassa te bhavane Bhagavā viharati, gacchāvuso Bhagavantam payirupāsassū”ti. Evaṃ Bhagavā bhavaneyeva vihāsi, na yasmiṃ nigrodhe Āḷavakassa bhavanam, tassa mūleti. Tena vuttam “ekam samayam Bhagavā Āḷaviyam viharati Āḷavakassa yakkhassa bhavane”ti.

Atha kho Āḷavako -pa- Bhagavantam etadavoca “**nikkhama samaṇā**”ti kasmā panāyam etadavocāti? Vuccate—rosetukāmatāya. Tatrevam ādito pabhuti sambandho veditabbo—ayam hi yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussilādīnam silādikathā viya, tasmā tesam yakkhānam santikā Bhagavato pasamsam sutvā eva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantarakopena taṭataṭayamānahadayo hutvā “ko so Bhagavā nāma, yo mama bhavanam pavittṭho”ti āha. Te āhaṃsu “na tvaṃ āvuso jānāsi Bhagavantam amhākam Satthāram, yo Tusitabhavane tṭhito pañca mahāvilokanāni viloketvā”ti-ādinā nayena yāva dhammacakkappavattanam kathento paṭisandhi-ādinā dvattimsa pubbanimittāni vatvā “imānipi tvaṃ āvuso acchariyāni nāddasā”ti codesum. So disvāpi kodhavasena “nāddasan”ti āha. Āvuso Āḷavaka passeyyāsi vā tvaṃ, na vā, ko tayā attho passatā vā apassatā vā, kiṃ tvaṃ karissasi amhākam Satthuno, yo tvaṃ tam upanidhāya calakkakudhamahā-usabhasamīpe tadahujātavacchako viya, tidhāpabhinnamattavāraṇasamīpe bhīṇkapotako¹ viya, bhāsuravilambakesara-upasobhitakkhandhassa migarañño samīpe jarasiṅgālo viya, diyaḍḍhayojanasatappavaḍḍhakāyasupaṇṇarājasamīpe chinnaṇapakkhakākapotako viya khāyasi, gaccha yaṃ te karaṇīyam, tam karohīti. Evaṃ vutte kuddho² Āḷavako utṭhahitvā manosilātale vāmapādena tṭhatvā “passatha dāni tumhākam vā Satthā mahānubhāvo, aham vā”ti dakkhiṇapādena satṭhiyojanamattam Kelāsapabbatakūṭam akkami, tam ayokūṭapahaṭo niddhanta-ayopiṇḍo viya papaṭikāyo muñci. So tatra tṭhatvā “aham Āḷavako”ti ghosesi, sakalajambudīpaṃ saddo phari.

1. Bhīṇkārapotako (Sī, Ka)

2. Ruṭṭho (Sī), ruddho (Syā)

Cattāro kira saddā sakalajambudīpe suyymisu—yañca Puṇṇako yakkhasenāpati Dhanañcayakorabyarājānaṃ jūte jinitvā apphoṭetvā “ahaṃ jīnaṃ”ti ugghosesi, yañca Sakko Devānamindo Kassapassa Bhagavato sāsane parihāyamāne Vissakammaṃ devaputtaṃ sunakhaṃ kāretvā “ahaṃ pāpabhikkhū ca pāpabhikkhuniyo ca upāsake ca upāsikāyo ca sabbeva adhammavādino khādāmī”ti ugghosāpesi, yañca Kusajātake Pabhāvatihetu sattahi rājūhi nagare uparuddhe Pabhāvatim attanā saha hatthikkhandam āropetvā nagarā nikkhamma “ahaṃ Sīhassarakusamahārājā”ti mahāpuriso ugghosesi, yañca Āḷavako Kelāsamuddhani ṭhatvā “ahaṃ Āḷavako”ti. Tadā hi sakalajambudīpe dvāre dvāre ṭhatvā ugghositasadisam ahoṣi, tiyojanasahassavittthato ca Himavāpi saṅkampi yakkhassa ānubhāvena.

So **vātamaṇḍalam** samuṭṭhāpesi “eteneva samaṇaṃ palāpessāmī”ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayanayanoyanadvīyojanatīyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūletvā Āḷavīnagaraṃ pakkhantā jīṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā “mā kassaci uparodho hotū”ti adhiṭṭhāsi, te vātā Dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletum nāsakkhīsu. Tato **mahāvassaṃ** samuṭṭhāpesi “udakena ajjhottharivā samaṇaṃ māressāmī”ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā valāhakā utṭhahitvā vassimsu, vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahoṣi, vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā Dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetum nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi, mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā Dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjimsu. Tato **paharaṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi, ekatodhāra-ubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā Dasabalaṃ patvā dibbapupphāni ahesum. Tato **aṅgāravassaṃ** samuṭṭhāpesi, kimsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikarimsu. Tato **kukkulavassaṃ** samuṭṭhāpesi, accuṇḥo kukkulo ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle candanacuṇṇaṃ hutvā nipati. Tato

vālukāvassam samuṭṭhāpesi, atisukhumā vālukā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato **kalalavassam** samuṭṭhāpesi, taṃ kalalavassam dhūmāyantam pajjalantam ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbagandham hutvā nipati. Tato **andhakāram** samuṭṭhāpesi “bhīṃsetvā samaṇam palāpessāmī”ti. Taṃ caturaṅgasamannāgatandhakārasadisam hutvā Dasabalam patvā sūriyappabhāvihatamivandhakāram antaradhāyi.

Evam yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgarakukkula-vālukakalalandhakāravuṭṭhīhi Bhagavantam palāpetum asakkonto nānāvidhapaharaṇahattāya anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginiyā senāya sayameva Bhagavantam abhigato. te bhūtagaṇā anekappakāre vikāre katvā “gaṇhatha hanathā”ti Bhagavato upari āgacchantā viya honti, apica te niddhantalohapiṇḍam viya makkhikā, Bhagavantam allīyitum asamattā eva ahesum. Evam santēpi yathā Bodhimaṇḍe māro āgatavelāyameva nivatto, tathā anivattitvā upaḍḍharattimattam byākulamakamsu. Evam upaḍḍharattimattam anekappakāravibhiṃ sanadassanenapi Bhagavantam cāletumasakkonto Ālavako cintesi “yamnunāham kenaci ajeyyam dussāvudham muñceyyam”ti.

Cattāri kira āvudhāni loke seṭṭhāni—Sakkassa Vajirāvudham, Vessavaṇassa Gadāvudham, Yamassa Nayanāvudham, Ālavakassa Dussāvudhanti. Yadi hi Sakko kuddho Vajirāvudham Sinerumatthake pahareyya, aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassam Sinerum vinivijjhivā heṭṭhato gaccheyya. Vessavaṇassa puthujjanakāle vissajjitagadā bahūnam yakkhasahassānam sīsam pādetvā puna hatthapāsam āgantvā tiṭṭhati. Yamena kuddhena Nayanāvudhena olokitamatte anekāni kumbhaṇḍasahassāni tattakapāle tilā viya vipphurantāni vinassanti. Ālavako kuddho sace ākāse Dussāvudham muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyam muñceyya, sabbarukkhatipādāni sussitvā dvādasavassantaram na puna ruheyyum. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbamudakam susseyya. Sace Sinerusadisepi pabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍam hutvā vikireyya. So evam mahānubhāvam Dussāvudham uttarīyakatam muñcitvā

aggahesi. Yebhuyyena dasasahassilokadhātudevatā vegena sannipatiṃsu “ajja Bhagavā Āḷavakaṃ damessati, tattha dhammaṃ sossāmā”ti. Yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsaṃ devatāhi paripuṇṇamahosi.

Atha Āḷavako Bhagavato samīpe uparūpari vicarivā vatthāvudham muñci, taṃ asanivicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ Bhagavantaṃ patvā yakkhassa mānamaddanattaṃ pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā pādamūle nipati. Āḷavako taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo nittejo nimmado nipatitamānaddhajo hutvā cintesi “dussāvudhampi samaṇaṃ nābhibhosi, kiṃ nu kho kāraṇaṃ”ti. Idaṃ kāraṇaṃ, mettāvihārayutto samaṇo, handa naṃ rosetvā mettāya viyojemīti. Iminā sambandhenetaṃ vuttaṃ “atha kho Āḷavako yakkho yena Bhagavā -pa- “nikkhama samaṇā”ti. Tatrāyamadhippāyo—kasmā mayā ananuññāto mama bhavanaṃ pavisitvā gharasāmiko viya itthāgārassa majjhe nisinnosi, nanu ayuttametaṃ samaṇassa yadidaṃ adinnaparibhogo itthisaṃsaggo ca, tasmā yadi tvaṃ samaṇadhamme ṭhito, nikkhama samaṇāti. Eke pana “etāni aññāni ca pharusavacanāni vatvā evāyaṃ etadavocā”ti bhaṇanti.

Atha Bhagavā “yasmā thaddho paṭīthaddhabhāvena vinetuṃ na sakkā, so hi paṭīthaddhabhāve kariyamāne seyyathāpi caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, so bhiyyoso mattāya caṇḍataro assa, evaṃ thaddhataro hoti, mudunā pana so sakkā vinetuṃ”ti ñatvā “sādhāvuso”ti piyavacanena tassa vacanaṃ sampaṭicchitvā nikkhami. Tena vuttaṃ **“sādhāvusoti Bhagavā nikkhamī”**ti.

Tato Āḷavako “suvaco vatāyaṃ samaṇo ekavacaneneva nikkhanto, evaṃ nāma nikkhametuṃ sukhaṃ samaṇaṃ akāraṇenevāhaṃ sakalarattim yuddhena abbhuyyāsin”ti muducitto hutvā puna cintesi “idānipi na sakkā jānituṃ, kiṃ nu kho suvacatāya nikkhanto, udāhu kodhena, handa naṃ vīmaṃsāmī”ti. Tato **pavisa samaṇā**”ti āha. Atha “suvaco “ti mudubhūtacittavavatthānakaraṇatthaṃ punapi piyavacanāṃ vadanto **sādhāvusoti** Bhagavā pāvisi. Āḷavako punappunaṃ tameva suvacabhāvaṃ

vīmaṁsanto dutiyampi tatiyampi “**nikkhama pavisā**”ti āha. Bhagavāpi tathā akāsi. Yadi na kareyya, pakatīyāpi thaddhayakkhassa¹ cittaṁ thaddhataraṁ hutvā dhammakathāya bhājanam na bhaveyya, tasmā yathā nāma mātā rodantaṁ puttakaṁ yaṁ so icchati, taṁ datvā vā katvā vā saññāpeti, tathā Bhagavā kilesarodanena rodantaṁ yakkhaṁ saññāpetum yaṁ so bhaṇati, taṁ akāsi. Yathā ca dhātī thaññaṁ apivantaṁ dāraṁ kiñci datvā upalāletvā pāyati, tathā Bhagavā yakkhaṁ lokuttaradhammakhīraṁ pāyetaṁ tassa patthi tavacanakaraṇena upalālento evamakāsi. Yathā ca puriso lābumbhi catumadhuraṁ pūretukāmo tassabbhantaṁ sodheti, evaṁ Bhagavā yakkhassa citte lokuttaracatumadhuraṁ pūretukāmo tassa abbhantare kodhamalaṁ sodhetum yāva tatiyaṁ nikkhamanapavesanaṁ akāsi.

Atha Āḷavako “suvaco ayaṁ samaṇo, “**nikkhamā**”ti vutto nikkhamati, “**pavisā**”ti vutto pavisati, yaṁnūnāhaṁ imaṁ samaṇaṁ evamevaṁ sakalarattiṁ kilametvā pāde gahetvā pāraṅgāya khipeyyan”ti pāpakaṁ cittaṁ uppādetvā catutthavāraṁ āha “**nikkhama samaṇā**”ti. Taṁ ñatvā Bhagavā “**na khvāhaṁ tan**”ti āha. “Evaṁ² vutte taduttariṁ karaṇīyaṁ pariyesaṁāno pañhaṁ pucchitabbaṁ maññissati, taṁ dhammakathāya mukhaṁ bhavissati”tipi ñatvā “**nakhvāhaṁ tan**”ti āha. Tattha **na**-iti paṭikkhepe, **kho**-iti avadhāraṇe. **Ahanti** attanidassanaṁ, **tanti** hetuvacanaṁ. Tenettha “yasmā tvaṁ evaṁ cintesi, tasmā ahaṁ āvuso neva nikkhamissāmi, yaṁ te karaṇīyaṁ, taṁ karohī”ti evamattho daṭṭhabbo.

Tato Āḷavako yasmā pubbepi ākāsenāgamanavelāyaṁ “kiṁnu kho etaṁ suvaṇṇavimānaṁ, udāhu rajatamaṇivimānānaṁ aññataraṁ, handa naṁ passāmā”ti evaṁ attano vimānaṁ āgate iddhimante Tāpasaparibbājake pañhaṁ pucchitvā vissajjetumasakkante cittakkhepādīhi viheṭheti. Kathaṁ? Amanussā hi bhīmsanakarūpadassanena vā hadayavatthuparimaddanena vāti dvihākārehi cittakkhepaṁ karonti, ayaṁ pana yasmā “iddhimanto bhīmsanakarūpadassanena na tasantī”ti ñatvā attano iddhippabhāvena sukhumattabhāvaṁ nimminivā tesam anto pavisitvā hadayavatthum parimaddati, tato cittasantati na saṇṭhāti, tassā asaṇṭhamānāya ummattakā

1. Thaddhaṁ yakkhassa (Sī)

2. Evaṁ vā (Ka)

honti khittacittā, evaṃ khittacittānaṃ etesaṃ urampi phāleti, pādepi ne gahetvā pāragaṅgāya khipati “māssu me puna evarūpā bhavanamāgamimsū”ti, tasmā te pañhe saritvā “yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ idāni evaṃ viheṭṭheyyan”ti cintetvā āha “**pañhaṃ taṃ samaṇā**”ti-ādi.

Kuto panassa te pañhāti? Tassa kira mātāpitaro Kassapaṃ Bhagavantam payirupāsivā aṭṭha pañhe savissajjane uggaheṣuṃ. Te daharakāle Āḷavakaṃ pariyāpuṇāpesuṃ, so kālaccayena vissajjanaṃ sammussi. Tato “ime pañhāpi mā vinassantū”ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhāpetvā vimāne nikkhipi. Evamete Buddhapañhā¹ Buddhavisayā eva honti. Bhagavā taṃ sutvā yasmā Buddhānaṃ pariccattalābhantarāyo vājīvitantarāyo va sabbaññutaññābyāmapabbhānaṃ paṭighāto vā na sakkā kenaci kātuṃ, tasmā taṃ loke asādhāraṇaṃ Buddhānubhāvaṃ dassento āha “**na khvāhaṃ taṃ āvuso passāmi sadevake loke**”ti.

Tattha “sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ”ti-ādinā nayena etesaṃ padānaṃ atthamattadassanena saṅkhepo vutto, na anusandhiyojanākkamena vitthāro. Svāyaṃ vuccati—**sadevaka**vacanena hi ukkaṭṭhaparicchedato sabbadevesu gahitesupi yesaṃ tattha sannipati te devagaṇe vimati ahosi “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī paccanīkasāto dhammadessī kururakammanto, kiṃ nukho sopissa cittakkhepādīni na kareyyā”ti, tesaṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “**samārake**”ti āha. Tato yesaṃ ahosi “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliya ekacakkavāḷasahasase ālokaṃ karoti, dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahasasesu, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃsopi na kareyyā”ti, tesaṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “**sabrahmake**”ti āha. Atha yesaṃ ahosi “puthu samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā paccāmittā mantādibalasamannāgatā, kiṃ tepi nakareyyun”ti, tesaṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “**sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā**”ti āha. Evaṃ ukkaṭṭhaṭṭhānesu kassaci abhāvaṃ dassetvā idāni **sadevamanussāyāti**

1. Aṭṭha pañhā (Ka), puṭṭhapañhā (Sam-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhe)

vacanena sammutideve avasesamanusse ca upādāya
 ukkaṭṭhaparicchedavaseneva sesasattalokepi kassaci abhāvaṃ dasseti
 evamettha anusandhiyojanākkamo veditabbo.

Evam Bhagavā tassa bādhanacittam¹ paṭisedhetvā pañhapucchane
 ussāhaṃ janento āha “**apica tvaṃ āvuso puccha yadākaṅkhasī**”ti.
 Tassattho—puccha, yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi. Atha
 vā “puccha yaṃ ākaṅkhasi, tesabbaṃ vissajjessāmī”ti sabbaññupavāraṇaṃ
 pavāresi asādhāraṇaṃ pacchekabuddha-aggasāvakamahāsāvakehi. Te hi
 “pucchāvuso sutvā vedissāmā”ti vadanti. Buddhā pana “pucchāvuso
 yadākaṅkhasī”ti²vā,

“Puccha vāsava maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi”ti³vā,

“Bāvarissa ca tuyhaṃ vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayam.

Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā”ti⁴vā—

evamādinā nayena devamanussānaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti.
 Anacchariyañcetaṃ, yaṃ Bhagavā Buddhabhūmiṃ patvā evaṃ pavāraṇaṃ
 pavāreyya, yo bodhisattabhūmiyaṃ padesaññaṇe vattamānopi—

“Koṇḍañña pañhāni viyākarohi,

Yācanti taṃ isayo sādthurūpā.

Koṇḍañña eso manujesu dhammo,

Yaṃ vuddhamāgacchati esa bhāro”ti⁵—

evaṃ isihi yācito—

“Katāvakāsā pucchantu bhonto,

Yaṃ kiñci pañhaṃ manasābhipatthitaṃ.

Ahaṃ hitaṃ taṃ vo viyākarissaṃ,

Ñatvā sayam lokamevaṃ parañcā”ti⁵—

1. Bādhanā cittam (Sī,Ka)

2. Saṃ 1. 209, 216 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 220 piṭṭhe.

4. Ku 1. 433 piṭṭhe.

5. Ku 6. 7 piṭṭhe Jātake.

evaṃ Sarabhaṅgakāle, Sambhavajātake ca sakalajambudīpe tikkhattuṃ vicaritvā pañhānaṃ antakaraṃ adisvā jātiyaṃ sattavassiko rathikāya paṃsukīlikāṃ kīlanto suciratenā brāhmaṇena puṭṭho—

“Taggha te ahamakkhissāṃ, yathāpi kusalo tathā.

Rājā ca kho naṃ jānāti, yadi kāhati vā na vā”ti¹—

evaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi. Evaṃ Bhagavatā Āḷavakassa sabbaññupavāraṇāya pavāritāya **atha kho Āḷavako yakkho Bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi “kiṃ sūda vittaṃ”ti.**

Tattha **kinti** pucchāvacanaṃ. **Sūti** padapūraṇamate nipāto. **Idhāti** imasmiṃ loke. **Vittanti** vidati pītiṃ karotīti² vittaṃ dhanassetāṃ adhivacanaṃ. **Suciṇṇanti** sukataṃ. **Sukhanti** kāyikacetāsikaṃ sātaṃ. **Āvahātīti** āvahati āneti deti, appetīti vuttaṃ hoti. **Haveti** dalhatthenipāto. **Sādutaranti** atisayena sāduṃ. “Sādhutaraṃ”tipi pāṭho. **Rasānanti** rasasaññitānaṃ dhammānaṃ. **Kathanti** kena pakārena, kathaṃjīvino jīvitaṃ **kathaṃjīvi jīvitaṃ**, gāthābandhasukhatthaṃ pana sānunaṣikaṃ vuccati. “Kathaṃjīviṃ jīvataṃ”ti vā pāṭho, tassa jīvantānaṃ kathaṃjīvinti attho. Sesamettha pākaṭameva. Evamimāya gāthāya “kiṃ su idhaloke purisassa vittaṃ seṭṭhaṃ, kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti, kiṃrasānaṃ sādutaraṃ kathaṃjīvino jīvitaṃ seṭṭhamāhū”ti ime cattāro pañhe pucchi.

184. Athassa Bhagavā Kassapadasabalena vissajjitanayeneva vissajjento imaṃ gāthamāha **“saddhīdha vittaṃ”ti.** Tattha yathā hiraññasuvaṇṇādi vittaṃ upabhogaparibhogasukhaṃ āvahati, khuppiṇāpāsādidukkhaṃ paṭibāhati, dāliddiyaṃ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasanthutiṇca āvahati, evaṃ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaravipākasukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṃ jātijarādidukkhaṃ paṭibāhati, guṇadāliddiyaṃ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratanapaṭilābhahetu hoti,

1. Ku 5. 380 piṭṭhe.

2. Vittaṃ karotīti (Syā, Ka)

“Saddho sīlena sampanno, yasobhogasamappito.

Yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattheva pūjito”¹—

vacanato lokasanthutiṇca āvahaṭṭi katvā “vittan”²ti vuttā. Yasmā panetaṃ saddhāvittaṃ anugāmikaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbasampattihetu, lokiyaassa hiraññasuvaṇṇādivittassāpi nidānaṃ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā vittaṃ adhigacchati, assaddhassa pana vittaṃ yāvadeva anattāya hoti, tasmā “seṭṭhan”³ti vuttaṃ. **Purisassāti** ukkaṭṭhaparicchedadesanā. Tasmā na kevalaṃ purisassa, itthi-ādīnampi saddhāvittameva seṭṭhanti veditabbaṃ.

Dhammoti dasakusalakamma pathadhammo, dānasīlabhāvanādhammo vā. **Suciṇṇoti** sukato sucarito. **Sukhamāvahātṭi**

Soṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālādīnaṃ viya manussasukhaṃ, sakkādīnaṃ viya dibbasukhaṃ, pariyosāne ca Mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhaṇca āvahaṭṭi.

Saccanti ayaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ?
“Saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”⁴ti-ādīsu² vācāsacce. “Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇācā”³ti-ādīsu³ viratisacce. “Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”⁴ti-ādīsu⁴ diṭṭhisacce. “Cattārimāni bhikkhave brāhmaṇasaccāni”⁵ti-ādīsu⁵ brāhmaṇasacce. “Ekaṃ hi saccaṃ na dutṭiyamatthi”⁴ti-ādīsu⁴ paramatthasacce. “Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā”⁶ti-ādīsu⁶ ariyasacce. Idha pana paramatthasaccaṃ nibbānaṃ, viratisaccaṃ vā abbhantaraṃ katvā vācāsaccaṃ adhippetāṃ, yassānubhāvena udakādīni vase vattenti, jātijarāmarapaṇāraṃ taranti. Yathāha—

“Saccena vācenudakampi⁷ dhāvati⁸,

Visampi saccena hananti paṇḍitā.

Saccena devo thanayaṃ pavassati,

Sacce ṭhitā nibbutiṃ patthayanti.

1. Khu 1. 56 Piṭṭhe.

2. Khu1. 46 piṭṭhe.

3. Khu 6. 140 piṭṭhe.

4. Khu 1. 416 piṭṭhe.

5. Am 1. 496 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 118 piṭṭhe.

7. Saccavācena udakampi (Syā)

8. Gādhāti (Sī)

Ye kecime atthi rasā pathabyā,
 Saccaṃ tesāṃ sādutaraṃ rasānaṃ.
 Sacce ʔhitā samaṇabrāhmaṇā ca,
 Taranti jātimaraṇassa pāraṇ”ti¹.

Sādutaranti madhurataraṃ. **Rasānanti** ye ime “mūlaraso khandharaso”ti-ādinā² nayena sāyanīyadhammā, ye cime “anujānāmi bhikkhave sabbaṃ phalarasaṃ³, arasarūpo bhavaṃ Gotamo, ye te brāhmaṇa rūparasā saddarasā⁴, anāpatti rasarase⁵, ayaṃ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso⁶, bhāgī vā Bhagavā attharasassa dhammarasassā”ti-ādinā⁷ nayena vācārasūpavajjā⁸ avasesabyañjanādayo dhammā “rasā”ti vuccanti, tesāṃ rasānaṃ **saccaṃ have sādutaraṃ** saccameva sādutaraṃ, sādutaraṃ vā seṭṭhataraṃ uttamataraṃ. Mūlarasādayo hi sarīraṃ upabrūhenti, saṃkilesikaṇca sukhamāvahanti. Saccarase viratisaccavācāsaccarasā samathavipassanādīhi cittaṃ upabrūhenti, asaṃkilesikaṇca sukhamāvahanti, vimuttiraso paramatthasaccarasaparibhāvitattā sādu, attharasadhammarasā ca tadadhigamūpāyabhūtaṃ atthaṇca dhammaṇca nissāya pavattitoti.

Paññājīvinti ettha pana yvāyaṃ andhekacakkhudvicakkhukesu dvicakkhupuggalo gahaṭṭho va kammantānuttānasaraṇagamanadānaṃ vibhāga-sīlasamādāna-uposathakammādigahaṭṭhapaṭipadaṃ, pabbajito vā avippaṭisārakarasiṇhaṃ taduttaricittavisuddhi-ādibhedānaṃ vā pabbajitapaṭipadaṃ paññāya ārādhetaṃ jīvati, tassa paññājīvino jīvitaṃ, taṃ vā paññājīvimjīvitaṃ seṭṭhamāhūti evamattho daṭṭhabbo.

185-6. Evaṃ Bhagavatā vissajjite cattāropi pañhe sutvā attamaṇo yakkho avasesepi cattāro pañhe pucchanto “**kathaṃ su tarati oghaṇ**”ti gāthamāha. Athassa Bhagavā purimanayeneva vissajjento “**saddhāya taratī**”ti gāthamāha. Tattha kiñcāpi yo catubbidhaṃ oghaṇ tarati, so saṃsāraṇṇavampi tarati, vaṭṭadukkhaṃ acceti, kilesamaḷāpi parisujjhati,

1. Khu 6. 140 piṭṭhe Jātake.

2. Am 3. 19; Vi 1. 2 piṭṭhesu.

3. Am 3. 42; Vi 4. 423 piṭṭhesu.

4. Dravācārasūpakhajja (Si)

5. Abhi 1. 167 piṭṭhe.

6. Vi 2. 251 piṭṭhe.

7. Khu 7. 262; Khu 8. 26 piṭṭhesu.

8. Vi 3. 344 piṭṭhe.

evaṃ santepi pana yasmā assaddho oghataraṇaṃ asaddahanto na pakkhandati, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggena pamatto tattheva sattavisattatāya¹ saṃsāraṇṇavaṃ na tarati, kusīto dukkhaṃ viharati vokiṇṇo akusalehi dhammehi, appaṇṇo suddhimaggaṃ ajānanto na parisujjhati, tasmā tappaṭipakkhaṃ dassentena Bhagavatā ayaṃ gāthā vuttā.

Evam vuttāya cetāya yasmā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriyaṃ tasmā **“saddhāya tarati oghan”**ti iminā padena diṭṭhohghataraṇaṃ sotāpattimaggaṃ sotāpannaṇca pakāseti. Yasmā pana sotāpanno kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya sātaccakiriyāsaṅkhātena appamādena samannāgato dutiyamaggaṃ ārādhetaṃ ṭhapetvā sakideva imaṃ lokaṃ āgamanamattaṃ avasesaṃ sotāpattimaggena atinṇaṃ bhavoghavatthum saṃsāraṇṇavaṃ tarati, tasmā **“appamādena aṇṇavan”**ti iminā padena bhavoghatarāṇaṃ sakadāgāmimaggaṃ sakadāgāmiṇca pakāseti. Yasmā sakadāgāmī vīriyena tatiyamaggaṃ ārādhetaṃ sakadāgāmimaggena anatītaṃ kāmoghavatthum, kāmoghasaññaṇca kāmdukkhamacceti, tasmā **“vīriyena dukkhamacceti”**ti iminā padena kāmoghatarāṇaṃ anāgāmimaggaṃ anāgāmiṇca pakāseti. yasmā pana anāgāmī vigatakāmapaṅkatāya² parisuddhāya paññāya ekantaparisuddhaṃ catutthamaggapaṇṇaṃ ārādhetaṃ anāgāmimaggena appahīnaṃ avijjasaṅkhātaṃ paramamalaṃ pajahati, tasmā **“paññāya parisujjhati”**ti iminā padena avijjoghatarāṇaṃ arahattamaggaṃ arahantaṇca pakāseti. Imāya ca arahattanikūṭena kathitāya gāthāya pariyosāne yakkho sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

187. Idāni tameva “paññāya parisujjhati”ti ettha vuttaṃ paññāpadaṃ gahetvā attano paṭibhānena lokiya lokuttaramissakaṃ pañhaṃ pucchanto **“kathaṃ su labhate paññaṃ”**ti imaṃ chappadagāthamāha. Tattha **kathaṃ sūti** sabbattheva atthayuttipucchā hoti. Ayañhi paññādi-atthaṃ ñatvā tassa yuttiṃ pucchati **“kathaṃ kāya yuttiyā kena kāraṇena paññaṃ labhati”**ti. Esa nayo dhanādīsu.

1. Tatthevāsattavisattatā (Sī) 2. Vihatakāmapaṅkatāya (Sī), vigatakāmasaññāya (Ka)

188. Athassa Bhagavā catūhi kāraṇehi paññālābham dassento **“saddahāno”**ti-ādimāha. Tassattho—yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattatimsabodhipakkkhiyabhedena dhammena arahanto Buddhapaccekabuddhasāvakā nibbānaṃ pattā, taṃ **saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā**lokiyalokuttaraṃ **paññaṃ labhati**. Tañca kho na saddhomattakeneva, yasmā pana¹ saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, patirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato pabhuti yāva dhammassavanena **sussūsaṃ labhati**. Kiṃ vuttaṃ hoti—taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena² upasaṅkamitvā vattakaraṇena payirupāsitvā yadā payirupāsānāya ārādhitaṃ kiñci vattukāmāhonti, atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti. Evaṃ sussūsampi ca sati-avippavāseṇa **appamatto** subhāsitaḍḍhāsitaññutāya **vicakkhaṇo** eva labhati, na itaro. Tenāha **“appamatto vicakkhaṇo”**ti.

Evaṃ yasmā saddhāya paññālābhasaṃvattanikaṃ paṭipadaṃ paṭipajjati, sussūsāya sakkaccaṃ paññādhigamūpāyaṃ suṇāti, appamādena gahitaṃ na sammussati, vicakkhaṇatāya anūnādhikaṃ aviparītañca gahetvā vitthārikaṃ karoti. Sussūsāya vā ohitasoto paññāpaṭilābhahetuṃ dhammaṃ suṇāti, appamādena sutvā dhammaṃ dhāreti, vicakkhaṇatāya dhatānaṃ dhammānaṃ atthamupaparikkhati, athānupubbena paramatthasaccaṃ sacchikaroti, tasmāssa Bhagavā “kathaṃ su labhate paññaṃ”ti puṭṭho imāni cattāri kāraṇāni dassento imaṃ gāthamāha “saddahāno -pa- vicakkhaṇo”ti.

189. Idāni tato pare tayo pañhe vissajjento **“patirūpakārī”**ti imaṃ gāthamāha. Tattha desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa va dhanassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti **patirūpakārī**. **Duravāti** cetasi-kavīriyavasena anikkhattadhuro. **Uṭṭhātati** “yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññati”ti-ādinā³ nayena kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo.

1. Kiṃ pana yasmā (Sī)

2. Kāyena (Sī)

3. Khu 2. 264; Dī 3. 151 piṭṭhesu.

Vindate dhananti ekamūsikāya na cirasseva dvesatasahassasaṅkham cūḷantevāsī viya lokiyadhanañca, Mahallakamahātissatthero¹ viya lokuttaradhanañca labhati. So hi “tīhi iriyāpathehi viharissāmī”ti vattaṃ katvā thinamiddhāgamanavelāya palālacumbaṭaṭakam temetvā sīse katvā galappamāṇam udakam pavisitvā thinamiddham paṭibāhento dvādasahi vassehi arahattaṃ pāpuṇi. **Saccenā**ti vacīsaccenāpi “saccavādī bhūtavādī”ti, paramatthasaccenāpi “Buddho Paccekabuddho ariyasāvako”ti evaṃ kittim pappoti. **Dadanti** yaṃkiñci icchitapattitaṃ dadanto **mittāni ganthati**, sampādeti karotīti attho. Duddadam vā dadam ganthati, dānamukhena vā cattāripi saṅghavattthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karotīti vuttam hoti.

190. Evaṃ gahaṭṭhapabbajitānam sādharmaṇena lokiyalokuttara missakena nayena cattāro pañhe vissajjetvā idāni “katham pecca na socatī”ti imaṃ pañcamam pañham gahaṭṭhavasena vissajjento āha “**yassete**”ti. Tassattho—yassa “saddahāno arahatan”ti ettha vuttāya sabbakalyāṇadhammuppadikāya saddhāya samannāgatattā **saddhassa gharamesino**² gharāvāsam pañca vā kāmagaṇe esantassa gavesantassa kāmabhogino gahaṭṭhassa “saccena kittim pappotī”ti ettha vuttappakāram **saccam**, “sussūsam labhate paññan”ti ettha sussūsapaññānāmena vutto **dhammo**, “dhuravā uṭṭhātā”ti ettha dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttā **dhiti**, “dadam mittāni ganthatī”ti ettha vuttappakāro **cāgo** cāti ete caturo dhammā santi, **sa ve pecca na socatī**ti idhalokā paralokam gantvā save na socatīti.

191. Evaṃ Bhagavā pañcamampi pañham vissajjetvā taṃ yakkham codinto āha “**iṅgha aññepī**”ti. Tattha **iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Aññepī**ti aññepi dhamme puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu, aññepi vā pūraṇādayo sabbaññupaṭiññe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu. Yadi amhehi “saccena kittim pappotī”ti ettha vuttappakārā **saccā** bhiyyo kittippattikāraṇam vā, “sussūsam labhate paññan”ti ettha sussūsanapaññāpadesena vuttā **damā**

1. Milakkhamahātissatthero (Si)

2. Gharamesinoti (Si, Ka)

bhiyyo lokiyalokuttarapaññā paṭilābhakāraṇaṃ vā, “dadaṃ mittāni ganthaṭī”ti ettha vuttappakārā **cāgā** bhiyyo mittaganthanakāraṇaṃ vā, “dhuravā uṭṭhātā”ti ettha taṃ taṃ atthavasam paṭicca dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttāya mahābhārasahanatṭhena¹ ussolhībāvappattāya vīriyasāṅkhātāya **khantiyā** bhiyyo lokiyalokuttaradhanavindanakāraṇaṃ vā, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo”ti evaṃ vuttehi imeheva catūhi dhammehi bhiyyo asmā lokā paraṃ lokaṃ pecca asocanakāraṇaṃ vā idha vijjatīti ayamettha saddhiṃ saṅkhepayo janāya atthavaṇṇanā, vitthārato pana ekamekaṃ padaṃ atthuddhārapaduddhāravaṇṇanānaye hi vibhajitvā veditabbā.

192. Evaṃ vutte yakkho yena saṃsayena aññe puccheyya, tassa pahīnattā **“kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ, pu thū samaṇabrāhmaṇe”**ti vatvā yepissa apucchanakāraṇaṃ na jānanti, tepi jānāpento **“yohaṃ ajja pajānāmi, yo attho samparāyiko”**ti āha. Tattha **ajjāti** ajjādiṃ katvāti adhippāyo. **Pajānāmī**ti yathāvuttena pakārena jānāmi. **Yo atthoti** ettāvata “sussūsaṃ labhate paññaṃ”ti-ādinā nayena vuttaṃ diṭṭhadhammikaṃ dasseti, **samparāyikoti** iminā “yassete caturo dhammā”ti vuttaṃ pecca sokābhāvakaraṃ samparāyikaṃ. **Atthoti** ca kāraṇassetam adhivacanaṃ Ayañhi atthasaddo “sāttamaṃ sabyañjanan”ti evamādīsu² pāṭhatthe vattati. “Attho me gahapati hiraññasuvaṇṇenā”ti-ādīsu³ kiccatthe⁴. “Hoti sīlavataṃ attho”ti-ādīsu⁵ vuḍḍhimhi. “Bahujano bhajate atthahetū”ti-ādīsu⁶ dhane. “Ubhinna matthaṃ caratī”ti-ādīsu⁷ hite. “Atthe jāte ca paṇḍitan”ti-ādīsu⁸ kāraṇe. Idha pana kāraṇe. Tasmā yaṃ paññādilābhādīnaṃ kāraṇaṃ diṭṭhadhammikaṃ, yañca peccasokābhāvassa kāraṇaṃ samparāyikaṃ, taṃ yohaṃ ajja Bhagavatā vuttanayena sāmāmyeva pajānāmi, so kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ puthū samaṇabrāhmaṇeti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

1. Mahābhārasahane (Si)

3. Dī 2. 144; Ma 3. 213 piṭṭhesu.

5. Khu 5. 3 piṭṭhe Jātake.

7. Khu 5. 163; Saṃ 1. 224; Khu 2. 228 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 1; Kī 1. 82 piṭṭhādīsu.

4. Payojane (Sī), ācikkhaṇe (Syā)

6. Khu 5. 320 piṭṭhe.

8. Khu 5. 22 piṭṭhe.

193. Evaṃ yakkho “paṇānāmi yo attho samparāyiko”ti vatvā tassa ñāṇassa bhagavaṃmūlakattaṃ dassento “**atthāya vatame Buddho**”ti āha. Tattha **atthāyā**ti hitāya, vuḍḍhiyā vā. **Yattha dinnam mahapphalanti** “yassete caturo dhammā”ti¹ ettha vuttacāgena yattha dinnam mahapphalaṃ hoti, taṃ aggadakkhiṇeyyaṃ Buddhaṃ paṇānāmīti attho. Keci pana “saṃghaṃ sandhāya evamāhā”ti bhaṇanti.

194. Evaṃ imāya gāthāya attano hitādhigamaṃ dassetvā idāni parahitāya paṭipattiṃ dīpento āha “**so aham vicarissāmī**”ti. Tassattho Hemavatasutte vuttanayeneva veditabbo.

Evaṃimāya gāthāya pariyosānaṇca rattivibhāyanaṇca sādhuḥkārasadduṭṭhānaṇca Ālavakakumārassa yakkhassa bhavanaṃ ānayaṇca ekakkhaṇeveya ahosi. Rājapurisā sādhuḥkārasaddaṃsutvā “evarūpo sādhuḥkārasaddo ṭhapetvā Buddhē na aññesaṃ abbhuggacchati, āgato nu kho Bhagavā”ti āvajjentā Bhagavato sarīrappabhaṃ disvā pubbe viya bahi aṭṭhatvā nibbisāṅkā antoyeva pavisitvā addasaṃ su Bhagavantam yakkhassa bhavane nisinnaṃ, yakkhaṇca añjaliṃ paggaḥetvā ṭhitaṃ. Disvāna yakkhaṃ āhaṃsu “ayaṃ te mahāyakkha rājakumāro balikammāya ānīto, handa naṃ khāda vā bhuñja vā, yathāpaccayaṃ vā karohī”ti. So sotāpannattā lajjito visesato ca Bhagavato purato evaṃ vuccamāno, atha taṃ kumāraṃ ubhohi hatthehi paṭiggahetvā Bhagavato upanāmesi “ayaṃ bhante kumāro mayhaṃ pesito, imāhaṃ Bhagavato dammi, hitānukampakā Buddhā, paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā imaṃ dāraṇaṃ imassa hitatthāya sukhatthāyā”ti. Imaṇca gāthamāha—

“Imaṃ kumāraṃ satapuññalakkhaṇaṃ,
Sabbāṅgupetaṃ paripuñṇabyañjanaṃ.
Udagacitto sumano dadāmi te,
Paṭiggaha lokahitāya cakkhumā”ti.

Paṭiggaḥesi Bhagavā kumāraṃ, paṭiggaṇhanto ca yakkhassa ca kumārassa ca maṅgalakaraṇatthaṃ pādūnagāthaṃ abhāsi. Taṃ yakkho kumāraṃ saraṇaṃ gamenta tikkhattuṃ catutthapādena pūreti. Seyyathidaṃ—

1. Khu 5. 14 piṭṭhe Jātake.

“Dīghāyuko hotu ayaṃ kumāro,
 Tuvañca yakkha sukhito bhavāhi.
 Abyādhita lokahitāya tiṭṭhatha,
 Ayaṃ kumāro saraṇamupeti Buddhāṃ -pa- dhammāṃ -pa- saṃghan”ti.

Bhagavā kumāraṃ rājapurisānaṃ adāsi “imaṃ vaḍḍhetvā puna mameva dethā”ti. Evaṃ so kumāro rājapurisānaṃ hatthato yakkhassa hattham, yakkhassa hatthato Bhagavato hattham, Bhagavato hatthato puna rājapurisānaṃ hattham gatattā nāmato “Hatthako Āḷavako”tijāto. Taṃ ādāya paṭinivatte rājapurise disvā kassakavanakammikādayo “kiṃ yakkho kumāraṃ atidaharattā na icchatī”ti bhītā pucchimsu. Rājapurisā “mā bhāyatha, khemaṃ kataṃ Bhagavatā”ti sabbamārocesuṃ. Tato “sādhu sādhu”ti sakalaṃ Āḷavīnagaraṃ ekakolāhalena yakkhābhimukhaṃ ahosi. Yakkhopi Bhagavato bhikkhācārakāle anuppatte pattacīvaraṃ gahetvā upaḍḍhumaggaṃ āgantvā nivatti.

Atha Bhagavā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakicco nagaradvāre aññatarasmiṃ vivitte rukkhamaṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi. Tato mahājanakāyena saddhiṃ rājā ca nāgarā ca ekato sampiṇḍitvā Bhagavantam upasaṅkamma vanditvā parivāretvā nisinnā “kathaṃ bhante evaṃ dāruṇaṃ yakkhaṃ damayitthā”ti pucchimsu. Tesam Bhagavā yuddhamādiṃ katvā “evaṃ navavidhavassaṃ vassi, evaṃ vibhimsanakaṃ akāsi, evaṃ pañhaṃ pucchi, tassāhaṃ evaṃ vissajjesin”ti Tamevāḷavakasuttaṃ kathesi. Kathā pariyosāne caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Tato rājā ca nāgarā ca Vessavaṇamahārājassa bhavanasamīpe yakkhassa bhavanaṃ katvā pupphagandhādisakkārūpetam niccaṃ balim pavattesuṃ. Tañca kumāraṃ viññutaṃ pattam “tvaṃ Bhagavantaṃ nissāya jīvitam labhi, gaccha Bhagavantaṃyeva payirupāsassu bhikkhusaṃghañcā”ti vissajjesuṃ, so Bhagavantañca bhikkhusaṃghañca payirupāsamāno na cirasseva anāgāmiphale patiṭṭhāya sabbam Buddhavacanaṃ uggahetvā pañcasata-upāsakaparivāro ahosi. Bhagavā canaṃ etadagge niddisi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ upāsakaṇaṃ

catūhi saṅgahavatthūhi parisam saṅgaṇhantānaṃ yadidaṃ Hatthako
Āḷavako”ti¹.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Āḷavakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Vijayasuttavaṇṇanā

Caraṃ vā yadi vā tiṭṭhanti Nandasuttaṃ. “Vijayasuttaṃ
Kāyavicchandaniḥsuttan”ti¹pi vuccati. Kā uppatti? Idaṃ kira suttaṃ dvīsu
ṭhānesu vuttaṃ, tasmā assa duvidhā uppatti. Tattha Bhagavatā anupubbena
Kapilavatthum anuppatvā Sākiye vinetvā Nandādayo pabbājetvā anuññātāya
mātugāmassa pabbajjāya Ānandattherassa bhaginī Nandā,
Khemakasakkaraṇṇo dhītā Abharūpanandā, Janapadakalyāṇī Nandāti tisso
nandāyo pabbajimsu. Tena ca samayena Bhagavā Sāvattiyaṃ viharati.
Abhirūpanandā abhirūpā **eva** ahosi dassanīyā pāsādikā, tenevassā
Abhirūpanandāti nāmamakaṃsu. Janapadakalyāṇī nandāpi rūpena attanā
sadisam na passati. Tā ubhopi rūpamadammattā “Bhagavā rūpaṃ vivaṇṇeti
garahati, anekapariyāyenarūpe ādīnavaṃ dasseti”ti Bhagavato upaṭṭhānaṃ
na gacchanti, daṭṭhumpi na icchanti. Evaṃ appasannā kasmā pabbajitāti ce?
Agatiyā². Abhirūpanandāya hi vāreyyadivaseyeva sāmiko sakyakumāro
kālamakāsi, atha naṃ mātāpitāro akāmakam pabbājesum. Janapadakalyāṇī
nandāpi āyasmante Nande arahattaṃ patte nirāsā hutvā “mayhaṃ sāmiko ca
mātā ca Mahāpajāpati aññe ca nātakā pabbajitā, ññātihi vinā dukkho
gharāvāso”ti gharāvāse assādamalabhanti pabbajitā, na saddhāya.

Atha Bhagavā tasmaṃ nāṇaparipākaṃ viditvā Mahāpajāpatiṃ āṇāpesi
“sabbāpi bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ovādaṃ āgacchantū”ti. Tā attano vare
samppatte aññaṃ pesenti, tato Bhagavā “samppatte vāre

1. Am 1. 27 piṭṭhe.

2. Pakatiyā (Syā, Ka)

attanāva āgantabbari, na aññā pesetabbā”ti āha. Athekadivasari
Abhirūpanandā agamāsi, taṃ Bhagavā nimmitarūpena saṃvejetvā “aṭṭhīnam
nagaraṃ katan”ti imāya Dhammapadagāthāya—

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa Nande samussayaṃ.
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhipatthitaṃ¹.

Animittaṃ bhāvehi, mānānusayamujjaha.
Tato mānābhisamayā, upasantaṃ carissasi”ti²—

imāhi Therīgāthāhi ca anupubbena arahatte patiṭṭhāpesi. Athekadivasari
Sāvattivāsino purebhattari dānaṃ datvā samādinuposathā sunivatthā
supārutā gandhapupphādīni ādāya dhammassavanatthāya Jetavanaṃ gantvā
dhammassavanapariyosāne Bhagavantaṃ vanditvā nagaraṃ pavisanti.
Bhikkhunisamghopi dhammakathaṃ sutvā bhikkhuni-upassayaṃ gacchati.
Tattha manussā ca bhikkhuniyo ca Bhagavato vaṇṇaṃ bhāsanti.
Catupparamāṇiki hi lokasannivāse Sammāsambuddhaṃ disvā appasīdanto
nāma natthi. Rūpappamāṇikā hi puggalā Bhagavato
lakkhaṇakhacitamanubyañjanavicitraṃ
samujjalitaketumālābyāmapabhāvinaddhamalaṅkāratthamiva lokassa
samuppannaṃ rūpaṃ disvā pasīdanti, ghosappamāṇikā anekasatesu Jātaquesu
kittighosaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ karavīkamadhuraniḡghosaṃ
brahmassaraṇaṃ sutvā, lūkhappamāṇikā pattacīvarādilūkhataṃ
dukkarakārikalūkhataṃ vā disvā, dhammappamāṇikā sīlakkhandhādīsū
yariṅkiṅci dhammakkhandaṃ upaparikkhitvā. Tasmā sabbaṭṭhānesu
Bhagavato vaṇṇaṃ bhāsanti. Janapadakalyāṇī nandā bhikkhunupassayaṃ
patvāpi anekapariyāyena Bhagavato vaṇṇaṃ bhāsantānaṃ tesaṃ sutvā
Bhagavantaṃ upagantukāmā hutvā bhikkhunīnaṃ ārocesi, bhikkhuniyo taṃ
gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamimsu.

Bhagavā paṭikacceva tassāgamaṇaṃ viditvā kaṇṭakena kaṇṭakaṃ, āṇiyā
ca āṇiṃ nīharitukāmo puriso viya rūpeneva rūpamaḍaṃ vinetuṃ attano
iddhibalena pannarasasolaṣavassuddesikaṃ atidassanīyaṃ itthiṃ passe
ṭhatvā bījamānaṃ abhinimmini. Nandā bhikkhunihi saddhiṃ upasaṅkamitvā
Bhagavantaṃ vanditvā bhikkhunisamghassa antare nisīditvā pādatalā
pabhutī yāva kesaggā

1. Khu. 318 piṭṭhe.

2. Khu 1. 329; Khu 2. 318 piṭṭhesu.

Bhagavato rūpasampattiṃ disvā puna taṃ Bhagavato passe ṭhitaṃ
 nimmitarūpañca disvā “aho ayaṃ itthī rūpavatī”ti attano rūpamadaṃ jahitvā
 tassā rūpe abhirattabhāvā ahosi, tato Bhagavā taṃ itthim
 vīsativassappamāṇaṃ katvā dassesi. Mātugāmo hi soḷasavassuddesikoyeva
 sobhati, na tato uddhaṃ. Atha tassā rūpaparihāṇiṃ disvā Nandāya tasmim
 rūpe chandarāgo tanuko ahosi. Tato Bhagavā avijātavaṇṇaṃ,
 sakiṃvijātavaṇṇaṃ, majjhimitthivaṇṇaṃ, mahitthivaṇṇanti evaṃ yāva
 vassasatikaṃ obhaggaṃ daṇḍaparāyaṇaṃ tilakāhatagattaṃ katvā dassetvā
 passamānāyeva Nandāya tassā maraṇaṃ uddhumātakādibhedanā kākādīhi
 samparivāretvā khajjamānaṃ duggandhaṃ jegucchapaṭikūlabhavañca
 dassesi. Nandāya taṃ kamaṃ disvā “evamevaṃ mamapi aññesampi
 sabbasādhāraṇo ayaṃ kamo”ti aniccasaññā saṇṭhāsi, tadanusārena ca
 dukkhānattasaññāpi, tayo bhavā ādittamiva agāraṃ appaṭisaraṇā hutvā
 upaṭṭhahimsu. Atha Bhagavā “kammaṭṭhāne pakkhantaṃ Nandāya cittaṃ”ti
 ñatvā tassāsappāyavasena imā gāthāyo abhāsi—

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa Nande samussayaṃ.
 Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhipatthitaṃ¹.
 Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ.
 Dhātuso² suññato passa, mā lokaṃ punarāgami.
 Bhave chandaṃ virājetvā, upasantaṃ carissasī”ti³.

Gāthāpariyosāne Nandā sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Athassā Bhagavā
 uparimaggādhigamattaṃ suññataparivāraṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ
 kathento imaṃ suttamabhāsi. Ayaṃ tāvassa ekā uppatti.

Bhagavati pana Rājagahe viharante yā sā Cīvarakkhandhake⁴ vitthārato
 vuttasamuṭṭhānāya Sālavatiyā gaṇikāya dhītā Jīvakassa kaniṭṭhā Sirimā nāma
 mātu accayena taṃ ṭhānaṃ labhitvā “akkodhena jine kodhan”ti⁵ imissā
 gāthāya vatthumhi Puṇṇakasetṭhidhītaraṃ avamaññitvā Bhagavantaṃ
 khamāpentī dhammadesanaṃ sutvā sotāpannā hutvā aṭṭha

1. Khu 2. 381 piṭṭhe.

2. Dhātuyo (Syā, Ka)

3. Khu 1. 308 piṭṭhe.

4. Vi 3. 377 piṭṭhe.

5. Khu 1. 46; Khu 5. 36 piṭṭhesu.

niccabhattāni pavattesi. Tam ārabha aññataro niccabhattiko bhikkhu rāgaṃ uppādesi, āhāra-kiccampi ca kātuṃ asakkonto nirāhāro nipajjīti Dhammapadagāthāvatthumhi vuttaṃ. Tasmim̐ tathānipanneyeva Sirimā kālaṃ katvā Yāmahavane Suyāmassa devī ahosi. Atha tassā sarīrassa aggikiccaṃ nivāretvā āmakasusāne raññā nikkhipāpitaṃ sarīraṃ dassanāya Bhagavā bhikkhusaṃghaparivuto agamāsi tampi bhikkhum ādāya, tathā nāgarā ca rājā ca. tattha manussā bhaṇanti “pubbe Sirimāya aṭṭhuttarasahassenāpi dassanaṃ dullabhaṃ, tam dānaja kākāṇikāyāpi daṭṭhukāmo natthi”¹ti. Sirimāpi devakaññā pañcahi rathasatehi parivutā tatrāgamāsi. Tatrāpi Bhagavā sannipatitānaṃ dhammadesanatthaṃ imaṃ suttaṃ tassa bhikkhuno ovādatthaṃ “passa citta-kataṃ bimbā”¹ti imaṃca Dhammapadagāthaṃ abhāsi. Ayamassa dutiyā uppatti.

195. Tattha **carāṃ vā**ti sakalarūpakāyassa gantabbadisābhimukhenābhinihārena gacchanto vā. **Yadi vā tiṭṭhanti** tasseeva ussāpanabhāvena tiṭṭhanto vā. **Nisinno uda vā sayanti** tasseeva heṭṭhimabhāgasamiñjana-uparimabhāgasamussāpanabhāvena nisinno vā, tiriyaṃ pasāraṇabhāvena sayanto vā. **Samiñjeti pasāreṭi**ti tāni tāni pabbāni samiñjeti ca pasāreṭi ca.

Esā kāyassa iñjanāti sabbāpesā imasseva saviññāṇakassa kāyassa iñjanā calanā phandanā, natthettha añño koci caranto vā pasārento vā, apica kho pana “carāmi”¹ti citte uppajjante taṃsamutṭhānā vāyodhātu kāyaṃ pharati, tenassa gantabbadisābhimukho abhinihāro tathā “tiṭṭhāmi”¹ti citte uppajjante taṃsamutṭhānā vāyodhātu kāyaṃ pharati, tenassa samussāpanaṃ hoti, uparūpariṭṭhānena rūpapātubhāvoti attho. Tena “tiṭṭhan”¹ti vuccati. Tathā “nisīdāmi”¹ti citte uppajjante taṃsamutṭhānā vāyodhātu kāyaṃ pharati, tenassa heṭṭhimabhāgasamiñjanaṃca uparimabhāgasamussāpanaṃca hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena “nisinno”¹ti vuccati. Tathā “sayāmi”¹ti citte uppajjante

1. Khu 1. 35 piṭṭhe.

taṃsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyaṃ pharati, tenassa tiriyaṃ pasāraṇaṃ hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena “sayan”ti vuccati.

Evam cāyamāyasmā¹ yo koci itthannāmo caraṃ vā yadi vā tiṭṭhaṃ, nisinno uda vā sayam yametaṃ tattha tattha iriyāpathe tesam tesam pabbānaṃ samiñjanappasāraṇavasena samiñjeti pasāretīti vuccati, tampi yasmā samiñjanappasāraṇacitte uppajjamāne yathāvutteneva nayena hoti, tasmā esā kāyassa iñjanā, natthettha añño koci, suññamidaṃ kenaci carantena vā pasārentena vā sattena vā puggalena vā. Kevalaṃ pana—

Cittanānattamāgamma, nānattaṃ hoti vāyuno.

Vāyunānattato nānā, hoti kāyassa iñjanāti—

ayamettha paramattho.

Evametāya gāthāya Bhagavā yasmā ekasmiṃ iriyāpathe ciraviniyogena kāyapiḷanaṃ hoti, tassa ca vinodanattam iriyāpathaparivattanaṃ karīyati, tasmā “caraṃ vā”ti-ādihi iriyāpathapaṭicchannaṃ dukkhalakkhaṇaṃ dīpeti, tathā caraṇakāle ṭhānādīnamabhāvato sabbametaṃ caraṇādibhedam “esā kāyassa iñjanā”ti bhaṇanto santatipaṭicchannaṃ aniccalakkhaṇaṃ. Tāya tāya sāmaggīyā pavattāya “esā kāyassa iñjanā”ti ca attapaṭikkhepena bhaṇanto attasaññāghanapaṭicchannaṃ anattalakkhaṇaṃ dīpeti.

196. Evam lakkhaṇattayadīpanena suññatakammaṭṭhānaṃ kathetvā puna saviññāṇakāviññāṇaka-asubhadassanattam **“aṭṭhinahārusaṃyutto”**ti ārabhi. Tassattho—yassa cesā kāyassa iñjanā, svāyaṃ kāyo Visuddhimagge dvattiṃsākāraṇaṇāyāya vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedabhedena abyāpāranayena ca pakāsītehi saṭṭhādhihehi tīhi aṭṭhisatehi navahi nhārusatehi ca saṃyuttattā aṭṭhinahārusaṃyutto, tattheva pakāsītena aggapādaṅgulitacādinā tacena ca navapesisatappabhedena ca maṃsena avalittattā **tacamaṃsāvalepano** paramaduggandhahajegucchapaṭikūloti

1. Evañca yasmā (Sī)

veditabbo. Kiñcetha veditabbaṃ siyā, yadi esa yā sā majjhimassa purisassa sakalasarīrato saṃkaḍḍhitā badaraṭṭhippamaṇā bhaveyya, tāya makkhikāpattasukhumacchaviyā nīlādiraṅgaḷātena gehabhitti viya paṭicchanno na bhaveyya, ayaṃ pana evaṃ sukhumāyapi **chaviyā kāyo paṭicchanno** paññācakkhuvirahitehi bālaputhujjanehi **yathābhūtaṃ na dissati**. Chavirāgarañjito hissa paramajjegucchaṭṭikūladhammasaṅkhāto tacopi tacapaliveṭṭhitā yā yā tam pabhedato—

“Navapesisatā maṃsā, avalittā kaḷevare.

Nānākimikulākīṇṇaṃ, miḷhaṭṭhānaṃva pūtikā”ti—

evaṃ vuttaṃ navamaṃsasatampi, maṃsāvalittā ye te—

“Navanhārusatā honti, byāmamatte kaḷevare.

Bandhanti aṭṭhisāṅghātā, agāramiva valliyyā”ti.

tepi, nhārusamuṭṭhitāni¹ paṭipāṭiyā avatṭhitāni² pūṭini duggandhāni tīṇi saṭṭhādhikāni aṭṭhisatānipi yathābhūtaṃ na dissanti yato anādiyitvā taṃ makkhikāpattasukhumacchaviṃ. Yāni panassa³ chavirāgarattena tacena paliveṭṭhitattā sabbalokassa apākaṭāni nānappakārāni abbhantarakuṇapāni paramāsuciduggandhajegucchanīyapaṭikūlāni, tānipi paññācakkhunā paṭivijjhivā evaṃ passitabbo “**antapūro udarapūro -pa- pittassa ca vasāya cā**”ti.

197. Tattha antassa pūro **antapūro**. Udarassa pūro **udarapūro**. Udaranti ca udariyassetāṃ adhivacanāṃ. Tañhi ṭhānanāmena “udaran”ti vuttaṃ. **Yakanapeḷassāti**⁴ yakanapiṇḍassa. **Vatthinoti** muttassa. Ṭhānūpacārena panetaṃ “vatthi”ti vuttaṃ. **Pūro**ti adhikāro, tasmā yakanapeḷassa pūro vatthino pūroti evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo **hadayassāti**-ādīsu. Sabbāneva cetāni antādīni vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedabhedena abyāpāranayena ca Visuddhimagge vuttanayavaseneva veditabbāni.

199-200. Evaṃ Bhagavā “na kiñcetha ekampi gayhūpagaṃ muttāmaṇisadisāṃ atthi, aññadatthu asuciparipūrovāyaṃ kāyo”ti abbhantarakuṇapaṃ

1. Nahārusamotthātāni (Sī), nhārusamoṭṭhitāni (Syā)

2. Avatṭhitāni (Sī, Syā)

3. Makkhikāpattasukhumacchaviyā paṭicchannassa (Syā)

4. Yakapeḷassāti (Sī, Syā)

dassetvā idāni tameva abbhantarakuṇapaṃ bahinikkhamanakuṇapena pākaṭaṃ katvā dassento pubbe vuttaṇca saṅgaṇhitvā “**athassa navahi sotehī**”ti gāthādvayamāha.

Tattha **athā**ti pariyāyantaranidassanaṃ, aparenāpi pariyāyena asucibhāvaṃ passāti vuttaṃ hoti. **Assā**ti imassa kāyassa. **Navahi sotehī**ti ubho-akkhicchiddakaṇṇacchiddanāsāchiddamukhavaccamaggapassāva-maggehi. **Asuci savatī**ti sabbaloka-pākaṭanānappakāraparamaduggandha-jeguccha-asuciyeva savati sandati paggharati, na aññaṃ kiñci agarucandanādīgandhajātaṃ vā maṇimuttādiratanajātaṃ vā. **Sabbadā**ti taṇca kho sabbadā rattimpi divāpi pubbaṇhepi sāyanhepi tiṭṭhatopi gacchatopīti. Kim taṃ asucīti ce? “**Akkhimhā akkhigūthako**”ti-ādi. Etassa hi dvīhi akkhicchiddehi apanītatacamāṃsasadisō akkhigūthako, kaṇṇacchiddehi rajojallasadisō kaṇṇagūthako, nāsāchiddehi pubbasadisā siṅghāṇikā ca savati, mukhena ca vamatī, kim vamatīti ce? **Ekadā pittaṃ**, yadā abaddhapittaṃ kuppiṭaṃ hoti, tadā taṃ vamatīti-a dhippāyo. **Semhañcā**ti na kevalaṇca pittaṃ, yampi udarapaṭale ekapatthapūrapamāṇaṃ semhaṃ tiṭṭhati, tampi ekadā vamatī. Taṃ panetaṃ vaṇṇādito Visuddhimagge¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. “Semhañcā”ti ca-saddena semhaṇca aññaṇca evarūpaṃ udariyalohitādi-asuciṃ vamatīti dasseti. Evaṃ sattahi dvārehi asucivamaṇaṃ dassetvā kālaññu puggalaññu parisaññu ca Bhagavā taduttari dve dvārāni visesavacanena anāmasitvā aparena pariyāyena sabbasmāpi kāyā asucisavanaṃ dassento āha “**kāyamhā sedajallikā**”ti. Tattha **sedajallikā**ti sedo ca loṇapaṭalamalabhedā jallikā ca, tassa “savati sabbadā”ti iminā saddhiṃ sambandho.

201. Evaṃ Bhagavā yathā nāma bhatte paccamāne taṇḍulamalaṇca udakamalaṇca² pheṇena saddhiṃ uṭṭahitvā ukkhalimukhaṃ makkhetvā bahi gaḷati, tathā asitapītādibhede āhāre kammajena agginā paccamāne yaṃ asitapītādimalaṃ uṭṭahitvā “**akkhimhā akkhigūthako**”ti-ādinaṃ bhedenā nikkhamantaṃ akkhi-ādīni makkhetvā bahi gaḷati, tassāpi vasena imassa

1. Visuddhi 1. 252, 355 piṭṭhesu.

2. Taṇḍulaṇca ukkhalimalaṇca (Sī)

kāyassa asucibhāvaṃ dassetvā idāni yaṃ loke uttamaṅgasammataṃ sīsaṃ ativisiṭṭhabhāvato paccatā vandaneyyānampi vandanaṃ na karonti, tassāpi nissāratāya asucitāya cassa asucibhāvaṃ dassento “**athassa susiraṃ sīsaṃ**”ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **susiranti** chiddaṃ. **Matthaluṅgassa pūritanti** dadhibharita-alābukaṃ viya matthaluṅgabharitaṃ. Tañca panetaṃ matthaluṅgaṃ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. **Subhato naṃ maññati bāloti** tamenāṃ evaṃ nānāvidhakuṇapabharitampi kāyaṃ duccintitacintī bālo subhato maññati, subhaṃ sucim iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti tīhipi taṇhādiṭṭhimānamaññanāhi maññati. Kasmā? Yasmā **avijjāya purakkhato** catusaccapaṭicchādakena mohena purakkhato codito pavattito, “evaṃ ādiya, evaṃ abhinivisa, evaṃ maññāhi”ti gāhitoti adhippāyo. Passa yāva anattakarā cāyaṃ avijjāti.

202. Evaṃ Bhagavā saviññāṇakavasena asubhaṃ dassetvā idāni aviññāṇakavasena dassetuṃ, yasmā vā cakkavattiraññoopi kāyo yathāvuttakuṇapabharitoyeva hoti, tasmā sabbappakārenapi¹ sampattibhave asubhaṃ dassetvā idāni vipattibhave dassetuṃ “**yadā ca so mato seti**”ti gāthamāha.

Tassattho—svāyamevaṃvidho kāyo **yadā** āyu-usmāviññāṇāpagamena **mato** vātabharitabhastā viya **uddhumātako** vaṇṇaparibhedena **vinīlako** **susānasmim** niratthaṃva kalingaraṃ chaḍḍitattā **apaviddho seti**, atha “na dānissa puna uṭṭhānaṃ bhavissati”ti ekaṃsatoyeva **anapekkhā honti ñātayo**. Tattha **matoti** aniccataṃ dasseti, **seti**ti nirīhakattaṃ. Tadubhayena ca jīvitabalamadappahāne niyojeti. **Uddhumātoti** saṇṭhānavipattiṃ dasseti, **vinīlakoti** chavirāgavipattiṃ. Tadubhayena ca rūpamadappahāne vaṇṇapokkharataṃ paṭicca mānappahāne ca niyojeti. **Apaviddhoti** gahetabbābhāvaṃ dasseti, **susānasminti** anto adhivāsetumanarahaṃ jigucchanīyabhāvaṃ. Tadubhayenapi “maman”ti gāhassa subhasaññāya ca pahāne niyojeti. **Anapekkhā honti ñātayoti** paṭikiriyaḥbhāvaṃ dasseti, tena ca parivāramadappahāne niyojeti.

1. Sabbappakārepi (Sī), sabbappakārehi (Syā)

203. Evamimāya gāthāya aparibhinnāviññāṇakavasena asubhaṃ dassetvā idāni paribhinnavasenāpi dassetuṃ “**khādanti nan**”ti gāthamāha. Tattha **ye caññeti** ye ca aññepi kākakulalādayo kuṇapabhakkhā paṇino santi, tepi naṃ khādantīti attho. Sesaṃ uttānameva.

204. Evaṃ “caraṃ vā”ti-ādinā nayena suññatakammaṭṭhānavasena, “aṭṭhinahārusaṃyutto”ti-ādinā saviññāṇakāsubhavasena, “yadā ca so mato seti”ti-ādinā aviññāṇakāsubhavasena kāyaṃ dassetvā evaṃ nīccasukhattabhāvasuññe ekanta-asubhe cāpi kāyasmim “subhato naṃ maññati bālo, avijjāya purakkhato”ti iminā bālassa vuttiṃ pakāsetvā avijjāmukhena ca vaṭṭaṃ dassetvā idāni tattha paṇḍitassa vuttiṃ pariññāmukhena ca vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**sutvāna Buddhavacanan**”ti ārabhi.

Tattha **sutvānāti** yoniso nisāmetvā. **Buddhavacananti** kāyavicchandanakaraṃ Buddhavacanaṃ. **Bhikkhūti** sekkho vā puthujjano vā. **Paññāṇavāti** paññāṇaṃ vuccati vipassanā aniccādippakāresu pavattattā, tāya samannāgatoti attho. **Idhāti** sāsane. **So kho naṃ parijānātīti** so imaṃ kāyaṃ tīhi pariññāhi parijānāti. Kathaṃ? Yathā nāma kusalo vāṇijo idaṇcīdaṇcīti bhaṇḍaṃ oloketvā “ettakena gahite ettako nāma udayo bhavissati”ti tulayitvā tathā katvā puna sa-udayaṃ mūlaṃ gaṇhanto taṃ bhaṇḍaṃ chaḍḍeti, evamevaṃ “aṭṭhinhāru-ādayo ime kesalomādayo cā”ti ñāṇacakkhunā oloketto ñātapariññāya parijānāti, “aniccā ete dhammā dukkhā anattā”ti tulayanto tīraṇapariññāya parijānāti, evaṃ tīrayitvā¹ ariyamaggaṃ pāpuṇanto tattha chandarāgappahānena pahānapariññāya parijānāti. Saviññāṇakāviññāṇaka-asubhavasena vā passanto ñātapariññāya parijānāti, aniccādivasena passanto tīraṇapariññāya, arahattamaggena tato chandarāgaṃ apakaḍḍhitvā taṃ pajahanto pahānapariññāya parijānāti.

Kasmā so evaṃ parijānātīti ce? **Yathābhūtañhi passati**, yasmā yathābhūtaṃ passatīti attho. “Paññāṇavā”ti-ādinā eva ca etasmim

1. Tīretvā (Sī, Syā)

atthe siddhe yasmā Buddhavacanam sutvā tassa paññānavattam hoti, yasmā ca sabbajanassa pākaṭopāyam kāyo asutvā Buddhavacanam na sakkā parijānitum, tasmā tassa ñāṇahetum ito bāhirānam evam daṭṭhum asamatthatañca dassetum “suvāna Buddhavacanam”ti āha. Nandam bhikkhunim tañca vipallatthacittam bhikkhum ārabha desanāpavattito aggapariso tappaṭipattippattānam bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha.

205. Idāni “yathābhūtañhi passatī”ti ettha yathā passanto yathābhūtam passati, tam dassetum āha **“yathā idam tathā etam, yathā etam tathā idam”**ti. Tassattho—yathā idam saviññāṇakāsubham āyu-usmāviññāṇanam anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etam etarahi susāne sayitam aviññāṇakampi pubbe tesam dhammānam anapagamā ahosi. Yathā ca etam etarahi matasarīram tesam dhammānam apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyam kappeti, tathā idam saviññāṇakampi tesam dhammānam apagamā bhavissati. Yathā ca idam saviññāṇakam etarahi na susāne matam seti, na uddhumātakādibhāvamupagatam, tathā etam etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā panetam etarahi aviññāṇakāsubham matam susāne seti, uddhumātakādibhāvañca upagatam, tathā idam saviññāṇakampi bhavissatīti.

Tattha **yathā idam tathā etanti** attanā matassa sarīrassa samānabhāvam karonto bāhire dosam pajahati. **Yathā etam tathā idanti** matasarīrena attano samānabhāvam karonto ajjhaticke rāgam pajahati. Yenākārena ubhayam samam karoti, tam pajānanto ubhayattha moham pajahati. Evam yathābhūtaḍḍassanena pubbabhāgeyeva akusalamūlappahānam sādhetvā yasmā evam paṭipanno bhikkhu anupubbena arahattamaggaṃ patvā sabbam chandarāgam virājetum samattho hoti, tasmā āha **“ajjhaticca bahiddhā ca, kāye chandam virājaye”**ti. Evam paṭipanno bhikkhu anupubbenāti pāṭhaseso.

206. Evam sekkhabhūmim dassetvā idāni asekkhabhūmim dassento āha **“chandarāgaviratto so”**ti. Tassattho—so bhikkhu arahattamaggañāṇena paññānavā maggānantaram phalam pāpuṇāti, atha sabbaso

chandarāgassa pahīnattā “**chandarāgaviratto**”ti ca, maraṇābhāvena paṇītaṭṭhena vā **amataṃ** sabbasaṅkhāravūpasamanato **santiṃ** taṇhāsaṅkhātavānābhāvato **nibbānaṃ** cavanābhāvato **accutanti** saṃvaṇṇitaṃ padamajjhagāti ca vuccati. Atha vā so bhikkhu arahattamaggañāṇena paññānavā maggānantaraphale ṭhito chandarāgaviratto nāma hoti, vuttappakāraṇa padamajjhagāti veditabbo. Tena “idamassa pahīnaṃ, idaṇcānena laddhan”ti dīpeti.

207-208. Evaṃ saviññāṇakāviññāṇakavasena asubhakammaṭṭhānaṃ saha nipphattiyā kathetvā puna saṅkhepadesanāya evaṃ mahato ānisaṃsassa antarāyakaraṃ pamādavihāraṃ garahanto “**dvipādakoyaṃ**”ti gāthādvayamāha. Tattha kiñcāpi apādakādayopi kāyā asuciyeva, idhādhikāravasena pana ukkaṭṭhaparicchedavasena vā, yasmā vā aññe asucibhūṭāpi kāyā loṇampilādīhi abhisāṅkharitvā manussānaṃ bhojanepi upanīyanti, na tveva manussakāyo, tasmā asucitarabhāvamassa dassentopi “dvipādako”ti āha.

Ayanti manussakāyaṃ dasseti. **Duggandho parihīratī**¹ duggandho samāno pupphagandhādīhi abhisāṅkharitvā parihīrati. **Nānakuṇapaparipūro**ti kesādi-anekappakāraṇakuṇapabharito. **Vissavanto tato tatoti** pupphagandhādīhi paṭicchādetuṃ ghaṭentānampi taṃ vāyāmaṃ nipphalaṃ katvā navahi dvārehi kheḷasiṅghāṇikādīni, lomakūpehi ca sedajallikaṃ vissavantoyeva. Tattha dāni passatha—**etādisena kāyena yo** puriso vā itthī vā koci bālo **maññe uṇṇametave** taṇhādiṭṭhimānamaññanāhi “ahan”ti vā “maman”ti vā “nicco”ti vāti-ādinā nayena yo uṇṇamituṃ maññeyya, **paraṃ vā** jāti-ādīhi **avajāneyya** attānaṃ ucce ṭhāne ṭhapento, **kimaññatra adassanā** ṭhapetvā ariyamaggena ariyasaccadassanābhāvaṃ kimaññaṃ tassa evaṃ uṇṇamāvajānanakāraṇaṃ siyāti.

Desanāpariyosāne Nandā bhikkhunī saṃvegamaṇḍapādi “aho vata re ahaṃ bālā, yā maṃyeva ārabha evaṃvividhadhammadesanāpavattakassa Bhagavato upaṭṭhānaṃ nāgamāsin”ti. Evaṃ saṃviggā ca tameva dhammadesanaṃ

samannāharitvā teneva kammaṭṭhānena katipayadivasabbhantare arahattaṃ sacchākāsi. Dutiyatṭhānepi kira desanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi, Sirimā devakaññā anāgāmiphalaṃ pattā, so ca bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

vijayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Munisuttavaṇṇanā

209. **Santhavāto bhayaṃ jātanti** Munisuttaṃ. Kā uppatti? Na sabbasseva suttassa ekā uppatti, apicettha ādito tāva catunnaṃ gāthānaṃ ayamuppatti—Bhagavati kira Sāvatthiyaṃ viharante gāmakāvāse aññatarā duggatitthī matapatikā puttaṃ bhikkhūsu pabbājetvā attanāpi bhikkhunīsu pabbaji. Te ubhopi Sāvatthiyaṃ vassaṃ upagantvā abhiṇhaṃ aññamaññassa dassanakāmā ahesuṃ. Mātā kiñci labhitvā puttassa harati, puttapi mātu. Evaṃ sāyampi pātapi aññamaññaṃ samāgantvā laddhaṃ laddhaṃ samvibhajamānā sammodamānā sukhadukkhaṃ pucchamānā nirāsaṅkā ahesuṃ. Tesāṃ evaṃ abhiṇhadassanena saṃsaggo uppajji, saṃsaggaṃ viśāso, viśāsā otāro, rāgena otiṇṇacittānaṃ pabbajitasañña ca mātuputtasañña ca antaradhāyi, tato mariyādavītikkamaṃ katvā asaddhammaṃ paṭiseviṃsu, ayasappattā ca vibbhamitvā agāramajjhe vasiṃsu. Bhikkhū Bhagavato ārocesuṃ. “Kiṃ nu so bhikkhave moghapuriso maññati¹ na mātā putte sārājati, putto vā pana mātari²”ti garahitvā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi”ti-ādina² avasesasuttenapi bhikkhū saṃvejetvā “tasmātiha bhikkhave—

“Visaṃ yathā halāhalaṃ, telaṃ pakkuthitaṃ³ yathā.

Tambalohavilīnaṃva, mātugāmaṃ vivajjaye”ti ca—

1. Jānāti (Sī, Syā, Ka)

2. Am 2. 60 piṭṭhe.

3. Telamukkathitaṃ (Sī), telamukkuṭṭhitaṃ (Syā)

vatvā puna bhikkhūnaṃ dhammadesanattamaṃ “santhavāto bhayaṃ jātaṃ”ti imā attupanāyikā catasso gāthā abhāsi.

Tattha **santhavo** taṇhādiṭṭhimittabhedena tividhoti pubbe vutto, idha taṇhādiṭṭhisanthavo adhippeto. Taṃ sandhāya Bhagavā āha “passatha bhikkhave yathā idaṃ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṃ jātaṃ”ti. Tañhi tassa abhiṇhadassanakāmatāditaṇhāya balavakilesabhayaṃ jātaṃ, yena saṇṭhātuṃ asakkonto mātari vippaṭipajji. Attānuvādādikaṃ vā mahābhayaṃ, yena¹ nayena vuttā ārammaṇappabhedā. **Jāyate rajoti** rāgadosamoharajo jāyate. Kiṃ vuttaṃ hoti? Na kevalaṃ tassa sāsavārammaṇaṃ “niketan”ti vuccati, idānissa bhinnasaṃvarattā atikkantamariyādattā suṭṭhutaṃ tato niketā jāyate rajo, yena saṃkiliṭṭhacitto anayabyasanaṃ pāpuṇissati. Atha vā passatha bhikkhave yathā idaṃ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṃ jātaṃ, yathā ca sabbaputhujjanānaṃ niketā jāyate rajoti evampetaṃ padadvayaṃ yojetabbaṃ.

Sabbathā pana iminā purimaddhena Bhagavā puthujjanadassanaṃ garahitvā attano dassanaṃ pasamsanto “**aniketan**”ti pacchimaddhamāha. Tattha yathāvuttaniketapaṭikkhepena **aniketaṃ**, santhavapaṭikkhepena ca **asanthavaṃ** veditabbaṃ. Ubhayampetaṃ nibbānassādhivacanaṃ. **Etaṃ ve Munidassananti** etaṃ aniketamasanthavaṃ Buddhamuninā diṭṭhanti attho. Tattha **veti** vimhayatthe nipāto daṭṭhabbo, tena ca yaṃ nāma niketasanthavavasena mātāputtesu vippaṭipajjamānesu aniketamasanthavaṃ, etaṃ Muninā diṭṭhaṃ aho abbhutanti ayamadhippāyo siddho hoti. Atha vā Munino dassananti Munidassanaṃ, dassanaṃ nāma khanti ruci, khamati ceva ruccati cāti attho.

210. Dutiyagāthāya **yo jātamucchijjā**-i yo kismiṇcideva vatthusmiṃ jātāṃ bhūtaṃ nibbattaṃ kilesaṃ yathā uppannākusalappahānaṃ hoti,

1. Yena vā (Sī, Syā, Ka)

2. Saṃ 2. 9 piṭṭhe.

tathā vāyamanto tasmim vatthusmim puna anibbattanavasena ucchinditvā yo anāgatopi kilesa tathārūpapaccayasamodhāne nibbattitum abhimukhībhūtattā vattamānasamīpe vattamānalakkhaṇena “jāyanto”ti vuccati, tañca **na ropayeyya jāyantaṃ**, yathā anuppannākusalānuppādo hoti, tathā vāyamanto na nibbatteyyāti attho. Kathañca na nibbatteyya? **Assa nānuppavecche**, yena paccayena so nibbatteyya, taṃ nānuppaveseyya na samodhāneyya. Evaṃ sambhāravekallakaraṇena taṃ na ropayeyya jāyataṃ. Atha vā yasmā maggabhāvanāya atītāpi kilesā ucchijjanti āyatim vipākābhāvena vattamānāpi na ropīyanti tadabhāvena, anāgatāpi cittasantatim nānuppavesīyanti uppattisāmatthiyavighātena, tasmā yo ariyamaggabhāvanāya jātamucchijja na ropayeyya jāyantaṃ, anāgatampi cassa jāyantassa nānuppavecche, tamāhu ekaṃ Muninaṃ carantaṃ, so ca addakkhi santipadaṃ mahesīti evampettha yojanā veditabbā. Ekantanikkilesa tāya **ekaṃ**, seṭṭhatṭhena vā ekaṃ. **Muninanti** Munim, munīsu vā ekaṃ. **Carantanti** sabbākāraparipūrāya lokatthacariyāya avasesacariyāhi ca carantaṃ. **Addakkhīti** addasa. **Soti** yo jātamucchijja aropane ananuppavesane ca samatthatāya “na ropayeyya jāyantamassa nānuppavecche”ti vutto Buddhamuni. **santipadanti** santikoṭṭhāsaṃ, dvāsaṭṭhiḍṭhigatavipassanānibbānabhedāsu tīsu sammutisantitadaṅgasanti-accantasantiṃ seṭṭhaṃ evaṃ anupasante loke accantasantiṃ addasa mahesīti evamattho veditabbo.

211. tatiyagāthāya **saṅkhāyāti** gaṇayitvā, paricchinditvā vīmaṃsitvā yathābhūtato ñatvā, dukkhapariññāya pari jānitvāti attho. **Vatthūnīti** yesu evamayam loko sajjati, tāni khandhāyatanadhātubhedāni kilesaṭṭhānāni. **Pamāya bījanti** yaṃ tesaṃ vatthūnaṃ bījaṃ abhisāṅkhāraviññāṇaṃ, taṃ pamāya¹ himsitvā bādhitvā², samucchedappahānena pajahitvāti attho. **Sinehamassanānuppaveccheti** yena taṇhādiṭṭhisinehena sinehitaṃ taṃ bījaṃ āyatim paṭisandhivasena taṃ yathāvuttaṃ vatthusassaṃ viruheyya, taṃ sinehamassa nānuppavecche, tappaṭipakkhāya maggabhāvanāya taṃ nānuppaveseyyāti attho. **Sa ve Muni jātikhayantadassīti** so evarūpo Buddhamuni nibbānasacchikiriyāya jātiyā ca maraṇassa ca antabhūtassa nibbānassa diṭṭhattā

1. Samāya (Ka)

2. Vadhitvā (Sī, Syā)

jātikkhayantadassī **takkaṃ pahāya na upeti saṅkhaṃ**, imāya catusaccabhāvanāya navappabhedampi akusalavitakkaṃ pahāya sa-upādisesanibbānadhātum patvā lokatthacariyaṃ karonto anupubbena carimaviññāṇakkhayā anupādisesanibbānadhātuppattiyā “devo vā manusso vā”ti na upeti saṅkhaṃ. Aparinibbuto eva vā yathā kāmavitakkādino vitakkassa appahīnattā “ayaṃ puggalo ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā saṅkhaṃ upeti, evaṃ takkaṃ pahāya na upeti saṅkhanti evampettha attho daṭṭhabbo.

212. Catutthagāthāya **aññāyāti** aniccādinayena jānitvā. **sabbānīti** anavasesāni. **Nivesanānīti** kāmabhavādiḥ bhavē. Nivasanti hi tesu sattā, tasmā “nivesanānī”ti vuccanti. **Anikāmayāṃ aññatarampi tesanti** evaṃ diṭṭhādīnavattā tesāṃ nivesanānaṃ ekampi apatthento so evarūpo Buddhamuni maggabhāvanābalena taṇhāgedhassa vigatattā **vītagedho**, vītagedhattā eva ca **agiddho**, na yathā eke avītagedhā eva samānā “agiddhamhā”ti paṭijānanti, evaṃ. **Nāyūhatīti** tassa tassa nivesanassa nibbattaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā na karoti. Kimkāraṇā? **Pāragato hi hoti**, yasmā evarūpo sabbanivesanānaṃ pāraṃ nibbānaṃ gato hotīti attho.

Evaṃ paṭhamagāthāya puthujjanadassanaṃ garahitvā attano dassanaṃ paṣaṃsanto dutiyagāthāya yehi kilesehi puthujjano anupasanto hoti, tesāṃ abhāvena attano santipadādhigamaṃ paṣaṃsanto tatiyagāthāya yesu vatthūsu puthujjano takkaṃ appahāya tathā tathā saṅkhaṃ upeti, tesu catusaccabhāvanāya takkaṃ pahāya attano saṅkhānupagamaṃ paṣaṃsanto catutthagāthāya āyatimpi yāni nivesanāni kāmayaṃāno puthujjano bhavataṇhāya āyūhati, tesu taṇhābhāvena attano anāyūhanaṃ paṣaṃsanto catūhi gāthāhi arahattanikūṭeneva ekaṭṭhuppattikaṃ desanaṃ niṭṭhāpesi.

213. **Sabbābhībhunti** kā uppatti? Mahāpuriso mahābhinnikkhamaṇaṃ katvā anupubbena sabbaññutaṃ patvā dhammacakkappavattanatthāya Bārāṇasīṃ

gacchanto Bodhimaṇḍassa ca Gayāya ca antare Upakenājīvakena samāgacchi. Tena ca “vippasannāni kho te āvuso indriyāni”¹ti-ādina¹ nayena puṭṭho “sabbābhibhū”²ti-ādini āha. Upako “hupeyyāvuso”²ti vatvā sīsaṃ okampetvā ummaggaṃ gahetvā pakkāmi. Anukkamena ca Vaṅkahārajanapade² aññataraṃ Māgavikagāmaṃ pāpuṇi. Tamenam Māgavikajettṭhako disvā “aho appiccho samaṇo vatthampi na nivāseti, ayaṃloke arahā”³ti gharaṃ netvā maṃsarasena parivisitvā bhuttāviṇca naṃ suputtadāro vanditvā “idheva bhante vasatha, ahaṃ pacceyena upaṭṭhahissāmi”³ti nimantetvā vasanokāsaṃ katvā adāsi, so tattha vasati.

Māgaviko gimhakāle udakasampanne sītale padese caritum dūraṃ apakkantesu migesu tattha gacchanto “amhākaṃ arahantaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahassū”³ti Chāvaṃ³ nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsampannā, dutiyadivase Upako gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbaṃ upacāraṃ katvā parivisitum upagataṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamante nikkhipitvā “sace Chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, noce, marāmi”³ti nirāhāro sayi. Sattame divase Māgaviko āgantvā dhītaraṃ Upakassa pavattim pucchi, sā “ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo”³ti āha. Māgaviko “āgata veseneva naṃ upasaṅkamitvā pucchissāmi”³ti taṅkhaṇaṇṇeva gantvā “kiṃ bhante aphāsukan”³ti pāde parāmasanto pucchi, Upako nitthunanto parivattatiyeva. So “vada bhante, yaṃ mayā sakkā kātum, sabbaṃ karissāmi”³ti āha, Upako “sace Chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṃ seyyo”⁴ti āha. Jānāsi pana bhante kiñci sippanti. Na jānāmīti. “Na bhante kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātun”³ti. So āha “nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi maṃsaṇca vikkiṇissāmi”³ti. Māgavikopi “amhākaṃetadeva ruccatī”³ti uttarasāṭakaṃ datvā gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesam saṃvāsamanvāya

1. Ma 1. 227; Vi 3. 11 piṭṭhesu.

2. Vaṅgahārajanapade (Sī), Vaṅgajanapade (Syā)

3. Cāpaṃ (Ka)

4. Ayameva maraṇaseyyāti (Sī)

putto vijāyi, Subhaddotissa nāmaṃ akaṃsu. Chāvā puttatosanagītena Upakaṃ uppaṇḍesi, sotaṃ asahanto “bhadde ahaṃ Anantajinassa santikaṃ gacchāmi”ti Majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena Sāvattiyaṃ viharati Jetavanamahāvihāre. Atha kho Bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi “yo bhikkhave Anantajinoti pucchamāno āgacchati, tassa maṃ dasseyyāthā”ti Upakopi kho anrpubbeneva Sāvatti āgantvā vihāramajje thatvā “imasmiṃ vihāre mama sahāyo Anantajino nāma atthi, so kuhiṃ vasatī”ti pucchi. Taṃ bhikkhū Bhagavato santikaṃ nayiṃsu. Bhagavā tassānurūpaṃ dhammaṃ desesi, so desanāpariyosāne anāgāmiṃ phale patiṭṭhāsi. Bhikkhū tassa pubbappavattim sutvā kathaṃ sumuṭṭhāpesuṃ “Bhagavā paṭhamam nissirikassa naggasamaṇassa dhammaṃ desesi”ti. Bhagavā taṃ kathāsamuṭṭhānam viditvā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarchi kathāya sannisinnā”ti, te sabbaṃ kathesuṃ. Tato Bhagavā “na bhikkhave Tathāgato ahetu-appaccayā dhammaṃ deseti, nimmalā Tathāgatassa dhammadesanā, na sakkā tattha dosaṃ daṭṭhum, tena bhikkhave dhammadesanūpanissayena Upako etarahi anāgāmi jāto”ti vatvā attano desanāmalābhāvadīpikaṃ imaṃ gathamabhāsi.

Tassattho—sāsavesu sabbakhandhāyatanadhātūsu chandarāgappahānena tehi anabhibhūtattā sayaṅca te dhamme sabbe abhibhuyya pavattattā **sabbābhibhum**. Tesaṅca aññesaṅca sabbadhammānaṃ sabbākārena viditattā **sabbavidum**. Sabbadhammadesanasamatthāya sobhanāya medhāya samannāgatattā **sumedham**. Yesam taṇhādīṭṭhilepānaṃ vasena sāsavakhandhādibhedesu sabbadhammesu upalimpati¹, tesam lepānaṃ abhāvā tesu **sabbesu dhammesu anupalittam**. Tesu ca sabbadhammesu chandarāgābhāvena sabbe te dhamme jahitvā ṭhitattā **sabbañjham**. Upadhivivekaninnena cittena taṇhakkhaye nibbāne visesena muttattā **taṇhakkheye vimuttam**, adhimuttanti vuttam hoti. **Tam vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi paṇḍitā sattā Munim vedayanti jānanti. Passatha yāva paṭivisiṭṭhovāyaṃ Muni, tassa kuto desanāmalanti attānaṃ

1. Upalippanti (Sī)

vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vāsaddoti. Keci pana vaṇṇayanti—“Upako tadā Tathāgataṃ disvāpi ‘ayaṃ Buddhamunī’ti na saddahī”ti evaṃ bhikkhū kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, tato Bhagavā “saddahatu vā mā vāṃ, dhīrā pana taṃ Munim vedayanti”ti dassento imaṃ gāthāmbhāsīti.

214. **Paññābalanti** kā uppatti? Ayaṃ gāthā Revatattheraṃ ārabba vuttā. Tattha “gāme vā yadi vāraññe”ti imissā gāthāya vuttanayeneva Revatattherassa ādito pabhuti pabbajjā, pabbajitassa Khadiravane vihāro, tattha viharato visesādhigamo, Bhagavato tattha gamanapaccāgamanañca veditabbaṃ. Paccāgate pana Bhagavati yo so mahallakabhikkhu upāhanāṃ sammussitvā paṭinivatto khadirarukkhe ālaggitaṃ disvā Sāvattiṃ anuppatto Visākhāya upāsikāya “kiṃ bhante Revatattherassa vasanokāso ramaṇīyo”ti bhikkhū pucchamānāya yehi bhikkhūhi pasaṃsito, te apasādentō “upāsike ete tucchaṃ bhaṇanti, na sundaro bhūmippadeso, atilūkhakakkaḷaṃ Khadiravanamevā”ti āha. So Visākhāya āgantukabhattaṃ bhuñjitvā pacchābhattaṃ maṇḍalamāle sannipatite bhikkhū ujjhāpentō āha “kiṃ āvuso Revatattherassa senāsane ramaṇīyaṃ tumhehi diṭṭhaṃ”ti. Bhagavā taṃ ñatvā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṃ patvā Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Te āhaṃsu “Revataṃ bhante ārabba kathā uppannā ‘evaṃ navakammiko kadā samaṇadhammaṃ karissatī’ti”. “Na bhikkhave Revato navakammiko, arahā Revato khīṇāsavo”ti vatvā taṃ ārabba tesaṃ bhikkhūnaṃ dhammadesanatthaṃ imaṃ gāthāmbhāsī.

Tassattho—dubbalakarakilesappahānasādhakena vikubbana-adhiṭṭhānappabhedena vā paññābalena samannāgatattā **paññābalaṃ**, catupārisuddhisīlena dhutaṅgavatena ca upapannattā **sīlavatūpapannaṃ**, maggasamādhinā phalasamādhinā iriyāpathasamādhinā ca **samāhitaṃ**, upacārappanābhedenā jhānena jhāne vā ratattā **jhānarataṃ**, sativepullappattattā **satimaṃ**, rāgādisaṅgato pamuttattā **saṅgā pamuttaṃ**, pañcacetokhilacatu-āsavābhāvena **akhilaṃ anāsavaṃ taṃ vāpi dhīrā Muni vedayanti**, tampi evaṃ paññādiguṇasaṃyuttaṃ saṅgādidosaṃyuttaṃ paṇḍitā sattā Munim vā vedayanti. Passatha yāva

paṭivisiṭṭhovāyaṃ khīṇāsavamuni, so “navakammiko”ti vā “kadā samaṇadhammaṃ karissatī”ti vā kathaṃ vattabbo. So hi paññābalena taṃ vihāraṃ niṭṭhāpesi, na navakammakaraṇena, katakiccova so, na idāni samaṇadhammaṃ karissatīti Revatattheraṃ vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vāsaddoti.

215. **Ekam carantanti** kā uppatti? Bodhimaṇḍato pabhuti yathākkamaṃ Kapilavatthum anuppatte Bhagavati pitāputtasamāgame vattamāne Bhagavā sammodamānena rañña Suddhodanena “tumhe bhante gahaṭṭhakāle gandhakaṇḍake vāsitaṇi kāsikādīni dussāni nivāsetvā idāni kathaṃ chinnakāni paṃsukūlāni dhārethā”ti evamādinā vutto rājānaṃ anunayamāno—

“Yaṃ tvaṃ tāta vade mayhaṃ, paṭṭuṇṇaṃ dukūlakāsikaṃ¹.

Paṃsukūlaṃ tato seyyaṃ, etaṃ me abhipatthitaṃ”ti—

ādīni vatvā lokadhammeḥi attano avikampabhāvaṃ dassento rañño dhammadesanattaṃ imaṃ sattapadagāthamabhāsi.

Tassattho—pabbajjāsankhātādīhi **ekam**, iriyāpathādīhi cariyāhi **carantaṃ**, moneyyadhammasamannāgamena **Muniṃ**, sabbatṭhānesu pamādābhāvato **appamattaṃ**, akkosanagaraṇaṇādibhedāya nindāya vaṇṇanathomanādibhedāya paṃsūya cāti imāsu nindāpaṃsūsu paṭighānūnayaṇasena **avedhamānaṃ**. Nindāpaṃsūsamukhena cettha aṭṭhapi lokadhammā vuttāti veditabbā. **Sīhaṃva** bherisaddādīsu **saddesu** aṭṭhasu lokadhammesu pakativikārānupagamena **asantasantaṃ**, pantesu vā senāsanesu santāsābhāvena. **Vātaṃva** suttamayādibhede **jālaṃhi** catūhi maggehi taṇhādīṭṭhi jāle **asajjamānaṃ**, aṭṭhasu vā lokadhammesu paṭighānūnayaṇasena **asajjamānaṃ**. **Padumaṃva toyena** loke jātampiyesaṃ taṇhādīṭṭhilepānaṃ vasena sattā lokena lippanti, tesāṃ lepānaṃ pahīnattā lokena **alippamānaṃ**, nibbānagāmimaggāṃ uppādetvā tena maggena **netāramaññesaṃ** devamanussānaṃ, attano pana aññaṇa kenaci maggaṃ dassetvā anetabbattā **anaññaṇeṇyaṃ taṃ vāpi dhīrā Muni vedayanti** Buddhamuniṃ vedayantīti attānaṃ vibhāveti. Sesamettha vuttanayameva.

1. Yaṃ tvaṃ tāta vadesi, pattuṇṇaṃ tūlakāsikaṃ (Sī, Syā)

216. **Yo ogahaṇeti** kā uppatti? Bhagavato paṭhamābhisambuddhassa cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahasāṇca pūritadasapāramidasapapāramidasaparamatthapāramippabheda-abhinīhāraguṇapāramiyo pūretvā Tusitabhavane abhinibbattiguṇaṃ tattha nivāsaguṇaṃ mahāvīlokanaguṇaṃ gabbhavokkantim gabbhavāsaṃ gabbhanikkhamaṇaṃ padavītiḥāraṃ disāvīlokaṇaṃ brahmagajjanaṃ mahābhinikkhamaṇaṃ mahāpadhānaṃ abhisambodhim dhammacakkappavattanaṃ catubbidhaṃ maggañāṇaṃ phalañāṇaṃ aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ Dasabalañāṇaṃ catuyoniparicchedakañāṇaṃ pañcagatiparicchedakañāṇaṃ chabbidhaṃ asādhāraṇañāṇaṃ aṭṭhavidhaṃ sāvakaśādhāraṇabuddhañāṇaṃ cuddasavidhaṃ Buddhañāṇaṃ aṭṭhārasabuddhaguṇapāramicchedakañāṇaṃ ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇañāṇaṃ sattasattatividhañāṇavattu-
evamiccādiguṇasatasahasas nissāya pavattaṃ mahālābhasakkāraṃ asamañehi titthiyehi uyyojitāya Ciṇcamāṇavikāya “ekaṃ dhammaṃ atītassā”ti imissā gāthāya vatthumhi vuttanayena catuparisamajjhe Bhagavato ayase uppādite tappaccayā bhikkhū kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “evarūpepi nāma ayase uppanne na Bhagavato cittassa aññathattaṃ atthī”ti. Taṃ nātvā Bhagavā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṃ patvā Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Te sabbaṃ ārocesuṃ. Tato Bhagavā “Buddhā nāma bhikkhave aṭṭhasu lokadhammesu tādino honti”ti vatvā tesāṃ bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho—yathā nāma ogahaṇe manussānaṃ nhānatitthe aṅgaghaṃsanatthāya caturasse vā aṭṭhamse vā thambhe nikhāte uccakulīnāpi nīcakulīnāpi aṅgaṃ ghaṃsanti, na tena thambhassa unnati vā onati vā hoti, e vamevaṃ **yo ogahaṇe thambhorivā bhijāyati, yasmiṃ pare vācāpariyantaṃ vadanti**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmiṃ vatthusmiṃ pare titthiyā vā aññe vā vaṇṇavasena uparimaṃ vā avaṇṇavasena heṭṭhimaṃ vā vācāpariyantaṃ vadanti, tasmiṃ vatthusmiṃ anunayaṃ vā paṭighaṃ vā anāpajjamāno tādibhāvena yo ogahaṇe thambhoriva bhavatīti. **Taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyanti** taṃ iṭṭhārammaṇe rāgābhāvena vītarāgaṃ, anīṭṭhārammaṇe ca dosamohābhāvena susamāhitindriyaṃ, suṭṭhu vā samodhānetvā ṭhapitindriyaṃ rakkhitindriyaṃ,

gopitindriyanti¹ vuttaṃ hoti. **Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayanti** Buddhamuniṃ vedayanti, tassa kathaṃ cittassa aññathattaṃ bhavissatīti attānaṃ vibhāveti. Sesaṃ vuttanayameva.

217. **Yo ve t̥hitattoti** kā uppatti? Sāvattiyaṃ kira aññatarā seṭṭhidhītā pāsādā oruyha heṭṭhāpāsāde tantavāyasālaṃ gantvā tasaraṃ vaṭṭente disvā tassa ujjubhāvena tappaṭibhāganimittaṃ aggaheṣi “aho vata sabbe satta kāyavacīmanovaṅkaṃ pahāya tasaraṃ viya ujucittā bhaveyyun”ti. Sā pāsādaṃ abhiruhitvāpi punappunaṃ tadeva nimittaṃ āvajjenti nisīdi. Evaṃ paṭipannāya cassā na cirasseva aniccalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ ahosi, tadanusāreneva ca dukkhānattalakkhaṇāni. Athassā tayopi bhavā ādittā viya upaṭṭhahimsu. Taṃ tathā vipassamānaṃ ñatvā Bhagavā Gandhakuṭiyaṃ nisinnova obhāsaṃ muñci, sā taṃ disvā “kiṃ idan”ti āgajjenti Bhagavantaṃ passe nisinnamiva disvā uṭṭhāya pañjalikā aṭṭhāsi, athassā Bhagavā sappāyaṃ viditvā dhammadesanāvasena imaṃ gāthamabhāsi.

Tasattho—yo ve ekaggacittatāya akuppavimuttitāya ca vuḍḍhihānīnaṃ abhāvato vikkhīṇajāṭisaṃsārattā bhavantarūpagamaṇābhāvato ca **t̥hitatto**, pahīnakāyavacīmanovaṅkatāya agatigamaṇābhāvena vā **tasaraṃva uju**, hirottappasampannattā **jigucchati kammehi pāpakehi**, pāpakāni kammāni gūthagataṃ viya muttagataṃ viya ca jigucchati, hiriyatīti vuttaṃ hoti. Yogavibhāgena hi upayogatthe karaṇavacanaṃ saddasatthe sijjhati.

Vīmaṃsamāno visamaṃ samañcāti kāyavisamādivisamaṃ kāyasamādisamañca pahānabhāvanākiccasāadhanena maggapaññāya vīmaṃsamāno upaparikkhamāno. **Taṃ vāpi khīṇāsavaṃ dhīrā Munin vedayantīti**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvuttanayena maggapaññāya vīmaṃsamāno visamaṃ samañca yo ve t̥hitatto hoti, so evaṃ tasaraṃva uju hutvā kiñci vītikkamaṃ anāpajjanto jigucchati kammehi pāpakehi, taṃ vāpi dhīrā munin vedayanti, yato īdiso hotīti khīṇāsavamuniṃ dassento arahattanikūṭeṇa gāthaṃ desesi. Desanāpariyosāne seṭṭhidhītā

1. Avikkhittindriyaṃ, alolindriyanti (Si)

sotāpattiphale patitṭhahi. Ettha ca vikappe vā samuccaye vā vāsaddo datṭhabbo.

218. **Yo saññatattoti** kā uppatti? Bhagavati kira Āḷaviyaṃ viharante Āḷavīnagare aññataro tantavāyo sattavassikaṃ dhītaraṃ āṇāpesi “amma hiyyo avasiṭṭhatasaraṃ na bahu, tasaraṃ vaṭṭetvā lahuṃ tantavāyasālaṃ āgaccheyyāsi, mā kho cirāyī”ti. Sā “sādhū”ti sampatṭicchi. So sālaṃ gantvā tantaṃ vinento aṭṭhāsi. Taṃ divasañca Bhagavā mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento tassā dārikāya sotāpattiphalūpanissayaṃ desanāpariyosāne caturāsītiyā paṇasahassānañca dhammābhisamayaṃ disvā pageva sarīrapaṭijagganaṃ katvā pattacīvaramādāya nagaraṃ pāvisi. Manussā Bhagavantaṃ disvā “addhā ajja koci anuggahetabbo atthi, pageva pavitṭho Bhagavā”ti Bhagavantaṃ upagacchimsu. Bhagavā yena maggena sā dārikā pitu santikaṃ gacchati, tasmim̐ aṭṭhāsi. nagaravāsino taṃ padesaṃ sammajjitvā paripphositvā pupphūpahāraṃ katvā vitānaṃ bandhitvā āsanaṃ paññāpesuṃ, nisīdi Bhagavā paññatte āsane, mahājanakāyo parivāretvā aṭṭhāsi. Sā dārikā taṃ padesaṃ pattā mahājanaparivutaṃ Bhagavantaṃ disvā pañcapatitṭhitena vandi, taṃ Bhagavā āmantetvā “dārike kuto āgatāsī”ti pucchi. Na jānāmi Bhagavāti. Kuhiṃ gamissasīti. Na jānāmi Bhagavāti. Na jānāsīti. Jānāmi Bhagavāti. Jānāsīti. Na jānāmi Bhagavāti.

Taṃ sutvā manussā ujjhāyanti “passatha bho ayaṃ dārikā attano gharā āgatāpi Bhagavatā pucchiyamānā ‘na jānāmī’ti āha, tantavāyasālaṃ gacchantī cāpi pucchiyamānā ‘na jānāmī’ti āha, ‘na jānāsī’ti vuttā ‘jānāmī’ti āha, ‘jānāsī’ti vuttā ‘na jānāmī’ti āha, sabbaṃ paccanīkameva karotī”ti. Bhagavā manussānaṃ tamatthaṃ pākāṭaṃ kātukāmo taṃ pucchi “kiṃ mayā pucchitaṃ, kiṃ tayā vuttan”ti. Sā āha—na maṃ bhante koci na jānāti “gharato āgatā tantavāya sālaṃ gacchati”ti, apica maṃ tumhe paṭisandhivasena pucchatha “kuto āgatāsī”ti, cutivasena pucchatha “kuhiṃ gamissasī”ti. Ahañca na jānāmi “kuto camhi āgatā nirayā vā devalokā vā”ti, na hi jānāmi “kuhimpī gamissāmi nirayaṃ vā devalokaṃ vā”ti, tasmā “na

jānāmī”ti avacaṃ. Tato maṃ Bhagavā maraṇaṃ sandhāya pucchi “na jānāsi”ti, ahañca jānāmi “sabbesaṃ maraṇaṃ dhuvan”ti, tenāvocaṃ “jānāmī”ti. Tato maṃ Bhagavā maraṇakālaṃ sandhāya pucchi “jānāsi”ti, ahañca na jānāmi “kadā marissāmi kiṃ ajja vā udāhu sve vā”ti, tenāvocaṃ “na jānāmī”ti. Bhagavā tāya vissajjitaṃ pañhaṃ “sādhu sādhu”ti anumodi. Mahājanakāyopi “yāva paṇḍita ayaṃ dārikā”ti sādhu-kārasahassāni adāsi. Atha Bhagavā dārikāya sappāyaṃ veditvā dhammaṃ desento—

“Andhabhūto ayaṃ loko, tanukettha vipassati.

Sakuṇo jālamuttova, appo saggāya gacchatī”ti¹—

imaṃ gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāsi, caturāsītiyā paṇasahassānañca dhammābhisamayo ahosi.

Sā Bhagavantam vāditvā pitu santikaṃ agamāsi, pitā taṃ disvā “cirenāgatā”ti kuddho vegena tante vemaṃ pakkhipi, taṃ nikkhamitvā dārikāya kucchiṃ bhindi, sā tattheva kālamakasi. So disvā “nāhaṃ mama dhītaraṃ pahariṃ, apica kho imaṃ vemaṃ vegasā nikkhamitvā imissā kucchiṃ bhindi. Jīvati nu kho nanu kho”ti vīmaṃsanto mataṃ disvā cintesi “manussā maṃ ‘iminā dhītā mārītā’ti ñatvā upakkoseyyuṃ, tena rājāpi garukaṃ daṇḍaṃ paṇeyya, handāhaṃ paṭikacceva palāyāmi”ti. So daṇḍabhayena palāyanto Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araṇṇe vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasanokāsaṃ pāpuṇi, te ca bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Te taṃ pabbājetvā tacapaṇcakkakammaṭṭhānaṃ adamsu, so taṃ uggahetvā vāyamanto na cirasseva arahattaṃ pāpuṇi, te cassa ācariyupajjhāyā. Atha mahāpavāraṇāya sabbeva Bhagavato santikaṃ agamaṃsu “visuddhipavāraṇaṃ pavāressamā”ti. Bhagavā pavāretvā vutthavasso bhikkhusaṃghaparivuto gāmanigamādīsu cārikaṃ caramāno anupubbena Āḷaviṃ agamāsi. Tattha manussā Bhagavantam nimantetvā dānādīni karontā taṃ bhikkhuṃ disvā “dhītaraṃ māretvā idāni kaṃ māretuṃ āgatosī”ti-ādīni vatvā uppaṇḍesuṃ. Bhikkhū taṃ sutvā upaṭṭhānavelāyaṃ upasaṅkamitvā Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhagavā “na

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

bhikkhave ayaṃ bhikkhu dhītaraṃ māresi, sā attano kammaṇa matā”ti vatvā tassa bhikkhuno manussehi dubbijānaṃ khīṇāsavamunibhāvaṃ pakāśento bhikkhūnaṃ dhammadesanattamaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho—yo tīsupi kammadvāresu sīlasaṃyamena **saṃyatatto** kāyena vā vācāya vā cetasā vā hiṃsādikaṃ **na karoti pāpaṃ**, tañca kho pana **daharo** vā daharavaye ðhito, **majjhimo** vā majjhimavaye ðhito, eteneva nayena thero vā pacchimavaye ðhitoti kadācīpi na karoti. Kimkāraṇā? **Yatatto**, yasmā anuttarāya viratiyā sabbapāpehi uparatacittoti vuttaṃ hoti.

Idāni **Muni arosaneyyo na so roseti kañcī**ti etesaṃ padānaṃ ayaṃ yojanā ca adhippāyo ca—so khīṇāsavamuni **arosaneyyo** “dhītumārako”ti vā “pesakāro”ti vā evamādinā nayena kāyena vā vācāya vā rosetum ghaṭṭetum bādhētum araho na hoti. **Sopi hi na roseti kañci**, “nāhaṃ mama dhītaraṃ māremi, tvaṃ māresi, tumhādiso vā māretī”ti-ādīni vatvā kañci na roseti na ghaṭṭeti na bādheti, tasmā sopi na rosaneyyo. Apica kho pana “tiṭṭhatu nāgo, mā nāgaṃ ghaṭṭesi, namo karoḥi nāgassā”ti¹ vuttanayena namassitabboyeva hoti. **Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayantīti** ettha pana tampi dhīrāva Munim vedayantīti evaṃ padavibhāgo veditabbo. Adhippāyo cettha—taṃ “ayaṃ arosaneyyo”ti ete bālaṃanussā ajānitvā roseti. Ye pana dhīrā honti, te dhīrāva tampi Munim vedayanti, ayaṃ khīṇāsavamunīti jānantīti.

219. **Yadaggaṭoti kā uppatti?** Sāvatthiyaṃ kira Pañcaggadāyako nāmabrāhmaṇo ahosi. So nipphajjamānesu sassesu khettaggaṃ rāsaggaṃ koṭṭhaggaṃ kumbhi-aggaṃ bhojanagganti imāni pañca aggāni deti. Tattha paṭhamapakkāniyeva sāliyavagodhūmasīsāni āharāpetvā yāgupāyāsaputhukādīni paṭiyādetvā “aggassa dātā medhāvī, aggaṃ so adhigacchatī”ti evaṃdiṭṭhiko hutvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa

1. Ma 1. 196 piṭṭhe.

dānaṃ deti, idamassa **khettaggadānaṃ**. Nipphannesu pana sassesu lāyitesu madditesu ca varadhaññāni gahetvā tatheva dānaṃ deti, idamassa **rāsaggadānaṃ**. Puna tehi dhaññehi koṭṭhāgārāni pūrāpetvā paṭhamakoṭṭhāgāravivarane paṭhamanīhaṭāni dhaññāni gahetvā tatheva dānaṃ deti, idamassakoṭṭhaggadānaṃ. Yaṃ yadeva panassa gharerandheti, tato aggaṃ anuppattapabbajitānaṃ adatvā antamaso dāraṇānampi na kiñci deti, idamassa **kumbhi-aggadānaṃ**. Puna attano bhojanakāle paṭhamūpanītaṃ bhojanaṃ purebhattachakāle saṃghassa, pacchābhattachakāle sampattayācakānaṃ, tadabhāve antamaso sunakhānampi adatvā na bhuñjati, idamassa **bhojanaggadānaṃ**. Evaṃ so **Pañcaggadāyakotveva** abhilakkhito ahosi.

Athekadivasam Bhagavā paccūsasamaye Buddhacakkhunā lokam volokento tassa brāhmaṇassa brāhmaṇiṃyā ca sotāpattimagga-upanissayaṃ disvā sarīrapaṭijagganaṃ katvā atippageva Gandhakuṭim pāvisi. Bhikkhū pihitadvāraṃ Gandhakuṭim disvā “ajja Bhagavā ekakova gāmaṃ pavisitukāmo”ti ñatvā bhikkhācāravelāya Gandhakuṭim padakkhiṇaṃ katvā piṇḍāya pavisiṃsu. Bhagavāpi brāhmaṇassa bhojanavelāyaṃ nikkhamitvā Sāvattim pāvisi. Manussā Bhagavantaṃ disvā eva “nūnappa koci satto anuggahetabbo atthi, tathā hi Bhagavā ekakova pavittṭho”ti ñatvā na Bhagavantaṃ upasaṅkamisṃsu nimantanatthāya. Bhagavāpi anupubbena brāhmaṇassa gharadvāraṃ sampatvā atṭhāsi, tena ca samayena brāhmaṇo bhojanaṃ gahetvā nisinno hoti, brāhmaṇi panassa bījanaṃ gahetvā ṭhitā. Sā Bhagavantaṃ disvā “sacāyaṃ brāhmaṇo passeyya, pattaṃ gahetvā sabbaṃ bhojanaṃ dadeyya, tato me puna pacitabbaṃ bhaveyyā”ti cintetvā appasādaṇca maccheraṇca uppādetvā yathā brāhmaṇo Bhagavantaṃ na passati, evaṃ tālavaṇṭena paṭicchādesi. Bhagavā taṃ ñatvā sarīrābhaṃ muñci, taṃ brāhmaṇo suvaṇṇobhāsaṃ disvā “kimetan”ti ullokento addasa Bhagavantaṃ dvāre ṭhitaṃ. Brāhmaṇi “ditṭhonena Bhagavā”ti tāvadeva tālavaṇṭaṃ nikkhipitvā Bhagavantaṃ upasaṅkamtvā pañcapaṭiṭṭhitena vandi, vanditvā cassā uṭṭhahantiṃyā sappāyaṃ viditvā—

“Sabbaso nāmarūpasmiṃ, yassa natthi mamāyitaṃ.
Asatā ca na socati, sa ve bhikkhūti vuccati”ti¹—

1. Khu 1. 66 piṭṭhe Dhammapade.

imaṃ gāthamabhāsi. Sā gāthāpariyosāneyeva sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Brāhmaṇopi Bhagavantam antogharam pavesetvā varāsane nisīdāpetvā dakkhiṇodakam datvā attano upanītabhojanam upanāmesi “tumhe bhante sadevake loke aggadakkhiṇeyyā, sādhu me tam bhojanam attano patte patiṭṭhāpethā”ti. Bhagavā tassa anuggahattham paṭiggahetvā paribhuñji, katabhattakicco ca brāhmaṇassa sappāyam viditvā imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho—yam kumbhito paṭhamameva gahitattā **aggato**, addhāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā **majjhato**, ekadvikaṭacchumattāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā **sesato vā piṇḍam labhetha. Paradattūpajīvī**ti pabbajito. So hi udakadantapoṇam ṭhapetvā avasesam pareneva dattam upajīvati, tasmā “paradattūpajīvī”ti vuccati. **Nālaṃ thutum nopi nipaccavādī**ti aggato laddhā attānam vā dāyakam vā thometumpi nārahati pahīnānunayattā, sesato laddhā “kim etaṃ iminā dinnam”ti-ādinā nayena dāyakam nipātetvā appiyavacanāni vattāpi na hoti¹ pahīnapaṭighattā. **Tam vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi pahīnānunayapaṭigham dhīrāva Munim vedayantīti brāhmaṇassa arahattanikūṭena gātham desesi. Gāthāpariyosāne brāhmaṇo sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

220. **Munim carantanti** kā uppatti? Sāvatthiyam kira aññataro seṭṭhiputto utuvasena tīsu pāsādesu sabbasampattihi paricārayamāno daharova pabbajitukāmo hutvā mātāpitaro yācitvā Khaggavisāṇasutte “kāma hi citrā”ti² imissā gāthāya aṭṭhuppattiyam vuttanayeneva tikkhattum pabbajitvā ca uppabbajitvā ca catutthavāre arahattam pāpuṇi. Tam pubbapariyayena bhikkhū bhaṇanti “samayo āvuso uppabbajitun”ti. So “abhabbo dānāham āvuso vibbhamitun”ti āha. Tam sutvā bhikkhū Bhagavato ārocesum, Bhagavā “evametaṃ bhikkhave abhabbo so dāni vibbhamitun”ti tassa khīṇāsavamunibhāvaṃ āvikaronto imaṃ gāthamāha.

1. Vatthumpi nārahati (Syā, Ka)

2. Khu 1. 287 piṭṭhe.

Tassattho—moneyyadhammasamannāgamena **Muniṃ**, ekavihāritāya, pubbe vuttappakārāsu vā cariyāsu yāya kāyaci cariyāya **carantaṃ**, pubbe viya methunadhamme cittaṃ akatvā anuttarāya viratiyā **virataṃ methunasmā**. Dutiyapādassa sambandho—kīdisaṃ Munim carantaṃ virataṃ methunasmāti ce? **Yo yobbane nupanibajjhate kvaci**, yo bhadrepi yobbane vattamāne kvaci itthirūpe yathā pure, evaṃ methunarāgena na upanibajjhati. Atha vā kvaci attano vā parassa vā yobbane “yuvā tāvamhi, ayaṃ vā yuvāti paṭisevāmi tāva kāme”ti evaṃ yo rāgena na upanibajjhātīti ayampettha attho. Na kevalaṇca virataṃ methunasmā, apica kho pana jātimadādibhedā **madā**, kāmaguṇesu sativippavāsasaṅkhātā **pamādāpi** ca **virataṃ**, evaṃ madappamādā viratattā eva ca **vippamuttaṃ** sabbakilesabandhanehi. Yathā vā eko lokikāyapi viratiyā virato hoti, na evaṃ, kiṃ pana **vippamuttaṃ virataṃ**, sabbakilesabandhanehi vippamuttattā lokuttaraviratiyā viratantipi attho. **Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayanti**ti tampi dhīrā eva Munim vedayanti, tumhe pana naṃ na vedayatha, tena naṃ evaṃ bhaṇathāti dasseti.

221. **Aññāya lokanti** kā uppatti? Bhagavā Kapilavatthusmim viharati. Tena samayena Nandassa ābharaṇamaṅgalaṃ abhisekamaṅgalaṃ āvāhamaṅgalanti tīṇi maṅgalāni akaṃsu. Bhagavāpi tattha nimantito pañcahi bhikkhusatchi saddhim tattha gantvā bhuñjitvā nikkhamanto Nandassa hatthe pattaṃ adāsi, taṃ nikkhamantaṃ disvā Janapadakalyāṇī “tuvaḷaṃ kho ayyaputta āgaccheyyāsi”ti āha. So Bhagavato gāravena “handa Bhagavā pattan”ti vattuṃ asakkonto vihārameva gato. Bhagavā Gandhakuṭipariveṇe ṭhatvā “āhara Nanda pattan”ti gahetvā “pabbajissasi”ti āha. So Bhagavato gāravena paṭikkhipituṃ asakkonto “pabbajāmi Bhagavā”ti āha, taṃ Bhagavā pabbājesi. So pana Janapadakalyāṇiyā vacanaṃ punappunaṃ saranto ukkaṇṭhi. Bhikkhū Bhagavato ārocesuṃ, Bhagavā Nandassa anabhiratiṃ vinodetukāmo “Tāvatimsabhavanaṃ gatapubbosi Nandā”ti āha, Nando “nāhaṃ bhante gatapubbo”ti avoca.

Tato naṃ Bhagavā attano ānubhāvena Tāvatimsabhavanaṃ netvā Vejajantapāsādadvāre aṭṭhāsi. Bhagavato āgamaṇaṃ viditvā Sakko

accharāgaṇaparivuto pāsādā orohi. Tā sabbāpi Kassapassa Bhagavato sāvakānaṃ pādamakkhanatelaṃ datvā kakuṭapādiniyo ahesuṃ. Atha Bhagavā Nandaṃ āmantesi “passasi no tvaṃ Nanda imāni pañca accharāsātāni kakuṭapādāni”ti sabbāṃ vitthāretabbaṃ. Mātugāmassa nāma nimittānubyañjanaṃ gahetabbanti sakalepi Buddhavacane etaṃ natthi, atha ca panettha Bhagavā upāyakusalatāya āturassa dose uggitvā¹ nīharitukāmo vejjo subhojanaṃ viya² Nandassa rāgaṃ uggitvā nīharitukāmo nimittānubyañjanaggahaṇaṃ anuññāsi yathā taṃ anuttaro purisadammasārathi. Tato Bhagavā accharāhetu Nandassa brahmacariye abhiratiṃ disvā bhikkhū āṇāpesi “bhatakavādena Nandaṃ codethā”ti. So tehi codiyamāno lajjito yoniso manasi karonto paṭipajjitvā na cirasseva arahattaṃ sacchākāsi. Tassa caṅkamanakoṭiyaṃ rukkhe adhivatthā devatā Bhagavato etamatthaṃ ārocesi, Bhagavatopi ñāṇaṃ udapādi. Bhikkhū ajānantā tathevāyasmantaṃ codenti, Bhagavā “na bhikkhave idāni Nando evaṃ codetabbo”ti tassa khīṇāsavamunibhāvaṃ dīpento tesaṃ bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho—dukkhasaccavavattānākaraṇena khandhādilokaṃ aññāya jānitvā vavattapetvā nirodhasaccasacchikiriyāya **paramatthadassim**, samudayappahānena catubbidhampi **oghaṃ**, pahīnasamudayattā rūpamadādivegasahanena cakkhādi-āyatanasamuddaṇṇa **atitariya** atitaritvā atikkamitvā maggabhāvanāya, “tanniddesā tādī”ti imāya tādilakkhaṇappattiyā **tādim**. Yo vāyaṃ kāmarāgādikilesarāsiyeva avahananaṭṭhena ogho, kucchitagatipariyāyena samuddanaṭṭhena samuddo, samudayappahāneneva taṃ oghaṃ samuddaṇṇa atitariya atitiṇṇoghataṃ idāni tumhehi evaṃ vuccamānēpi vikāraṇāpajjanatāya tādinti evampettha attho ca adhippāyo ca veditabbo. **Taṃ chinnaganthaṃ asitaṃ anāsavanti** idaṃ panassa thutivacanameva, imāya catusaccabhāvanāya catunnaṃ ganthānaṃ chinnattā **chinnaganthaṃ**, diṭṭhiyā taṇhāya vā katthaci anissitattā **asitaṃ**, catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavanti** vuttaṃ hoti. **Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi dhīrāva khīṇāsavamuniṃ vedayanti, tumhe pana avedayamānā evaṃ bhaṇathāti dasseti.

1. Ukkiledetvā (Sī, Syā)

2. Bhisakko viya (Syā, Ka)

222. **Asamā ubhoti** kā uppatti? Aññataro bhikkhu Kosalaraṭṭhe paccantagāmaṃ nissāya araññe viharati, tasmiñca gāme migaluddako tassa bhikkhuno vasanokāsaṃ gantvā mige bandhati. So araññaṃ pavisanto theram gāmaṃ piṇḍāya pavisantampi passati, arañña āgacchanto gāmato nikkhamantampi passati. Evaṃ abhiñhadassanena there jātasineho ahosi. So yadā bahum māmsaṃ labhati, tadā therassāpi rasapiṇḍapātaṃ deti. Manussā ujjhāyanti “ayaṃ bhikkhu ‘amukasmim padese migā tiṭṭhanti caranti pānīyaṃ pivanti’ ti luddakassa āroceti, tato luddako mige māreti, tena ubho saṅgama jīvikam kappenti” ti. Atha Bhagavā janapadacārikaṃ caramāno taṃ janapadaṃ agamāsi, bhikkhū gāmaṃ piṇḍāya pavisantā taṃ pavattim sutvā Bhagavato ārocesum. Bhagavā luddakena saddhim samānajīvikābhāvasādhakaṃ tassa bhikkhuno khīṇāsavamunibhāvaṃ dīpento tesam bhikkhūnaṃ dhammadesanattam imam gāthamabhāsi.

Tassattho—yo ca bhikkhave bhikkhu, yo ca luddako, ete **asamā ubho**. Yam manussā bhaṇanti “samānajīvikā” ti, taṃ micchā. Kīmkāraṇā? **Dūravihāravuttino**, dūre vihāro ca vutti ca nesanti dūravihāravuttino. Vihāroti vasanokāso, so ca bhikkhuno araññe, luddakassa ca gāme. Vuttīti jīvikā, sā ca bhikkhuno gāme sapadānabhikkhācariyā, luddakassa ca araññe migasakuṇamāraṇā. Puna caparaṃ **gihī dāraposī**, so luddako tena kammaena puttadāraṃ poseti, **amamo ca subbato**, puttadāresu taṇhādiṭṭhimamattavirahito sucivatattā sundaravatattā ca subbato so khīṇāsavabhikkhu. Puna caparaṃ **parapāṇarodhāya gihī asaṇṇato**, so luddako gihī parapāṇarodhāya tesam pāṇānaṃ jīvitindriyupacchedāya kāyavācācittēhi asaṃyato. **Niccaṃ Munī rakkhati pāṇine yato**, itaro pana khīṇāsavamuni kāyavācācittēhi niccaṃ yato saṃyato pāṇino rakkhati. Evaṃ sante te katham samānajīvikā bhavissantīti.

223. **Sikhī yathāti** kā uppatti? Bhagavati Kapilavatthusmim viharante Sākiyānaṃ kathā udapādi “paṭhamakasotāpanno paccā sotāpattim pattassa dhammena vuḍḍhataro hoti, tasmā pacchā sotāpannena bhikkhunā paṭhamasotāpannassa gihino abhivādanādīni kattabbānī” ti. Tam katham

aññataro piṇḍacāriko bhikkhu sutvā Bhagavato ārocesi. Bhagavā “aññā eva hi ayaṃ jāti, pūjaneyyavatthu liṅgaṃ”ti sandhāya “anāgāmīpi ce bhikkhave gihī hoti, tena tadahupabbajitassāpi sāmaṇerassa abhivādanādīni kattabbānevā”ti vatvā puna pacchā sotāpannassāpi bhikkhuno paṭhamasotāpannagahaṭṭhato atimahantaṃ visesaṃ dassento bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho—yvāyaṃ matthake jātāya sikhāya sabbhāvena **sikhī**, maṇidaṇḍasadisāya gīvāya **nīlagīvoti** ca mayūravihaṅgamo vuccati, so yathā haritahaṃsatambahaṃsakhīrahaṃsakāḷahaṃsapākahaṃsasuvaṇṇahaṃsesu yvāyaṃ suvaṇṇahaṃso, tassa haṃsassa javena soḷasimpi kalaṃ na upeti. Suvaṇṇahaṃso hi muhuttakena yojanasahassampi gacchati, yojanampi asamattho itaro. Dassanīyatāya pana ubhopi dassanīyā honti, evaṃ gihī paṭhamasotāpannapi kiñcāpi maggadassanena dassanīyo hoti, atha kho so pacchā sotāpannassāpi maggadassanena tulyadassanīyabhāvassāpi bhikkhuno javena nānukaroti. Katamena javena? Uparimaggavipassanāññajavena. Gihino hi taṃ ñāṇaṃ dandhaṃ hoti puttadārādijaṭāya jaṭitattā, bhikkhuno pana tikkhaṃ hoti tassā jaṭāya vijaṭitattā. Svāyamattho Bhagavatā “Munino vivittassa vanamhi jhāyato”ti iminā pādena dīpito. ayaṃ hi sekkhamuni bhikkhu kāyacittavivekena ca vivitto hoti, lakkhaṇārammaṇūpanijjhānena ca niccaṃ vanasmim jhāyati, kuto gihino evarūpo viveko ca jhānañcāti ayañhettha adhippāyoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Munisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ca paṭhamo vaggo atthavaṇṇanāyato,

Nāmena Uragavaggoti.

2. Cūlavagga

1. Ratanasuttavaṇṇanā

Yānīdha bhūtānīti Ratanasuttaṃ. Kā uppatti? Atīte kira Vesāliyaṃ dubbhikkhādayo upaddavā uppajjimsu, tesaṃ vūpasamanatthāya licchavayo Rājagahaṃ gantvā yācitvā Bhagavantaṃ Vesālimānayaṃsu. Evaṃ ānīto Bhagavā tesaṃ upaddavānaṃ vūpasamanatthāya idaṃ suttaṃ abhāsī. Ayamettha saṅkhepo, porāṇā panassa Vesālivatthuto pabhuti uppattim vaṇṇayanti. Sā evaṃ veditabbā—Bārāṇasirañño kira aggamaheṣiyā kucchimhi gabbho saṅghāsi, sā taṃ ṇatvā rañño nivedesi, rājā gabbhaparīhāraṃ adāsi. Sā sammā pariariyamānagabbhā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṃ pāvisi. Puñṇavatīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsāṃ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakapupphasadisāṃ maṃsapesiṃ vijāyi. tato “aṇṇā deviyo suvaṇṇabimbasaḍise putte vijāyanti, aggamaheṣī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā”ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkipitvā aṇṇena paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchetvā Gaṅgāya sote pakkipāpesi, manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṃ saṃvidahimsu. Suvaṇṇapaṭṭikañcetha¹ jātihiṅgulakena “Bārāṇasirañño aggamaheṣiyā pajā”ti likhitvā bandhimsu. Tato taṃ bhājanaṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ Gaṅgāya sotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakulaṃ nissāya Gaṅgāya tīre vasati, so pātova Gaṅgaṃ otiṇṇo taṃ bhājanaṃ āgacchantāṃ disvā paṃsukūlasaṇṇāya aggahesi. Tato tattha taṃ akkharapaṭṭikaṃ rājamuddikālañchanaṃ disvā muñchitvā taṃ maṃsapesiṃ addasa. Disvānassa etadahosi “siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtibhāvo natthī”ti taṃ assamaṃ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ, tāpaso disvā sādhuakataraṃ ṭhapesi. Tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā pesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahimsu. Atha tato aḍḍhamāsaccayena

1. Suvaṇṇapaṭṭikaṃ cetha (Syā)

ekā maṁsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi. Tesu tāpasassa puttasineho uppajji, aṅguṭṭhato cass akhīraṁ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhataṁ labhati. So bhataṁ bhuñjitvā khīraṁ dārakānaṁ mukhe āsiṅcati. Tesam yaṁ yaṁ udaraṁ pavisati, taṁ sabbam maṇibhājanagataṁ viya dissati, evaṁ nicchavī ahesuṁ. Apare pana āhu “sibbitvā ṭhapitā viya nesaṁ aññamaññaṁ līnā chavi ahosī”ti. Evaṁ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavī**ti paññāyimsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṁ piṇḍāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṁ byāpāraṁ ñatvā gopālakā āhaṁsu “bhante pabbajitānmā dārakaposanaṁ palibodho, amhākaṁ dārake detha, mayaṁ posessāma, tumhe attano kammaṁ karoṭhā”ti. Tāpaso “sādhū”ti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṁ samaṁ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamāñchi assamaṁ āgatā. Tāpaso “mahāpuñña dārakā, appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṁ āvāhavivāhaṁ karoṭha, pañcagorasena rājānaṁ tosetvā bhūmibhāgaṁ gahetvā nagaraṁ māpetha, tatra kumāraṁ abhisiṅcathā”ti vatvā dārake adāsi. Te “sādhū”ti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṁ.

Dārakā vaḍḍhimanvāya kīlantaṁ vivādaṭṭhānesu aññe gopāladārake hatthenapi pādenapi paharanti, te rodanti. “Kissa rodathā”ti ca mātāpitūhi vuttā “ime nimmātāpitikā tāpasapositā amhe atīva paharantī”ti vadanti. tato tesam mātāpitaro “ime dārakā aññe dārake viheṭhenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime”ti āhaṁsu. Tato pabhuti kira so padeso “vajjī”ti vuccati yojanasataṁ parimāṇena. Atha taṁ padesaṁ gopālakā rājānaṁ tosetvā aggahesuṁ. Tattheva nagaraṁ māpetvā soḷasavassuddesikaṁ kumāraṁ abhisiṅcitvā rājānaṁ akaṁsu. Tāya cassa dārikāya saddhim vāreyyaṁ katvā katikaṁ akaṁsu “na bāhirato dārikā ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā”ti. Tesam paṭhamasaṁvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca, evaṁ soḷasakkhattuṁ dve dve jātā. Tato

tesaṃ dāraḱānaṃ yathākkammaṃ vaḍḍhantānaṃ
 āramuyyānanivāsanaṭṭhānaparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontaṃ taṃ
 nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena pākarena parikkhipiṃsu,
 tassa punappunaṃ visālīkatattā **Vesālī**veva nāmaṃ jātaraṃ. Idaṃ
Vesālīvattu.

Ayaṃ pana Vesālī Bhagavato uppannakāle iddhā vepullappattā ahosi.
 Tattha hi rājūnaṃyeva satta saḥassāni satta ca satāni satta ca rājāno ahesuṃ,
 tathā yuvarājasenāpatibhaṇḍāgārikappabhutīnaṃ. Yathāha—

“Tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā ca bahujaṇā
 ākiṇṇamanussā subhikkhā ca, satta ca pāsādasahassāni satta ca
 pāsādasatāni satta ca pāsādā, satta ca kūṭāgārasahassāni satta ca
 kūṭāgārasatāni satta ca kūṭāgārāni, satta ca ārāmasahassāni satta ca
 ārāmasatāni satta ca ārāmā, satta ca pokkharāṇisahassāni satta ca
 pokkharāṇisatāni satta ca pokkharāṇiyo”ti¹.

Sā aparena samayena dubbhikkhā ahosi dubbuṭṭhikā dussassā.
 Paṭhamāṃ duggatamanussā maranti, te bahiddhā chaḍḍenti.
 matamanussānaṃ kuṇapagandhena amanussā nagaraṃ pavisiṃsu, tato
 bahutarā mīyanti, tāya paṭikūlatāya ca sattānaṃ ahivātakarogo uppajji. Iti
 tihi dubbhikkha-amanussarogabhayehi upaddutāya Vesālīyā nagaravāsino
 upasaṅkamitvā rājānamāhaṃsu “mahārāja imasmiṃ nagare tividhaṃ
 bhayaṃuppannaṃ, ito pubbe yāva sattamā rājakulaparivaṭṭā evarūpaṃ
 anuppannapubbaṃ, tumhākaṃ maññe adhammikattena etarahi uppannaṃ”ti.
 Rājā sabbe santhāgāre sannipātāpetvā “mayhaṃ adhammikabhāvaṃ
 vicinathā”ti āha. Te sabbaṃ paveṇiṃ vicinantā na kiñci addasaṃsu.

Tato rañño dosaṃ adisvā “idaṃ bhayaṃ amhākaṃ kathaṃ
 vūpasameyyā”ti cintesuṃ. Tattha ekacce cha satthāro apadisīṃsu “etehi
 okkantamatte vūpasamissatī”ti. Ekacce āhaṃsu “Buddho kira loka uppanno,
 so Bhagavā sabbasattahitāya dhammaṃ deseti

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

mahiddhiko mahānubhāvo, tena okkantamatte sabbabhayāni vūpasameyyun”ti. Tena te attamanā hutvā “kahaṃ pana so Bhagavā etarahi viharati, amhehi vā pesite āgaccheyyā”ti āhaṃsu. Athāpare āhaṃsu “Buddhā nāma anukampakā, kissa nāgaccheyyum, so pana Bhagavā etarahi Rājagahe viharati, rājā ca Bimbisāro taṃ upaṭṭhahati, kadāci so āgantum na dadeyyā”ti. “Tena hi rājānaṃ saññāpetvā ānessāmā”ti dve Licchavirājāno mahatā balakāyena pahūtaṃ paṇṇākāraṃ datvā rañño santikaṃ pesesum “Bimbisāraṃ saññāpetvā Bhagavantam ānethā”ti. Te gantvā rañño paṇṇākāraṃ datvā taṃ pavattiṃ nivedetvā “mahārāja Bhagavantaṃ amhākaṃ nagaraṃ pesehi”ti āhaṃsu. Rājā na sampaṭicchi, “tumhe eva jānāthā”ti āha. Te Bhagavantaṃ upasaṅkamtivā vanditvā evamāhaṃsu “bhante amhākaṃ nagare tīṇi bhayāni uppannāni, sace Bhagavā āgaccheyya, sotthi no bhaveyyā”ti. Bhagavā āvajjetvā “Vesāliyaṃ Ratanasutte vutte sā rakkhā koṭisatasahassacakkavālāni pharissati, suttapariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo bhavissati”ti adhivāsesi. Atha rājā Bimbisāro Bhagavato adhivāsanaṃ sutvā “Bhagavatā Vesāligamanaṃ adhivāsitaṃ”ti nagare ghosanaṃ kārāpetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamtivā āha “kiṃ bhante sampaṭicchittha Vesāligamanaṃ”ti. Āma mahārājāti. Tena hi bhante āgametha, yāva maggaṃ paṭiyādemīti.

Atha kho rājā Bimbisāro Rājagahassa ca Gaṅgāya ca antarā pañcayojanaṃ bhūmiṃ samaṃ katvā yojane yojane vihāraṃ māpetvā Bhagavato gamanakālaṃ paṭivedesi, Bhagavā pañcahi bhikkhusatehi parivuto pāyāsi. Rājā pañcayojanaṃ maggaṃ pañcavaṇṇehi pupphehi jāṇumattaṃ okirāpetvā dhajapaṭākāpunaṇṇaghaṭakadali-ādīni ussāpetvā Bhagavato dve setacchattāni, ekekassa ca bhikkhussa ekamekaṃ ukkhipāpetvā saddhiṃ attano parivārena pupphagandhādīhi pūjaṃ karonto ekekasmīṃ vihare Bhagavantaṃ vasāpetvā mahādānāni datvā pañcahi divasehi Gaṅgātīraṃ nesi. Tattha sabbālaṅkārehi nāvaṃ alaṅkaronto Vesālikānaṃ sāsanaṃ pesesi “āgato Bhagavā, maggaṃ paṭiyādetvā sabbe Bhagavato

paccuggamanam karothā”ti. Te “diguṇam pūjam karissāmā”ti Vesāliya ca Gaṅgāya ca antarā tiyojanam bhūmiṃ samam katvā Bhagavato cattāri, ekekassa ca bhikkhuno dve dve setacchattāni sajjetvā pūjam kurumānā Gaṅgātīre āgantvā aṭṭhamasu.

Bimbisāro dve nāvāyo saṅghāṭetvā maṇḍapam katvā pupphadāmādīhi alaṅkaritvā tattha sabbaratanamayam Buddhāsanam paññāpesi, Bhagavā tasmim nisīdi. Pañcasatā bhikkhūpi nāvam abhiruhitvā yathānurūpam nisīdimsu. Rājā Bhagavantam anugacchanto galappamāṇam udakam orohitvā “yāva bhante Bhagavā āgacchati, tāvāham idheva Gaṅgātīre vasissāmi”ti vatvā nivatto. Upari devatā yāva Akaniṭṭhabhavanā pūjamakamsu, heṭṭhā Gaṅgānivāsino kambalassatarādayo nāgā pūjamakamsu. Evaṃ mahatīyā pūjāya Bhagavā yojanamattam addhānam Gaṅgāya gantvā Vesālikānam sīmantaram pavittṭho.

Tato Licchavirājāno tena Bimbisārena katapūjāya diguṇam karontā galappamāṇe udae Bhagavantam paccuggacchimsu. Teneva khaṇena tena muhuttana vijjupabhāvinaddhandhakāravisaṭakūṭo gaḷagaḷāyanto catūsu disāsu mahāmegho vuṭṭhāsi. Atha Bhagavatā paṭhamapāde Gaṅgātīre nikkhittamatte pokkharavassam vassi. Ye te metukāmā, te eva tementi, atemetukāmā na tementi. Sabbattha jāṇumattam ūrumattam kaṭimattam galappamāṇam udakam vahati, sabbakuṇapāni udakena Gaṅgam pavesitāni, parisuddho bhūmibhāgo ahosi.

Licchavirājāno Bhagavantam antarā yojane yojane vāsāpetvā mahādānāni datvā tīhi divasehi diguṇam pūjam karontā Vesālim nayimsu. Vesālim sampatte Bhagavati Sakko Devānamindo devasaṅghapurakkhato āgacchi, mahesakkhānam devānam sannipātena amanussā yebhuyyena palāyimsu. Bhagavā nagaradvāre ṭhatvā Ānandattheram āmantesi “imam Ānanda Ratanasuttam uggahetvā balikammūpakaraṇāni gahetvā Licchavikumārehi saddhim Vesāliya tisu pākārantaresu vicaranto parittam karohi”ti Ratanasuttam abhāsi. Evaṃ “kena panetam suttam, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti etesam pañhānam vissajjanā vitthārena Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

Evam Bhagavato Vesālim anuppattadivaseyeva Vesālinagaradvāre tesam upaddavānam paṭighātathāya vuttamidaṃ Ratanasuttam uggahetvā āyasmā Ānando parittatthāya bhāsamāno Bhagavato pattenā udakam ādāya sabbanagaram abbhukkiranto anuvicari. “Yam kiñcī”ti vuttamatteyeva ca therena ye pubbe apalātā saṅkarakūṭabhittippadesādinissitā amanussā, te catūhi dvārehi palāyimsu, dvārāni anokāsāni ahesuṃ. Tato ekacce dvāresu okāsam alabhamānā pākāram bhinditvā palātā. Amanussesu gatamattesu manussānam gattesu rogo vūpasanto, te nikkhamitvā sabbagandhapupphādīhi theram pūjesuṃ. Mahājano nagaramajjhe santhāgāram sabbagandhehi limpitvā vitānam katvā sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā tattha Buddhāsanam paññāpetvā Bhagavantam ānesi.

Bhagavā santhāgāram pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Bhikkhusaṃghopi kho rājāno manussā ca patirūpe okāse nisīdīmsu. Sakkopi Devānamindo dvīsu devalokesu devaparisāya saddhim upanisīdi aññe ca devā, Ānandattheropi sabbam Vesālim anuvicaranto ārakkham katvā Vesālinagaravāsīhi saddhim āgantvā ekamantaṃ nisīdi. Tattha Bhagavā sabbesam tadeva Ratanasuttam abhāsīti.

224. Tattha **yānīdha bhūtānī**ti paṭhamagāthāyaṃ **yānī**ti yādisāni appesakkhāni vā mahesakkhāni vā. **Idhāti** imasmim padese, tasmim khaṇe sannipatitaṭṭhānam sandhāyāha. **Bhūtānī**ti kiñcāpi bhūtasaddo “bhūtasim pācittiyam”ti-evamādīsu¹ vijjamāne, “bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti-evamādīsu² khandhapañcake, “cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū”ti-evamādīsu³ catubbidhe pathavīdhātvādirūpe, “yo ca kālāghaso bhūto”ti-evamādīsu⁴ khīṇāsave, “sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan”ti-evamādīsu⁵ sabbasatte, “bhūtagāmapātabyatāyā”ti-evamādīsu⁶ rukkhādiḥ, “bhūtam bhūtato sañjānāti”ti-evamādīsu⁷ Cātumahārājikānam hetṭhā sattanikāyaṃ upādāya vattati, idha pana avisesato amanussesu daṭṭhabbo.

1. Vi 2. 37 piṭṭhe. 2. Ma 1. 326 piṭṭhe. 3. Ma 3. 67 piṭṭhe. 4. Khu 5. 68 piṭṭhe.
5. Dī 2. 129 piṭṭhe. 6. Vi 2. 52 piṭṭhe. 7. Ma 1. 2 piṭṭhe.

Samāgatānīti sannipatitāni. **Bhummānī**ti bhūmiyaṃ nibbattāni. **Vā**ti vikappane. Tena yānīdha bhummāni vā bhūtāni samāgatānīti imamekaṃ vikappaṃ katvā puna dutiyaṃ vikappaṃ kātuṃ “**yāni va antalikkhe**”ti āha. Antalikkhe vā yāni bhūtāni nibbattāni, tāni sabbāni idha samāgatānīti attho. Ettha ca yāmato yāva akaniṭṭhaṃ, tāva nibbattāni bhūtāni ākāse pātubhūtavimānesu nibbattattā “antalikkhe bhūtānī”ti veditabbāni. Tato heṭṭhā Sineruto pabhuti yāva bhūmiyaṃ rukkkhalatādīsu adhivatthāni pathaviyañca nibbattāni bhūtāni, tāni sabbāni bhūmiyaṃ bhūmipaṭibaddhesu ca rukkkhalatāpabbatādīsu nibbattattā “bhummāni bhūtānī”ti veditabbāni.

Evam Bhagavā sabbāneva amanussabhūtāni “bhummāni vā yāni va antalikkhe”ti dvīhi padehi vikappetvā puna ekena padena pariggahetvā “**sabbeva bhūtā sumanā bhavantū**”ti āha. **Sabbeti** anavasesā. **Evā**ti avadhāraṇe, ekampi anapanetvāti adhippāyo. **Bhūtā**ti amanussā. **Sumanā bhavantū**ti sukhitaṃ, pītisomanassajātā bhavantūti attho. **Athopī**ti kiccantarasaṃniyojanattham vākyopādāne nipātadvayaṃ. **Sakkacca suṇantu bhāsanti** atṭhiṃ katvā¹ manasi katvā sabbacetaso samannāharitvā dibbasampattilokuttarasukhāvaham mama desanaṃ suṇantu.

Evamettha Bhagavā “yānīdha bhūtāni samāgatānī”ti aniyamitavacanena bhūtāni pariggahetvā puna “bhummāni vā yāni va antalikkhe”ti dvidhā vikappetvā tato “sabbeva bhūtā”ti puna ekajjhaṃ katvā “sumanā bhavantū”ti iminā vacanena āsayasampattiyaṃ niyojento “sakkacca suṇantu bhāsitaṃ”ti payogasampattiyaṃ, tathā yonisomanasikārasampattiyaṃ paratoghosaṃ sampattiyañca, tathā attasammāpaṇidhisappurisūpanissayasampattīsu samādhipaṇṇāhetusampattīsu ca niyojento gāthaṃ samāpesi.

225. **Tasmā hi bhūtā**ti dutiyagāthā. Tattha **tasmā**ti kāraṇavacanam. **Bhūtā**ti āmantanavacanam. **Nisāmethā**ti suṇātha. **Sabbeti**.

1. Atṭhikatvā (Sī, Syā)

anavasesā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā tumhe dibbaṭṭhānāni tattha upabhogasampadañca pahāya dhammassavanatthaṃ idha samāgatā, na naṭanaccanādidassanatthaṃ¹, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā “sumanā bhavantu sakkacca suṇantu”ti vacanena tesaṃ sumanabhāvaṃ sakkaccaṃ sotukamyatañca disvā āha—yasmā tumhe sumanabhāvena attasammāpaṇidhiyonisomanasikārāsayasuddhīhi sakkaccaṃ sotukamyatāya sappurisūpanissayaparato ghosapadaṭṭhānato payogasuddhīhi ca yuttā, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā yaṃ purimagāthāya ante “bhāsitaṃ”ti vuttaṃ, taṃ kāraṇabhāvena apadisanto āha “yasmā mama bhāsitaṃ nāma atidullabhaṃ aṭṭhakkaṇaparivajjitassa khaṇassa dullabhata, anekānisaṃsañca paññākaruṇāguṇena pavattattā, tañcāhaṃ vattukāmo ‘suṇantu bhāsitaṃ’ti avocaṃ, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe”ti idaṃ iminā gāthāpadena vuttaṃ hoti.

Evameva kāraṇaṃ niropento attano bhāsitanisāmane niyojetvā nisāmetabbaṃ vattumāraddho “**mettaṃ karotha mānusiya pajāya**”ti. Tassattho—yāyaṃ tīhi upaddavehi upaddutā mānusi pajā, tassā mānusiya pajāya mittabhāvaṃ hitajjhāsayataṃ paccupaṭṭhāpethāti. Keci pana “mānusiyaṃ pajaṃ”ti² paṭhanti, taṃ bhummatthāsambhavā na yujjati. Yampi caññe atthaṃ vaṇṇayanti, sopi na yujjati. Adhippāyo panettha—nāhaṃ Buddhoti issariyabalena vadāmi, apica pana tumhākañca imissā ca mānusiya pajāya hitatthaṃ vadāmi “mettaṃ karotha mānusiya pajāya”ti. Ettha ca—

“Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ vijetvā,
Rājisayo yajamānā anupariyagā.
Assamedhaṃ purisamedhaṃ,
Sammāpāsaṃ vājapeyyaṃ niraggaḷaṃ.

Mettassa cittassa subhāvitassa,
Kalampi te nānubhavanti soḷasim.

1. Na naṭanāṭakādidassanatthaṃ (Syā, Ka)

2. Mānusiyaṃ (Sī), mānusikaṃ pajanti (Syā)

Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto,
 Mettāyati kusalī tena hoti.
 Sabbe ca pāṇe manasānukampī,
 Pahūtamariyo pakaroti puññan”ti¹—

evamādīnaṃ suttānaṃ ekādasānisāsaṇaṇca vasena ye mettāṃ karonti,
 tesāṃ mettā hitāti veditabbā.

“Devatānukampito poso,
 Sadā bhadraṇi passaṭi”ti²—

evamādīnaṃ vasena yesu karīyati, tesampi hitāti veditabbā.

Evam ubhayesampi hitabhāvaṃ dassento “mettāṃ karoṭha mānusiyaṃ pajāyā”ti vatvā idāni upakāraṃpi dassento āha “**divā ca ratto ca haranti ye balim, tasmā hi ne rakkhatha appamattā**”ti. Tassattho—ye manussā cittakammakāṭṭhakammādīhipi³ devatā katvā cetiyarukkhādīni ca upasaṅkamitvā devatā uddissa divā balim karonti, kālapakkhādīsu ca⁴ rattim balim karonti. Salākabhattādīni vā datvā ārakkhadevatā upādāya yāva brahmadevatānaṃ pattidānaniyyātanena divā balim karonti, chattāropanadīpamālā⁵ sabbarattikadhammassavanādīni kārāpetvā pattidānaniyyātanena ca rattim balim karonti, te katham na rakkhitaḥ, yato evam divā ca ratto ca tumhe uddissa karonti ye balim, **tasmā hi ne rakkhatha**, tasmā balikammakāraṇāpi te manusse rakkhatha gopayatha, ahitaṃ tesāṃ apanetha, hitaṃ upanetha appamattā hutvā taṃ kataññubhāvaṃ hadaye katvā⁶ niccamanussarantāti.

226. Evam devatāsu manussānaṃ upakārabhāvaṃ dassetvā tesāṃ upaddavavūpasamanatthaṃ Buddhādiguṇappakāsanena ca devamanussānaṃ dhammassavanatthaṃ “**yaṃ kiñci vuttan**”ti-ādinā nayena saccavacanāṃ payujjitumāraddho. Tattha **yaṃ kiñcīti** aniyamitavasena anavasesaṃ pariyādiyati yaṃkiñci tattha tattha

1. Am 3. 2 piṭṭhe.

3. Cittakammārūpakammādīhipi (Syā, Ka)

5. Chattāropanadīpamālāya (Syā, Ka)

2. Dī 2. 75; Khu 1. 188; Vi 3. 324 piṭṭhesu.

4. Dīpapūjaṇca kālapakkhādīsu (Sī, Ka)

6. Ṭhapetvā (Syā, Ka)

vohārūpagam. **Vittanti** dhanam. Tam hi vittim janetīti vittam. **Idha vā**-i manussalokam niddisati, **huram vāti** tato param avasesalokam. Tena ca ṭhapetvā manusse sabbalokaggahaṇe patte “saggesu vā”ti parato vuttattā ṭhapetvā manusse ca sagge ca avasesānam nāgasupaṇṇādīnam gahaṇam veditabbam. Evaṃ imehi dvīhi padehi yaṃ manussānam vohārūpagam alaṅkāraparibhogūpagañca jātarūparajataṃ muttāmaṇiveḷuriyapavāḷalohitaṅkamasāragallādikaṃ, yañca muttāmaṇivālukaṭṭhatāya bhūmiyā ratanamayavimānesu anekayojanasatavittathesu bhavanesu uppannānam nāgasupaṇṇādīnam vittam, tam niddiṭṭham hoti.

Saggesu vāti kāmāvacararūpāvacaradevalokesu. Te hi sobhanena kammena ajīyanti¹ gammantīti saggā, suṭṭhu vā aggātipi saggā. **Yanti** yaṃ sassāmikaṃ vā assāmikaṃ vā. **Ratananti** ratim nayati vahati janayati vadḍhetīti ratanam, yaṃkiñci cittikataṃ mahaggham atulam dullabhadassanam anomasattaparibhogañca, tassetam adhivacanam. Yathāha—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulam dullabhadassanam.
Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccatī”ti.

Paṇitanti uttamaṃ seṭṭham atappakam². Evaṃ iminā gāthāpadena yaṃ saggesu anekayojanasatappamāṇasabbaratanamayavimānesu Sudhammavejayantappabhutīsu sassāmikaṃ, yañca Buddhuppādavirahena apāyameva paripūrentesu sattesu suñṇavimānapaṭibaddham assāmikaṃ, yaṃ vā panañṇampi pathavīmahāsamuddahimavantādinissitam assāmikaṃ ratanam, tam niddiṭṭham hoti.

Na no samam atthi Tathāgatenāti na—iti paṭisedhe, **No**—iti avadhāraṇe. **Samanti** tulyam. **Atthīti** vijjati. **Tathāgatenāti** Buddhena. Kim vuttam hoti? Yaṃ etaṃ vittaṇca ratanaṇca pakāsitam, ettha ekampi Buddharatanena sadisaṃ ratanam nevatthi. Yampi hi tam **cittikataṭṭhena ratanam**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa cakkaratanaṃ maṇiratanaṇca, yamhi uppanne mahājano na aññattha cittikāram karoti, na koci pupphagandhādīni gahetvā yakkhaṭṭhānam vā bhūtaṭṭhānam vā gacchati, sabbopi jano cakkaratanaṃ maṇiratanaṃ eva cittim karoti pūjeti, tam tam varam pattheti, patthitapatthitañcassa ekaccaṃ samijjhati,

1. Irīyanti (Sī, Syā)

2. Anappakam (Sī), anappakam manāpam (Syā), anagghakam (Ka)

tampi ratanaṃ Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi cittikataṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgate hi uppanne ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññatra cittikāraṃ karonti, na kañci aññaṃ pūjenti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā manussā ca Bimbisāraṃkosalarāja-anāthapiṇḍikādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti vihārasahassāni paṭiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṃ cittikārānaṃ. Apica kassaññassa parinibbutassāpi jātibodhidhammacakkappavattanaparinibbānaṭṭhānāni paṭimāceti yādāni vā uddissa evaṃ cittikāragarukāro vattati yathā Bhagavato. Evaṃ cittikataṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **mahagghaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Kāsikaṃ vatthaṃ. Yathāha “jiṇṇampi bhikkhave kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañcā”¹, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi mahagghaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi yesaṃ paṃsukampi² paṭiggaṇhāti, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ seyyathāpi Asokassa rañño. Idamassa mahagghatāya. Evaṃ mahagghatāvacaṇe cettha dosābhāvasādhakaṃ idaṃ tāva suttapadaṃ veditabbaṃ—

“Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasaṇāsana-gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya vadāmi. Seyyathāpi taṃ bhikkhave kāsikaṃ vatthaṃ mahagghaṃ, tathūpamāhaṃ bhikkhave imaṃ puggalaṃ vadāmi”¹.

evaṃ mahagghaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **atulaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa **cakkaratanaṃ** uppajjati indanīlamanīmayanābhi sattaratanaṃ mayasahassāraṃ pavālamayanemi rattasuvāṇṇamayasaṇḍhi, yassa dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ upari ekaṃ muṇḍāraṃ³

1. Am 1. 250 piṭṭhe.

2. Paṃsukūlampi (Si)

3. Muddhāraṃ (Si), pavāḷadaṇḍaṃ (Ka)

hoti vātaṃ gahetvā saddakaraṇatthaṃ, yena kato saddo
 sukusalappatālītapañcaṅgikatūriyasaddo viya hoti, yassa nābhiyā ubhosu
 passesu dve sīhamukhāni honti, abbhantaraṃ sakaṭacakkasseva susiraṃ,
 tassa kattā vā kāretā vā natthi, kammaṇṇapaccayena ututo samuṭṭhāti. Yaṃ rājā
 dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ pūretvā tadahuposathe pannarase
 puṇṇamadvase sīsaṃnhāto uposathiko uparipāsādavaragato sīlāni sodhento¹
 nisinno puṇṇacandaṃ viya sūriyaṃ viya ca uṭṭhentaṃ passati, yassa
 dvādasayojanato saddo suyyati, yojanato vaṇṇo dissati, yaṃ mahājanena
 “dutiyo maññe cando sūriyo vā uṭṭhito”ti ativiya kotūhalajātena dissamaṇaṃ
 nagarassa upari āgantvā rañño antepurassa pācīnapasse nāti-uccaṃ
 nātinīcaṃ hutvā mahājanassa gandhapupphādīhi pūjetuṃ yuttaṭṭhāne
 akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Tadeva anubandhamānaṃ **hatthiratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo
 sattappatiṭṭho iddhiṃ vehāsaṅgamo uposathakulā vā chaddantakulā vā
 āgacchati. Uposathakulā āgacchanto hi sabbajeṭṭho āgacchati, chaddantakulā
 sabbakaniṭṭho sikkhitasikkho damathūpeto, so dvādasayojanaṃ parisam
 gahetvā sakalajambudīpaṃ anusaṃyāyitvā purepātarāsameva sakaṃ
 rājadhāniṃ āgacchati.

Tampi anubandhamānaṃ **assaratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo
 kākasīso muñjakeso valāhakassarājakulā āgacchati. Sesamettha
 hatthiratanasadisameva.

Tampi anubandhamānaṃ **maṇiratanam** uppajjati, so hoti maṇi veḷuriyo
 subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato āyāmato cakkanābhisadiso,
 vepullapabbatā āgacchati, so caturaṅgasamannāgatepi andhakāre rañño
 dhajaggato yojanaṃ obhāseti, yassobhāsenā manussā “divā”ti maññamānā
 kammante payojenti, antamaso kunthakipillikaṃ upādāya passanti.

1. Āvajjanto (Syā, Ka)

Tampi anubandhamānaṃ **itthiratanam** uppajjati, pakati-aggamaheṣī vā hoti, Uttarakuruto vā āgacchati maddarājakulato vā, atidīghādichadosavivajjitā atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ appattā dibbaṃ vaṇṇaṃ, yassā rañño sītakāle uṇhāni gattāni honti, uṇhakāle sītāni, satadhā phoṭṭitatūlapicuno viya samphasso hoti, kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalagandho pubbuṭṭhāyitādi-aneḷakaguṇasamannāgatā ca hoti.

Tampi anubandhamānaṃ **gahapatiratanam** uppajjati rañño pakatikammakaro seṭṭhi, yassa cakkaratane uppannamatte dibbaṃ cakkhu pātubhavati, yena samantato yojanamatte nidhiṃ passati sassāmikampi assāmikampi, so rājānaṃ upasaṅkamitvā pavāreti “appossukko tvaṃ deva hohi, ahaṃ te dhanena dhanakaraṇīyaṃ karissāmī”ti.

Tampi anubandhamānaṃ **pariṇāyakaratanam** uppajjati rañño pakatijetṭhaputto, cakkaratane uppannamatte atirekapaññāveyyattiyena samannāgato hoti, dvādasayojanāya parisāya cetasā cittaṃ parijānitvā niggaḥapaggahasamattho hoti. So rājānaṃ upasaṅkamitvā pavāreti “appossukko tvaṃ deva hohi, ahaṃ te rajjaṃ anusāsissāmī”ti. Yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ atulaṭṭhena ratanaṃ, yassa na sakkā tulayitvā tīrayitvā aggho kātum “sataṃ vā sahaṣsaṃ vā agghati koṭṭim vā”ti. Tattha ekaratanampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi atulaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi na sakkā sīlato vā samādhito vā paññādīnaṃ vā aññatarato kenaci tulayitvā tīrayitvā “ettakaguṇo vā¹ iminā samo vā² sappatibhāgo vā”ti paricchinditum. Evaṃ atulaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ³? Dullabhapātubhāvo⁴ rājā cakkavatti cakkādīni ca tassa ratanāni, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ, kuto cakkavatti-ādīnaṃ ratanattaṃ, yāni ekasmimyeva kappe anekāni uppajjanti. Yasmā pana asaṅkhyeyyepi kappe Tathāgatasuñño

1. Ettako guṇo (Syā, Ka)

2. Samodhānetvā (Sī)

3. Seyyathāpi (Sī, Syā)

4. Dullabhapātubhāvato (Sī)

loko hoti, tasmā Tathāgato eva kadāci karahaci uppajjanato
dullabhadassano. Vuttam cetam Bhagavatā parinibbānasamaye—

“Devatā Ānanda ujjhāyanti ‘dūrā ca vatamha āgatā Tathāgataṃ
dassanāya, kadāci karahaci Tathāgatā loke uppajjanti Arahanto
Sammāsambuddhā, ajjeva rattiyaṃ pacchime yāme Tathāgatassa
parinibbānaṃ bhavissati, ayañca mahesakkho bhikkhu Bhagavato
purato ṭhito ovārento, na mayam labhāma pacchime kāle Tathāgataṃ
dassanāyā’ti”¹.

evam dullabhadassanaṭṭhenapi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **anomasattaparibhogatṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa cakkaratanādi. Tañhi koṭisatasahassadhanānampi
sattabhūmikapāsāḍavaratale vasantānampi
caṇḍālavenanesādarathakārapukkusādīnaṃ nīcakulikānaṃ omakapurisānaṃ
supinantepi paribhogatṭhāya na nibbattati. Ubhato sujātassa pana rañño
khattiyasseva paripūritadasavidhacakkavattivattassa paribhogatṭhāya
nibbattanato anomasattaparibhogamīyeva hoti, tampi Buddharatanena samaṃ
natthi. Yadi hi anomasattaparibhogatṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ.
Tathāgato hi loke anomasattasammatānampi² anupanissayasampannānaṃ
viparītadassanānaṃ Pūraṇakassapādīnaṃ channaṃ satthārānaṃ aññesañca
evarūpānaṃ supinantepi aparibhogo, upanissayasampannānaṃ pana
catuppadāyapi gāthāya pariyosāne arahattamadhigantuṃ samatthānaṃ
nibbedhikañāṇadassanānaṃ Bāhiyadārucīriyappabhutīnaṃ aññesañca
mahākulappasutānaṃ mahāsāvakaṇaṃ paribhogo. Te hi taṃ
dassanānuttariyasavanānuttariyapāricariyānuttariyādīni sādhentā tathā tathā³
paribhuñjanti. Evam anomasattaparibhogatṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ
natthi.

Yampi taṃ avisesato **ratijananatṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño
cakkavattissa cakkaratanam. Tañhi disvā rājā cakkavatti attamano hoti,
evampi taṃ rañño ratim janeti. Puna caparaṃ rājā cakkavatti vāmena
hatthena suvaṇṇabhiṅkāraṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanam
abbhukkirati

1. Dī 2. 115 piṭṭhe.

2. Omakasattasammatānampi (Syā, Ka)

3. Tathāgataṃ (Syā, Ka)

“pavattatu bhavaṃ cakkaratanam, abhivijjātu bhavaṃ cakkaratanam”ti.
 Tato cakkaratanam pañcaṅgikam viya tūriyam madhurassaram niccharantaṃ
 ākāseṇa puratthimaṃ disaṃ gacchati, anvadeva rājā cakkavatti
 cakkānubhāvena dvādasayojanavithiṇṇāya caturaṅginīyā senāya nāti-uccaṃ
 nātinīcaṃ uccarukkhānaṃ heṭṭhābhāgena, nīcarukkhānaṃ uparibhāgena,
 rukkhesu pupphaphalapallavādipaṇṇākāraṃ gahetvā āgatānaṃ hatthato
 paṇṇākāraṇca gaṇhanto “ehi kho mahārājā”ti-evamādinā
 paramanipaccakāreṇa āgate paṭirājāno “pāṇo na hantabbo”ti-ādinā nayena
 anusāsanto gacchati. Yattha pana rājā bhuñjitukāmo vā divāseyyaṃ vā
 kappetukāmo hoti, tattha cakkaratanam ākāse otarivā
 udakādisabbakiccakkhame same bhūmibhāge akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Puna
 rañño gamanacitte uppanne purimanayeneva saddaṃ karontaṃ gacchati,
 yaṃ sutvā dvādasayojaniyāpi parisā ākāseṇa gacchati. Cakkaratanam
 anupubbena puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati, tasmaṃ ajjhogāhante
 udakaṃ yojanappamāṇaṃ apagantvā bhittikataṃ viya tiṭṭhati. Mahājano
 yathākāmaṃ satta ratanāni gaṇhāti. Puna rājā suvaṇṇabhīṅkāraṃ gahetvā
 “ito paṭṭhāya mama rajjan”ti udakena abbhukkiritvā nivattati. Senā purato
 hoti, cakkaratanam pacchato, rājā majjihe. Cakkaratanassa
 osakkitosakkitaṭṭhānaṃ udakaṃ paripūrati. Eteneva upāyena
 dakkhiṇapacchima-uttarepi samudde gacchati.

Evam catuddisaṃ anusaṃyāyivā cakkaratanam tiyojanappamāṇaṃ¹
 ākāseṇa ārohati. Tattha ṭhito rājā cakkaratanānubhāvena vijitaṃ
 pañcasataparittadīpaṭimaṇḍitaṃ sattayojanasahassaparimaṇḍalaṃ
 Pubbavidehaṃ, tathā aṭṭhayojanasahassaparimaṇḍalaṃ Uttarakurum,
 sattayojanasahassaparimaṇḍalaṃyeva Aparagoyānaṃ,
 dasayojanasahassaparimaṇḍalaṃ jambudīpaṇcāti evaṃ
 catumahādīpadvisahassaparittadīpaṭimaṇḍitaṃ ekaṃ cakkavālaṃ
 suphullapuṇḍarīkavanaṃ viya oloketi. Evam olokayato cassa anappikā rati
 uppajjati. Evampi taṃ cakkaratanam rañño ratiṃ janeti, tampi
 Buddharatanasamaṃ natthi. Yadi hi ratijananaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova
 ratanaṃ, kiṃ karissati etaṃ cakkaratanam. Tathāgato hi yassā dibbāya
 ratiyā cakkaratanādīhi sabbehipi janitā cakkavattirati saṅkhampi kalampi
 kalabhāgampi

1. Tiyojanasatappamāṇaṃ (Syā, Ka)

na upeti, tatopi ratito uttaritarañca paṇītarañca attano ovādappatīkarānaṃ asaṅkhyeyyānampi devamanussānaṃ paṭhamajjhānaratīm, dutiyatatiyacatutthapañcamajjhānaratīm, ākāsānañcāyatanaratīm, viññāṇañcāyatana ākiñcaññāyatananevasaññānāsaññāyatanaratīm, sotāpattimaggaratīm, sotāpattiphalaratīm, sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggaphalaratīṇca janeti. Evaṃ ratījananaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthīti.

Apica ratanaṃ nāmetaṃ duvidhaṃ hoti saviññāṇakamaviññāṇakañca. Tattha aviññāṇakaṃ cakkaratanam maṇiratanam, yaṃ vā panaññampi anindriyabaddhaṃ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṃ hatthiratanādi pariṇāyakaratanapariyosānaṃ, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ indriyabaddhaṃ. Evaṃ duvidhe cettha saviññāṇakaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttādiratanam saviññāṇakānaṃ hatthiratanādīnaṃ alaṅkāratthāya upanīyati.

Saviññāṇakaratanampi duvidhaṃ tiracchānagataratanam manussaratanañca. Tattha manussaratanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā tiracchānagataratanam manussaratanaṃ opavayhaṃ hoti. Manussaratanaampi duvidhaṃ itthiratanam purisaratanañca. Tattha purisaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā itthiratanam purisaratanassa paricārikattaṃ āpajjati. Purisaratanampi duvidhaṃ agārikaratanam anagārikaratanañca. Tattha anagārikaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā agārikaratanesu aggo cakkavattīpi sīlādiguṇayuttaṃ anagārikaratanam pañcapatīṭṭhitena vanditvā upaṭṭhahitvā payirupāsītva ca dībbamānusikā sampattiyo pāpuṇitvā ante nibbānasampattiṃ pāpuṇāti.

Evaṃ anagārikaratanampi duvidhaṃ ariyaputhujjanavasena, ariyaratanaampi duvidhaṃ sekkhāsekkhavasena, asekkharatanampi duvidhaṃ sukkhavipassakasamathayānikavasena, samathayānikaratanampi duvidhaṃ sāvakapāramippattaṃ appattañca. Tattha sāvakapāramippattaṃ aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāvakapāramippattaratanaṭṭopi Paccekabuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāriputtamoggallānasadisāpi hi anekasatā sāvakā ekassa Paccekabuddhassa guṇānaṃ satabhāgampi na upenti. Paccekabuddharatanatopi Sammāsambuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sakalampi hi jambudīpaṃ pūretvā pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭṭentā nisinnā Paccekabuddhā ekassa Sammāsambuddhassa guṇānaṃ neva saṅkhaṃ na kalam

na kalabhāgaṃ upenti. Vuttampi cetāṃ Bhagavatā “yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesāṃ aggamakkhāyati”ti-ādi¹. Evaṃ kenacipi pariyāyena Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi. Tenāha Bhagavā “**na no samaṃ atthi Tathāgatenā**”ti.

Evaṃ Bhagavā Buddharatanassa aññehi ratanehi asamataṃ vatvā idāni tesāṃ sattānaṃ uppanna-upaddavavūpasamanatthaṃ neva jātiṃ na gottāṃ na kolaputtiyaṃ na vaṇṇapokkharatādiṃ nissāya, apica kho Avīcimupādāya bhavaggapariyante loka sīlasamādhikkhandhādīhi guṇehi Buddharatanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati “**idampi Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotū**”ti.

Tassattho—**idampi** idha vā hurāṃ vā saggesu vā yaṃkiñci atthi vittaṃ vā ratanaṃ vā, tena saddhiṃ tehi tehi guṇehi asamattā **Buddharatanaṃ paṇītaṃ**. Yadi etaṃ saccaṃ, **etena saccena** imesaṃ paṇīnaṃ **sotthi hotu**, sobhanānaṃ atthitā hotu arogatā nirupaddavatāti. Ettha ca yathā “cakkhum kho Ānanda suññaṃ attena vā attaniyena vā”ti-evamādisu² attabhāvena vā attaniyabhāvena vāti attho. Itarathā hi cakkhu attā vā attaniyaṃ vāti appaṭisiddhameva siyā. Evaṃ **ratanaṃ paṇītaṃ** ratanattaṃ paṇītaṃ, ratanabhāvo paṇītoti ayamattho veditabbo. Itarathā hi Buddhō neva ratananti sijjheyya. Na hi yattha ratanaṃ atthi, taṃ ratananti sijjhati. Yattha pana cittikatādi-atthasaṅkhātāṃ yena vā tena vā vidhinā sambandhagataṃ ratanattaṃ atthi, yasmā taṃ ratanattamupādāya ratananti paññāpīyati, tasmā tassa ratanattassa atthitāya ratananti sijjhati. Atha vā **idampi Buddhhe ratananti**mināpi kāraṇena Buddhova ratananti evampettha attho veditabbo. Vuttamattāya ca Bhagavatā imāya gāthāya rājakulassa sotthi jātā, bhayaṃ vūpasantaṃ. Imissā gāthāya āṇakoṭṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

227. Evaṃ Buddhaguṇena saccaṃ vatvā idāni nibbānadhammaguṇena vattumāraddho “**khayaṃ virāgaṃ**”ti. Tattha yasmā nibbānasacchikiriyāya rāgādayo khīṇā honti parikkhīṇā, yasmā vā taṃ tesāṃ anuppādanirodhakkhayamattaṃ, yasmā

1. Saṃ 3. 38; Aṃ 1. 343; Aṃ 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 280 piṭṭhe.

ca taṃ rāgādiviyuttaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca, yasmā vā tamhi sacchikate rāgādayo accantaṃ virattā honti vigatā viddhastā, tasmā **“khayan”**ti ca **“virāgan”**ti ca vuccati. Yasmā panassa na uppādo paññāyati, na vayo na ñhitassa aññathattaṃ, tasmā taṃ na jāyati na jīyati na mīyatīti katvā **“amatan”**ti vuccati, uttamaṭṭhena pana atappakaṭṭhena¹ ca **paṇīṭanti**. **Yadajjhagā**ti yaṃ ajjhagā vindi paṭilabhi, attano ñāṇabalena sacchākāsi. **Sakyamunī**ti Sakyakulappasutattā Sakyo, moneyyadhammasamannāgatattā muni, Sakyo eva Muni Sakyamuni. **Samāhitoti** ariyamaggasamādhinā samāhitacitto. **Na tena dhammena samatthi kiñcīti** tena khayādināmakena Sakyamuninā adhigatena dhammena samaṃ kiñci dhammajātaṃ natthi. Tasmā suttantarepi vuttaṃ “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti-ādi².

Evam Bhagavā nibbānadhammassa aññehi dhammehi asamataṃ vatvā idāni tesāṃ sattānaṃ uppanna-upaddavavūpasamanatthaṃ khayavirāgāmatapaṇītatāguṇehi nibbānadhammaratanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati **“idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotū”**ti. Tassattho purimagāthāya vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇakoṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

228. Evam nibbānadhammaguṇena saccaṃ vatvā idāni maggadhammaguṇena vattumāraddho **“yaṃ Buddhasetṭho”**ti. Tattha **“bujjhitaṃ saccāni”**ti-ādinā³ nayena Buddho, uttamo paṣaṃsaṇīyo cāti setṭho, Buddho ca so setṭho cāti **Buddhasetṭho**. Anubuddhapaccekabuddhasaṅkhātesu vā Buddhesu setṭhoti Buddhasetṭho. So Buddhasetṭho **yaṃ parivaṇṇayī**, “aṭṭhaṅgiko ca maggānaṃ, khemaṃ nibbānappattiyā”ti⁴ ca “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhim desessāmi sa-upanisaṃ saparikkhāraṇa”ti⁵ ca evamādinā nayena tattha tattha paṣaṃsi pakāsayi. **Sucinti** kilesamalasamucchedakaraṇato accanta vodānaṃ. **Samādhimānantarikaññamāhūti** yaṅca attano pavattisamanantaraṃ niyameneva phaladānato “ānantarikasamādhī”ti āhu. Na hi maggasaṃādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako koci antarāyo atthi. Yathāha—

1. Anappakaṭṭhena (Sī)

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

4. Ma 2. 176 piṭṭhe.

5. Ma 3. 116 piṭṭhe.

“Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalam sacchikaroti, ayaṃ vuccati puggalo ṭhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino”ti¹.

Samādhinā tena samo na vijjati tena Buddhasetṭhaparivaṇṇitenā sucinā ānantarikasamādhinā samo rūpāvacarasamādhi vā arūpāvacarasamādhi vā koci na vijjati. Kasmā? Tesam bhāvitattā tattha tattha brahmaloke uppannassāpi puna nirayādīsu uppattisambhavato, imassa ca arahattasamādhissa bhāvitattā ariyapuggalassa sabbuppattisamugghātasambhavato. Tasmā suttantarepi vuttam “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhātā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyati”ti-ādi².

Evam Bhagavā ānantarikasamādhissa aññehi samādhīhi asamataṃ vatvā idāni purimanayeneva maggadhammaratanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanam payuñjati “**idampi dhamme -pa- hotū**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

229. Evam maggadhammaguṇenāpi saccam vatvā idāni saṃhaguṇenāpi vattumāraddho “**ye puggalā**”ti. Tattha **yeti** aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhā**ti tesam gaṇanaparicchedo. Te hi cattāro ca paṭipannā cattāro ca phale ṭhitāti aṭṭha honti. **Sataṃ pasatthā**ti sappurisehi Buddhapacceka-buddhasāvakehi aññehi ca devamanussehi pasatthā. Kasmā? Sahajātasīlādiguṇayogā. Tesam hi campakavakulakusumādīnam sahajātavaṇṇagandhādayo viya sahajātasīlasamādhi-ādayo guṇā, tena te vaṇṇagandhādisampannāni viya pupphāni devamanussānam sataṃ piyā manāpā pasamsanīyā ca honti. Tena vuttam “ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatthā”ti.

Atha vā **yeti** aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhasatanti** tesam gaṇanaparicchedo. Te hi ekabījī kolaṃkolo

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

sattakkhattuparamoti tayo sotāpannā, kāmarūpārūpabhavesu adhigatapphalā tayo sakadāgāmino, te sabbepi catunnam paṭipadānam vasena catuvīsati, antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī sasaṅkhāraparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī uddhamṣoto akaniṭṭhagāmīti avihesu pañca, tathā atappasudassasudassīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhamṣotavajjā cattāroti catuvīsati anāgāmino, sukkhavipassako samathayānikoti dve arahanto, cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa. Te sabbepi saddhādthurapaññādhurānam vasena diguṇa hutvā aṭṭhasatam honti. Sesam vuttanayameva.

Cattāri etāni yugāni hontīti te sabbepi aṭṭha vā aṭṭhasatam vāti vitthāravasena uddiṭṭhapuggalā, saṅkhepavasena sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugam, evam yāva arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yuganti cattāri yugāni honti. **Te dakkhiṇeyyāti** ettha **teti** pubbe aniyamtvā uddiṭṭhānam niyamtvā niddeso. Ye puggalā vitthāravasena aṭṭha vā aṭṭhasatam vā, saṅkhepavasena cattāri yugāni hontīti vuttā, sabbepi te dakkhiṇam arahantīti dakkhiṇeyyā. Dakkhiṇā nāma kammaṇca kammavipākaṇca saddahitvā “esa me idaṃ vejjakammaṃ vā jaṅghapesanikaṃ vā karissatī”ti evamādīni anapekkhitvā dīyamāno deyyadhammo, taṃ arahanti nāma sīlādiguṇayuttā puggalā. Ime ca tādisā, tena vuccanti te “dakkhiṇeyyā”ti.

Sugatassa sāvakāti Bhagavā sobhanena gamanena yuttattā, sobhanaṇca ṭhānam gatattā, suṭṭhu ca gatattā suṭṭhu eva ca gadattā Sugato, tassa Sugatassa. Sabbepi te vacanam suṇantīti sāvakā. Kāmaṇca aññepi suṇanti, na pana sutvā kattabbakiccaṃ karonti. Ime pana sutvā kattabbaṃ dhammā nudhammapaṭipattiṃ katvā maggaphalāni pattā, tasmā “sāvakā”ti vuccanti. **Etesu dinnāni mahapphalāni** etesu Sugatasāvakesu appakānīpi dānāni dinnāni paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhibhāvaṃ¹ upagatattā mahapphalāni honti. Tasmā suttantarepi vuttam—

“Yāvata bhikkhave saṃghā vā aṇa vā, Tathāgatasāvakasaṃgho tesam aggamakkhāyati, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakasaṃgho -pa- aggo vipāko hotī”ti².

1. Dakkhiṇānam visuddhibhāvaṃ (Syā, Ka)

2. Am 1. 343; Am 2. 30; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

Evam Bhagavā sabbesampi maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

230. Evam maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃghaguṇena saccam vatvā idāni tato ekacciyaṇaṃ phalasamāpattisukhamanubhavantānaṃ khīṇāsavapuggalānaṃyeva guṇena vattumāraddho “**ye suppayuttā**”ti. Tattha **yeti** aniyamituddesavacanaṃ. **Suppayuttā**ti suṭṭhu payuttā, anekavihitam anesanaṃ pahāya suddhājīvitam nissāya vipassanāya attānaṃ payuñjitumāraddhāti attho. Atha vā **suppayuttā**ti parisuddhakāyavacīpayogasamannāgatā. Tena tesam sīlakkhandham dasseti. **Manasā dalhenā**ti dalhena manasā, thirasamādhiyuttena cetasāti attho. Tena tesam samādhikkhandham dasseti. **Nikkāminoti** kāye ca jīvite ca anapekkhā hutvā paññādhurena vīriyena sabbakilesehi katanikkamana. Tena tesam vīriyasampannaṃ paññākkhandham dasseti.

Gotamasāsanamhīti gottato Gotamassa Tathāgatasseva sāsanaṃhi. Tena ito bahiddhā nānappakāraṃpi amaratapam karontānaṃ suppayogādiguṇābhāvato kilesehi nikkamanābhāvaṃ dīpeti. **Teti** pubbe uddiṭṭhānaṃ niddesavacanaṃ. **Pattipattā**ti ettha pattaḃbāti patti, pattaḃbā nāma pattum arahā, yaṃ patvā accantayogakkhemino honti, arahattaphalassetam adhivacanaṃ, tam pattim pattāti pattipattā. **Amatanti** nibbānaṃ. **Vigayhāti** ārammaṇavasena vigāhitvā. **Laddhāti** labhitvā. **Mudhāti** abyayena kākaṇikamattampi byayaṃ akatvā. **Nibbutinti** paṭippassaddhakilesadaratham phalasamāpattim. **Bhuñjamānāti** anubhavamānā. Kim vuttaṃ hoti? Ye imasmim Gotamasāsanamhi sīlasampannattā suppayuttā, samādhisampannattā manasā dalhena, paññāsampannattā nikkāmino, te imāya sammāpaṭipadāya amataṃ vigayha mudhā laddhā phalasamāpattisaññitam nibbutim bhuñjamānā pattipattā nāma hontīti.

Evam Bhagavā phalasamāpattisukhamanubhavantānaṃ khīṇāsavapuggalānaṃyeva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ

payuñjati “**idampi saṁghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

231. Evaṁ khīṇāsavapuggalānaṁ guṇena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni bahujānapaccakkhena sotāpannasseva guṇena vattumāraddho “**yathindakhīlo**”ti. Tattha **yathā**ti upamāvacanaṁ. **Indakhīlo**ti nagaradvāranivāraṇatthaṁ¹ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṁ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayathambhassetāṁ adhivacanaṁ. **Pathavinti** bhūmiṁ. **Sitoti** anto pavisitvā nissito. **Siyāti** bhaveyya. **Catubbhi vātehi**ti catūhi disāhi āgata vātehi. **Asampakampiyo**ti kampetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamanti** tathāvidhaṁ. **Sappurisasi**ti uttamapurisaṁ. **Vadāmi**ti bhaṇāmi. **Yo ariyasaccāni avecca passatī**ti yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati. Tattha ariyasaccāni Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṁ panettha saṅkhepattho—yathā hi indakhīlo gambhīranematāya pathavissito catubbhi vātehi asampakampiyo siyā, imampi sappurisaṁ tathāpamameva vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passati. Kasmā? Yasmā sopi indakhīlo viya catūhi vātehi sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyo hoti, tamhā dassanā kenaci kampetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. Tasmā suttantarepi vuttaṁ—

“Seyyathāpi bhikkhave ayokhīlo vā indakhīlo vā gambhīranemo sunikhāto acalo asampakampī, puratthimāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva naṁ saṅkampeyya na sampakampeyya na sampacāleyya. Pacchimāya -pa- dakkhiṇāya, uttarāya cepi -pa- na sampacāleyya. Taṁ kissa hetu, gambhīrattā bhikkhave nemassa, sunikhātattā indakhīlassa. Evameva kho bhikkhave ye ca kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṁ dukkhaṇ’ti -pa- paṭipadāti yathābhūtaṁ pajānanti, te na aññassa

1. Nagaradvārasaṁvaraṇavivaraṇatthaṁ (Syā), nagaradvārathirakaraṇatthaṁ (Ka)

samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ olokenti¹ ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti passaṃ passatī’ti. Taṃ kissa hetu, sudiṭṭhattā bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ”ti².

Evam Bhagavā bahujaṇapaccakkhassa sotāpannasseva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

232. Evaṃ avisesato sotāpannassa guṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccāṃ vatvā idāni ye te tayo sotāpannā ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti. Yathāha—

“Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti -pa- so ekaṃyeva bhavaṃ nibbattitvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ ekabījī. Tathā dve vā tiṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ kolaṃkolo. Tathā sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ sattakkhattuparamo”ti³.

Tesaṃ sabbakaniṭṭhassa sattakkhattuparamassa guṇena vattumāraddho **“ye ariyasaccānī”**ti. Tattha **ye ariyasaccānī**ti etaṃ vuttanayameva. **Vibhāvayantī**ti paññā-obhāsenā saccapaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ vidhamitvā attano pakāsāni pākāṇi karonti. **Gambhīrapaññenā**ti appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhapaññena, sabbaññunāti vuttaṃ hoti. **Sudesitānī**ti samāsabyāsaśākalyavekalyādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattāti** te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kiñcāpi devarajjacakkavattirajjādippamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhā⁴ ṭhapetvā

1. Ullokenti (Sī, Syā, Ka)

3. abhi 3. 118 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 388 piṭṭhe.

4. Nirodhena (Syā, Ka)

satta bhava anamatagge saṁsāre ye uppajjeyyurū nāmañca rūpañca, tesam niruddhattā atthaṅgatattā na aṭṭhamam bhavam ādiyanti, sattamabhava eva pana vipassanam ārabhitvā arahattam pāpuṇantīti.

Evam Bhagavā sattakkhattuparamavasena saṁgharatanassa guṇam vatvā idāni tameva guṇam nissāya saccavacanam payuñjati “**idampi saṁghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

233. Evam sattakkhattuparamassa aṭṭhamam bhavam anādiyanaguṇena saṁghādhiṭṭhānam saccam vatvā idāni tasseva satta bhava ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhena guṇena vattumāraddho “**sahāvassā**”ti. Tattha **sahāvāti** saddhimyeva. **Assāti** “na te bhavam aṭṭhamamādiyantī”ti vuttesu aññatarassa. **Dassanasampadāyāti** sotāpattimaggasampattiya. Sotāpattimaggo hi nibbānam disvā kattabbakiccasampadāya sabbapaṭhamam nibbānadassanato “dassanan”ti vuccati, tassa attani pātubhāvo dassanasampadā, tāya dassanasampadāya saha eva. **Tayassu dhammā jahitā bhavantīti** ettha **su-iti**¹ padapūraṇamatte nipāto “idaṁsu me Sāriputta mahāvikaṭabhojanasmim hotī”ti-evamādīsu² viya. Yato sahāvassa dassanasampadāya tayo dhammā jahitā bhavanti pahīnā bhavantīti ayamevettha attho.

Idāni jahitadhammadassanattham āha “**sakkāyadiṭṭhī vicikicchitañca, sīlabbatam vāpi yadatthi kiñcī**”ti. Tattha sati kāye vijjamāne upādānakkhandhapañcakasaṅkhāte kāye vīsativatthukā diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**, satī vā tattha kāye diṭṭhītipi sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamānā diṭṭhīti attho. Satiyeva vā kāye diṭṭhītipi sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamāne rūpādisaṅkhāto attāti evam pavattā diṭṭhīti attho. Tassā ca pahīnattā sabbadiṭṭhigatāni pahīnāniyeva honti. Sā hi nesam mūlam. Sabbakilesabyādhivūpasamanato paññā “cikicchitan”ti vuccati, tam paññācikicchitam ito vigatam, tato vā paññācikicchitā idam vigatanti **vicikicchitam**, “Satthari kaṅkhatī”ti-ādina³

1. Assu-iti (Ka)

2. Ma 1. 13 piṭṭhe.

3. ABhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

nayena vuttāya aṭṭhavatthukāya vimatiyā etaṃ adhivacanāṃ. Tassā pahīnattā sabbavicikicchitāni pahīnāni honti. Tañhi nesāṃ mūlaṃ. “Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhi”ti evamādisu¹ āgataṃ gosīlakukkurasīlādikaṃ sīlaṃ govatakukkuravatādikañca vataṃ “**sīlabbatan**”ti vuccati. tassa pahīnattā sabbampi naggiyamuṇḍikādi-amaratapaṃ pahīnaṃ hoti. Tañhi tassa mūlaṃ. Tena sabbāvasāne vuttaṃ “**yadatthi kiñci**”ti. Dukkhadassanasampadāya cettha sakkāyadiṭṭhi, samudayadassanasampadāya vicikicchitaṃ, maggadassananibbānadassanasampadāya sīlabbatam pahīyatīti viññātabbāṃ.

234. Evamassa kilesavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni tasmiṃ kilesavaṭṭe sati yena vipākavaṭṭena bhavitabbāṃ, tappahānā tassāpi pahānaṃ dīpento āha “**catūhapāyehi ca vippamutto**”ti. Tattha cattāro apāyā nāma nirayatiracchānapettivisaya-asurakāyā, tehi esa satta bhava upādiyantopi vippamuttoti attho.

Evamassa vipākavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni yaṃ imassa vipākavaṭṭassa mūlabhūtaṃ kammavaṭṭaṃ, tassāpi pahānaṃ dassento āha “**chaccā bhiṭṭhānāni abhabba kātun**”ti. Tattha **abhiṭṭhānāni** oḷārikaṭṭhānāni, tāni esa cha abhabbo kātun. Tāni ca “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo mātaraṃ jīvitā voropeyyā”ti-ādinā² nayena ekakanipāte vuttāni mātughātapitughāta-arahantaghātalohituppādasamṅghabheda-aññasatthāruddhesakammāni veditabbāni. Tāni hi kiñcāpi diṭṭhisampanno ariyasāvako kunthakipillikampi jīvitā na voropeti, apica kho pana puthujjanabhāvassa vigarahaṇattham vuttāni. Puthujjano hi adhiṭṭhisampannattā evaṃmahāsāvajjāni abhiṭṭhānāni karoti, dassanasampanno pana abhabbo tāni kātunti. Abhabbagghaṇaṃ cettha bhavantarepi akaraṇadassanattham. Bhavantarepi hi esa attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantopi dhammatāya eva etāni vā cha, pakatipāṇātipātādini vā pañca verāni aññasatthāruddhesena saha cha ṭhānāni na karoti, yāni sandhāya ekacce “chachābhiṭṭhānāni”ti³ paṭhanti. Matamacchaggāhādayo cettha ariyasāvakagāmadāraṇānaṃ nidassanaṃ.

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu. 2. Am 1. 28; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

3. Cha cābhiṭṭhānāni (Sī, Syā)

Evam Bhagavā satta bhave ādiyatopi ariyasāvakassa aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇavasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

235. Evam satta bhave ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇavasena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā idāni “na kevalaṃ dassanasampanno cha abhiṭṭhānāni abhabbo kātum, kiṃ pana appamattakampi pāpaṃ kammaṃ katvā tassa paṭicchadanāyapi abhabbo”ti pamādavihārinopi dassanasampannassa katapaṭicchadanābhāvaguṇena vattumāraddho **“kiñcāpi so kamma karoti pāpakaṃ”**ti.

Tassattho—so dassanasampanno kiñcāpi satisammosena pamādavihāraṃ āgamma yaṃ taṃ Bhagavatā lokavajjasañciccānatikkamanaṃ¹ sandhāya vuttaṃ “yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvita hetupi nātikkamantī”ti², taṃ ṭhapetvā aññaṃ kuṭikārasahaseyyādiṃ vā paṇṇattivajjavītikkamasaṅkhātāṃ Buddhapāṭikuṭṭhaṃ **kāyena pāpakammaṃ karoti**, padasodhamma-uttarichappañcavācādharmadesanāsamphappalāpapharusavacanādiṃ vā **vācāya, uda cetasā** vā katthaci lobhadosuppādana jātarūpādisādiyaṃ cīvarādi paribhogesu apaccavekkhaṇādiṃ vā pāpakammaṃ karoti. **Abhabbo so tassa paṭicchadāya**, na so taṃ “idaṃ akappiyamakaraṇīyaṃ”ti jānitvā muhuttampi paṭicchādeti, taṅkhaṇa aññeva pana Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu āvi katvā yathā dhammaṃ paṭikaroti, “na puna karissāmī”ti evaṃ saṃvaritabbaṃ vā saṃvarati. Kasmā? Yasmā **abhabbatā diṭṭhapadassa vuttā**, evarūpaṃ pāpakammaṃ katvā tassa paṭicchadāya diṭṭhanibbānapadassa dassanasampannassa puggalassa abhabbatā vuttāti attho.

Kathaṃ—

“Seyyathāpi bhikkhave daharo kumāro mando uttānaseyyako hatthena vā pādena vā aṅgāraṃ akkamitvā khippameva

1. Lokavajjasañciccānatikkamanaṃ (Syā) 2. Vi 4. 421; Am 3. 41; Khu 1. 142 piṭṭhesu.

paṭisaṃharati, evameva kho bhikkhave dhammatā esā
 diṭṭhisampannassa puggalassa, kiñcāpi tathārūpim āpattiṃ āpajjati,
 yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati, atha kho naṃ khippameva
 Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānīkaroti,
 desetvā vivaritvā uttānikatvā āyatim saṃvaram āpajjati”ti¹.

Evam Bhagavā pamādavihārinopi dassanasampannassa
 katapaṭicchādanābhāvaguṇena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva
 guṇaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe
 vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu
 amanussehi paṭiggahitāti.

236. Evam saṃghapariyāpannānaṃ puggalānaṃ tena tena
 guṇappakārena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā idāni yvāyaṃ Bhagavatā
 ratanattayaguṇaṃ dīpentena idha saṅkhepena aññatra ca vitthārena
 pariyattidhammo desito, tampi nissāya puna Buddhādhiṭṭhānaṃ saccam
 vattumāraddho **“vanappagumbe yatha phussitagge”**ti. Tattha
 āsannasannivesavavatthitānaṃ rukkhānaṃ samūho vanam,
 mūlasārapheggutacasākhāpalāsehi pavuḍḍho gumbo pagumbo, vane
 pagumbo **vanappagumbo**, svāyaṃ **“vanappagumbe”**ti vutto. Evampi hi
 vattum labbhati **“atthi savitakkasavicāre, atthi avitakkavicāramatte, sukhe
 dukkhe jīve”**ti-ādīsu viya. **Yathāti** opammavacanāṃ². Phussitāni aggāni
 assāti **phussitaggo**, sabbasākhāpasākhāsu sañjātapupphoti attho. So pubbe
 vuttanayeneva **“phussitagge”**ti vutto. **Gimhāna māse paṭhamasmim gimheti**
 ye cattāro gimhamāsā³, tesam catunnaṃ gimhānaṃ ekasmim māse.
 Katamasmim māse iti ce? **Paṭhamasmim gimhe**, citramāseti attho. So hi
“paṭhamagimho”ti ca **“bālavasanto”**ti ca vuccati. Tato param padatthato
 pākaṭameva.

Ayaṃ panettha piṇḍattho—yathā paṭhamagimhanāmake bālavasante
 nānāvidharukkhagahane vane⁴ supupphitaggasākho
 taruṇarukkhagacchapariyāyanāmo pagumbo ativiya sassiriko hoti,
 evamevaṃ khandhāyatanādīhi

1. Ma 1. 399 piṭṭhe.

2. Upamāvacanaṃ (Syā)

3. Gimhānamāsā (Sī), gimhānaṃ māsā (Ka)

4. Nānāvidharukkhe gahanavane (Sī)

satipaṭṭhānasammappadhānādihi sīlasamādhikkhandhādihi vā nānappakārehi
 atthappabhedapupphehi ativiya sassirikattā tathūpamaṃ
 nibbānagāmiṃ maggadīpanato nibbānagāmiṃ pariyattidhammavaraṃ neva
 lābhahetu na sakkārādihetu, kevalaṃ hi mahākaruṇāya abbhussāhitahadayo
 sattānaṃ paramaṃ hitāya adesayīti. **Paramaṃ hitāyā**ti ettha ca
 gāthābandhasukhatthaṃ anuṇāsiko, ayaṃ panattho “paramahitāya nibbānāya
 adesayī”ti.

Evam Bhagavā imaṃ supupphitagavanappagumbasadisam
 pariyattidhammaṃ vatvā idāni tameva nissāya Buddhādhiṭṭhānaṃ
 saccavacanaṃ payuṇjati “**idampi Buddhē**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva
 veditabbo, kevalaṃ pana idampi
 yathāvuttappakārapariyattidhammasaṅkhātmā Buddhē ratanaṃ paṇṭanti
 yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi
 paṭiggahitāti.

237. Evam Bhagavā pariyattidhammena Buddhādhiṭṭhānaṃ saccaṃ
 vatvā idāni lokuttaradhammena vattumāraddho “**varo varaṇṇū**”ti. Tattha
varoti paṇṭādhimuttikehi icchito “aho vata mayampi evarūpā assāmā”ti,
 varaguṇayogato vā varo, uttamo seṭṭhoti attho. **Varaṇṇū**ti nibbānaṇṇū.
 Nibbānaṃ hi sabbadhammānaṃ uttamaṭṭhena varaṃ, tañcesa bodhimūle
 sayam paṭivijjhivā aṇṇāsī. **Varadoti** pañcavaggiyabhaddavaggiyajaṭilādānaṃ
 aṇṇesaṇca devamanussānaṃ
 nibbedhabhāgiyavāsanābhāgiyavaradhammadāyīti attho. **Varāharoti** varassa
 maggassa āhaṭṭā varāharoti vuccati. So hi Bhagavā Dīpaṅkarato pabhūti
 samatiṃsa pāramiyo pūrento pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātaṃ
 purāṇaṃ maggavaraṃ āhari, tena varāharoti vuccati. Apica
 sabbaṇṇutaṇṇāpaṭilābhena varo, nibbānasacchikiriyāya varaṇṇū, sattānaṃ
 vimuttisukhadānena varado, uttamapaṭipadāharaṇena varāharo, ete hi
 lokuttaraguṇe hi adhikassa kassaci abhāvato **anuttaro**.

Aparo nayo—varo upasamādhīṭṭhāna paripūraṇena, varaṇṇū
 pañṇādhiṭṭhānaparipūraṇena, varado cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena, varāharo
 saccādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaṃ maggasaccamāharīti. Tathā varo
 puñṇussayena, varaṇṇū pañṇussayena, varado Buddhabhāvatthikānaṃ
 tadupāyasampadānena,

varāharo Paccekabuddhabhāvatthikānaṃ tadupāyāharaṇena, anuttaro tattha tattha asadisatāya, attanā vā anācariyako hutvā paresaṃ ācariyabhāvena, **dhammavaraṃ adesayi** sāvakaabhāvatthikānaṃ tadatthāya svākhātātādiguṇayuttassa varadhammassa desanato. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Evam Bhagavā navavidhena lokuttaradhammena attano guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya Buddhādhiṭṭhānaṃ saccavacanaṃ payuñjati **“idampi Buddhhe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalaṃ pana yaṃ varaṃ navalokuttarakhammaṃ esa aññāsi, yañca adāsi, yañca āhari, yañca adesayi, idampi Buddhhe ratanaṃ pañṭanti evaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

238. Evam Bhagavā pariyattidhammaṃ lokuttaradhammañca nissāya dvīhi gāthāhi Buddhādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā idāni ye taṃ pariyattidhammaṃ assosum, sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṃ adhigamiṃsu, tesāṃ anupādisesanibbānappattiguṇaṃ nissāya puna saṃghādhiṭṭhānaṃ saccam vattumāraddho **“khīṇaṃ purāṇaṃ”**ti. Tattha **khīṇanti** samucchinnam. **Purāṇanti** purātanaṃ. **Navanti** sampati vattamānaṃ. **Natthisambhavanti** avijjamānapātubhāvaṃ. **Virattacittā**ti vigatarāgacittā. **Āyatike bhavasminti** anāgatamaddhānaṃ punabbhave. **Teti** yesaṃ khīṇaṃ purāṇaṃ navaṃ natthisambhavaṃ, ye ca āyatike bhavasmim virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū. **Khīṇabījāti** ucchinnabījā. **Avirūḷhichandāti** virūḷhichandavirahitā. **Nibbantīti** vijjhāyanti. **Dhīrāti** dhitisampannā. **Yathāyaṃ padīpoti** ayaṃ padīpo viya.

Kim vuttaṃ hoti—yaṃ taṃ sattānaṃ uppajjitvā niruddhampi purāṇaṃ atītakālikaṃ kammaṃ taṇhāsinehassa appahīnattā paṭisandhi-āharaṇasamatthatāya akhīṇamyeva hoti, taṃ purāṇaṃ kammaṃ yesaṃ arahattamaggena taṇhāsinehassa sositattā agginā daḍḍhabījamaiva āyatim vipākadānāsamatthatāya khīṇaṃ. Yañca nesaṃ Buddhapūjādivasena idāni pavattamānaṃ kammaṃ navanti vuccati, tañca taṇhāpahāneneva chinnamūlapādapapupphamaiva āyatim phaladānāsamatthatāya yesaṃ natthisambhavaṃ, ye ca taṇhāpahāneneva āyatike bhavasmim virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū **“kammaṃ khettaṃ**

viññāṇaṃ bījaṃ”¹ ettha vuttassa paṭisandhiviññāṇassa kammakkhayeneva khīṇattā khīṇabījā. Yopi pubbe punabbhavasāṅkhātāya virūḷhiyā chando ahosi, tassāpi samudayappahāneneva pahīnattā pubbe viya cutikāle asambhavena avirūḷhichandā dhisampannattā dhīrā carimaviññāṇanirodhena yathāyaṃ paḍīpo nibbuto, evaṃ nibbanti, puna “rūpino vā arūpino vā”²ti evamādiṃ paññattipathaṃ accentīti. Tasmim kira samaye nagaradevatānaṃ pūjanatthāya jālitesu paḍīpesu eko paḍīpo vijjhāyi, taṃ dassento āha “yathāyaṃ paḍīpo”³ti.

Evaṃ Bhagavā ye taṃ purimāhi dvīhi gāthāhi vuttaṃ pariyattidhammaṃ assosum, sutānusāreneva paṭipajjitvā navappakāraṃpi lokuttaradhammaṃ adhigamimsu, tesam anupādisesanibbānappattiguṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saṃghādhiṭṭhānaṃ saccavacanaṃ payuñjanto desanaṃ samāpesi **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo, kevalaṃ pana idampi yathāvuttena pakārena khīṇāsavabhikkhūnaṃ nibbānaśāṅkhātāṃ saṃghe ratanaṃ pañṇanti evaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Desanāpariyosāne rājakulassa sotthi ahosi, sabbūpaddavā vūpasamimsu, caturāsītiyā pāṇasaṃsānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

239-241. Atha Sakko Devānamindo “Bhagavatā ratanattayaguṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjamānena nāgarassa sotthi katā, mayāpi nāgarassa sotthittam ratanattayaguṇaṃ nissāya kiñci vattabban”⁴ti cintetvā avasāne gāthāttayaṃ abhāsi **“yānīdha bhūtānī”**ti. Tattha yasmā Buddho yathā lokahitatthāya ussukkaṃ āpannehi āgantabbaṃ, tathā āgatato, yathā ca etehi gantabbaṃ, tathā gatato, yathā vā etehi ājānitabbaṃ, tathā ājānato, yathā ca jānitabbaṃ, tathā jānato, yañca tatheva hoti, tassa gadanato ca “Tathāgato”⁵ti vuccati. Yasmā ca so devamanussehi pupphagandhādīnā bahinibbattena upakaraṇena, dhammānudhammapaṭipattādīnā ca attani nibbattena ativiya pūjito, tasmā Sakko Devānamindo sabbadevaparisaṃ attanā saddhim

1. Am 1. 224 piṭṭhe.

sampiṇḍetvā āha “**Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, Buddhaṃ namassāma suvatthi hotū**”ti.

Yasmā pansa dhamme maggadhammo yathā yuganandha¹ samathavipassanābalena gantabbaṃ kilesapakkhaṃ samucchindantena, tathā gatoti Tathāgato. Nibbānadhammopi yathā gato paññāya paṭividdho sabbadukkhavighātāya sampajjati, Buddhādīhi tathā avagato², tasmā “Tathāgato”ti vuccati. Yasmā ca saṃghopi yathā attahitāya paṭipannehi gantabbaṃ tena tena maggena, tathā gato, tasmā “Tathāgato”tveva vuccati. Tasmā avasesagāthādvayepi **Tathāgataṃ dhammaṃ namassāma suvatthi hotu, Tathāgataṃ saṃghaṃ namassāma suvatthi hotū**ti vuttaṃ. Sesam vuttanayamevāti.

Evam Sakko Devānamindo imaṃ gāthāttayaṃ bhāsivā Bhagavantaṃ padakkhiṇaṃ katvā devapurameva gato saddhiṃ devaparisāya. Bhagavā pana tadeva Ratanasuttaṃ dutiyadivasepi desesi, puna caturāsītiyā pānasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Evam Bhagavā yāva sattamaṃ divasaṃ desesi, divase divase tatheva dhammābhisamayo ahosi. Bhagavā aḍḍhamāsameva Vesāliyaṃ viharitvā rājūnaṃ “gacchāmā”ti paṭivedesi, tato rājāno diguṇena sakkārena puna tīhi divasehi Bhagavantaṃ Gaṅgātīraṃ nayiṃsu. Gaṅgāyaṃ nibbattā nāgarājāno cintesuṃ “manussā Tathāgatassa sakkāraṃ karonti, mayaṃ kiṃ na karissāmā”ti suvaṇṇarajatamaṇimayā nāvāyo māpetvā suvaṇṇarajatamaṇimaye eva pallaṅke paññāpetvā pañcavaṇṇapadumasañchannaṃ udakaṃ karitvā “amhākaṃ anuggahaṃ karoṭhā”ti Bhagavantaṃ upagatā. Bhagavā adhivāsetvā ratananāvamārūḷho pañca ca bhikkhusatāni sakaṃ sakaṃ nāvaṃ. Nāgarājāno Bhagavantaṃ saddhiṃ bhikkhusaṃghena Nāgabhavanaṃ pavesesuṃ, tatra sudam Bhagavā sabbarattiṃ nāgaparisāya dhammaṃ desesi, dutiyadivase dibbehi khādanīyabhojanīyehi mahādānaṃ adaṃsu, Bhagavā anumoditvā Nāgabhavanā nikkhami.

Bhūmaṭṭhā devā “manussā ca nāgā ca Tathāgatassa sakkāraṃ karonti, mayaṃ kiṃ na karissāmā”ti cintetvā vanagumbarukkhapabbatādīsū chattātichattāni ukkhipiṃsu. Eteneva upāyena yāva Akaniṭṭhabrahmabhavanaṃ, tāva

1. Yuganaddha (Syā)

2. Tathā āgato (Syā)

mahāsakkāraviseso nibbatti. Bimbisāropi Licchavīhi āgatakāle katasakkārato diguṇamakāsi, pubbe vuttanayeneva pañcahi divasehi Bhagavantam Rājagaham ānesi.

Rājagahamanuppatte Bhagavati pacchābhattam maṇḍalamāle sannipatitānam bhikkhūnam ayamantarakathā udapādi “aho Buddhassa Bhagavato ānubhāvo, yaṃ uddissa Gaṅgāya orato ca pārato ca aṭṭhayojano bhūmibhāgo ninnāṇca thalaṇca samam katvā vālukāya okiritvā pupphehi sañchanno, yojanappamāṇam Gaṅgāya udakam nānāvaṇṇehi padumehi sañchannam, yāva Akaniṭṭhabhavanā chattātichattāni ussitāni”ti. Bhagavā tam pavattim ṇatvā Gandhakuṭito nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena paṭihāriyena gantvā maṇḍalamāle paññattavarabuddhāsane nisīdi, nisajja kho Bhagavā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Bhikkhū sabbam ārocesum. Bhagavā etadavoca “na bhikkhave ayam pūjāviseso mayham Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho pubbe appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Bhikkhū āhaṃsu “na mayam bhante tam appamattakam pariccāgam jānāma, sādhu no Bhagavā tathā kathetu, yathā mayam tam jāneyyāmā”ti.

Bhagavā āha—bhūtapubbam bhikkhave Takkasilāyam Saṅkho nāma brāhmaṇo ahosi, tassa putto Susīmo nāma māṇavo soḷasavassuddesiko vayena, so ekadivasam pitaram upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantam aṭṭhāsi, tam pitā āha “kiṃ tāta Susīmā”ti. So āha “icchāmaham tāta Bārāṇasim gantvā sippam uggahetum”ti. “Tena hi tāta Susīma asuko nāma brāhmaṇo mama sahāyako, tassa santikam gantvā uggaṇhāhi”ti kahāpaṇasahassam adāsi. So tam gahetvā mātāpitaro abhivādetvā anupubbena Bārāṇasim gantvā upacārayuttana vidhinā ācariyam upasaṅkamitvā abhivādetvā attānam nivedesi. Ācariyo “mama sahāyakassa putto”ti māṇavam sampañicchitvā sabbam pāhuneyyamakāsi. So addhānakilamatham paṭivinodetvā tam kahāpaṇasahassam ācariyassa pādamūle ṭhapetvā sippam uggahetum okāsam yāci, ācariyo okāsam katvā uggaṇhāpesi.

So lahuñca gaṇhanto bahuñca gaṇhanto gahitaḡahitañca suvaṇṇabhājane pakkhittamiva sīhatelaṃ avinassamānaṃ dhārento dvādasavassikaṃ sippaṃ katipayamāseneva pariyoṣāpesi. So sajjhāyaṃ karonto ādimajjhaṃyeva passati, no pariyoṣānaṃ. Atha ācariyaṃ upasaṅkamtivā āha “imassa sippassa ādimajjhameva passāmi, pariyoṣānaṃ na passāmi”ti. Ācariyo āha “ahampi tāta evamevā”ti. Atha ko ācariya¹ imassa sippassa pariyoṣānaṃ jānātīti. Isipatane tāta isayo atthi, te jāneyyunti. Te upasaṅkamtivā pucchāmi ācariyāti. Puccha tāta yathāsukhanti. So Isipatanaṃ gantvā Paccekabuddhe upasaṅkamtivā pucchi “ādimajjhapariyoṣānaṃ jānāthā”ti. Āmāvuso jānāmāti. Taṃ mampi sikkhāpethāti. Tena hāvuso pabbajāhi, na sakkā apabbajitena sikkhitunti. Sādhū bhante pabbājetha vā maṃ, yaṃ vā icchatha, taṃ katvā pariyoṣānaṃ jānāpethāti. Te taṃ pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojetuṃ asamatthā “evaṃ te nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabbaṃ”ti-ādinaṃ nayena ābhisamācārikaṃ sikkhāpesuṃ. So tattha sikkhanto upanissayasampannattā na cireneva paccekabodhiṃ abhisambujjhi. Sakalabārāṇasiyaṃ “Susīmapaccekabuddho”ti pākaṭo ahosi lābhaggayasaggappatto sampannaparivāro. So appāyukasaṃvattanikassa kammaṣa katattā na cireneva parinibbāyi, tassa Paccekabuddhā ca mahājanakāyo ca sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo gahetvā nagaradvāre thūpaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Atha kho Saṅkho brāhmaṇo “putto me ciragato, na cassa pavattiṃ jānāmī”ti puttaṃ daṭṭhukāmo Takkasilāya nikkhamitvā anupubbena Bārāṇasiṃ patvā mahājanakāyaṃ sannipatitaṃ disvā “addhā bahūsu ekopi me puttassa pavattiṃ jānissatī”ti cintento upasaṅkamtivā pucchi “Susīmo nāma māṇavo idha āgato atthi, api nu tassa pavattiṃ jānāthā”ti. Te “āma brāhmaṇa jānāma, asmiṃ nagare brāhmaṇassa santike tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū hutvā Paccekabuddhānaṃ santike pabbajitvā Paccekabuddho hutvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, ayamassa thūpo patiṭṭhāpito”ti āhaṃsu. So bhūmi

1. Atha ko carahi (Sī)

Evam̐ atītaṃ dassetvā taṃ jātakaṃ paccuppannaṃ anusandhento bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kathesi “siyā kho pana vo bhikkhave evamassa ‘añño nuna tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahoṣī’ti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, ahaṃ tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahoṣiṃ, mayā Susīmaṃ Paccekabuddhaṃ cetiyaṅgaṇe tiṇāni uddhaṭāni, tassa me kammaṃ nissandena aṭṭhajojanamaggaṃ vigatakhāṇukaṇṭakaṃ katvā samaṃ suddhamakaṃsu, mayā tattha vālukaṃ okiṇṇā, tassa me nissandena aṭṭhajojanamagge vālukaṃ okiriṃsu. Mayā tattha vanakusumehi pūjā katā, tassa me nissandena navajojanamagge thale ca uḍaḍḍhaṃ ca nānāpupphahi pupphasantharaṃ akaṃsu. Mayā tattha kamaṇḍaludakena bhūmi paripphositaṃ, tassa me nissandena Vesāliyaṃ pokkharavassaṃ vassi. Mayā tasmīṃ cetiye paṭākā āropitaṃ, chattañca baddhaṃ, tassa me nissandena yāva Akaniṭṭhabhavanā paṭākā ca āropitaṃ, chattiṭṭhacattāni ca ussitāni. Iti kho bhikkhave ayaṃ mayhaṃ pūjāviṣeso neva Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Dhammakathāpariyosāne imaṃ gāthamabhāsi—

“Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṃ sukhāṃ.
Caje mattāsukhaṃ dhīro, sampassaṃ vipulaṃ sukhaṃ”^{ti}1.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Ratanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu1. 55 pitthe.

2. Āmagandhasuttavaṇṇanā

Sāmākaciṅgūlakacīnakāni cāti Āmagandhasuttaṃ. Kā uppatti?

Anuppanne Bhagavati Āmagandho nāma brāhmaṇo pañcahi māṇavakasatehi saddhiṃ tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā Himavantam pavisitvā pabbatantare assamaṃ kārāpetvā vanamūlaphalāhāro hutvā tattha paṭivasati, na kadāci macchamaṃsaṃ khādāti. Atha tesam tāpasānaṃ loṇambilādīni aparibhuñjantānaṃ paṇḍurogo uppajji, tato te “loṇambilādisevanatthāya manussapathaṃ gacchāmā”ti paccantagāmaṃ sampattā. Tattha manussā tesu paṣīditvā nimantetvā bhojesuṃ, katabhattakiccānaṃ nesaṃ mañcapīṭhaparibhogabhājanapādamakkhanādīni upanetvā “ettha bhante vasatha, mā ukkaṇṭhitthā”ti vasaṇatṭhānaṃ dassetvā pakkamiṃsu. Dutiyadivasepi nesaṃ dānaṃ datvā puna gharapaṭipāṭiyā ekekadivasam dānamadaṃsu. Tāpasā catumāsam tattha vasitvā loṇambilādisevanāya thirabhāvappattasarīrā hutvā “mayam āvuso gacchāmā”ti manussānaṃ ārocesuṃ. Manussā tesam telataṇḍulādīni adaṃsu, te tāni ādāya attano assamameva agamaṃsu. Tañca gāmaṃ tatheva saṃvacchare saṃvacchare āgamiṃsu. Manussāpi tesam āgamanakālaṃ viditvā dānatthāya taṇḍulādīni sajjetvāva acchanti, āgate ca ne tatheva sammānenti.

Atha Bhagavā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena Sāvatthiṃ gantvā tattha viharanto tesam tāpasānaṃ upanissayasampattiṃ disvā tato nikkhamma bhikkhusaṃghaparivuso cārikaṃ caramāno anupubbena taṃ gāmaṃ anupatto. Manussā Bhagavantaṃ disvā mahādānāni adaṃsu, Bhagavā tesam dhammaṃ desesi. Te tāya dhammadesanāya appekacce sotāpannā ekacce sakadāgāmino ekacce anāgāmino ahesuṃ, ekacce pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Bhagavā punadeva Sāvatthiṃ paccāgamāsi. Atha te tāpasā taṃ gāmaṃ āgamiṃsu, manussā tāpase disvā na pubbasadisam kotūhalamaṃsu. Tāpasā te pucchimiṃsu “kiṃ āvuso ime manussā na pubbasadisā, kiṃ nu kho ayaṃ gāmo rājadaṇḍena upadduto, udāhu dubbhikkhena, udāhu amhehi sīlādiguṇehi sampannataro koci pabbajito imaṃ gāmamanupatto”ti. Te āhaṃsu “na bhante rājadaṇḍena, na dubbhikkhenāyaṃ gāmo upadduto, apica Buddho

loke uppanno, so Bhagavā bahujanahitāya dhammaṃ desento idhāgato”ti.

Taṃ sutvā Āmagandhatāpaso “Buddhoti gahapatayo vadethā”ti.
 “Buddhoti bhante vadāmā”ti tikkhattuṃ vatvā “ghosopi kho eso dullabho lokasmim, yadidaṃ Buddho”ti attamano attamanavācaṃ nicchāretvā pucchi
 “kiṃ nu kho so Buddho āmagandhaṃ bhuñjati, na bhuñjati”ti. Ko bhante āmagandhoti. Āmagandho nāma macchamaṃsaṃ gahapatayoti. Bhagavā bhante macchamaṃsaṃ paribhuñjatīti. Taṃ sutvā tāpaso vipphaṇṇasāri ahosi
 “māheva kho pana Buddho siyā”ti. Puna cintesi “Buddhānaṃ pātubhāvo nāma dullabho, gantvā Buddhaṃ disvā pucchitvā jānissāmi”ti. Tato yena Bhagavā gato, taṃ maggaṃ manusse pucchitvā vacchagiddhinī gāvī viya turitaturito sabbattha ekarattivāseṇa Sāvattimaṃ anuppatvā Jetavanaṃ eva pāvīsi saddhimaṃ sakāya parisāya. Bhagavāpi tasmiṃ samaye dhammaḍḍesanaṃ āsane nisinna eva hoti, tāpasā Bhagavantaṃ upasaṅkamma tuṇhībhūtā anabhivādetvāva ekamantaṃ nisīdimasu. Bhagavā “kacci vo isayo khamanīyaṃ”ti-ādinaṃ nayena tehi saddhimaṃ paṭisammodi, tepi “khamanīyaṃ bho Gotamā”ti-ādimāhaṃsu. Tato Āmagandho Bhagavantaṃ pucchi “Āmagandhaṃ bho Gotama bhuñjasi, na bhuñjasi”ti. Ko so brāhmaṇa Āmagandho nāmāti. Macchamaṃsaṃ bho Gotamāti. Bhagavā “na brāhmaṇa macchamaṃsaṃ Āmagandho, apica kho Āmagandho nāma sabbe kilesā pāpakā akusalā dhammā”ti vatvā “na brāhmaṇa idāni tvameva Āmagandhaṃ pucchi, atītepi Tisso nāma brāhmaṇo Kassapaṃ Bhagavantaṃ pucchi, evaṇca so pucchi, evaṇcassa Bhagavā byākāsī”ti Tisseṇa ca brāhmaṇeṇa Kassapeṇa ca Bhagavatā vuttagāthāyo eva ānetvā tāhi gāthāhi brāhmaṇaṃ saññāpento āha “sāmācaciṅgūlakacīnakāni cā”ti. Ayaṃ tava imassa suttassa idha uppatti.

Atīte pana Kassapo kira bodhisatto aṭṭhāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Bārāṇasīyaṃ Brahmaḍḍatassa brāhmaṇassa Dhanavātī nāma brāhmaṇī, tassā kucchimhi paṭisandhim aggahesi. Aggasāvakopi taṃ divasaṃyeva devaḷokā cavitvā anupurohitaḍḍaṃ pajāpatiyaṃ kucchimhi nibbatti. Evaṃ tesāṃ ekadivasaṃyeva

paṭisandhiggahaṇaṇca gabbhavuṭṭhānaṇca ahosi, ekadivasameva etesaṃ ekassa Kassapo, ekassa Tissoti nāmamakaṃsu. Te sahaṃsukīlanakā dve saḥāyā anupubbena vuḍḍhiṃ agamaṃsu. Tissassa pitā puttāṃ āṇāpesi “ayaṃ tātā Kassapo nikkhamma pabbajitvā Buddho bhavissati, tvampissa santike pabbajitvā bhavanissaraṇaṃ kareyyāsi”ti. So “sādhū”ti paṭissuṇitvā bodhisattassa santikaṃ gantvā “ubhopi samma pabbajissāmā”ti āha, bodhisatto “sādhū”ti paṭissuṇi. Tato vuḍḍhiṃ anuppattakālepi Tisso bodhisattaṃ āha “ehi samma pabbajissāmā”ti, bodhisatto na nikkhami. Tisso “na tāvassa nāṇaṃ paripākaṃ gatan”ti sayāṃ nikkhamma isipabbajjāṃ pabbajitvā araṇṇe pabbatapāde assamaṃ kārapetvā vasati. Bodhisattopi aparena samayena ghare ṭhitoyeva ānāpānassatiṃ pariggahetvā cattāri jhānāni abhiññāyo ca uppādetvā pāsādena Bodhimaṇḍasamīpaṃ gantvā “puna pāsādo yathāṭṭhāneyeva paṭiṭṭhātū”ti adhiṭṭhāsi, so sakaṭṭhāneyeva paṭiṭṭhāsi. Apabbajitena kira Bodhimaṇḍaṃ upagantum na sakkāti so pabbajitvā Bodhimaṇḍaṃ patvā nisīditvā satta divase padhānayogaṃ katvā sattahi divasehi sammāsambodhiṃ sacchākāsi.

Tadā Isipatane vīsatisahassā pabbajitā paṭivasanti. Atha Kassapo Bhagavā te āmantetvā dhammacakkaṃ pavattesi, suttapariyosāne sabbeva arahanto ahesum, so sudam Bhagavā vīsati bhikkhusahassaparivuto tattheva Isipatane vasati, Kikī ca naṃ Kāsirajā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Athekadivasam Bārāṇasivāsī eko puriso pabbate candanasārādini gavesanto Tissassa tāpasassa assamaṃ patvā taṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Tāpaso taṃ disvā “kuto āgatosi”ti pucchi. Bārāṇasito bhanteti. Kā tattha pavattīti. Tattha bhante Kassapo nāma Sammāsambuddho uppannoti. Tāpaso dullabhavacanaṃ sutvā pītisomanassajāto pucchi “kiṃ so āmagandhaṃ bhuñjati, na bhuñjati”ti. Ko bhante āmagandhoti. Macchamaṃsaṃ āvusoti. Bhagavā bhante macchamaṃsaṃ bhuñjati. Taṃ sutvā tāpaso vipaṭisārī hutvā puna cintesi “gantvā taṃ pucchissāmi, sace ‘āmagandhaṃ paribhuñjāmi’ti vakkhati, tato naṃ ‘tumhākaṃ bhante jātiyā ca kulassa ca gottassa ca ananucchavikametan”ti nivāretvā tassa santike pabbajitvā bhavanissaraṇaṃ karissāmi”ti. Sallahukaṃ

upakaraṇaṃ gahetvā sabbattha ekarattivāseṇa sāyanhasamaye Bārāṇasim patvā Isipatanameva pāvisi. Bhagavāpi tasmim samaye dhammadesanatthāya āsane nisinnoyeva hoti. Tāpaso Bhagavantam upasaṅkamma anabhivādetvā tuṇhībhūto ekamantaṃ aṭṭhāsi, Bhagavā taṃ disvā pubbe vuttanayeneva paṭisammodi. Sopi “khamanīyaṃ bho Kassapā”ti-ādini vatvā ekamantaṃ nisīditvā Bhagavantam pucchi “Āmagandham bho Kassapa bhuñjasi, na bhuñjasi”ti. Nāhaṃ brāhmaṇa āmagandham bhuñjāmīti. Sādhu sādhu bho Kassapa parakuṇapaṃ akhādanto sundaramakāsi, yuttametaṃ bhoto Kassapassa jātiyā ca kulassa ca gottassa cāti. Tato Bhagavā “ahaṃ kilese sandhāya ‘āmagandham na bhuñjāmī’ti vadāmi, brāhmaṇo macchamaṃsaṃ pacceti, yaṃnunāhaṃ sve gāmaṃ piṇḍāya apavisitvā Kikīraṇṇo gehā ābhaṭaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjeyyaṃ, evaṃ āmagandham ārabba kathā pavattissati, tato brāhmaṇaṃ dhammadesanāya saññāpessāmi”ti dutiyadivase kālasseva sarīraparikammaṃ katvā gandhakuṭim pāvisi. Bhikkhū Gandhakuṭidvāraṃ pihitaṃ disvā “na Bhagavā ajja bhikkhūhi saddhim pavisitukāmo”ti ñatvā Gandhakuṭim padakkhiṇaṃ katvā piṇḍāya pavisiṃsu.

Bhagavāpi Gandhakuṭito nikkhamma paññattāsane nisīdi, tāpasopi kho pattasākāṃ pacitvā khāditvā Bhagavato santike nisīdi. Kikī Kāsirājā bhikkhū piṇḍāya carante disvā “kuhiṃ Bhagavā bhante”ti pucchitvā “vihāre mahārājā”ti ca sutvā nānābyañjanarasamanekamaṃsavikatisampannaṃ bhojanaṃ Bhagavato pāhesi. amaccā vihāraṃ netvā Bhagavato ārocetvā dakkhiṇodakaṃ datvā parivisantā paṭhamam nānāmaṃsavikatisampannaṃ yāguṃ adamsu, tāpaso disvā “khādanti nu kho no”ti cintento aṭṭhāsi. Bhagavā tassa passatoyeva yāguṃ pivanto maṃsakhaṇḍaṃ mukhe pakkhipi, tāpaso disvā kuddho. Puna yāgupītassa nānārasabyañjanaṃ bhojanamadaṃsu, tampi gahetvā bhuñjantaṃ disvā ativiya kuddho “macchamaṃsaṃ khādantoyeva ‘na khādāmi’ti bhaṇatī”ti. Atha Bhagavantam katabhattakiccaṃ hatthapāde dhovivā nisinnaṃ upasaṅkamma “bho Kassapa musā tvaṃ bhaṇasi, netam paṇḍitakiccaṃ. Musāvādo hi garahito Buddhānaṃ, yepi te pabbatapāde vanamūlaphalādīhi yāpentā isayo vasanti, tepi musā na bhaṇanti”ti vatvā puna isīnaṃ guṇe gāthāya vaṇṇento āha “sāmākaciṅgūlakacīnakāni cā”ti.

242. Tattha **sāmākā**ti dhunitvā vā sīsāni uccinitvā vā gayhūpagā tiṇḍhaññajāti. Tathā **ciṅgūlakā** kaṇavīrapupphasaṇṭhānasīsā honti. **Cīnakānī**ti aṭavipabbatapādesu aropitajātā cīnamuggā. **Pattapphalanti** yaṁkiñci haritapaṇṇaṁ. **Mūlaphalanti** yaṁkiñci kandaṁmūlaṁ. **Gavipphalanti** yaṁkiñci rukkhavalliphalaṁ. Mūlaggahaṇena vā kandaṁmūlaṁ, phalaggahaṇena rukkhavalliphalaṁ, gavipphalaggahaṇena udake jātasiṅghātakakaserukādiphalaṁ veditabbaṁ. **Dhammena laddhanti** dūteyyapahīṇagamanādimicchājīvaṁ pahāya vane uñchācariyāya laddhaṁ. **Satanti** santo ariyā. **Asnamānāti**¹ bhuñjamānā. **Na kāmakāmā alikaṁ bhaṇantī**ti te evaṁ amamaṁ apariggahā etāni sāmākādīni bhuñjamānā isayo yathā tvaṁ sādurasādi ke kāme patthayanto āmagandhaṁ bhuñjantoyevaṁ”āhaṁ brāhmaṇa āmagandhaṁ bhuñjāmī”ti bhaṇanto alikaṁ bhaṇasi, tathā na kāmakāmā alikaṁ bhaṇanti, kāme kāmayantā musā na bhaṇantīti isīnaṁ pasaṁsāya Bhagavato nindaṁ dīpeti.

243. Evaṁ isīnaṁ pasaṁsāpadesena Bhagavantaṁ ninditvā idāni attanā adhippetāṁ nindāvatthumṁ dassetvā nippariyāyeneva Bhagavantaṁ nindanto āha “**yadasnamāno**”ti. Tattha dakāro padasandhikaro. Ayaṁ panattho—yaṁ kiñcideva sasamaṁsaṁ vā tittiramaṁsaṁ vā dhovanacchedanādinā pubbaparikkammaṁ **sukataṁ**, pacanavāsanādinā pacchāparikkammaṁ **suniṭṭhitaṁ**, na mātaraṁ na pitarā, apica kho pana “dakkhiṇeyyo ayaṁ”ti maññaṁānehi dhammakāmehi **parehi dinnāṁ**, sakkārakaraṇena **payataṁ** paṇītamalaṅkataṁ, uttamarasatāya ojavantatāya thāmaḥbalabharāṇasamatthatāya ca **paṇītaṁ asnamāno** āhārayamāno, na kevalaṁ yaṁkiñci maṁsameva, apica kho pana idampi **sālīnamannaṁ** vicitakāḷakaṁ sālitaṇḍulodanaṁ **paribhuñjamāno so bhuñjasi Kassapa āmagandhaṁ**, so tvaṁ yaṁkiñci maṁsaṁ bhuñjamāno idaṁca sālīnamannaṁ paribhuñjamāno bhuñjasi Kassapa āmagandhanti Bhagavantaṁ gottena ālapati.

244. Evaṁ āhārato Bhagavantaṁ ninditvā idāni musāvādaṁ āropetvā nindanto āha “**na āmagandho -pa- susaṅkhatehī**”ti.

1. Asamānāti (Sī, Syā)

tassattho—pubbe mayā pucchito samāno “**na āmagandho mama kappatī**”ti,
icceva tvaṃ bhāsasi, evaṃ ekaṃseneva tvaṃ bhāsasi **brahmabandhu**
 brāhmaṇaguṇavirahita jātimattabrāhmaṇāti paribhāsanto bhaṇāti.
Sālīnamannanti sālitaṇḍulodanaṃ. **Paribhuñjamānoti** bhuñjamāno.
Sakuntamarīsehi susaṅkhatehīti tadā Bhagavato abhihaṭaṃ sakuṇamamisaṃ
 niddisanto bhaṇāti.

Evaṃ bhaṇanto eva ca Bhagavato heṭṭhā pādatalā pabhuti yāva upari
 kesaggā sarīramullokento dvattimsavaralakkhaṇāsīti-anubyañjanasampadaṃ
 byāmapabbhāparikkhepaṇca disvā “evarūpo
 mahāpurisalakkhaṇādipaṭimaṇḍitakāyo na musā bhaṇitum arahati.
 Ayaṇhissa bhavantarepi saccavācānissandeneva uṇṇā bhamukantare jātā
 odātā mudu tūlasannibhā, ekekāni ca lomakūpesu lomāni. Svāyaṃ
 kathamidāni musā bhaṇissati, addhā añño imassa āmagandho bhavissati,
 yaṃ sandhāya etadavoca ‘nāhaṃ brāhmaṇa āmagandhaṃ bhuñjāmi’ti,
 yaṃ nunāhaṃ etaṃ puccheyyan”ti cintetvā sañjātabahumāno gotteneva
 ālapanto imaṃ gāthāsesaṃ āha—

“Pucchāmi taṃ Kassapa etamatthaṃ,
 Kathaṃpakāro tava āmagandho”ti.

245. Athassa Bhagavā āmagandhaṃ vissajjetum “**pāṇātipāto**”ti
 evamādimāha. Tattha **pāṇātipātoti** pāṇavadho. **Vadhachedabandhananti** ettha
 sattānaṃ daṇḍādīhi ākoṭanaṃ vadho, hatthapādādīnaṃ chedanāṃ chedo,
 rajju-ādīhi bandho bandhanaṃ. **Theyyaṃ musāvādoti** theyyaṇca musāvādo
 ca. **Nikatīti** “dassāmi, karissāmi”ti-ādinā nayena āsaṃ uppādetvā
 nirāsākaraṇaṃ¹. **Vañcanānīti** asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti gāhāpanādīni.
Ajjhenakuttanti niratthakamanekaganthapariyāpuṇaṇaṃ². **Paradārasevanāti**
 parapariggahitāsu cārittapajjanaṃ. **Esāmagandho na hi marīsabhojananti**
 esa pāṇātipātādi-akusaladhammasamudācāro āmagandho

1. Nirāsākaraṇaṃ (Sī)

2. Ajjhena kujjanti niratthakānatthajanakaganthapariyāpuṇaṇaṃ (Sī)

vissagandho kuṇapagandho. Kiṃ kāraṇā? Amanuññattā kilisa-asucimissakattā sabbhi jigucchitattāparamaduggandhabhāvāvahattā ca. Ye hi¹ ussannakilesā sattā, te tehi atiduggandhā honti, nikkilesānaṃ matasarīrampi duggandhaṃ na hoti, tasmā esāmagandho. maṃsabhojanaṃ pana adiṭṭhamasutamaparisāṅkitaṇca anavajjaṃ, tasmā na hi maṃsabhojanaṃ āmagandhoti.

246. Evaṃ dhammādiṭṭhānāya desanāya ekena nayena āmagandhaṃ vissajjetvā idāni yasmā te te sattā tehi tehi āmagandhehi samannāgatā, na eko eva sabbehi, na ca sabbe ekeneva, tasmā nesaṃ te te āmagandhe pakāsetuṃ “**ye idha kāmesu asaṇṇatā janā**”²ti-ādinā nayena puggalādiṭṭhānāya tāva desanāya āmagandhe vissajjento dve gāthāyo abhāsi.

Tattha **ye idha kāmesu asaṇṇatā janā**ti ye keci idha loke kāmapaṭisevanasaṅkhātesu kāmesu mātimātucchādīsupi mariyādāvirahena bhinnasaṃvaratāya asaṃyatā puthujjanā. **Rasesu giddhā**ti jivhāviññeyyesu rasesu giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā² anādīnavadassāvino anissaraṇapaṇṇā rase paribhuñjanti. **Asucibhāvamassitā**³ tāya rasagiddhiyā rasapaṭilābhatthāya nānappakāramicchājīvasaṅkhātā-asucibhāvamissitā. **Natthikadiṭṭhī**ti “natthi dinnan”²ti-ādidasavatthukamicchādiṭṭhisamannāgatā. **Visamā**ti visamena kāyakammādinā samannāgatā. **Durannayā**ti duviññāpayā sandiṭṭhiparāmāsī-ādhānaggāhīduppaṭinissaggitāsamannāgatā. **Esāmagandhoti** esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho “kāmesu asaṃyatatā rasagiddhatā ājīvavipatti natthikadiṭṭhikāyaduccaritādivisamatā durannayabhāvatā”⁴ti⁴ aparopi pubbe vuttenevatthena chabbidho āmagandho veditabbo. **Na hi maṃsabhojananti** maṃsabhojanaṃ pana yathāvuttenevatthena na āmagandhoti.

247. Dutiyagāthāyapi **ye lūkhasā**ti⁵ ye lūkhā nirasā, attakilamathānuyuttāti attho. **Dāruṇā**ti kakkhaḷā dovacassatāyuttā.

1. Yehi ye (Sī, Syā)

2. Ajjhopannā (Sī, Syā)

3. Asucikamissitāti (Sī, Syā)

4. Duranubodhoti (Sī)

5. Lūkhasāti (Ka)

Piṭṭhimaṃsikā¹ purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsino.

Ete hi abhimukhaṃ oloketumasakkontā parammukhānaṃ
piṭṭhimaṃsakhādakā viya honti, tena “piṭṭhimaṃsikā”ti vuccanti.

Mittaddunoti mittadūhakā, dāradhanaḥivitesu vissāsamāpannānaṃ mittānaṃ
tatttha micchāpaṭipajjanakāti vuttaṃ hoti. **Nikkaruṇāti** karuṇāviraḥitā
sattānaṃ anattakāmā. **Atimāninoti** “idhekacco jātiyā vā -pa-
aññataraññatarena vatthunā pare atimaññati, yo evarūpo māno ketukamyatā
cittassa”ti² evaṃ vuttena atimānena samannāgatā. **Adānasīlāti**
adānapakatikā, adānādhimuttā asaṃvibhāgaratāti attho. **Na ca denti kassacīti**
tāya ca pana adānasīlatāya yācitāpi santā kassaci kiñci na denti,
adinnapubbakakule manussasadisā³ nijjhāmatanḥhikapetaparāyaṇā honti.
Keci pana “adānasīlā”tipi paṭhanti, kevalaṃ gahaṇasīlā, kassaci pana kiñci
na dentīti. **Esāmagandho na hi maṃsabhojananti** esa etāya gāthāya puggale
adhiṭṭhāya niddiṭṭho “lūkhatā dāruṇatā piṭṭhimaṃsikatā mittadūbhitā
nikkaruṇatā atimānitā adānasīlatā adānan”ti aparopi pubbe vuttenevatthena
aṭṭhavidho āmagandho veditabbo, na hi maṃsabhojananti.

248. Evaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dve gāthāyo vatvā puna tassa
tāpasassa āsayānuparivattanaṃ viditvā dhammādhiṭṭhānāyeva desanāya
ekaṃ gāthaṃ abhāsi. Tattha **kodho** Uragasutte vuttanayeneva veditabbo.

Madoti “jātimado gottamado ārogyamado”ti-ādinā⁴ nayena Vibhaṅge
vuttappabhedo cittassa majjanabhāvo. **Thambhoti** thaddhabhāvo.

Paccupaṭṭhāpanāti paccanīkaṭṭhāpanā⁵, dhammena nayena vuttassa
paṭivirujjhivā ṭhānaṃ. **Māyāti** “idhekacco kāyena duccaritaṃ caritvā”ti-
ādinā⁶ nayena Vibhaṅge vibhattā katapāpapaṭicchādanatā. **Usūyāti**
paralābhasakkārādīsu issā. **Bhassasamussayoti** samussitaṃ bhassam,
attukkamaṇanatāti vuttaṃ hoti. **Mānātimānoti** “idhekacco jātiyā vā -pa-
aññataraññatarena vatthunā pubbakālaṃ

1. Parapiṭṭhimaṃsikāti (Ka)

2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.

3. Manussapurisā (Ka)

4. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

5. Paccupaṭṭhāpanāti paccanīkaṭṭhāpanā (Sī), paccupaṭṭhāpanāti paccanīkupaṭṭhānā (Ka)

6. Abhi 2. 372 piṭṭhe.

parehi sadisaṃ attānaṃ dahati, aparakālaṃ attānaṃ seyyaṃ dahati, pare hīne dahati, yo evarūpo māno -pa- ketukamyatā cittassā”ti¹ Vibhaṅge vibhatto. **Asabbhi santhavoti** asappurisehi santhavo. **Esāmagandho na hi maṃsabhojananti** esa kodhādi navavidho akusalarāsi pubbe vuttenevatthena āmagandhoti veditabbo, na hi maṃsabhojananti.

249. Evaṃ dhammādhiṭṭhānāya desanāya navavidhaṃ āmagandhaṃ dassetvā punapi pubbe vuttanayeneva puggalādhiṭṭhānāya desanāya āmagandhe vissajjento tisso gāthāyo abhāsi. Tattha **ye pāpasīlāti** ye pāpasamācāratāya “pāpasīlā”ti loke pākaṭā. **Ṇaghātasūcakāti** Vasalasutte vuttanayena iṇaṃ gahetvā tassa appadānena iṇaghātā, pesuññena sūcakā ca. **Vohārakūṭā idha pāṭi rūpikāti** dhammaṭṭaṭṭhāne² ṭhitā lañjaṃ gahetvā sāmike parājentā kūṭena vohārena samannāgatattā vohārakūṭā, dhammaṭṭhapaṭirūpakattā pāṭirūpikā. Atha vā **idhāti** sāsane. **Pāṭirūpikāti** dussīlā. Te hi yasmā nesaṃ iriyāpathasampadādīhi sīlavantapaṭirūpaṃ³ atthi, tasmā paṭirūpā, paṭirūpā eva pāṭirūpikā. **Narādhamā yedha karonti kibbisanti** ye idha loke narādhamā mātāpitūsu Buddhapaccekabuddhādīsu ca micchāpaṭipattisaññitaṃ kibbisaṃ karonti. **Esāmagandho na hi maṃsabhojananti** esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho “pāpasīlatā iṇaghātata sūcakatā vohārakūṭatā pāṭirūpikatā kibbisakāritā”ti aparopi pubbe vuttenevatthena chabbidho āmagandho veditabbo, na hi maṃsabhojananti.

250. **Ye idha pāṇesu asaṇṇatā janāti** ye janā idhaloke pāṇesu yathākāmacāritāya satampi sahasampi māretvā anuddayāmatassāpi akaraṇena asaṃyatā. **Paresamādāya vihesamuyyutāti** paresaṃ santakaṃ adāya dhaṇaṃ vā jīvitaṃ vā tato “mā evaṃ karoṭhā”ti yācantānaṃ vā nivārentānaṃ vā paṇileḍḍudaṇḍādīhi vihesaṃ uyyutā, pare vā satte samādāya “ajja dasa, ajja vīsaṃ”ti evaṃ samādiyitvā tesāṃ vadhabandhanādīhi vihesamuyyutā. **Dussīlaluddāti** nissīlā ca

1. Abhi 2. 369 piṭṭhe.

2. Dhammaṭṭaṭṭhāne (Syā)

3. Sīlavantapaṭirūpatā (Sī)

durācārattā, luddā ca kurūrakammantā lohitapāṇitāya,
 macchaghātakamigabandhakasākuṇikādayo idhādhippetā. **Pharusāti**
 pharusavācā. **Anādarāti** “idāni na karissāma, viramissāma evarūpā”ti evaṃ
 ādaravirahitā. **Esāmagandho na hi maṃsabhojananti** esa etāya gāthāya
 puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho “pāṇātipāto vadhachedabandhanan”ti-ādinā
 nayena pubbe vutto ca avutto ca¹ “pāṇesu asaṃyatatā paresaṃ vihesatā
 dussīlatā luddatā pharusatā anādaro”ti chabbidho āmagandho veditabbo, na
 hi maṃsabhojananti. Pubbe vuttampi hi sotūnaṃ sotukāmatāya
 avadhāraṇatāya daḷhīkaraṇatāyāti² evamādīhi kāraṇehi puna vuccati. Teneva
 ca parato vakkhati “iccetamatthaṃ Bhagavā punappunaṃ, akkhāsi naṃ
 vedayi mantapāragū”ti.

251. **Etesu giddhā viruddhātipātinoti** etesu pāṇesu gedhena giddhā,
 dosena viruddhā, mohena ādīnavaṃ apassanto punappunaṃ
 ajjhācārappattiyā atipātino, etesu vā “pāṇātipāto vadhachedabandhanan”ti-
 ādinā nayena vuttesu pāpakammesu yathāsambhavaṃ ye
 gedhavirodhātipātasāṅkhātā rāgadosamohā, tehi giddhā viruddhā atipātino
 ca. **Niccuyyutāti** akusalakaraṇe niccaṃ uyyutā, kadāci paṭisaṅkhāya
 appaṭiviratā. **Peccāti** asmā lokā paraṃ gantvā. **Tamaṃ vajanti ye, patanti**
sattā nirayaṃ avamaṃsirāti ye lokantarikandhakārasaṅkhātāṃ
 nīcakulatādibhedāṃ vā tamaṃ vajanti, ye ca patanti sattā Avīci-ādibhedāṃ
 nirayaṃ avamaṃsirā adhogatasīsā. **Esāmagandhoti** tesāṃ sattānaṃ
 tamavajanānirayapatanahetu esa gedhavirodhātipātābhedo
 sabbāmagandhamūlabhūto yathāvuttenatthena tividho āmagandho. **Na hi**
maṃsabhojananti maṃsabhojanaṃ pana na āmagandhoti.

252. Evaṃ Bhagavā paramatthato āmagandhaṃ vissajjetvā
 duggatimaggabhāvañcassa pakāsetvā idāni yasmaṃ macchamaṃsabhojane
 tāpaso āmagandhasaṅgī duggatimaggasaṅgī ca hutvā tassa abhojanena
 suddhikāmo hutvā taṃ na bhuñjati, tassa ca aṅgassa ca tathāvidhassa
 sodhetuṃ asamatthabhāvaṃ dassento “**na macchamaṃsan**”ti imaṃ
 chappadaṃ gāthamāha. Tattha

1. Pubbe vutto vā (Sī)

2. Daḷhīkaraṇatthāyāti (Sī)

sabbapadāni antimapādena yojetabbāni—na macchamaṃsaṃ sodheti maccaṃ avitiṇṇakaṅkhaṃ, na āhutiyaññaṃ utūpasevanā sodheti maccaṃ avitiṇṇakaṅkhanti evaṃ. Ettha ca **na macchamaṃsanti** akhādiyamānaṃ macchamaṃsaṃ na sodheti, tathā **anāsakattanti** evaṃ porāṇā vaṇṇenti. Evaṃ pana sundarataraṃ siyā “na macchamaṃsānaṃ anāsakattaṃ na macchamaṃsānānāsakattaṃ, macchamaṃsānaṃ anāsakattaṃ na sodheti¹ maccaṃ”ti. Athāpi siyā, evaṃ sante anāsakattaṃ ohīyatīti? Tañca na, amaratapena saṅgahitattā. “Ye vāpi loke amarā bahū tapā”ti ettha hi sabbopi vuttāveseso attakilamatho saṅgahaṃ gacchatīti. **Naggiyanti** acelakattaṃ. **Muṇḍiyanti** muṇḍabhāvo. **Jaṭājallanti** jaṭa ca rajojallañca. **Kharājīnānīti** kharāni ajinacammāni. **Aggihuttassupasevanāti** aggipāricariyā. **Amarāti** amarabhāvapattathanatāya pavattakāyakilesā. **Bahūti** ukkuṭikappadhānādibhedato aneke. **Tapāti** sarīrasantāpā. **Mantāti** vedā. **Āhuti**ti agghiromakammaṃ. **Yaññaṃ utūpasevanāti** assamedhādiyañña ca utūpasevanā ca. Utūpasevanā nāma gimhe ātapaṭṭhānasevanā, vasse rukkhamaṃlasevanā, hemante jalappavesasevanā. **Na sodhenti maccaṃ avitiṇṇakaṅkhanti** kilesasuddhiyā vā bhavasuddhiyā vā avitiṇṇavicikicchaṃ maccaṃ na sodhenti. Kaṅkhāmale hi sati na visuddho hoti, tvañca sakaṅkhoyevāti. Ettha ca “avitiṇṇakaṅkhaṇ”ti etaṃ “na macchamaṃsaṃ”ti-ādīni sutvā “kiṃ nu kho macchamaṃsānaṃ abhojanādinā siyā Visuddhimaggo”ti tāpasassa kaṅkhāya uppannāya Bhagavatā vuttaṃ siyāti no adhippāyo. Yā cassa “so macchamaṃsaṃ bhuñjati”ti sutvāva Buddhē kaṅkhā uppannā, taṃ sandhāyetaraṃ vuttanti veditabbaṃ.

253. Evaṃ macchamaṃsānāsakattādīnaṃ sodhetuṃ asamatthabhāvaṃ dassetvā idāni sodhetuṃ samatthe dhamme dassento “**sotesu² gutto**”ti imaṃ gāthamāha. Tattha **sotesūti** chasu indriyesu. **Guttoti** indriyasaṃvaraguttiyā samannāgato. Ettāvatā indriyasaṃvaraparivārasīlaṃ dasseti. **Viditindriyo careti** nātapariññāya chaḍindriyāni viditvā pākaṭāni katvā careyya, vihareyyāti vuttaṃ hoti. Ettāvatā visuddhasīlassa nāmarūpaparicchedaṃ dasseti. **Dhamme ṭhitoti** ariyamaggena abhisametabbacatusaccadhamme ṭhito. Etena sotāpattibhūmiṃ dasseti.

1. Na macchamaṃsānaṃ anāsakattaṃ na sodheti (Sī)

2. Yo tesu (Ka)

Ajjavamaddave ratoti ujubhāve ca mudubhāve ca rato. Etena sakadāgāmibhūmiṃ dasseti. Sakadāgāmī hi kāyavaṅkādikarānaṃ cittathaddhabhāvakarānaṃcā rāgadosānaṃ tanubhāvā ajjavamaddave rato hoti. **Saṅgātigoti** rāgadosasaṅgātigo. Etena anāgāmibhūmiṃ dasseti. **Sabbadukkhappahīnoti** sabbassa vaṭṭadukkhassa hetuppahānena pahīnasabbadukkho. Etena arahattabhūmiṃ dasseti. **Na lippati diṭṭhasutesu dhīro**ti so evaṃ anupubbena arahattaṃ, patto dhisampadāya dhīro diṭṭhasutesu dhammesu kenaci kilesena na lippati. Na kevalaṅcā diṭṭhasutesu, mutaviññātesu ca na lippati, aññadatthu paramavisuddhippatto hotīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

254-5. Ito paraṃ “**iccetamatthan**”ti dve gāthā saṅgītikārehi vuttā. Tāsamatto—**iti Bhagavā Kassapo etamatthaṃ punappunaṃ** anekāhi gāthāhi dhammādhiṭṭhānāya puggalādhiṭṭhānāya ca desanāya yāva tāpaso aññāsi, tāva so **akkhāsi** kathesi vitthāresi. **Naraṃ ve dayi mantapāragūti** sopi taṅcā atthaṃ mantapāragū vedapāragū Tisso brāhmaṇo vedayi aññāsi. Kimkāraṇā? Yasmā atthato ca padato ca desanāyato ca **citrāhi gāthāhi Munī pakāsai**. Kīdiso? **Nirāmagandho asito durannayo**, āmagandhakilesābhāvā nirāmagandho, taṇhādiṭṭhinissayābhāvā asito, bāhiradiṭṭhivasena “idaṃ seyyo idaṃ varan”ti kenaci netuṃ asakkuṇeyyattā durannayo. Evaṃ pakāsitavato cassa **sutvāna Buddhassa subhāsitaṃ padaṃ** sukathitaṃ dhammadesanaṃ sutvā **nirāmagandhaṃ** nikkilesayogaṃ, **sabbadukkhappanudanaṃ** sabbavaṭṭadukkhappanudanaṃ, **nīcamano** nīcacitto hutvā **vandi Tathāgatassa**, Tisso brāhmaṇo Tathāgatassa pāde pañcapatiṭṭhitaṃ katvā vandi. **Tattheva pabbajjamarocayitthāti** tattheva ca naṃ āsane nisinnaṃ Kassapaṃ Bhagavantaṃ Tisso tāpaso pabbajjamarocayittha, ayācīti vuttaṃ hoti. Taṃ Bhagavā “chi bhikkhū”ti āha, so taṅkhaṇaṇṇeva aṭṭhaparikkhārayutto hutvā ākāsenāgantvā vassasatikatthero viya Bhagavantaṃ vanditvā katipāheneva sāvakaparamiññaṃ paṭivijjhivā **Tisso** nāma aggasāvako ahosi, puna dutiyo **Bhāradvājo** nāma. Evaṃ tassa Bhagavato Tissabhāradvājaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi.

Amhākaṃ pana Bhagavā yā ca tissena brāhmaṇena ādito tisso gāthā vuttā, yā ca Kassapena Bhagavatā majjhe nava, yā ca tadā saṅgītikārehi ante dve, tā sabbāpi cuddasa gāthā ānetvā paripuṇṇaṃ katvā imaṃ Āmagandhasuttaṃ ācariyappamukhānaṃ pañcannaṃ tāpasasatānaṃ āmagandhaṃ byākāsi. Taṃ sutvā so brāhmaṇo tatheva nīcamano hutvā Bhagavato pāde vanditvā pabbajjaṃ yāci saddhiṃ parisāya, “etha bhikkhavo”ti Bhagavā avoca. Te tatheva ehibhikkhubhāvaṃ patvā ākāsenāgantvā Bhagavantaṃ vanditvā katipāheneva sabbeva aggaphale arahatte paṭiṭṭhahimsūti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Āmagandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hirisuttavaṇṇanā

Hiriṃ tarantanti Hirisuttaṃ. Kā uppatti? Anuppanne Bhagavati Sāvattiyaṃ aññataro brāhmaṇamahāsālo aḍḍho ahosi asītikotiḍhanavibhavo. Tassa ekaputtako ahosi piyo mahāpo, so taṃ devakumāraṃ viya nānappakārehi sukhūpakaraṇehi saṃvaḍḍhento taṃ sāpateyyaṃ tassa aniyyātetvāva kālamakāsi saddhiṃ brāhmaṇiyā. Tato tassa māṇavassa mātāpitūnaṃ accayena bhaṇḍāgāriko sāragabbhaṃ vivaritvā sāpateyyaṃ niyyātento āha “idaṃ te sāmi mātāpitūnaṃ santakaṃ, idaṃ ayyakapayyakānaṃ santakaṃ, idaṃ sattakulaparivaṭṭena āgatan”ti. māṇavo dhanāṃ disvā cintesi “idaṃ dhanāmyeva dissati, yehi pana idaṃ sañcitaṃ, te na dissanti, sabbeva maccuvasaṃ gatā. Gacchantā ca na ito kiñci ādāya agamaṃsu, evaṃ nāma bhoge pahāya gantabbo paraloko, na sakkā kiñci ādāya gantuṃ aññatra sucaritena, yaṃnunāhaṃ imaṃ dhanāṃ pariccajitvā sucaritadhanāṃ gaṇheyyaṃ, yaṃ sakkā ādāya gantun”ti. So divase divase satahassamāṃ vissajjento puna cintesi “pahūtamidaṃ dhanāṃ, kiṃ iminā evamappakena pariccāgena,

yaṃnūnāhaṃ mahādānaṃ dadeyyan”ti. So rañño ārocesi “mahārāja mama ghare ettakaṃ dhanam atthi, icchāmi tena mahādānaṃ dātuṃ, sādhu mahārāja nagare ghosanaṃ kārapethā”ti. Rājā tathā kārapesi. So āgatāgatānaṃ bhājanāni pūretvā sattahi divasehi sabbadhanamadāsi, datvā ca cintesi “evaṃ mahāpariccāgaṃ katvā ayuttaṃ ghare vasituṃ, yaṃnūnāhaṃ pabbajeyyan”ti. Tato parijanassa etamatthaṃ ārocesi, te “mā tvaṃ sāmi ‘dhanam parikkhīṇaṃ’ti cintayi, mayaṃ appakeneva kālena nānāvidhehi upāyehi dhanasañcayam karissāmā”ti vatvā nānappakārehi taṃ yācimsu. So tesam yācanaṃ anādiyivāva tāpasapabbajjam pabbaji.

Tattha aṭṭhavidhā tāpasā—saputtabhariyā uñchācārikā sampattakālikā anaggipakkikā asmamuṭṭhikā dantaluyyakā pavattaphalikā vaṇṭamuttikā cāti¹. Tattha **saputtabhariyā**ti puttadārena saddhim pabbajitvā kasivaṇijjādīhi jīvikam kappayamānā Keṇiyajaṭilādayo. **Uñchācārikā**ti nagaradvāre assamaṃ kārapetvā tattha khattiyabrāhmaṇakumārādayo sippādīni sikkhāpetvā hiraññasuvaṇṇam paṭikkhipitvā tilataṇḍulādikappiyabhaṇḍapaṭiggāhakā, te saputtabhariyehi seṭṭhatarā. **Sampattakālikā**ti āhāraṇelāya sampattam āhāram gahetvā yāpentā, te uñchācārikehi seṭṭhatarā. **Anaggipakkikā**ti agginā apakkapattaphalāni khāditvā yāpentā, te sampattakālikehi seṭṭhatarā. **Asmamuṭṭhikā**ti muṭṭhipāsānam gahetvā aññaṃ vā kiñci vāsisatthakādiṃ gahetvā vicarantā yadā chātā honti, tadā sampattarukkhato tacam gahetvā khāditvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya cattāro brahmavihāre bhāventi, te anaggipakkikehi seṭṭhatarā. **Dantaluyyakā**ti muṭṭhipāsānādīnipi agahetvā carantā khudākāle sampattarukkhato dantehi uppāṭetvā tacam khāditvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya brahmavihāre bhāventi, te asmamuṭṭhikehi seṭṭhatarā. **Pavattaphalikā**ti jātassaraṃ vā vanasaṇḍaṃ vā nissāya vasantā yaṃ tattha sare bhisamuḷālādi, yaṃ vā vanasaṇḍe pupphakāle puppham, phalakāle phalam, tameva khādanti, pupphaphale asati antamaso tattha rukkhapapaṭikampi khāditvā vasanti, na tveva āhāratthāya aññatra gacchanti,

1. Di-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhepi passitabbaṃ.

uposathaṅgādhiṭṭhānaṃ brahmavihārabhāvanaṅca karonti, te dantaluyyakehi seṭṭhatarā. **Vaṇṭamuttikā** nāma vaṇṭamuttāni bhūmiyaṃ patitāni paṇṇāniyeva khādanti, sesaṃ purimasadisameva, te sabbaseṭṭhā.

Ayaṃ pana brāhmaṇakulaputto “tāpasapabbajjāsu aggapabbajjāṃ pabbajissāmi”ti vaṇṭamuttikapabbajjameva pabbajitvā Himavante dve tayo pabbate atikkamma assamaṃ kārāpetvā paṭivasati. Atha Bhagavā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena Sāvattthiṃ gantvā Sāvattthiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena Sāvattthivāsī eko puriso pabbate candanasārādīni gavesanto tassa assamaṃ patvā abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. So taṃ disvā “kuto āgatosi”ti pucchi. Sāvattthito bhanteti. Kā tattha pavattīti. Tattha bhante manussā appamattā dānādīni puñṇāni karontīti. Kassa ovādaṃ sutvāti. Buddhassa Bhagavatoti. Tāpaso Buddhasaddasavanena vimhito “Buddhoti tvaṃ bho purisa vadesi”ti āmagandhe vuttanayeneva tikkhattuṃ pucchitvā “ghosopi kho eso dullabho”ti attamano Bhagavato santikaṃ gantukāmo hutvā cintesi “na yuttaṃ Buddhassa santikaṃ tucchameva gantuṃ, kiṃ nu kho gahetvā gaccheyyan”ti. Puna cintesi “Buddhā nāma āmisagarukā na honti, handāhaṃ dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā gacchāmi”ti cattāro pañhe abhisankhari—

“Kīdiso mitto na sevitabbo,
Kīdiso mitto sevitabbo.
Kīdiso payogo payuñjitabbo,
Kiṃ rasānaṃ aggan”ti.

So te pañhe gahetvā Majjhimadesābhimukho pakkamitvā anupubbena Sāvattthiṃ patvā Jetavanaṃ pavitṭho, Bhagavāpi tasmiṃ samaye dhammadesanattāya āsane nisinnoyeva hoti. So Bhagavantaṃ disvā avanditvāva ekamantaṃ aṭṭhāsi. Bhagavā “kacci isi khamanīyan”ti-ādinā nayena sammodi, sopi “khamanīyaṃ bho Gotamā”ti-ādinā nayena paṭisammoditvā “yadi Buddhō bhavissati, manasā pucchite pañhe vācāya eva vissajjessati”ti manasā eva Bhagavantaṃ te pañhe pucchi. Bhagavā brāhmaṇena puṭṭho

ādipaṇhaṃ tāva vissajjetuṃ **hirim tarantanti** ārabhitvā aḍḍhateyyā gāthāyo āha.

256. Tāsaṃ attho—**hirim tarantanti** hirim atikkamantaṃ ahirikaṃ nillajjaṃ. **Vijigucchamānanti** asucimiva passamānaṃ. Ahiriko hi hirim jigucchati asucimiva passati, tena naṃ na bhajati na alliyati. Tena vuttaṃ “vijigucchamānaṃ”ti. **Tavāhamasmi¹ iti bhāsamānanti** “ahaṃ samma tava sahāyo hitakāmo sukhakāmo, jīvitampi me tuyhaṃ atthāya pariccattan”ti evamādinā nayena bhāsamānaṃ. **Sayhāni kammāni anādiyantanti** evaṃ bhāsivāpi ca sayhāni kātuṃ sakkānipi tassa kammāni anādiyantaṃ karaṇatthāya asamādiyantaṃ. Atha vā cittena tattha ādaramattampi akarontaṃ, apica kho pana uppannesu kiccesu byasanameva dassentaṃ. **Neso mamanti iti naṃ vijaññāti** taṃ evarūpaṃ “mittapaṭirūpako eso, neso me mitto”ti evaṃ paṇḍito puriso vijāneyya.

257. **Ananvayanti** yaṃ atthaṃ dassāmi, karissāmīti ca bhāsati, tena ananugataṃ. **Piyaṃ vācaṃ yo mittesu pakubbatīti** yo atītānāgatche pi dehi paṭisantharanto niratthakena saṅgaṇhanto kevalaṃ byañjanacchāyamatteneva piyaṃ mittesu vācaṃ pavatteti. **Akarontaṃ bhāsamānaṃ, pari jānanti paṇḍitāti** evarūpaṃ yaṃ bhāsati, taṃ akarontaṃ, kevalaṃ vācāya bhāsamānaṃ “vacīparamo nāmesa amitto mittapaṭirūpako”ti evaṃ paricchinditvā paṇḍitā jānanti.

258. **Na so mitto yo sadā appamatto, bhedāsaṅkī randhamevānupassīti** yo bhedameva āsaṅkamāno katamadhurena upacārena sadā appamatto viharati, yaṃkiñci assatiyā amanasikārena kataṃ, aññāṇakena vā akataṃ, “yadā maṃ garahissati, tadā naṃ etena paṭicodessāmi”ti evaṃ randhameva anupassati, na so mitto sevītabboti.

Evaṃ Bhagavā “kīdiso mitto na sevītabbo”ti imaṃ ādipaṇhaṃ vissajjetvā dutiyaṃ vissajjetuṃ “**ya smiṇca seti**”ti imaṃ upaḍḍhagāthamāha.

1. Sakhāhamasmi (Sī, Syā)

Tassattho—**yasmim ca** mitte mitto tassa hadayamanupavisitvā sayanena yathā nāma pitu **urasi putto** “imassa mayi urasi sayante dukkham vā anattamanatā vā bhaveyyā”ti-ādīhi aparisaṅkamāno nibbisaṅko hutvā **seti**, evamevaṃ dāradhanajīvitādisu vissāsaṃ karonto mittabhāvena nibbisaṅkho seti. **Yo ca parehi** kāraṇasataṃ kāraṇasahassampi vatvā **abhejjo, sa ve mitto** sevitaḥḥoti.

259. Evaṃ Bhagavā “kīdiso mitto sevitaḥḥoti”ti evaṃ dutiyapañhaṃ vissajjetvā tatiyaṃ vissajjetuṃ “**pāmujjakaraṇaṃ**”ti gāthamāha. Tassattho—pāmujjaṃ karotīti **pāmujjakaraṇaṃ**. **Ṭhānanti** kāraṇaṃ. Kim pana tanti? Vīriyaṃ. Tañhi dhammūpasañhitaṃ pītipāmojjasukhamuppādanato pāmujjakaraṇanti vuccati. Yathāha “svākhāte bhikkhave dhammavinaye yo āradhaviṇṇo, so sukhaṃ viharatī”ti¹. Paṇṇasāṃ āvahaṭṭi **paṇṇasāvahanaṃ**. Ādito dibbamānusakasukhānaṃ, pariyoṣāne nibbānasukhassa āvahanato phalūpacārena **sukhaṃ**. Phalaṃ paṭikaṅkhamāno **phalānisāṃso**. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Vahanto porisaṃ dhuranti** purisānucchavikaṃ bhāraṃ ādāya viharanti etaṃ² sammappadhānavīriyasāṅkhātāṃ ṭhānaṃ bhāveti, idiso payogo sevitaḥḥoti.

260. Evaṃ Bhagavā “kīdiso payogo payuñjitaḥḥoti”ti tatiyapañhaṃ vissajjetvā catutthaṃ vissajjetuṃ “**pavivekaraṇaṃ**”ti gāthamāha. Tattha **pavivekoti** kilesavivekato jātattā aggaphalaṃ vuccati, tassa rasoti assādanatṭhena taṃsampayuttaṃ sukhaṃ. **Upasamopi**³ kilesūpasamante jātattā nibbānasāṅkhāta-upasamārammaṇattā vā tadeva, **dhammapīṭirasopi**⁴ ariyadhammato anapetāya nibbānasāṅkhāte dhamme uppannāya pītiyā rasattā tadeva. Taṃ pavivekaraṇaṃ upasamassa ca rasaṃ pitvā tadeva **dhammapīṭirasaṃ pivaṃ niddaro hoti nippāpo**, pīvitvāpi kilesapariḷāhābhāvena niddaro, pīvantopi pahīnapāpattā nippāpo hoti, tasmā etaṃ rasānamagganti. Keci pana “jhānanibbānapaccavekkhaṇaṃ kāyacitta-upadhi-vivekānaṃ vasena pavivekaraṇādayo tayo eva ete dhammā”ti

1. Am 1. 36 piṭṭhe.

3. Upasamoti (Sī), upasamassāti (Syā)

2. Ekaṃ (Sī)

4. Dhammapīṭirasoti (Sī, Syā)

yojenti, purimameva sundaram. Evaṃ Bhagavā catutthapañhaṃ vissajjento arahattanikūḷeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne brāhmaṇo Bhagavato santike pabbajitvā katipāheneva paṭisambhidāppatto arahā ahoṣīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipāṭaṭṭhakathāya

Hirisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

(Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.)

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaraṁ	106	Ajjhagamā	18
Akaraṇīyaṁ	178	Ajjhagā	280
Akarontaṁ	312	Ajjhattaṁ	19
Akiñcanaṁ	211	Ajjhabhāsi	128
Akusalā	21	Ajjhāyakakule	174
Akusītavutti	110	Ajjenakuttaṁ	302
Akkodhano	27	Aññaṁ	153
Akkhadhutto	154	Aññatarampi	57
Akkhātāraṁ	205	Aññataro	142
Akkhāsi	308	Aññatra	243
Akkhigūthako	239	Aññāya	247, 260
Akkhimhā	239	Aññepi	229
Akhilaṁ	250	Aṭṭha	281
Agārasmā	141	Aṭṭhasataṁ	281
Agiddho	247	Aṭṭhāna taṁ	94
Aggato	258	Aṭṭhinahārusaṁyutto	237
Aggadānaṁ	257	Aṇukā	186
Aggi pajjalito	157	Aṇṇavaṁ	209, 227
Aggi hutassupasevanā	307	Atikkanto	202
Accagamā	20	Atigo	210
Accasāri	19	Atitariya	260
Accutaṁ	243	Atipātino	306
Achambhī	78	Atimaññeti	154
Ajja	130, 197, 230	Atimaññetha	188
Ajjatagge	141	Atimānino	304
Ajjavamaddave	308	Atītayobbano	155

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Attatṭhapaññā	118	Ananugiddho	184
Attavetanabhato	34	Ananvayaṃ	312
Attahetu	161	Anappakā	38
Atthaṃ	65, 162	Anapekkhamāno	100
Attha	230	Anapekkhā	240
Atthakusalena	178	Anapekkhināṃ	205
Atthāya	231	Anabhiṃhitāṃ	75
Atthi	186, 272	Anarahāṃ santo	164
Attho	178, 230	Analaṅkaritvā	100
Atha	26, 125, 239	Anavajjapadāni	147
Athopi	269	Anavassuto	104
Adassanā	243	Anavasesā	186
Adānasilā	304	Anādarā	306
Adiṭṭhā	187	Anādiyantaṃ	312
Adinnaṃ	161	Anānugiddho	146
Adesayi	291	Anāvilāṃ	202
Addakki	246	Anāsakattaṃ	307
Addasāma	211	Anāsavaṃ	250, 260
Addhā	84	Anikāmayāṃ	247
Adhikāro	44	Aniketāṃ	245
Adhivāhanāṃ	135	Anitthigandho	60
Adho	189	Anivattantaṃ	135
Anagāriyaṃ	141	Anissito	107
Anaggipakkikā	310	Anīgho	22-3
Anaññaneyyaṃ	251	Anukampamāno	65
Anaññaneyyo	95	Anuṭṭhātā	152
Anaññaposī	106	Anutīre	26
Anatimānī	178, 182	Anuttaro	290
Anatthadassī	98	Anudhammacārī	111
Anatthamanusāsati	162	Anupaggamma	191

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anupalittam	249	Appasādo	102
Anuppavecche	246	Appaharite	138
Anusayā	21	Appāṇake	138
Anusāsati	162	Appāhārā	204
Anejaṃ	146	Abaddho	73
Aneḷamūgo	112	Abhabbatā	288
Anottappī	163	Abhabbo so	288
Anomanāmo	198	Abhikkantaṃ	139
Antakarā	39	Abhikkanta	139
Antapūro	238	Abhiḷyāyati	252
Antalikkhe	269	Abhiññā	141
Antarato	19	Abhiṭṭhānāni	287
Andhakā	30	Abhiṇhaṃ	174
Andhakāre	140	Abhinīhāro	43
Anvayaṃ	63	Abhibhuyyacārī	115
Aparaṃ	142	Abhiruyha	167
Apariḍayhamāno	104	Abhisamecca	178, 180
Aparimāṇaṃ	188, 189	Abhejjo	313
Apaviddho	240	Abhojaneyyaṃ	136
Apāyehi	287	Amataṃ	243, 280, 283
Apekkhā	67	Amatapphalā	136
Appakicco	183	Amamo	261
Appagabbho	183	Amarā	307
Appaṭigho	78	Ambu	103
Appaṭibaddhacitto	106	Ambucārī	103
Appabhogo	155	Ayaṃ	243
Appamattam	251	Araññaṃ	161
Appamattā	271	Araññaṃhi	73
Appamatto	112, 141, 228	Arahaṃ	164
Appamādena	227	Arahataṃ	142

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Ariṇcamāno	111	Asajjamāno	67, 114
Ariyasaccāni	284	Asaññatā	303, 305
Ariyasāvako	148	Asaññato	148, 261
Ariye pathe	211	Asataṃ	163
Ariyo	156	Asataṃ dhammo	152
Arogā	34	Asattaṃ	211
Arocayittha	308	Asantaṃ	163
Arosaneyyo	256	Asantasam	117
Alaṃ	258	Asantasantaṃ	251
Alaso	152	Asantasanto	114
Alikam	301	Asanto	151
Alippamānaṃ	251	Asanthavaṃ	245
Alīnacitto	110	Asapattaṃ	189
Alolaṃ	33	Asabbhi	305
Alolā	32	Asamā	261
Alolupā	204	Asampakampiyo	284
Alolo	106	Asampavedhī	36
Avaṃsirā	306	Asambādham	189
Avajānāti	163	Asitaṃ	260
Avajāneyya	243	Asito	308
Avijjāya	240	Asuci	239
Avitiṇṇakaṅkham	307	Asucibhāvamassitā	303
Avirujjhamāno	116	Asuci savati	239
Avirūḷhichandā	291	Asucī	119
Aviheṭṭhayaṃ	57	Asesaṃ	15
Avekkhiya	156	Asesā	19
Avecca passati	284	Asnamānā	301
Avedhamānaṃ	251	Asmamuttṭhitā	310
Averaṃ	189	Asmi	25
Asajjamānaṃ	251	Assa	178, 239, 286

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assavā	32	Āhāre	133
Ahaṃ	25, 221	Āhito	26
Ahiriko	163	Āhuti	307
[Ā]		Āhuti paggaḥitā	157
Āgacchum	167	Āḷavī	212
Āgataṃ	162	[I - Ī]	
Āgamanāya	22	Īṅha	144, 229
Āgamhā	150	Īñjanā	236
Ācare	184	Ītṭhe anīṭṭhe	198
Ācikkheyya	140	Īṇaṃ	161
Ātāpī	141	Īṇaghātasūcakā	305
Ādāya	161, 125	Īṇamatthi	161
Ādīnavam	111	Ītarītarena	78
Ādeti	161	Iti	25, 39, 102, 151
Ānantarikaṃ	280	Itibhavābhavataṇca	19
Āneti	155	Itthattāya	142
Āmagandham	301	Itthidhutto	154
Āmagandho	302	Idaṃ	20
Āmantanā	75	Idampi	279
Āyatike bhavasmim	291	Iddhimanto	212
Āyusā	188	Idha	146, 190, 224, 241, 268, 272, 305
Āyūhati	247	Indakhīlo	284
Āraddhaviriyo	110	Imaṃ papañcaṃ	20
Ārā pamādamhā	200	Iva	11
Āvaraṇāni	107	Issā	155
Āvahāti	224, 225	Īti	89
Āvikaromi	145	Īsā	132
Āsavā khīṇā	202		
Āsevamāno	116		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Ukkujjeyya	140	Upasampajja	141
Ucchijja	245	Upasevanā	307
Uju	178	Upātivatto	95
Uñchācārikā	310	Upādānaṃ	208
Uṭṭhātā	228	Upekkhaṃ	108
Uṇṇametave	243	Upekkhā	116
Utūpasevanā	307	Upema	38
Uda cetasā	288	Uposatho	197
Udacchidā	15	Uppatitaṃ	4
Udabbadhi	16	Uppannañāṇomhi	95
Udarapūro	238	Ubho	261
Udare	133	Uyyutā	306
Uda vā	236	Urago	12
Udumbaresu	18	Uraṣi putto	313
Uddhaṃ	189	Usabho	36
Uddhumātako	240	Usabhopi	35
Upakkilese	107	Usūyā	304
Upaṭṭhahassu	137	Uḷāro	99
Upaṭṭhite	163		
Upadissare	174	[E]	
Upaddavo	89	Ekam	123, 209, 246, 251
Upadhī	40	Ekacaram	205
Upanāmesi	136	Ekajo	160
Upanāhī	159	Ekadā	239
Upanibajjhate	259	Ekanāḷāyaṃ	123
Upapannaṃ	250	Ekaputtameva	188
Upamaṃ	284	Ekamantaṃ	127
Upavadeyyuṃ	184	Eko	57, 97, 141
Upasaṅkami	126	Eko care	97
Upasamopi	313	Enijaṅgho	204

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[Ka]	
Etam	209	Kataṃ karaṇīyaṃ	142
Etam kasim	136	Kati	144
Etam bhayaṃ	65	Katthaci	188
Etam satim	190	Katvāna	147
Ete kho vasalā	166	Katham	208, 224
Etena saccena	279	Kathamjivijivitaṃ	224
Etesu	282, 306	Katham su	227
Evaṃ	122	Kadariyo	163
Eva	269	Kamamānaṃ	211
Esā kāyassa	236	Kamma karoti	288
Esāmagandho	303	Kammanto	126
Esāhaṃ	141	Karaṇīyaṃ	142, 178
Esino	229	Karuṇā	116
[O]		Kasi	135
Okkhittacakkhū	104	Kasitvāna	136
Ogahaṇe	252	Kasibhāradvājassa	124
Oghaṃ	32, 209, 260	Kāmakāmā	301
Oram	22	Kāmabhava	211
Orapāraṃ	12	Kāmasaññāya	210
Oropayitvā	80	Kāmasukhaṃ	100
Osadhehi	11	Kāmā	88, 202
[Ka]		Kāmālaye	211
Kaṃsapātiyā	136	Kāmesu	205, 303
Kaṅkhaṃ	99	Kāyagutto	133
Kaṅkhachidaṃ	146	Kāyassa	236
Kacci	198	Kāyena	288
Kacche	30	Kāraṇatthā	118
Kaṇci	188	Kāle	116
Kaṭṭhā	135	Kim	224
		Kiṇcāpi te	285

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kiñci	184, 280
Kiñcikkhakamyatā	161
Kiñcikkhamādeti	161
Kibbisam	305
Kimaññaṭṭha	243
Kisā	204
Kismim	206
Kismim loko	206
Kissa loko	206
Kakkuccavūpasantaṃ	137
Kuṭi	26, 28
Kurute	151
Kuladūsako	147
Kulaputtā	141
Kule kule	106
Kulesvananugiddho	184
Kevalinaṃ	137
Kodham	11
Kodhano	159
Kodhapaññaṇo	152
Kodho	304
Kvacī	259

[Kha]

Khaggavisāṇakappo	58
Khattiye kule	155
Khantya	230
Khayam	280
Kharājīnāni	307
Khiḍḍā	76, 100

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Kha]

Khilā	36
Khīṇaṃ	291
Khīṇabijā	291
Khīṇabyappatho	201
Khīṇāsavaṃ	137
Khuddamācare	184
Khemino	185
Kho	125, 165, 221
Kho pana	124

[Ga]

Gacchati	73
Gaṇḍo	89
Gatayobbanam	152, 162
Gantvā	135
Ganthati	229
Gabbhaseyyam	36, 191
Gamane	75
Gambhīrapaññaṃ	210
Gambhīrapaññaṇa	285
Gambhīre	210
Garahāya	174
Gavampati	35
Gavippphalam	301
Gahaṭṭham	163-4
Gahaṭṭho	148
Gaḷo	102
Gāthābhigītaṃ	136
Gāthāya	128
Gāmā gāmaṃ	212

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gāmāni nigamāni ca	161
Gāme	161
Gārayhā	174
Giddhā	303, 306
Gini	26, 29
Gimhāna māse	289
Gihibandhanāni	81
Gihibyañjanāni	80
Gihī	261
Guṇasampatti	44
Guttindriyo	104
Gutto	307
Gedham	106, 191
Gocarāya	73
Gotamaṃ	198
Gotamasāsanamhi	283
Godharaṇiyo	35
Gopī	32
Gopo	25

[Gha - Ca]

Gharaṃ	229
Ca	161, 239
Cakkhumā	38, 202
Caṇḍālaputto	167
Catubbhi vātehi	284
Caturo	144
Catūhapāyehi	287
Cattāri	282
Caraṃ	148, 236

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Carantaṃ	246, 251, 259
Caranti	30
Carāmase	39
Carāmi	35
Care	57, 97, 307
Cāgā	230
Cāgo	229
Cātuddiso	77
Cārikāya	75
Cārī	115
Ciṅgūlakā	301
Cicciṭāyati	138
Ciṭiciṭāyati	139
Citrā	88
Citrāhi gāthāhi	308
Cīnakāni	301
Cujjamāno	161
Ce	26
Coro	164

[Cha]

Chaccābhiṭhānāni	287
Chadanaṃ	147
Chandaṃ	208
Chandatā	44
Chandarāgaviratto	243
Channā	26
Chaviyā kāyo	238
Chinnaganthaṃ	260

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Cha - Ja]		[Tha - Da]	
Chettum	36	Ṭhānaṃ	313
Chetvāna	81	Ṭhāne	75
Jaccā	166	Ṭhitatto	253
Jaññā	160	Ḍaṃsā	90
Jaṭṭajallam	307	[Ta]	
Janam	161	Tam	135, 178, 221
Janā	303	Tam vāpi	258
Jahāti	12	Takkaṃ	247
Jahitā	286	Tacamaṃsāvalepano	237
Jātaṃ	245	Taṇhakkhayam	112
Jātikhayantadassī	246	Taṇhakkhaye	249
Jātitthaddho	154	Taṇhā	16
Jātimaraṇassa pāram	39	Tattheva	308
Jātu	191	Tathā idam	242
Jāyantaṃ	246	Tathā etaṃ	242
Jālam	103	Tathāgataṃ	293
Jālamhi	114, 251	Tathāgatassa	308
Jigucchati	253	Tathāgatena	272
Jiṇṇakaṃ	152, 162	Tathūpamaṃ	284
Jiṇṇamivattacaṃ	12	Tadanuttaraṃ	141
Jīvati	145	Tadamināpi	167
Jīvitasāṅkhayamhi	117	Tadiṅgha	144
[Jha - Ña]		Tapā	307
Jhānaṃ	111, 201	Tapo	131
Jhānarataṃ	250	Tamaṃ vajanti	306
Ñatvā	20	Tayassu	286
Ñātayo	240	Tarantaṃ	312
Ñātinaṃ	162	Tavāhamasmi	312
		Tasaraṃva	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta - Tha]		[Da]	
Tasā	186	Dakkhiṇāgirismim	123
Tasmā	269	Dakkhiṇeyyā	282
Tasmā hi ne	271	Daḍḍhaṃ	103
Tassa	288	Daṇḍaṃ	57
Tādiṃ	146, 260	Dadaṃ	229
Tādino	198, 199	Dantaluyyakā	310
Tādisaṃ	155	Damā	229
Tāvadeva	37	Dayā	160
Tiṭṭhaṃ	236	Darathajā	22
Tiṭṭhaṃ caraṃ	190	Dassanasampadāya	286
Tiṇṇakathaṃkatho	22, 23	Dassanasampanno	156
Tiṇṇo	31	Dassanena	191
Timbarutthanin	255	Daharo	256
Tiriyam	189	Daḷhanikkamo	110
Te	282, 283, 291	Daḷhena	283
Te te	145	Dāṭṭhabalī	115
Tena	126, 138	Dāmā	36
Tena dhammena	280	Dāraposī	261
Tena samo	281	Dāruṇā	303
Tena hi	159	Dāresu	67, 162
Tesaṃ	57	Dārehi	154
Toyena	114	Dālayitvā	36
Thambho	304	Diṭṭhapadassa	288
Thalaṃ	37	Diṭṭhamaṅgalika	168
Thāmabalūpapanno	110	Diṭṭhasutesu	308
Thāvarā	186	Diṭṭhā	187
Thutum	258	Diṭṭhiṇca	191
Thulā	187	Diṭṭhīvisūkāni	95
Theyyaṃ	302	Diṭṭheva dhamme	141, 174
Theyyā	161	Dinnāni	282

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dibbā	197	Dhaññāni	101
Dibbe pathe	211	Dhanahetu	161
Divā ca	271	Dhanāni	101
Disvā	85	Dhaniyo	25
Dīgharattaṃ	32	Dhammakāmo	150
Dīghā	186	Dhammadessī	150
Dukkhamacceti	227	Dhammadharo	99
Dukkhamiccheyya	188	Dhammapade	147
Dukkhasa	39	Dhammapīṭirasaṃ pivam	313
Dukkhā	208	Dhammapīṭirasopi	313
Dukhañca	108	Dhammavaraṃ	291
Duggati	174	Dhammassāmiṃ	143
Duggatyā	174	Dhammā jahitā	286
Duṭṭhena	149	Dhamme	137, 280
Duddhakhīro	25	Dhamme ṭhito	307
Durannayā	303	Dhammena laddhaṃ	301
Durannayo	308	Dhammesu	111, 202
Dullabhā	118	Dhammo	136, 225, 229
Dussaṅgahā	78	Dhiti	229
Dussīlaluddā	305	Dhīraṃ	83
Dūravihāravuttino	261	Dhīrā	249, 250, 291
Dūre	187	Dhuraṃ	313
Deva	26	Dhuradhorayaṃ	134
Devamanussapūjitaṃ	293	Dhuravā	228
Devayānaṃ	167	Dhenupā	35
Domanassaṃ	108	Dhenupāpi	36
Doso	20		
Dvijo	160	[Na]	
Dvipaduttamaṃ	144	Naṃ	188, 240, 241, 308, 312
Dvipādako	243	Na	2, 221, 272

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nagā nagam	212	Nikhātā	36
Naggiyam	307	Niggāhako	161
Nacirasseva	141	Niccaṃ	111
Natthikadiṭṭhi	303	Niccaṃ munī	261
Natthisambhavam	291	Niccuyyutā	306
Nandati	39	Nijigīsāno	163
Nandībhavaparikkhīṇo	210	Niddaro	313
Narādhama	305	Niddānam	133
Naro	74	Niddāsīlī	152
Navam	291	Niddhantakasāvamoho	96
Navahi sotehi	239	Nidhāya	56
Navā	36	Ninnaṃ	37
Nāgam	205	Nipakaṃ	83
Nāgo	36, 205	Nipako	183
Nāccasāri	19	Nipaccavādī	258
Nājjhagamā	18	Nipuṇatthadassim	211
Nāññamañña	188	Nippāpo	313
Nātimaññetha	188	Nippipāso	96
Nānākuṇapaparipūro	243	Nibbanti	291
Nānuppavecche	246	Nibbānam	243
Nāyūhati	247	Nibbānappattiyā	228
Nikati	302	Nibbānābhirato	146
Nikubbetha	188	Nibbiṭṭhena	35
Niketā	245	Nibbutim	283
Nikkaruṇā	304	Nibbuto	29
Nikkāmino	283	Nimmakkho	96
Nikkāraṇā	118	Niyam puttam	188
Nikkujjitam	140	Niyato	112
Nikkuho	96	Niyāmam	95
Nikkhama	217	Niyyānam	208

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nirayaṃ	306	Paccupaṭṭhāpanā	304
Nirāmagandham	308	Pajānāmi	230
Nirāmagandho	308	Pajjalito	157
Nirāsayo	97	Pañca	22
Nirūpadhi	41	Pañca kāmagaṇā	208
Nillolupo	96	Pañcamattāni	124
Nivāsetvā	125	Pañcamatthi	145
Niviṭṭho	98	Paññā	131
Nivesanāni	247	Paññājīvim	226
Nivesane	157	Paññāṇavā	241, 242
Nisāmetha	269	Paññādadaṃ	211
Nisinno	236	Paññābalaṃ	250
Nihīno	163	Paññāya	227
Nīcamano	308	Paṭighasaññā	188
Nīlagīvo	262	Paṭicchadāya	288
Nīvaraṇā	22	Paṭicchannaṃ	140
Netā	146	Paṭicchannakammanto	162
Netāraṃ	251	Paṭicchannena	162
No	38, 211, 272	Paṭijānāti	164
Nopanibajjhate	259	Paṭidissati	162
[Pa]		Paṭipūjeti	162
Pakubbati	312	Paṭibaddhacitto	65
Pakkodhano	25	Paṭibhānavā	99
Pakkhandī	147	Paṭiladdhamaggo	95
Pagabbho	147	Paṭivijjhi	148
Paggahitā	157	Paṭisallānaṃ	111
Paccayāse	22	Paṭhamasmiṃ gimhe	289
Paccasārī	19	Paṇītaṃ	272, 279, 280
Paccassosi	159	Paṇḍito	156
		Patirūpakārī	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Patirūpena	148	Param	188
Pattacīvaramādāya	125	Parakulaṃ	162
Pattapphalaṃ	301	Paradattūpajīvī	258
Pattipattā	283	Paradārasevanā	302
Patto niyāmaṃ	95	Paradāresu	154
Patthayati	155	Parapāṇarodhāya	261
Patthayasī	26	Paramaṃ	146, 167
Pathaviṃ	284	Paramaṃhitāya	290
Padam	178, 308	Paramatthadassim	260
Padumaṃ	113	Paramatthapattiyā	110
Padumaṃva	114	Parahetu	161
Padumī	92	Parābhavantam	150
Padhānavā	112	Parābhavo	150
Panudanti	136	Parijānanti	312
Pantāni	115	Parittam	102
Panthasmiṃ	161	Parittamettha	102
Pannaraso	197	Paribbājaṃ gahaṭṭham	163-4
Pabbajanti	141	Paribhāsati	163
Papañcaṃ	20	Paribhuñjamāno	301, 302
Pabrūti	163	Parirundhati	161
Pabhassarāni	85	Parivaṇṇayī	280
Pamattam	98	Parissayānam	78
Pamādamhā	200	Parihīrati	243
Pamādā	259	Paresaṃ	161
Pamāya bījaṃ	246	Paresamādāya	305
Pamuccati	208	Parehi dinnam	301
Pamuttam	250	Paro	188
Pamocanam	134	Palāpo	148
Payatam	301	Palāyati	161
Payuttāni	124	Pavattaphalikā	310

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pavattāraṃ	205	Pāpakammaṃ	288
Pavaro	144	Pāpamakkhī	159
Pavassa	26	Pāpasilā	305
Pavivekarasaṃ	313	Pāpiccho	163
Paveṇiyo	35	Pāpimā	40
Paveditā	208	Pāpesu kammesu	174
Pasaṃsāma	84	Pāpo	98
Pasaṃsāvahanam	313	Pāmujjakaraṇam	313
Pasatthā	281	Pāragato	31, 247
Pasayhacārī	115	Pāraguṃ	206
Pasāreti	236	Pārihāriyaṃ	48
Pasutaṃ	98	Piṭṭhimaṃsikā	304
Passāma	198	Pitā	152
Pahāya	22	Pittaṃ	239
Pahitatto	141	Piyaṃ	151
Pahu santo	152, 162	Piyaṃ vācaṃ	312
Pahūtapaññaṃ	143	Pivaṃ	313
Pahūtavitto	154	Puggalā	281
Pahoti	63	Pucchāmi	143
Pājanaṃ	132	Pucchito	162, 208
Pāṭirūpikā	305	Putṭhumāgamhā	150
Pāṇaṃ	160	Puttaṃ	57
Pāṇabhūtā	186	Puttā	34
Pāṇātipāto	302	Puttimā	39
Pāṇine	261	Puttesu dāresu	67
Pāṇupetaṃ	141	Puttehi	39
Pāṇesu	305	Punabbhavo	202
Pādalo	104	Punareti	191
Pāpaṃ	33	Pubbaṇhasamayaṃ	125
Pāpakam	288	Purakkhato	240

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Purāṇaṁ	12, 291	Byārosanā	188
Purisaṁ	150	Brahmacariyaṁ	38, 142
Purisassa	225	Brahmacariyapariyosānaṁ	141
Pūtilataṁ	36	Brahmabandhu	302
Pūritaṁ	240	Brahmalokūpago	167
Pūro	238	Brahmalokūpapattiyā	167
Pekkhamāno	74	Brahmavihāramāhu	190
Pecca	229, 306	Brāhmaṇaṁ	153
Peḷassa	238	Brāhmaṇagāme	123
Porisaṁ dhuraṁ	313	Brāhmaṇo	166
[Pha - Ba]		Brūti	161
Pharusā	306	Brūhi	144
Phalānisaṁso	313	[Bha]	
Phassaye	94	Bhagavā	123, 125
Phālapācanaṁ	132	Bhajanti	118
Phālo	132	Bhajate	156
Phussitaggo	289	Bhatiyā	35
Bandhanāni	36	Bhattakāle	163
Bandhavāni	101	Bhayaṁ	65, 90
Bahussutaṁ	99	Bharati	152, 162
Bahū	307	Bhavaṁ	150
Bijaṁ	130	Bhavati	63
Buddhaṁ	143, 163, 206	Bhavasmim	291
Buddhaṁ namassāma	293	Bhavāmase	39
Buddharatanaṁ	279	Bhavāya	22
Buddhavadanaṁ	241	Bhavesu	18, 111
Buddhasettḥo	280	Bhavo	19
Buddhe	279, 290	Bhassasamussayo	304
Byapanujjā	107	Bhāvaye	188, 189

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhāveti	313	Maññe	243
Bhāsitaṃ	269	Matimā	102
Bhikkhu	241	Mato	240
Bhisapupphaṃva	15	Matthaluṅgassa	240
Bhisī	31	Madā	259
Bhuñjamānā	283	Mado	304
Bhummaṇi	269	Maddave	308
Bhusaṃ pamattā	285	Madhurā	88
Bhūta	268	Manasā daḥhena	283
Bhūtā	186, 187, 269	Manāpaṃ	33
Bhūtāni	268, 292	Manāpā	32
Bhūtesu	42, 56	Manussattaṃ	43
Bhedāsaṅkī	312	Mano	132, 198
[Ma]		Manochaṭṭhā	208
Maṃsabhojanaṃ	305	Manoramā	88
Ma	163	Mantapāragū	308
Makasā	30	Mantabandhavā	174
Magadhesu	123	Mantā	201, 307
Maggāṃ	140	Manteti	162
Maggajino	145	Mamāyitaṃ	161
Maggadūsī	145, 148	Mahatiyā	136
Maggadesako	145	Mahantā	186
Magge	145	Mahapphalaṃ	231
Maccupāsappamocanaṃ	205	Mahapphalānaṃ	282
Macchamaṃsaṃ	307	Mahātaṇho	155
Maccharī	163	Mahāpathaṃ	167
Majjhato	258	Mahiyā	26
Majjhima	186	Mahesiṃ	137, 211
Majjhimo	256	Mātaṅgo	167

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mātāraṃ pitaraṃ	162
Mātā	152
Mānasaṃ	189
Mānasāno	104
Mānātimāno	304
Mānusiya pajāya	270
Māno	17
Māyā	304
Māyāvī	148, 159
Māro	39
Migānaṃ	115
Migo	73
Mittadduno	304
Mittā	64
Mittāni ganthati	229
Muñjamayā	36
Muṇḍaka	157-8
Muṇḍiyaṃ	307
Muditā	116
Mudu	178, 181
Mudhā	283
Muniṃ	143, 146, 251, 259
Muni	246, 261
Munidassanaṃ	245
Muninaṃ	246
Munino	204
Musā	161, 201
Musāvādena	153
Musāvādo	302
Mūlapphalaṃ	301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mūlā	21
Mūlhasa	140
Me	122, 136
Metaṃ	90
Mettaṃ	189
Mettaṃ karoṭṭha	270
Mettamānasaṃ	188
Mettā	116
Methunasmā	259
Me sutaraṃ	122
Mohaṃ	202
Moho	20
[Ya]	
Yaṃ	94, 272
Yaṃ kiñci	271
Yaṃ taṃ	178
Yaṃ parivaṇṇayī	280
Yakanapeḷassa	238
Yaññaṃ utūpasevaṇā	307
Yatatto	256
Yato	133, 261
Yathā	67, 73, 284, 289
Yathā idaṃ	242
Yathā etaṃ	242
Yathātathaṃ	209
Yathāyaṃ paḍīpo	291
Yathodhikāni	101
Yadajjhagā	280
Yadatthi kiñci	287

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]		[Ra]	
Yadā	240	Rakkhitamānasāno	104
Yadākaṅkhasi	223	Rajo	245
Yadi vā	236	Rajjam	155
Yasaṃ	167	Ratanam	272-3, 275
Yasassino	212	Rati	100
Yasmiṃ ca	313	Ratī	76
Yassantarato	19	Rato	308
Yā apekkhā	67	Ratto ca	271
Yāni	268	Randhamevānupassī	312
Yānīdha	292	Rasānam	224, 226
Yāvata'ssa	190	Rasesu	106
Yuganaṅgalam	131	Rasesu giddhā	303
Yugāni	282	Rassakā	186
Ye	281, 283	Rāgo	15, 20
Ye idha	303	Rājāva raṭṭham	83
Ye keci	186	Riñcati	201
Ye caññe	241	Ruḷhatiṇe	30
Yedha	305	Rogo	90
Yena	126	Roceti	152
Yenicchakam	73	Ropayeyya	246
Ye va dūre	187	Rosako	163
Yo	4	Roseti	162, 163, 256
Yo attho	130	[La]	
Yo katvā	162	Laddhā	283
Yogakkhemādhivāhanam	135	Liṅgasampatti	43
Yo cattānam	163	Lippati	308
Yottam	132	Lūkhasā	303
Yodha	146	Lokasmim	189
Yobbane	259	Lokassa	209

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Loke	20, 144
Lokena	116
Loko	206
Lobho	20
Lomahaṭṭhajāto	139

[Va]

Vaṃsakkalīrova	67
Vaṃso	67
Vacīgutto	133
Vajantaṃ	161
Vañcanāni	302
Vañceti	153
Vaḍḍhetvā	136
Vaṇṭamuttikā	311
Vata	38
Vatthino	238
Vatthūni	246
Vadāmi	284
Vadhachedanabandhanaṃ	302
Vanathajā	22
Vanappagumbo	289
Vane jāyanti	204
Vappakāle	124
Varaññū	290
Varado	290
Varāharo	290
Varo	290
Vasalaka	158
Vasalā	166

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vasalādhamo	165
Vasalo	160, 166
Vasā	35
Vasīkatā	198
Vahanto	313
Vā	269
Vācā	163
Vācāpariyantaṃ	252
Vācāya	162, 288
Vātaṃva	251
Vāto	113
Vātova	114
Vāraññe	161
Vāse	75
Vikiraṇiṃ	155
Vigatakhilo	27
Vigatāsavadassanaṃ	46
Vigayha	15, 283
Vicakkhaṇo	228
Vicikicchitaṃ	286
Vicinaṃ	18
Vijaññā	312
Vijigucchamaṇaṃ	312
Vijjare	30
Vijjāya sampanno	202
Viññū	74
Viññū pare	184
Vitakkā	19
Vitathaṃ	20
Vitamiddho	190

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vittam	224, 272	Visamam	253
Viditindriyo	307	Visamā	303
Vinibandhāya	22	Visame	98
Vinīlako	240	Visallo	22, 23
Vineti	7	Visālo	67
Vineyya	32, 99, 191	Visuddham	108
Vindate dhanam	229	Vissavanto	243
Vipannadiṭṭhi	159	Vissuto	167
Vipiṭṭhikatvāna	108	Viharati	123
Vipulam	76	Viharanto	141
Vippamuttam	259	Vihimsati	160
Vippamutto	287	Vihesamuyyutā	305
Vibhajate	146	Vītagedho	247
Vibhavo	19	Vītataṇham	144
Vibhāvayanti	285	Vītarāgam	252
Vibhūsanatṭhānam	100	Vīmaṃsamāno	253
Vimuttam	33, 249	Vīrā	204
Vimuttiṃ	94, 116	Vīriyam	134
Virajam	167	Vīriyena	227
Viratam methunasmā	259	Vīro	81
Virato	100, 210	Vuṭṭhi	131
Virattacittā	291	Vuṭṭhimpi	30
Virāgam	280	Vuttā	288
Virājetvā	208	Vuttiresā	137
Viruddhā	306	Vusitam	142
Virūparūpena	88	Vūpakaṭṭho	141
Vivaṭā	28	Ve	245
Vivareyya	140	Vedayanti	249, 258
Visaṭam	11	Vedayi	308
Visatto	67	Vebhūtikam	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Verabhayātītaṁ	206	Saṅgo	102
Vesiyāsu	154	Saccaṁ	133, 134, 226, 229
Vohārakūṭā	305	Sacca	225
[Sa]		Saccavādī	100
Saṁghe	283, 292	Saccā	229
Saṁdhūpāyati	139	Saccena	229
Saṁyatatto	256	Sacchikatvā	141
Saṁyojanāni	117	Sañchinnapatto	81
Saṁvāsiyaṁ	33	Sañjātakkhando	92
Saṁvāsiyā	32	Saññato	147
Saṁviggo	139	Saññātīm	154
Saṁsaggajātassa	62	Saṭho	163
Saṁsuddhacāraṇo	202	Sataṁ	301
Sakuntamaṁsehi	302	Sataṁ pasatthā	281
Sakkacca	269	Sati	132, 137
Sakkāyadiṭṭhi	286	Satimaṁ	250
Sakko	178	Satimā	147
Sakkhinti	36	Satīmā	112
Sakkipuṭṭho	145, 161	Sattā	185
Sakyamunī	280	Satthā	198
Sakhīnaṁ	162	Satthāradassanaṁ	44
Saggesu vā	272	Sadevaka	138, 222
Saṅkappā	198	Sadevamanussa	138
Saṅkham	247	Sadevamanussāya	222
Saṅkhātadhammo	112	Saddahāno	228
Saṅkhāya	246	Saddesu	114, 251
Saṅgaṇikāratassa	94	Saddhassa	229
Saṅgā	250	Saddhā	129-30
Saṅgātigo	308	Saddhāya	227
		Saddhīdha	224

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Santaṃ	182, 243	Sabbasaṃyojanātigo	210
Santaṃ padaṃ	178	Sabbasmiṃ	189
Santiṃ	243	Sabbāni	247
Santindriyo	183	Sabbābhibhuṃ	249
Santipadaṃ	246	Sabbe	107, 185, 269
Santussako	182	Sabbesu dhammesu	56, 249
Santussamāno	78	Sabrahmaka	138
Sante	151	Sabrahmake	222
Santo	151, 152, 162, 164	Sabhāsīlī	152
Santhavaṃ	206	Sabhojano	154
Santhave	66	Samaṃ	182, 272
Santhavo	245, 305	Samañca	253
Sapadānaṃ	157	Samaññāto	161
Sapadānacārī	106	Samaṇaṃ	153
Saputtabhariyā	310	Samaṇaka	158
Sappañño	148	Samaṇā	144
Sappavisāṃ	11	Samatthi	280
Sappurisaṃ	284	Samathaṃ	108
Sabbaṃ	21	Samayaṃ	123
Sabbañjahaṃ	249	Samavekkhiya	156
Sabbatthakaṃ	48	Samāgatāni	269
Sabbadā	239	Samādhinā	281
Sabbadukkhappanūdanaṃ	308	Samādhimānantarikaññamāhu	280
Sabbadukkhappahīno	308	Samānavāso	26
Sabbadukkhā	136	Samāniyā	34
Sabbadhammānaṃ	206	Samāraka	138
Sabbadhi	211	Samārake	222
Sabbabhūtesu	188, 198, 199	Samāhitaṃ	250
Sabbaloke	97	Samāhito	280
Sabbaviduṃ	211, 249	Samiñjeti	236

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samukkaṃse	163	Sahāva	286
Samuddaṇca	260	Sahitā	78
Samūhatāse	21	Sahiraṇṇo	154
Sampattakārikā	310	Saheyyuṃ	30
Sampadhūpāyati	139	Sādutaraṃ	226
Sampannaṃ	203	Sādūni	154
Sampanno	191	Sādhu	158
Samparāyiko	130, 230	Sādhuvihāriṃ	83
Samparāye	174	Sāmayikaṃ vimuttiṃ	94
Sampassataṃ	136	Sāmākā	301
Sampiyena	162	Sāraṃ	18
Sambhavesī	187	Sārathīnaṃ	144
Sammasitā	111	Sālīnamannaṃ	301, 302
Sayaṃ	98, 236	Sāvakaṇca	163
Sayaṃ abhiññā	141	Sāvakā	282
Sayhāni kammāni	312	Sāhasā	162
Saraṇaṃ gacchāmi	141	Sikhī	262
Saritaṃ	16	Sito	284
Sarīsapā	90	Sinehaṃ	246
Saroruhaṃ	15	Sinehadosaṃ	107
Salilambucārī	103	Siyā	284
Sallaṃ	90	Sivaṃ	156
Sallahukavutti	183	Sīghasaraṃ	16
Savati	239	Sītaṇca	90
Sa ve mitto	313	Sīdati	210
Sasuṃ	162	Sīlabbataṃ	287
Sassamaṇabrāhmaṇiyā		Sīlavatūpapannaṃ	250
pajāya	222	Sīlavā	191
Sassamaṇabrāhmaṇī	138	Sīlasampanno	210
Sahāyasampadaṃ	84	Sīhaṃva	204-5, 251

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sīho	113-5	Subhāsitaṃ	308
Sīhova	114	Sumanā	269
Su	224, 286	Sumedham	211, 249
Sukataṃ	301	Surādhutto	154
Sukham	108, 224, 225, 313	Suvaco	178
Sukhitattā	185	Suvaṇṇassa	85
Sukhino	185	Suvikappitā	19
Sugatassa sāvakā	282	Suvijāno	150
Sugate	39	Susaṅkhatehi	302
Sucim	280	Susaṅṭhānā	36
Suciṇṇaṃ	224	Susamāhitindriyaṃ	252
Suciṇṇo	225	Susānasmim	240
Suṇantu	269	Susiraṃ	240
Suṇāhi	159	Sussūsaṃ	228
Sutaṃ	122	Suhajjā	64
Sutavā	112, 148	Suhuju	178
Sutvāna	241	Suhuṭṭhitaṃ	211
Sudantaṃ	33	Se	21
Sudiṭṭhaṃ	211	Seṭṭhā samā	84
Sudullabham	167	Seti	240
Sudesitāni	285	Sedajallikā	239
Sudesite	147	Sena	163
Suniṭṭhitaṃ	301	Senāsanāni	115
Supaṇihito	198, 199	Semhañca	239
Suppabhātaṃ	211	Seyyathāpināma	139
Suppayuttā	283	Seritaṃ	74-5
Subbaco	181	Sevanti	118
Subbatānaṃ	147	Sesato	258
Subbato	261	Sehi	154
Subharo	182		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
So	12, 135, 167, 246, 256, 288	Hadayassa	238
Sokhyaṃ	102	Hantvā	161
Soṇḍim	155	Hanti	161, 162
Sotesu	307	Handa	198
Sotehi	239	Haranti ye balim	271
Sotthi	279	Have	224
Sopāko	167	Hāpeti	65
Somanassadomanassaṃ	108	Hi	241, 247
Soraccaṃ	134	Hiriṃ tarantaṃ	312
Sohaṃ	141	Hirī	132
Snehanvayaṃ	63	Huraṃ vā	272
Sneho	63	Hetu	44
		Hetukappā	22

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akāmarūpī	12	Adānaṃ	304
Akkhātāra, pavattārānaṃ		Adānasīlatā	304
visesatā	205-6	Adhigamapaṭibhānavā	99
Agārikavibhūsā	100	Adhicittasikkhā	210
Agāriya	141	Adhipaññāsikkhā	210
Agāriyā tividhā	64	Adhisīlasikkhā	210
Agocaraṭṭhānaṃ		Anagārikarātanaṃ	278
chabbidhaṃ	178-9	Anagārikavibhūsā	100
Aggadānāni pañca	256-7	Anagāriya	141
Aggasāvakānaṃ kulāni	46	Anagāriyā atthakkhāyino eva	64
Aggasāvakānaṃ patthanā	46	Anaggipakkikā	310
Angasamadhana	25	Anattalakkhaṇaṃ attasaññā-	
Aciravatī	17	ghanapaṭicchannaṃ	237
Accuṇhādi-āhārā cha	53, 106	Anavajjapadāni	147
Ajjhagā	280	Anavajjabhojī	83-4
Añña	106	Anāgāmino catuvīsati	282
Aṭṭhuppattito uppatti	42	Anādaro	306
Atidullabha	270	Aniccalakkhaṇaṃ	
Atimānitā	304	santatiṭṭhaṇṇaṃ	237
Attajjhāsayato uppatti	42	Anitthigandha	60
Attano vajjaṃ nāma		Anīgha	22-3
duddasaṃ hoti	181	Anukampako	64
Attahitāya adhigamaṇaṃ	231	Anugāmikadhana	25
Atthasaddassa atthuddhāro	230	Anuṭṭhānatā	152
Atthā, natthakusala	179-180	Anudhamma	111
Atrajo	57, 70	Anusayappahānaṃ duvidhaṃ	21

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anesanaṃ ekavīsatividhaṃ	178
Anomaṇāma	198
Antarasaddassa atthuddhāro	18-9
Antevāsiko	57
Apabbajitena Bodhimaṇḍaṃ na upagantabbaṃ	299
Aparagoyānaṃ sattayojana- sahassapari maṇḍalaṃ	277
Apāyā cattāro	287
Appa, dīghāyukabuddhānaṃ esā dhammatā	193
Appāhāra	204
Abhiṭhānāni cha	287
Abhinīhāra karaṇassa sampattiyo aṭṭha (Buddha)	43
Abhinīhāra karaṇassa sampattiyo dve (Aggasāvakaḍi)	46
Abhinīhāra karaṇassa sampattiyo pañca (Pacceka buddha)	45
Abhirūpanandā	233
Amata	280
Amarā	307
Ambucārī	103
Arañña	73
Arahantā dve	282
Ariya	156
Ariyapatha	211

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ariyaratanaṃ duvidhaṃ	278
Alaṅkāralola	32
Alasa	152
Alasatā	152
Avamsira	306
Aviññāṇa karaṇaṭana	278
Avidūrenidānaṃ	3
Asataṃ dhammo nāma	152
Asaddhammarocaṇaṃ	152
Asantapiyatā	152
Asanto nāma cha satthāro	151
Asamamuṭṭhikā	310
Asītimahāsāvakaṇaṃ patthanā	46
Asubha	240-3
Asekkharatanaṃ duvidhaṃ	278
Assaratana	274
Ahitadukkhānāgamapattanaṃ	188
[Ā]	
Āghāṭapaṭivinayā pañca	9-10
Ānantarikasamādhī	280
Āpodhātū dvāḍasa	49
Āmagandha	298, 300, 303
Āmagandho aṭṭhavidho	304
Āmagandho chabbidho	305-6
Āmagandho tividho	306
Āyatanacariyā	57

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Āraññakassa	
akaraṇīyāni	184-5
Āraññakassa karaṇīyāni	180-2
Āraññakassa	
pariharaṇāni	177-8
Ālayo duvidho	211
Āvikaraṇa	288-9
Āvudhāni cattāri	219
Āhāraṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ	
āhāreti	52
Āhāralola	32
Āhuti	157, 307
Āḷavakayakkhassa bhavanaṃ	
Āḷavīnagarassa avidūre	
gāvutamatte	212, 216
Āḷavakayakkhassa bhavanaṃ	
Sāvattitho tiṃsayojanaṃ	215
Āḷavī	212

[I - Ī]

Itthiratana	275
Imasmiṃ dhammavinaye	
pañcamo samaṇo nāma	
natthi	145
Iriyāpathacariyā	57
Īti	89

[U]

Ugghaṭṭitaññūnaṃ	
saṅkhepadesanāya ācikkhati	146
Uñchācārikā	310

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Uttarakuru aṭṭhayaḷjanasahassa-	
parimaṇḍalo	277
Upakāro	64
Upaddava	89
Upadhayo cattāro	40
Upadhi sattasaṅkhāravasena	
duvidho	40
Upamāyo catasso	140
Upayogatthe karaṇavacanaṃ	253
Upekkhā	116
Uposathasaddassa atthuddhāro	197
Uppatti catubbidhā	42
Uppannaṃ anekappabhedaṃ	4-6
Uppannakilesaṃ niggaṇhatha	50
Uragassa tacamaṃ jahanto	
catubbidhena jahāti	12
Uragā pañcasu ṭhānesu saḷjātiṃ	
nātivattanti	12-3
Urago duvidho	12
Usabho gavasatajeṭṭho	36

[E - O]

Eka	57
Ekacara	205
Eṇīmigo	73
Evamaṃ me sutamaṃ	122
Ehi bhikkhu	308-9
Okkhittacakkhu	104
Ora	22
Orapāra	12

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kacchā dve	30
Kataṁ karaṇīyaṁ	142
Kadariya	163
Kappitakesamassu	19
Kammaṭṭhānaṁ duvidhaṁ	48
Kammaṭṭhānavippayuttacittena pādaṁ na uddharati	50-1
Kammaṭṭhānūpacāra	180-1, 182, 184-5
Karaṇīyākaraṇīya	178
Karuṇā	116
Kalalavappaṁ	124
Kasāva	96
Kasāvā tayo	96
Kassakūpamā	135
Kāmarūpī duvidho	12
Kāmā dve	88
Kāyapāgabbhiyaṁ aṭṭhaṭṭhānaṁ	183
Kāyikā khiḍḍā	76
Kāḷasīho	113
Kibbisa	305
Kilesakāmā	88
Kukkurasiṅgālānaṁ visesatā	36
Kuṭi	26-8
Kuladūsaka	147
Kulaputtā duvidhā	141
Kesarasīho	113
Kodhapaññānatā	152
Kodhassa ādīnavā	11
Koṇḍāraṇḍakha	80

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khaggavisāṇa	58
Khaya	280
Khiḍḍā duvidhā	76
Khīṇa	291
Khīṇāsava	137
Khetraja	70-1
Khetrajo	57
[Ga]	
Gaṅgāya ca Rājagahassa ca antarā pañcayojanaṁ	266
Gaṅgāya ca Vesāliya ca antarā tiyojanaṁ	267
Gatapaccāgatavatta	47-8, 52, 66
Gadāvudhaṁ	219
Gandhamādana	59
Gandhamādanapabbate Paccekaḥvuddhā vasanti	58
Gahapatiratana	275
Giddha	303
Gihīyañjana	81
Gihi, bhikkhuññānaṁ dandhatikkhatā	262
Guhāyo tisso	59
Gopa	24-5
Gopālakavihāra	41
[Gha - Ca]	
Ghosappamaṇikā	234
Cakkaratanaṁ kamma- paccayena ututo samuṭṭhāti	274

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cakkaratana	273-4, 276-7
Cakkhumā	38
Caṇḍālakula	167
Catupārisuddhisīla	179
Caraṇi	236
Caraṇaṃ	
pannarasappabhedam	203
Caritānukūlakammaṭṭhānaṃ	
caturāsītisahassappabhedam	175
Caritānukūlāni kammaṭṭhānāni	175
Cariyāyo aṭṭha	57-8
Cātuddisā	77
Cikicchita	286
Cora	164-5

[Cha - Ja]

Chatta, paṭākāropi	
tassa nissando	296
Chāvāya putto Subhaddo	249
Cheda	302
Jaṅgamadhana	25
Janapadakalyāṇinandā	233
Jambudīpo dasayojana-	
sahassaparimaṇḍalo	277
Jātim paṭicca soko	62
Jātitthaddha	154
Jiṇṇa, purāṇānaṃ visesatā	12
Jīvitasaṅkhayaṃ	117

[Ña - Tha]

Ñāṇacariyā	57
Thānūpacāra	238
Thitakappi	281

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da - Ta]

Daṃsa	90
Taṇhāsanthava	66
Tathāgata	292-3
Tathāgatassa arakkheyyāni	
cattāri	33-4
Tathāgatassa dhammadesanā	
nimmalā	249
Tathāgato ahetu-appaccayā	
dhammaṃ na deseti	249
Tamo cattāro	146
Tasara	253
Tādino ākāra pañca	199
Tāpasā aṭṭhavidhā	310
Tikā tayo	186
Tiṭṭham	236
Tiṇasīho	113
Tiṇuddhaṭṭakammassa	
nissando	296
Tividhamuppannāni	
bhūmiladdheneva saṅgahaṃ	
gacchanti	7
Tejodhātū catasso	49

[Tha - Da]

Thāvaradhana	25
Dakkhiṇā	282
Dakkhiṇāgiri	123
Dakkhiṇeyya	282
Daṇḍa	57
Dantaluyyakā	310
Daratha	22
Dassana	286
Dāma	36

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dāruṇatā	304
Diṭṭhamaṅgalikā	168
Diṭṭhivīsūkāni	95
Diṭṭhisanthava	66
Dinnako	57
Dvinnam dhurānam	
vāsadhurameva seṭṭham	193
Dīghāyukabuddhānañhi	
sammukhasāvakaṭṭhāya	
pabbājenti	193
Dukāni cattāri	186
Dukkhalakkhaṇam iriyāpatha-	
paṭicchannam	237
Dukkhā pamuccati	208-9
Duṭṭhagāmaṇi-abhayamahārājā	63
Dullabha, sudullabhānam	
visesatā	167
Dullabhā pañca	120
Dussāvudham	219
Dussilatā	306
Dūrā, vidūrānam visesatā	187
Dūrenidānam	2-3
Deyyadhamma	282
Devatādayo upaṭṭhānam	
agamaṁsu	50
Devatāsu manussānam	
upakārakatā	271
Devatāhi oṇā pakkhittā	138

[Dha]

Dhañña	101
Dhana	101

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhanalola	32
Dhanāni pañca	25
Dhammadhara	99
Dhammappamāṇikā	234
Dhammassāmi	143
Dhammaseritam	74
Dhammā, dhammavādī	194-5
Dhammābhisamayo gaṇanāto	
asaṅkhiyo	156
Dhammo sukhamāvahati	225
Dhātūnam vikiraṇāvikiraṇatā	193
Dhiti	83
Dhīrā	292
Dhutta	154
Dhurāni dve	193

[Na]

Natthikadiṭṭhika	303
Nandamūlakapabbhāra	59, 66-7-8
Nandāyo tisso	233
Nayanāvudham	219
Nava	291
Nāga	205
Nāgabhavane ratanapallaṅko	293
Nāparam itthattāya	142
Niketa	245
Nikkaruṇatā	304
Nikkujjitam vāti-ādīnam	
attho	174-5
Nikkuha	96

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nidānaṃ tividhaṃ	2-3
Nidānāni dūrenidāneyeva samodhānaṃ gacchanti	3
Niddāsīlatā	152
Niyyāna	208
Nirayato āgatānaṃ gattāni uṇhāni	68
Nivesana	247
Nisabho satasahassajettḥo	36
Nisinno	236
Nīvaraṇappahānaṃ duvidhaṃ	23

[Pa]

Paṃsuvappaṃ	124
Pagumba	289
Paccassosi	159
Paccekabuddha	56
Paccekabuddhā attharasameva paṭivijjhanti na dhammarasaṃ	46
Paccekabuddhānaṃ kulāni	46
Paccekabuddhānaṃ patthanā	45
Paccekabuddhānaṃ parinibbānatthānaṃ	117
Paccekabuddhā pubbe appatvā Buddhānaṃ uppajjanakāleyeva uppajjanti	46
Paccekabuddhā sayameva bujjhanti	46
Pacchābhattakicca	121
Pacchimayāma	121
Pañcappakāragomaṇḍala	35
Pañhā cattāro	224-226

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paññājīvi	226
Paññādhika	43
Paṭibaddhacitta	65-6
Paṭibhānavā tidhā	99
Paṭibhāno tividho	99
Paṭhamagimha	289
Paṭhamayāma	121
Paṇidhayo pañca	69
Paṇītaṃ	280
Paṇḍusiho	113
Patticariyā	58
Pathavīdhātū vīsati	49
Padahanavīriya	110
Padumī	92
Pabbajitā nāma na kodha- parāyaṇā	72
Pabbatā satta	59
Pamāṇikā cattāro	234
Payuñjitabbapayoga	313
Parajjhāsayato uppatti	42
Paradattūpajīvī	258
Paradārasevana	302
Paradārikakammassa vipākāvasesā	68
Parapurisalola	32
Paramattha	110
Paraloko gantabbo bhoge pahāya	309
Parahitāya paṭipatti	231
Parābhava	151

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Parābhavamukhaṃ tividhaṃ	
pañcavidhaṃ	152
Parābhavasutta	150
Pariñāyakarātana	275
Paripucchapaṭibhānavā	99
Pariyattim nissāya parivārā	193
Pariyattidhammo supupphitagga-	
vanappagumbasadiso	290
Pariyattidhuraṃ	193
Pariyattipaṭibhānavā	99
Parivāraṃ nissāya lābho	194
Parissaya	78
Paresaṃ vihesatā	306
Palāpa	148
Pavattaphalikā	310
Pasadamigo	73
Pahānavinayā pañca	7-8
Pāṭirūpika	305
Pāṇabhūtānaṃ vihesatā	186
Pāṇesu asaṃyatatā	306
Pādalola	32
Pāpasīlā	305
Pāraṃ gataṃ chahākārehi	206
Pārihāriyakammaṭṭhāna	
(Pacchā)	48
Piṭṭhimaṃsika	304
Piṭṭhimaṃsikātā	304
Pipāsa	96
Piḷakā pañca	263
Puggalaseritaṃ	74
Puggalā aṭṭhasataṃ	282
Pucchāvasito uppatti	42

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Puttā cattāro	57
Puthujjanakalyāṇopi	
palāpo	148
Pubbaṇhasamaya	125
Pubbayogāvacare	
ānisaṃsā pañca	42
Pabbavideho sattayojana-	
sahassaparimaṇḍalo	277
Purisaratanāṃ duvidhaṃ	278
Purisā nāma vīriyaṃ katvā	
icchitatthaṃ pāpuṇanti	169
Purebhattakicca	119-120
Pecca	306

[Pha - Ba]

Pharusatā	306
Bandhana	302
Bandhavāni cattāri	101
Bahussuto duvidho	99
Bālavasanta	289
Bījaṃ pañcavidhaṃ	130
Buddha	280
Buddhabhūmiyo catasso	45
Buddhassa mātāpitūnaṃ	
patthanā	46
Buddhānaṃ ananusandhikā nāma	
kathā natthi	129
Buddhānaṃ kulāni	46
Buddhānaṃ niratthakavacanāṃ	
natthi	202
Buddhānaṃ patthanā	42-3

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Buddhānampi dve cittāni ekato	
nappavattanti	33
Buddhā nāma āmisagarukā	
na honti	311
Buddhā sayaṇca bujjhanti	
pare ca bodhenti	46
Bodhisattassa abhabbaṭṭhānāni	
aṭṭhārasa	45
Byappatho	201
Brahmacariyasaddassa	
atthuddhāro	38-9

[Bha]

Bhagavato eva vacanaṃ	
dve dve atthe sandhāya	
thometi	139
Bhagavā yakkhaṃ lokuttara-	
dhammakhīraṃ pāyeti	221
Bhaja, sevānaṃ visesatā	118
Bhataka	34-5
Bhaya	90
Bhavaṃ paṭicca jāti	62
Bhava, vibhavānaṃ visesatā	19
Bhavo navavidho	18
Bhikkhu	257
Bhūtasaddassa atthuddhāro	268
Bhū, sambhavesīnaṃ visesatā	187
Bhūmi	5
Bhūmi, bhūmiladdhānaṃ	
visesatā	6

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhūmi paripphositassa	
nissando	296
Bhūmiladdha	5

[Ma]

Maṃsakhandaṃ mukhe	
pakkhipi Bhagavā	300
Makkha	96
Magadha	123
Maggacariyā	57
Maggajīvi	147
Maggadūsī	148
Majjhimayāma	121
Mañjūsakamāḷe vātā cha	59-60
Mañjūsakarukkha	59
Maṇiratana	274
Maṇḍabyakumāra	171
Mada	304
Manussaratanaṃ duvidhaṃ	278
Manopāgabbhiyaṃ	
anekaṭṭhānaṃ	184
Manoramā	88
Manosilātalaṃ	
saṭṭhiyojanaṃ	69
Manosilātala	93
Mantabandhava	174
Mantā	201, 307
Maricivaṭṭi	63
Mahācorā pañca	164-5
Mahājanakāyo sarīrakiccaṃ	
katvā thūpaṃ patiṭṭhāpesuṃ	295

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāpatha	167
Mahāpadumadevaputta	70
Mahāpathavī ekayojana- tigāvutamattaṃ ussādā	195
Mahāvihāra	62
Mahāsaṃvegavatthūni aṭṭha	177-8
Mahāsāvakānaṃ abbhantaro āyasmā Bhāradvājo	142
Mahī (Sāvatthito satta- yojanaṃ)	24-6-9, 31
Mahesī	137-211
Mātāpitubharaṇe ānisaṃsā	153
Mātugāmaṃ vivajjaye tambalohavilīnaṃva	244
Mātugāmassa lolā pañca	32
Mānamaddana	220
Mānātimāna	304-5
Māno navavidho	17
Māyā	304
Māyāvī	148
Māra	39-40
Māsassa dhammassavana- divasā aṭṭha	191
Migā dve	73
Mitta	189
Mittadūbhitā	304
Mittasuhajjānaṃ aṅgāni cattāri	65
Mitta, suhajjānaṃ visesatā	64

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mittasuhajjā duvidhā	64
Mittasanthava	66
Muṇḍaka	158
Muttapaṭibhāno	99
Muditā	116
Muni	259-280
Mūlakammaṭṭhāna	49
Mūlaphalagavipphalānaṃ visesatā	301
Metta	189
Mettasuttassa kathana- kāraṇāni	175
Mettā	116
Mettājhānakammaṭṭhāna	56
Mettādayo cattāro	77
Mettābhāvanākāra	185
Mettābhāvanāyaṃ iriyā- pathassa aniyamatā	190
Mettābhāvanāya vaḍḍhanaṃ	189
Mettāya ānisaṃsā	270-1
[Ya]	
Yaññā	307
Yathā idaṃ tathā etaṃ	242
Yathā etaṃ tathā idaṃ	242
Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye	153
Yathābhūtaṃ passati	241-2
Yamakapāṭihāriya	33
Yuttapaṭibhāno	99

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yuttamuttapaṭibhāno	99
Yogakkhema	135
Yoninaṃ ekaja dvijatā	160

[Ra]

Ratana	272
Ratanasuttassa āṇā	292
Ratanasuttassa upaddavānaṃ paṭighātata	268
Rasa	106
Rasānaṃ aggatā	301
Rāge khīṇe aññatarepi kilesā khīṇā honti	98-9
Rūpappamāṇikā	234
Roga	90

[La]

Licchavī	264
Ludda	305-6
Luddatā	306
Lūkhata	304
Lūkhappamāṇikā	234
Lokatthacariyā	58
Lokiyalokuttara- missakapañhā	227-8
Loṇambilādīni aparī- bhuñjantānaṃ paṇḍurogo upparji	297
Lomahaṭṭhajāta	139
Lolupa	96

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vacīpāgabbhiyaṃ catuṭṭhānaṃ	184
Vajirāvudhaṃ	219
Vajjī	264
Vaṇṭamuttikā	310-1
Vaṇṭamuttikā sabba- tāpasehi seṭṭhā	311
Vata	287
Vattaṃ aparipūretvā paccekabodhiṃ pāpuṇantā nāma natthi	47
Vattaṃ pūrento Buddhānaṃ santike khippābhiñño hoti mahāpañño vā	52
Vatthukāmā	88
Vadha	302
Vana	22, 289
Vanakusumapūjāya nissando	296
Vanathaja	22
Vappāni dve	124
Vara, varaññūnaṃ visesatā	290
Vasabho sahasajetṭho	36
Vasalaka	158, 160
Vasalasutta	156
Vasalā tettimsa catuttiṃsa vā	166
Vācasikā khiḍḍā	76
Vātavassādīni nava	218-9
Vāyodhātū cha	49
Vālukokiraṇassa nissando	296
Vāsadhuraṃ	193

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vicikicchita	286
Vijayasutta	233
Vijjā tisso aṭṭha	203
Vitakko tayo nava	19
Vitta	272
Vinayo duvidho	7
Vipañcitaññūnaṃ	
vitthāradesanāya vibhajati	146
Vipassanāya avijjāya pahānaṃ	114
Vipulaṃ aṭṭhamiṇjaṃ āhacca	
ṭhānena	
sakalattabhāvabyāpanakaṃ	76
Vibhūti	201
Vibhūsā duvidhā	100
Virāga	280
Vivekā tayo	313
Viharati	123
Vihesā	305
Vītarāga, susamāhitindriyānaṃ	
visesatā	252
Vīra	204
Vīriyādhika	43
Vesālī	265
Vohārakūṭa	305

[Sa]

Samvaravinayo pañcavidho	7-8
Samsaggo pañcavidho	62-3
Samhārimadhana	25
Sakadāgāmino tayo	282
Sakkāyaditṭhi	286

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sakya	280
Sagga	242
Saṅkhātadhamma	112
Saṅga	102
Saccaṃ sādutaraṃ	226
Saccasaddassa atthuddhāro	225
Saticariyo	57
Sattarasaharaṇisahassāni	95
Sadevake	222
Saddā cattāro	218
Saddhādhika	43
Saddhāya lakkhaṇarasādini	130
Saddhīdha vittam	224
Santa-appiyatā	152
Santikenidānaṃ	3
Santī tisso	246
Santo nāma Buddha-	
paccekabuddhasāvaka	151
Santhavo tividho	66, 245
Sapattakantakaraṇā satta	10
Sapadāna	157
Sapadānacārī	106
Saputtabhariyā	310
Sabbatthakakammaṭṭhāna	
(Paṭhama)	48
Sabbatitthiyavāda	284
Sabbadhammānaṃ pāragū	206
Sabbabuddhā vivaṭṭamāne	
kappe uppajjanti	46
Sabbaratanatopi	
Sammāsambuddharatanaṃ	
aggamakkhāyati	278

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sabrahmake	222
Sabhāsīlatā	152
Samaṇaka	158
Samaṇabrāhmaṇānaṃ	
visesatā	153
Samaṇa caturo	144-5, 148
Samaṇa nāma attano	
nissaraṇaṃ kātuṃ icchita-	
patthitapadesaṃ gantuṃ	
labhanti	93
Samathayānikaratanāṃ	
duvidhaṃ	278
Samathena taṇhāya pahānaṃ	114
Samādhicariyā	57
Samānasukhadukkho	64
Samārake	222
Sampattakālikā	310
Sayaṃ	236-7
Saraṇaṃ gacchāmi	141
Sarīsapa	90
Salilambucārī	103
Salla	90
Sallā pañca	23
Saviññāṇakaratanāṃ	
navavidhaṃ	278
Saviññāṇakarātana	278
Sātāgira	195
Sādhussaddassa atthuddhāro	158-9
Sāmayikavimutti	94
Sāvaka	282
Sikkhā tisso	210
Sinehadosa	107
Sītaṃ duvidhaṃ	90

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sīlaṃ samathassa padaṭṭhānaṃ	114
Sīla	287
Sīlabbata	287
Sīla, vatānaṃ visesatā	250
Sīlavantaputhujjano	
lokiye magge jīvati nāma	145
Sīha	115
Sīhā cattāro	113
Sukhaṃ tividhaṃ	225
Sukhadukkha, somanassa-	
domanassānaṃ visesatā	108
Sugata	39
Sucaritena aññatra na sakkā	
kiñci ādāya gantuṃ	309
Suṇāhi, sādhukaṃ manasi-	
karohi	159
Suttanipāte Aṭṭhakavagge	
suttāni soḷasa	2
Suttanipāte Urugavagge	
suttāni dvādasa	2
Suttanipāte Cūḷavagge suttāni	
cuddasa	2
Suttanipāte Pārāyanavagge	
suttāni soḷasa	2
Suttanipāte bhāṇavārā aṭṭha	2
Suttanipāte Mahāvagge	
suttāni dvādasa	2
Suttanipāte vaggā pañca	2
Suttanipāte suttāni sattati	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Subbata	147
Sumedhā	211
Suhuṭṭhitam	211
Seṭṭha	280
Seritam duvidham	74-5
Sevitabbāsevitabbamitta	311-3
Sokhya	102
Sotāpannā tayo	282, 285
Sotāpannassāpi bhikkhuno pacchā paṭhamasotāpanna- gahaṭṭhato atimahantatā	262

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sopāka (Caṇḍāla)	167
[Ha]	
Hattha-āḷavaka	232
Hatthiratana	274
Hāpanam duvidham	65
Hitasukhāgamanapatthanā	187
Hemavata	195
Hemavatasutta	192

Suttanipāṭaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Aggāḷavacetiya	3
Aggibhāradvājabrāhmaṇa	157
Aggivessana	146
Āṅgulimāla	200
Aciravatī (nadī)	17
Anāthapiṇḍika	14, 156, 273, 311
Anivattabrahmadatta	102
Anotattadaha	59, 68
Aparagoyāna	277
Abhirūpanandā	233
Asokamahārājā	273

[Ā]

Ādiccabandhu	
(Pacceka-buddha)	93-4
Ānandatthera	42-3, 46, 59, 60, 122, 125, 128, 150, 233, 267-8, 276, 279
Āmagandha (brāhmaṇa)	297
Ālindaka	50
Āḷavī (raṭṭha)	2, 3, 212, 217-8, 232, 254-5
Āḷavaka (yakkha)	212-22, 224, 232-3

[I - U]

Isipatana	71, 295, 299, 300
Uttarakuru	275, 277
Uttara (māṇava)	33

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Udāyī	204
Upaka (ājīvaka)	248-50
Uppalavaṇṇā therī	5

[E]

Ekanāla (brāhmaṇagāma)	119
Ekanāḷa (brāhmaṇagāma)	123-4
Ekaputtakabrahmadatta (rājā)	75
Ekavajjikabrahmadatta (rājā)	74

[Ka]

Kapilavatthu	233, 251, 259, 261
Kalambatitthavihāra	51-2
Kalyāṇī (gāma)	6
Kasibhāradvājabrāhmaṇa	119, 122, 124, 126-8
Kassapa (Buddha)	24, 47, 52, 66, 68, 81, 98, 140, 192, 195, 218, 222, 224, 260, 298, 300, 302, 308-9
Kāsi (raṭṭha)	273, 299, 300
Kāḷadīghavāpī (gāma)	62
Kāḷavallimaṇḍapa	51-2
Kālī (upāsikā)	205
Kikī (rājā)	193, 299, 300

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kumbhavatī (nadī)	172
Kusa (mahārājā)	218
Keṇiya (jaṭila)	310
Kelāsapabbata	218
Koṇḍañña	223
Korabya (rājā)	218
Koliya (raṭṭha)	126
Kosala (raṭṭha)	261
Kosala (rājā)	273

[Kha - Ga - Gha]

Khemaka (Sakkarājā)	233
Gaggarā (pokkharāṇī)	16
Gaṅgā (nadī)	16
Gadrabhayakkha	215-6
Gandhamādāna (pabbata)	58-9
Gayā	248
Gotama (Buddha)	36, 137, 139-41, 150, 198, 201, 204, 206, 226, 283, 298, 311
Ghosita (seṭṭhi)	68

[Ca]

Cakkhulolabrahmadatta (rājā)	103
Candagabbha (pabbata)	59
Cātumahārājika	121, 268
Cātumāsikabrahmadatta (rājā)	80, 104
Ciñcamāṇavikā	200, 252

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca - Cha - Ja]

Cunda (kammāraputta)	138, 142-5
Cūlakāḷa (pabbata)	59
Cetiya (rājā)	123
Chāvā	248-9
Janapadakalyāṇinandā	233-4, 259
Jambudīpa	53, 62, 108, 110, 127, 167, 170, 173, 177, 197, 217-8, 224, 273-4, 277-8,
Jīvaka	253
Jetavana	14, 26, 41, 156, 215-6, 234, 249, 298, 311

[Ta]

Takkasilā	294-5
Tāvatiṃsa	259
Tissa (tāpasa)	299
Tissa (brāhmaṇa)	308-9
Tissa (Bhāradvāja)	308
Tusita (devaloka)	2, 3, 196, 252

[Da]

Dāmarika (devaputta)	39
Diṭṭhamaṅgalikā	168, 170-2
Dīpaṅkara (Buddha)	3, 33, 35, 44, 134-5, 196, 290
Dutthagāmaṇi (rājā)	63
Devadatta	200

Paḍānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha - Na]

Dhanañcaya (rājā)	218
Dhanapālaka	200
Dhanavatī (brāhmaṇī)	298
Dhaniya (gopa)	24-6, 29-39, 41
Dhammakoraṇḍa (nagara)	24
Nanda (thera)	260
Nanda (māṇavaka)	259
Nandamūla (pabbhāra)	59, 66-9, 76, 82, 89, 90, 93-4
Nandā	233-5, 242-3
Nāgapaliveṭhanapabbata	59

[Pa - Ba]

Pañcavaggiyā	196
Pathavindhara	193
Pabbata (raṭṭha)	24
Pabhāvatī	218
Pādalolabrahmadatta	101, 103
Pālileyaka (hatthi)	91
Pāvā (nagara)	142
Puṇṇaka (yakkhasenāpati)	218
Pubbavideha	277
Bandhumatī (nagara)	172-3
Bārāṇasī	52, 55-6, 60-1, 64, 66, 68, 71, 75-6, 78, 80-1, 85, 87, 89, 90-2, 94-5, 97, 100-5, 107, 109-12, 114, 117, 247, 263, 294-5, 298, 300

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bimbisāra	266, 267, 273, 294
Brahmadatta (brāhmaṇa)	298
Brahmadatta (rājā)	53, 55-6

[Bha - Ma]

Bhaddakappa	192
Bhāradvājatthera	142
Magadha (raṭṭha)	119, 123-4
Mañjūsakarukkha	59, 60
Maṇiguhā	59
Maṇḍabyakumāra	171-2
Maddaraṭṭha	61
Maddava (rājā)	61
Manosilātala	69, 82, 93
Maricivaṭṭimahāvihāra	63
Malla (raṭṭha)	142
Mahākaccāyanatthera	5
Mahākassapatthera	122
Mahākāḷapabbata	59
Mahātissatthera	50
Mahānāgatthera	51-2
Mahānāma	203
Mahāpajāpati	233
Mahāpaduma	225
Mahāpadumadevaputta	70-1
Mahāpapāta (pabbata)	117
Mahāphussadevatthera	50
Mahāmāyā	200
Mahāvihāra	62

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mahī (nadī) 24, 26-7, 29, 31

Mātaṅga (caṇḍāla) 167-8, 170,
172-3, 175

Mātaṅga (Paccekaḥbuddha) 116

Māra 39, 40, 73, 222

Moggallānatthera 278

[Ra]

Raṭṭhapāla 225

Rājagaha 116, 123, 205,
235, 263, 266, 294

Revatatthera 250

[La - Va]

Licchavī 263-4, 266-7, 294

Vaṅkahāra (janapada) 248

Vajjī (raṭṭha) 264

Vasavatti (devaloka) 39, 121

Videha (raṭṭha) 24

Vidhurapaṇḍita 199

Vibhūsakabrahmadatta 100

Visākha (upāsaka) 197

Visākhā (upāsikā) 250

Vissakammadevaputta 218

Vejayantapāsāda 259

Vesālī 263, 265, 267-8,
293, 296

Vessantara 2

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa - Va]

Vessavaṇa 219

Sakka (devarājā) 50, 70, 102,
149, 218-9, 259,
267-8, 292-3

Saṅkha (brāhmaṇa) 294-6

Saṅkhapāla (nāgarājā) 12

Sahampatibrahmā 50, 273

Sāgala (nagara) 61

Sātāgiri 192, 195-9, 201-5

Sāriputtatthera 38, 153, 158,
182, 278, 286

Sāvatti 3, 14, 16-7, 24,
26, 42, 156, 175,
215, 233-4, 244,
249-50, 253, 256-8,
297-8, 309, 311

Sirimā (devakaññā) 235-6, 244

Sītālukabrahmadatta (rājā) 90

Sīhaḷadīpa 48, 51

Sujātā 138

Sutabrahmadatta 98

Suddhodana 200, 251

Suppabuddha 200

Subhadda 249

Sumedhapāṇḍita 44

Suvaṇṇakāraputta 14

Suvaṇṇapassapabbata 59

Susīma (Paccekaḥbuddha) 295-6

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Susīma (māṇava)	294-5	Himavantapabbata	59, 91, 117,
Sūriyagabbhapabbata	59		175, 196, 215-6, 297
Soṇa (seṭṭhiputta)	225	Hemavata	192, 195-8, 200,
Soreyyaseṭṭhi	5		203-6, 209-10, 216

Suttanipāṭaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Suttanipāṭaṭṭhakathāya Paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

() = (Hatthito adhikattabhāvo) (Sī)	45
Akhīyamānaṃ = Akhiyyamānaṃ (Sī) Khīṇamānaṃ (Syā)	
Asukhiyamānaṃ (Ka)	201
Agatiyā = Pakatiyā (Syā, Ka)	233
Aggakassakavappakabhāvaṃ = Aggakassakabhāvaṃ (Ka)	128
Aggiyādhāne = Aggiyāpane (Syā) Aggisālāṭṭhāne (Ka)	157
Ajīyanti = Irīyanti (Sī, Syā)	272
Ajjhāyakākuṭṭhe = Ajjhāyikakule (Syā)	174
Ajjhenakuttanti niratthakamaneka-	
ganthapariyāpuṇaṇaṃ = Ajjhena kujjanti niratthakānatthajanaka-	
ganthapariyāpuṇaṇaṃ (Sī)	302
Ajjhosannā = Ajjhoppannā (Sī, Syā)	303
Aññādhikāravacanārambhe = Adhikāravacanārambhaṃ joteti (Syā)	
Adhikāravacanārambhe (Ka)	125
Aṭṭhaṃsu = Saṇṭhahimsu (Sī)	193
Aṭṭhiṃ katvā = Aṭṭhikavā (Sī, Syā)	269
Atappakaṃ = Anappakaṃ (Sī) Anappakaṃ manāpaṃ (Syā)	
Anagghakaṃ (Ka)	272
Atappakaṭṭhena = Anappakaṭṭhena (Sī)	280
Atitto = Attano (Syā, Ka)	66

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Ativissāsaniyāni = Avissasaniyāni (Sī)	79
Atusitvā = Atīyitvā (Sī)	112
Attanā adhigatamagganayānurūpaṃ = Attano abhisamayānurūpaṃ (Sī)	42
Attanā vā yogamāpajjitāti = Attanā vuyyogamāpajjitāti (Sī)	184
Attano vihare = Antovihāre (Syā, Ka)	187
Atthakusalena tathāgatena = Atthakusalā kusalassa dhamme (Sī, Ka)	192
Atthachekenāti = Atthe chekenāti (Sī, Syā)	178
Atha ko ācariya = Atha ko carahi (Sī)	295
Adinnamādetīti = Adinnaṃ ādiyatīti (Sī, Syā)	161
Adhañño vatasmī = Ahaññeva tasmim (Syā, Ka)	137
Adhikatvā = Adhigantvā (Syā, Ka)	135
Adhimānā = Adhimanā (Sī)	170
Anāropetvā = Aropetvā (Sī) Āropetvā (Syā)	129
Anunayitvā = Ānayitvā (Ka)	68
Anuparodhena sayanato = Anuppageva sayanato (Sī)	
Anuparodhasayanato (Syā)	211
Anupahate = Anusahagate (Syā, Ka)	137
Anomasattasammatānampi = Omakasattasammatānampi (Syā, Ka)	276
Appesi = Āṇāpesi (Syā)	60
Abaladubbalattā = Abalātidubbalattā (Sī)	17
Abhavanto = Avicaranto (Syā) Adhāvanto (Ka)	104
Abhikantaṃ = Atikantaṃ (Sī) Atikkantaṃ (Syā) Abhikkantaṃ (Ka)	139
Abhisankhatāni = Abhihatāni (Sī)	157
Arasabhattaṃ = Asāduvantaṃ (Sī) Asādhubbattaṃ (Syā)	96
Alaggaṇīyeva = Asaṅgaṇīyeva (Sī) Asaṃsajjamānameva (Syā)	113
Allīyitvā = Allīyanti (Sī)	118
Avatṭhitāni = Avatthitāni (Sī, Syā)	238
Avasesā = Avasesā gabbhaseyyā (Ka)	36

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Avivajjetvā = Ariñcitvā (Sī, Syā)	195
Asaṁghaṭṭho = Asaṁsaṭṭho (Sī) Asaṁghaṭṭo (Ka)	48
Asaṅkhiyā = Anappikā (Sī) Anappakā (Syā)	156
Asammābhāsī vā = Samma mā bhāyīti vā (Ka)	163
Asammohato, na visayato = Asammohato ca visayato ca (Syā, Ka)	20
Asārakaṭṭhena = Asārakattena (Sī)	18
Asucibhāvamassitāti = Asucīkamissitāti (Sī, Syā)	303
Asuyyamānā = Asukhāyamānā (Sī)	156
Asnamānāti = Asamānāti (Sī, Syā)	301
Assā = Assa (Syā, Ka)	2

[Ā]

Ābādhikarogena = Sābhāvikarogena (Sī)	118
Āyatantīti = Āyatananti (Sī, Syā)	58
Ārakkhādidukkhapadaṭṭhāno = Ajjanarakkhaṇādipadaṭṭhānaṁ (Sī)	
Anurakkhaṇādīsu	
dukkhapadaṭṭhānaṁ (Syā)	29
Ārādhento = Saṁrādhento (Sī) Anumodento (Syā)	203
Āvaṭṭitahadayā = Āvajjitahadayā (Sī, Ka)	111
Āhārācāresu = Lūkhamāṁsāhāresu (Syā)	89

[I]

Iṭṭhāniṭṭhehi so = Iṭṭhāniṭṭhesu hi yo (Sī)	
Sabbabhūta-iṭṭhāniṭṭhesu tādi so (Syā)	200
Iti hi yathā vutto Bhagavatā, tatheva = Iti yathā-	
vuttadhammadessitameva (Ka)	151
Itthikiriya = Itthicariya (Sī, Syā)	109
Idāni tesāṁ vinayadharānaṁ = Imedāni te vinayadharā (Sī)	
Imesaṁ dāni vinayadharānaṁ (Ka)	194
Idheva maraṇaṁ seyyoti = Ayameva maraṇaseyyāti (Sī)	248

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ī]

Īdisāni = Īdisāni vacanasesāni (Syā) Evaṃ dissati (Ka) 40

[U]

Ukkaṃsanāvajānanasaṅkhātena = Ukkaṃsanavambhanasaṅkhātena
(Syā, Ka) 163

Uggiletvā = Ukkiledetvā (Sī, Syā) 260

Uṇṇāmo = Uṇṇamo (Sī) 17

Udakakīlato = Udake kīlanto (Syā, Ka) 106

Udakasamīpadvārena = Udakasamīpe dvārena (Sī, Ka) 24

Upanissayaṃ = Uparisayaṃ (Sī) 131

Upanissayā = Uparisayā (Sī) 131

Uparivisālā duppūrā, icchā visaṭagāminī. Ye ca taṃ anugijjhanti =
Upari visālaṃ duppūraṃ, icchaṃ visaṭagāmininī. Ye ca taṃ
anugacchanti (Sī, Syā) (Khu 5. 132, 201) 16

Upalimpati = Upalippanti (Sī) 249

Upasamopi = Upasamoti (Sī) Upasamassāti (Syā) 313

Upādāyupādāvasena = Apādadipādāvasena (Sī, Syā) 187

Uppajjanakāleyeva = Antarā-uppajjanakāleyeva (Ka) 46

Uppādentī = Nappajahanti (Sī) Upādiyanti (Syā) Uppādessanti (Ka) 160

Ummaṅgo = Ummaggo (Sī, Syā) 45

[Ū]

Ūrubāhubalāti = Ūrubalībāhubalīti (Sī) Ūrupāsībāhubalāti (Syā) 34

[E]

Ekattasevitā = Ekamantasevitā (Sī)

Ekamattasevitā (Syā) Ekamattasevitattā (Ka) 111

Ekantabyavasito = Ekantabyavasiko (Ka) 198

Ekavīhārasukhena = Ekantābhiratisukhena (Sī)

Ekantavīhārasukhena (Syā) 92

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[E]

Ekāro natṭho = Evakāro datṭhabbo (Syā) Vakāro datṭhabbo (Ka)	67
Eko = Eso (Sī)	49
Eṇīmigo = Tiṇamigo (Sī, Syā)	73
Etaṃ = Ekaṃ (Sī)	313
Etesaṃ = Ete (Sī, Syā)	72
Ettakaguṇo vā = Ettako guṇo (Syā, Ka)	275
Evaṃ = Evaṃ vā (Ka)	221
Evaṃ cāyamāyasmā = Evañca yasmā (Sī)	237

[O]

Okāsalābhavasena = Okāsalokavasena (Syā, Ka)	189
Opammavacanaṃ = Upamāvacanaṃ (Syā)	289
Orapārappahānaṃ = Orapārappahānatthaṃ (Sī)	20
Orapārabhedaṃ = Orapārabhāvaṃ (Syā, Ka)	12
Olokenti = Ullokenti (Sī, Syā, Ka)	285
Osaṇṭhetvā = Osaṇṭhetvā (Sī)	32

[Ka]

Kaṃsatālaṃ = Kaṭṭhatālaṃ (Syā, Ka)	168
Kacchakantarato = Kacchakarakā (Sī) Kacchakarato (Syā)	51
Kaṭṭhakammādīhipi = Rūpakammādīhipi (Syā, Ka)	271
Katehi vā = Katehi (Sī)	12
Katvā = Ṭhapetvā (Syā, Ka)	271
Karaṇatthe = Karaṇavacanatthe (Sī, Syā)	133
Karaṇārahatthena = Karaṇārahattena (Sī)	180
Kākaṇikāya telena = Kākaṇikatelena (Ka)	169
Kākaṇikāya pūvaṃ = Kākaṇikāya mūlaṃ (Syā) Kākaṇikamūlaṃ (Ka)	168
Kālena = Kāyena (Sī)	228

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kāsati karoti vāti = Kāyati karoti cāti (Sī, Ka)	201
Kāsāvena parisañchannena = Kāsāyenapi sañchannena (Sī)	
Kāsāvena hi sañchannena (Syā)	105
Kāḷadīghavāpīgāme = Kāḷadīghagāme (Sī)	62
Kāḷapakkhādīsu ca = Dīpapūjañca kāḷapakkhādīsu (Sī, Ka)	271
Kāḷamakkhikānaṃ = Kāṇamakkhikānaṃ (Sī)	30
Kimkāraṇā? = Kimkāraṇaṃ (Sī, Ka)	149
Kiccatthe = Payojane (Sī) Ācikkhaṇe (Syā)	230
Kilantosīti = Nikkhantosīti (Ka)	128
Kilesappaccayā = Kammakilesappaccayā (Sī)	5
Kujjhivā = Russivā (Sī) Tusivā (Syā) Dussivā (Ka)	109
Kuddho = Ruṭṭho (Sī, Syā)	157
Kuddho = Ruṭṭho (Sī) Ruddho (Syā)	217
Kumāraṃ khamāpetvā = Kumāraṃ ramāpehīti (Syā)	60
Kumbhavatīnadītīre = Mandumatīnadītīre (Sī)	172
Kuruteti = Pakuruteti (Sī)	151

[Kha - Ga - Gha]

Khuddakavattāni = Khandhakavattāni (Sī)	47
Khobhaṃ = Veraṃ (Sī)	214
Gaṇha = Taṇhāya (Syā, Ka)	41
Gaṇhāti = Gaṇhanto gaṇhāti (Sī, Syā)	207
Ganthitapāsāyuttā = Ganthitā nandipāsāyuttā (Sī)	
Gaṇṭhipāsāyuttā (Syā)	36
Gahitattā = Gahitaṃ, taṃ (Syā, Ka)	48
Gāthāgāyanena = Gāthābhāsanena (Syā, Ka)	137
Gimhamāsā = Gimhānamāsā (Sī) Gimhānaṃ māsā (Ka)	289
Gopālakavihārotveva = Gokulaṅkavihārotveva (Sī)	41
Gopiyo = Gomiyo (Sī)	40
Gharamesino = Gharamesinoti (Sī, Ka)	229

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cakkhu vihaññati = Cakkhum āviññhati (Sī, Syā)	207
Catubbidhamaggabhāvanāsāṅkhātāya = Catubbidhe hi magge bhāvanāsāṅkhātāya (Sī)	211
Camarīmigo = Camarīmigī (Syā)	179
Cittabandhabhāvena = Cittathaddhabhāvena (Sī, Syā)	27
Cijjamāno = Bhuñjamāno (Syā, Ka)	161

[Cha - Ja]

Chachābhiṭṭhānānīti = Cha cābhiṭṭhānānīti (Sī, Syā)	287
Chandasi = Chindatīti (Syā, Ka)	15
Chāvaṃ = Cāpaṃ (Ka)	248
Chetva = Chetvā (Sī, Syā, Ka)	107
Jagganapurise = Jāgarakapurise (Sī) Jaggikapurise (Syā)	93
Janapadassa ābādho = Janapadassa bādha (Sī) Janapadassa vihedho (Ka)	213
Janetvā = Jahitvā (Sī)	112
Jāneyyāti = Jānāhi (Sī, Syā)	160

[Ña - Tha]

Ñātīhi = Upadhīhi (Ka)	40
Ñeyyapariyantikattā = Ñeyyapariyantikatā (Ka)	143
Ṭhapanam = Ṭhāpanam (Sī, Syā)	155
Ṭhabeti = Ṭhāpeti (Sī, Syā)	155

[Ta]

Tam tam āyogaggahaṇena = Āyogaggahaṇena (Sī, Syā)	161
Taṭṭake = Pattake (Syā)	71
Taṇḍulamalañca udakamalañca = Taṇḍulañca ukkhalimalañca (Sī)	239
Taṇhārāganti = Taṇham rāganti (Sī)	107
Tattha pakati = Atha sampati (Sī)	59
Tattheva sattavisattatāya = Tatthevāsattavisattattā (Sī)	227

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tathā avagato = Tathā āgato (Syā)	293
Tathā tathā = Tathāgataṃ (Syā, Ka)	276
Tadaṅgappahātabbaṃ = Tadaṅgapahātabbekaṭṭhaṃ (Sī, Syā)	9
Tayi vassante vā avassantevā = Tayā vassantena vā avassantena vā (Sī, Syā)	30
Tavāhamasmi = Sakhāhamasmi (Sī, Syā)	312
Tasmāpi etaṃ = Tathā mama (Sī) Tasmāpi evaṃ (Saṃ-Ṭṭha 1. 234)	135
Tassa aññatra vohāramattā = Tassa paññattivohāramattā (Syā)	144
Tassatīti = Tasatīti (Sī, Syā)	16
Temetukāmā = Temitukāmā (Syā, Ka)	267
Telaṃ pakkuthitaṃ = Telamukkathitaṃ (Sī) Telamukkuṭṭhitaṃ (Syā)	244
Tehi tehi = Yehi yehi (Ka)	151
Tādisaṃ = Tādinam (Sī)	146
Tiyojanappamāṇaṃ = Tiyojanasatappamāṇaṃ (Syā, Ka)	277
Tīrayitvā = Tīretvā (Sī, Syā)	241

[Tha - Da]

Thaddhayakkhassa = Thaddhaṃ yakkhassa (Sī)	221
Thalasamīpadvārena = Thalasaṃīpe dvārena (Sī, Ka)	24
Thokathokenapi = Appakenapi (Ka)	183
Dakkhiṇāgirīti vuccati = Vuccati, dakkhiṇagirīti vā (Sī)	123
Dakkhiṇāvisuddhibhāvaṃ = Dakkhiṇānaṃ visuddhibhāvaṃ (Syā, Ka)	282
Daḥhikaraṇatāyāti = Daḥhikaraṇatthāyāti (Sī)	306
Dānānuppādānaṃ = Piṇḍadānaṃ (Ka)	178
Dālayitvāti = Padālayitvāti (Syā, Ka)	36
Diguṇaṃ = Dviguṇaṃ (Sī)	32
Dissamānā = Rissamānā (Sī)	31
Dīpamālā = Dīpamālāya (Syā, Ka)	271
Dukkhāgamapaṭibāhanatthaṃ = Dukkhopagamapaṭibāhanatthaṃ (Sī)	188
Dukkho = Dukkhaṃ (Sī, Syā)	29

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

Duggatyā = Duggaccā (Sī, Syā)	174
Dummavāsī = Rummavāsī (Sī)	171
Durannayabhāvatāti = Duranubodhatāti (Sī)	303
Dullabhapātubhāvo = Dullabhapātubhāvato (Sī)	275
Dussaṇṭhitaṃ rūpaṃ avamaṅgalanti = Dussaṇṭhitarūpaṃ amaṅgalanti (Sī)	168
Dosavaseneva = Rosavaseneva (Sī, Syā)	158

[Dha - Na]

Dhammakoraṇḍaṃ = Dhammakoraṇḍaṃ (Sī)	24
Dhammaṭṭaṭṭhāne = Dhammaṭṭaṭṭhāne (Syā)	305
Dhammatāya coditahadayo = Dhammakāyasañcoditahadayo (Syā) Dhammakāyacoditahadayo (Ka)	37
Dhammapītirasopi = Dhammapītirasoti (Sī, Syā)	313
Dhātuso = Dhātuyo (Syā, Ka)	235
Dhāreti = Vāreti (Sī)	131
Dhāvati = Gādhati (Sī)	225
Na arūpabhavesu = Na antimabhavesu (Syā, Ka)	45
Nagaradvāranivāraṇatthaṃ = Nagaradvārasaṃvaraṇavivaraṇatthaṃ (Syā) Nagaradvārathirakaraṇatthaṃ (Ka)	284
Na ca sabbe ekeneva = Na ekoyeva na ca dve, atha kho anekā (Ka)	151
Natikkamaṇaṃ = Tikkamaṇaṃ (Syā)	288
Na vañceyya = Na vambheyya (Syā)	188
Na naṭanaccanādidassanatthaṃ = Na naṭanāṭakādidassanatthaṃ (Syā, Ka)	270
Nāgavatimaṇḍape = Bhagalavatipabbate (Sī)	195
Nānāvidharukkhaḡahane vane = Nānāvidharukkhe ḡahanavane (Sī)	289
Nikhilo = Niccalo (Sī)	99
Nidasseti = Na dussati (Sī)	211
Nipāto ca = Nipātova (Ka)	1

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nibbānathalaṃ samāpajja = Nibbānadhātuphalaṃ āsajja (Sī)	
Nibbānadhātuphalaṃ samāpajja (Syā)	210
Nibbiṭṭho nibbiso = Nibbiṭṭhanibbiso (Sī, Syā)	35
Nirāsayoti = Nirāsasoti (Sī) Nirāsāsoti (Ka)	97
Nirāsākaraṇaṃ = Nirāsaṅkaraṇaṃ (Sī)	302
Nirodhā = Nirodhena (Syā, Ka)	285
Nisīdimṣu = Nisīdanti (Sī, Syā, Ka)	176
Nissaṅko = Nisittako (Syā) Nirāsaṅko (Ka)	194
Nhārusamuṭṭhitāni = Nahārusamotthatāni (Sī) Nhārusamoṭhitāni (Syā)	238

[Pa]

Paṃsukampi = Paṃsukūlampi (Sī)	273
Pakatinipuṇaṃ = Pakatinipakaṃ (Ka)	83
Pakāsayitvāssā = Pakāsayitvāssa (Syā, Ka)	2
Paccatṭhāsi = Paccuṭṭhāsi (Syā, Ka)	172
Paccattabahuvacanassa hi = Paccattabahuvacanassante (Ka)	21
Paccupaṭṭhāpanāti paccanīkatṭhāpanā = Paccuṭṭhapanāti	
paccanīkatṭhāpanā (Sī)	
Paccupaṭṭhāpanāti	
paccanīkūpaṭṭhānā (Ka)	304
Pacchimayāmeṇi = Pacchimayāme (Sī)	47
Paṇḍusīho = Narasīho (Syā, Ka)	113
Paṭhamuppannā = Paṭhamuppannā paṭhamuppannā (Sī)	22
Paṭṭhapesi = Patthesi (Sī) Patthesi paṭṭhapesi (Ka)	21
Padumasadisa-ujugattatāya = Padumasadisabojjhaṅgamahantatāya (Sī)	92
Pabbajjā nāma = Pabbajjā tāva (Sī) Pabbajjā ca (Syā)	93
Pamāya = Samāya (Ka)	246
Payojayissa = Payojayittha (Sī, Syā)	127
Parirundhatīti = Uparundhetīti (Syā) Uparundhatīti (Ka)	161
Parivajjagahetabba-	
dassanattamaṃ = Parivajjanāpahātabbadassanattamaṃ (Sī)	
Parivajjanapahātabbadassanattamaṃ (Syā)	104

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Parivissassu = Paṭicarassu (Sī)	137
Pasaṭaṃ = Pasattaṃ (Sī)	98
Pasādadassanatthaṅca = Pasādūpadassanatthaṅca (Sī)	
Pasādānurūpadassanatthaṅca (Ka)	212
Pahīnataṇhābhayānaṃ = Pahīnataṇhāgamaṇānaṃ (Sī, Syā)	186
Pādagamaneneva = Pādamaggeneva (Sī)	215
Pādamodahitvā = Pādamādahitvā (Sī)	183
Pāragū = Pāragā (Sī, Syā)	39
Piṭṭhimaṃsikāti = Parapiṭṭhimaṃsikāti (Ka)	304
Pitirī karotīti = Vittirī karotīti (Syā, Ka)	224
Pubbe vutto ca avutto ca = Pubbe vutto vā (Sī)	306
Pubbo pacitakammā = Yaṇṇopavītakaṇṭhā (Sī)	81

[Pha]

Phalāni = Jhānāni (Sī, Syā)	111
Phalikavaṇṇā = Valāhakavaṇṇā (Sī) Rajatavaṇṇā (Syā)	
Bakavaṇṇā (Ka)	124

[Ba]

Balavīriyūpatthambhānaṃ = Vīriyūpatthambhānaṃ (Sī)	110
Bahubhaṇḍo bhikkhu = Bahubhaṇḍikabhikkhu (Syā, Ka)	183
Bādhanacittaṃ = Bādhanā cittaṃ (Sī, Ka)	223
Bādhitvā = Vadhitvā (Sī, Syā)	246
Buddhapañhā = Aṭṭha pañhā (Ka) Puṭṭhapañhā (Saṃ-Ṭṭha 1. 299)	222
Byāyāmakaraṇatthaṅca = Vāyāmakaraṇatthaṅja (Sī)	212

[Bha]

Bhagavato vattanti = Bhagavatā vuttanti (Syā) Bhagavato vattanti (Ka)	137
Bhavantampi jīveyyanti = Bhavantampi muñceyyaṃ kathaṃ	
jīveyyanti (Sī)	213
Bhavissati = Hoti (Sī, Syā)	76
Bhāvanāpāripūriṃ gatattā = Bhāvanāya laddhattā (Syā)	110

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bhāvalakkhaṇakāraṇatthesu = Bhāvenabhāvalakkhaṇādhi-	
karaṇatthesu (Syā, Ka)	206
Bhīṅkapotako = Bhīṅkārapotako (Sī, Ka)	217
Bhottukāmatāya = Bhattakāmatāya (Ka)	126

[Ma - Ya]

Maggam desetā = Maggadesako (Ka)	145
Maggaphalavijjābhiññānam	
paṭividdhattā = Maggaphalavijjābhiññāpaṭividdhattho (Ka)	99
Maccumukhe = Maccupathe (Sī)	214
Macchamaṃsānam anāsakattam na sodheti = Na macchamaṃsānam	
Anāsakattam na sodheti (Sī)	307
Maññati = Jānāti (Sī, Syā, Ka)	244
Manussasadisā = Manussapurisā (Ka)	304
Mantenti = Vaṇṇenti (Syā)	151
Mameva manam = Mameva (Sī)	32
Mayā pubbabhāge = Aṭṭhakathāya mayā pubbabhāgā (Sī)	
Aṭṭhakathāya mayā pubbabhāge (Syā)	162
Mahallakamahātissatthero = Milakkhamahātissatthero (Sī)	229
Mahāpapāto = Sujāto (Ka)	117
Mahābhārasahanaṭṭhena = Mahābhārasahane (Sī)	230
Mahārājasantikā = Vessavaṇamahārājassa santikā (Syā)	213
Mānusiyaṃ pajanti = Mānusiyaṃ (Sī) Mānusikaṃ pajanti (Syā)	270
Māram = Mārassa (Ka)	73
Milāyamānā = Miyaṃmānā (Sī, Syā)	31
Muggasūpyataṃ = Muggasupataṃ (Sī, Syā)	178
Muṇḍāram = Muddhāram (Sī) Pavāḷadaṇḍam (Ka)	273
Muttātala = Muttājāla (Sī) Muttādala (Syā)	176
Mūlakhandhasākhānusākhāhi = Mūlakhandhasākhānusākhāṃ (Sī)	
Mūlakkhandaṃ (Syā)	66
Yakanapeḷassāti = Yakapeḷassāti (Sī, Syā)	238

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yasmā pana = Kiṃ pana yasmā (Sī)	228
Yāni panassa = Makkhikāpattasukhumacchaviyā paṭicchannassa (Syā)	238
Yāpeti = Yāti (Sī)	182
Yāvatā = Yāvatā yāvatā (Sī)	190
Yuganandha = Yuganaddha (Syā)	293
Ye ca sattavihiṃsādīsu = Ye vā sattā hiṃsādīsu (Sī, Syā)	160
Ye te = Ye vo (Sī)	166
Yena = Yena vā (Sī, Syā, Ka)	245
Ye hi = Yehi ye (Sī, Syā)	303

[Ra - La]

Rakkhitindriyaṃ, gopitindriyanti = Avikkhittindriyaṃ, alolindriyanti (Sī)	253
Rattasuvaṇṇabandhūpāhanāyo = Rattasuvaṇṇūpāhanāyo (Sī, Syā)	125
Rudhire = Ruhiraṃ (Sī) Ruhire (Syā)	30
Lañchanujjalitagattabhāgā = Lañchanujjalagattabhāgā (Sī)	
Lañchanujjalagattā (Aṃ-Tṭha 1. 223)	124
Lūkhasāti = Lūkharasāti (Ka)	303
Lobhasampayuttaṃ eva = Lobhasampayuttattā eva (Sī)	114

[Va]

Vaṅkahārajanapade = Vaṅgahārajanapade (Sī) Vaṅgajanapade (Syā)	248
Vajantaṃ = Vajataṃ (Sī, Syā)	161
Vañcito = Papañcito (Ka)	196
Vaṇaṃ paṭṭena bandhiṃsu = Vaṇapaṭaṃ bandhiṃsu (Syā)	
Vaṇapaṭaṃ paṭibandhiṃsu (Ka)	89
Vatiṃ = Guttiṃ (Sī)	87
Vattāpi na hoti = Vattumpi nārahati (Syā, Ka)	258
Vatthādi-anusārena = Vavatthādi-anusārena (Sī, Syā)	191
Vatthuvijjaṃ = Vatthuvijjaṃ khetaviijjaṃ (Ka)	178
Vade mayhaṃ, paṭṭuṇṇaṃ dukūlakāsikaṃ = Vadesi, paṭṭuṇṇaṃ tūlakāsikaṃ (Sī, Syā)	251

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vācārasūpavajjā = Dravācārasūpakhajja (Sī)	226
Vā panassa vemajjhagatopi = Vā panassa vemajjhe jātopi (Sī)	
Tassa majjhagatopi (Syā)	67
Vāvaṭaṃ kāreti = Sabyāpāraṃ karoti (Sī) Byāpāraṃ kāreti (Syā)	155
Vigatakāmapaṅkatāya = Vihatakāmapaṅkatāya (Sī)	
Vigatakāmasaññāya (Ka)	227
Vitathabhāvadassanaṃ = Vitathabhāvadassanatthaṃ (Sī, Ka)	20
Vināsanato = Vināsanattā (Ka)	154
Visa-uggirasadisam = Visuggārasadisam (Sī) Visa-oragasadisam (Syā)	158
Vissatthavācam sutvā = Vissatthabhāvaṃ ñatvā (Sī)	170
Viharitukāmo = Vihātukāmo (Sī, Syā)	192

[Sa]

Samvāsaṃ = Vāsaṃ (Sī)	54
Sakāya diṭṭhiyā = Sakkāyadiṭṭhiyā (Syā, Ka)	166
Sakkate = Sakkatena (Sī) Sugatena (Syā) Sugate (Ka)	39
Sakkāraṃ kātukāmānaṃ manussānaṃ	
sampīlanena = Sakkātukāmā, manussasampīlanena (Sī)	171
Saṅkappavasībhāvena = Saṅkappesu vasībhāvena (Sī)	200
Saccena vācenudakampi = Saccavācena udakampi (Syā)	225
Sañchinnapatto = Saṃsīnapatto (Sī)	80, 81
Sañjātabalo visaye = Sañjātavaṇo tādisaṃyeva (Syā)	
Sañjātavaṇavisaye (Ka)	89
Saṭṭhānātikkamitukāmaṃ = Taṃ ṭhānaṃ atikkamitukāmaṃ (Sī, Syā)	39
Sañṭhāne = Panthāne (Sī) Pathesu (Syā)	18
Sañṭhāpetvā = Bandhāpetvā (Sī)	25
Satte = Satthe (Syā)	198
Saddhāsampatti = Khaṇasampatti (Sī)	120
Saddhesiko = Saddhāyiko (Sī) Saddho (Syā) Saddhāya (Ka)	129

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[A - Ā]		[U]	
Akkamitvāna maṃ Buddho (Khu 4. 310)	44	Uttamaṃ vandaneyyānaṃ	1
Akkodhano vigatakhi- lohamasmi	27	Upakāro ca yo mitto	118
Aññasan̄khānimittānaṃ	1	Uparivisālā duppūrā	16
Aṭṭhikaṅkalakuṭi ce sā (Khu 2. 247)	28	Ubhinnaṃatthaṃ carati (Saṃ 1. 164)	10
Addhā pasamsāma sahāyasampadaṃ	84	Ussāho vīriyaṃ vuttaṃ	45
Anatthajanano kodho (Aṃ 2. 471; Khu 1. 252)	11, 18	[E - O]	
Animittaṅca bhāvehi (Khu 1. 329; Khu 2. 381)	234	Ekampi ce pāṇamaduttacitto (Aṃ 3. 2)	271
Andhabhūto ayaṃ loko (Khu 1. 39)	255	Evam̄ dutiyena saha mamassa	87
Ayaṃ suttanipāto ca	1	Evañhi atthakusalena tathāgatena	192
Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ (Khu 2. 381)	234-5	Evamādīnavaṃ ñatvā (Khu 1. 201, 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211)	57
Āmantanā hoti sahāyamajjhe	75	Evamesā kasī kaṭṭhā	135
Āraddhaviriyo paramattha- pattiyā	110	Okkhittacakkhū na ca pādalolo	104
[I - Ī]		Oropayitvā gihibyañjanāni	80
Icechitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ	69	Ohārayitvā gihibyañjanāni	105
Imaṃ kumāraṃ satapuññalakkhaṇaṃ	231	[Ka]	
Īti ca gaṇḍo ca upaddavo ca	89	Katāvakaśā pucchantu bhonto (Khu 6. 7)	223
		Kāmarāgena dayhāmi (Saṃ 1. 189)	15

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kāmā hi citrā madhurā manoramā	88
Kīdiso mitto na sevitabbo	311
Kuto nu āgacchasi dummavāsī (Khu 5. 309)	171
Kuddho atthaṃ na jānāti (Am 2. 471; Khu 7. 12)	11
Koṇḍañña pañhāni viyākarohi (Khu 6. 7)	223

[Kha - Ga]

Khiḍḍaṃ ratim kāmasukhañca loke	100
Gāthāsatasamākiṇṇo	1

[Ca - Cha]

Cātuddiso appaṭigho ca hoti	77
Cittanānattamāgamma	237
Cittikataṃ mahagghañca	272
Channamativassati (Khu 1. 144; Khu 2. 289; Vi 5. 263)	28

[Ta]

Taggha te ahamakkhissam (Khu 5. 380)	224
Taṇhakkhayam patthayamappamatto	112
Taṇhādutiyo puriso (Khu 1. 201, 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211)	16, 57

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tathārūpāni suttāni	1
Tasmā hi taṃ amatamabbhuta- mariyakantaṃ	192
Tasseva tena pāpiyo (Sam 1. 164)	10
Tāya naṃ pāricariyāya	153

[Da - Dha]

Diṭṭhivisūkāni upātivatto	95
Dīghāyuko hotu ayaṃ kumāro	232
Duvidho vinayo nāma	7
Dussaṅgaḥ pabbajitāpi eke	79
Devatāsamitī tattha	156
Desito Lokanāthena	1
Dhātuso suññato passa (Khu 8. 308)	235

[Na]

Na jaccā vasalo hoti	174
Natthi rāgasamo aggi (Khu 1. 43)	15
Nadītiresu saṇṭhāne (Sam 1. 203)	18
Navanhārusatā honti	238
Navapesisatā maṃsā	238
Nāgo va yūthāni vivajjayitvā	91
Nillolupo nikkuho nippipāso	96
No ce labhetha nipakaṃ sahāyam	83

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pahāya pañcāvaraṇāni cetaso 107

Pāpaṃ saḥāyaṃ parivajjayetha 97

Puttañca dāraṃ pitarañca
mātaraṃ 101

[Ba - Bha - Ma]

Bahussutaṃ dhammadharaṃ
bhajetha 99

Bāvarissa ca tuyhaṃ vā
(Khu 1. 433) 223

Bhajanti sevanti ca
kāraṇatthā 118

Maggo pajjo patho pantho
(Khu 8. 201) 31

Mattāsukhapariccāgā
(Khu 1. 55) 296

Manussattaṃ līngasampatti
(Khu 4. 311) 43-46

Mayañca bhariyā nātikkamāma
(Khu 5. 214) 39

Mahāsamayasutte ca 156

Migo araṇṇamhi yathā abaddho 73

Mitte suhajje anukampamāno 64

Mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ
vimuttiṃ 116

[Ya]

Yaṃ tvaṃ tāta vade mayhaṃ 251

Yāni sotāni lokasmiṃ 7

Ye kecime atthi rasā
pathabyā (Khu 6. 140) 226

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya - Ra]

Yena kodhena kuddhāse
(Khu 1. 196) 11

Yena yattha yadā yasmā 2, 4, 14

Ye rāgarattānupatanti
sotaṃ (Khu 1. 63) 15

Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ
vijetvā 270

Yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ 2, 13

Yo nīvaraṇe pahāya pañca 23

Rasesu gedhaṃ akaraṃ alolo 106

Rāgañca dosañca pahāya
mohaṃ 117

[Va - Sa]

Vaṃso visālova yathā visatto 67

Vipiṭṭhikatvāna sukhaṃ
dukhañca 107

Visaṃ yathā halāhalaṃ 244

Saṅgo eso paritta-
mettha sokhyaṃ 102

Sace labhetha nipakaṃ
saḥāyaṃ 83

Saccena vācenudakampi
dhāvati (Khu 6. 140) 225

Satta vassāni bhagavantaṃ
(Khu 1. 343) 33

Sandālayitvāna saṃyojanāni 103

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sabbaso nāmarūpasmim (Khu 1. 66)	257	Sīho yathā dāṭhabalī pasayha	115
Sabbāni cāpi suttāni	1	Sīhova saddesu asantasanto	113
Sādhū dhammarucī rājā pipāsam	158 90	Suvuttato savanato	1